

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

13

I

REȘITA, 1995

MUZEUL DE ISTORIE
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

13

I.

REȘIȚA, 1995

COLEGIUL DE REDACȚIE

DUMITRU ȚEICU — redactor responsabil

VALERIU LEU — secretar de redacție

DANA BĂLANESCU

NICOLAE BOCȘAN

OVIDIU BOZU

PETRU CALIN

GEORGETA EL SUSI

COSTIN FENEȘAN

RUDOLF GRĂF

MARIAN GUMA

GHEORGHE LAZAROVICI

VASILE M. ZABERCA

*Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și calitatea rezumatelor
în limbi străine revine în întregime autorilor*

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie al Județului
Caraș-Severin,

Reșița 1700, Bd. Republicii nr. 10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Any mail will be sent to the
following adress: Muzeul de Istorie
al Județului Caraș-Severin.

Reșița 1700, Bd. Republicii nr. 10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse: Muzeul de Istorie al
Județului Caraș-Severin,

Reșița 1700, Bd. Republicii nr. 10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Richten Sie jedwelche Korrespon-
denz an die Adresse: Muzeul de
Istorie al Județului Caraș-Severin,

Reșița 1700, Bd. Republicii nr. 10,
ROMÂNIA

CUPRINS — CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

SABIN ADRIAN LUCA	Așezarea aparținând culturii Starčevo-Criș de la Pojejena-„Nucet“ (jud. Caraș-Severin), Campania 1986 Die Starčevo-Criș Siedlung von Pojejena-„Nucet“ (Kreis Caraș-Severin). Die Kampagne von 1986	5 5
GEORGETA EL SUSI	Economia animalieră a comunităților neo-eneolitice de la Parța (jud. Timiș) L'économie animalière des communautés néo-énéolithique de Parța (dép. Timiș)	23 23
FLORIN DRAȘOVEANU	Locuirile neolitice de la Hodoni Die neolithischen Siedlungen von Hodoni	53 53
ADRIANA OPRINESCU	Un topor din cupru aparținând culturii Sălcuța Eine Kupferaxt der Sălcuța-Kultur angehörend	138 143
MARIUS MUNTEAN	Considerații antropologice asupra unor oase umane provenite din peștera de la Românești (jud. Timiș) Anthropological remarks on human bones from the Românești Cave (Timiș County)	145 148
DOINA BENEĂ	Dacia în timpul lui Aurelian Dazien zur Zeit des Kaisers Aurelian	149 170
LJILJANA BAKIĆ, DUBRAVKA UJES	Catalogul sistematic al monedelor din colecția Muzeului Biserica Albă (I) Systematic catalogue of the coins in the museum collection of Bela Crkva (I)	171 185
DANA BĂLANESCU	Descoperiri monetare inedite New monetary discoveries	191 201
DUMITRU ȚEICU	Über die Anfänge der mittelalterlichen Befestigungsarchitektur im Banat	209
DUMITRU ȚEICU	Atelierul metalurgic din secolul al XII-lea de la Gornea Die Metallhütte aus dem 12. Jh. von Gornea	215 223
DUMITRU ȚEICU	Biserica medievală de la Cârnecea Die mittelalterliche Kirche von Cârnecea	227 233
ZENO PINTER, DUMITRU ȚEICU	Spada medievală de la Bucova Das mittelalterliche Schwert von Bucova	251 256

VARIA

MARTIN OLARU	Organizarea spațiului turistic în Munții Banatului Die Organisierung des touristischen Raumes im Semenic Gebirge	263 276
--------------	---	------------

ADRIAN BEJAN,
PATAKY ERNŐ

Aspecte ale vieții cultural-științifice timișorene
din a doua jumătate a secolului al XIX-lea —
începutul secolului al XX-lea. Societatea de is-
torie și arheologie și Societatea de științe na-
turale 277
Aspekte des kulturell-wissenschaftlichen Lebens
aus Temeswar in der zweiten Hälfte des 19. und
zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Die Gesellschaft
für Geschichte und Naturwissenschaften 290

DANA BĂLĂNESCU,
MARINICA POTOCEANU

Cultivarea interesului pentru muzeu la vârsta
școlară mică: experimentul atelier pedagogic
muzeal la Școala generală nr. 7 din Reșița
(1993—1998) 291
Die Förderung und Pflege des Interesses für
das Museum bei den kleinen Schülern. Über ein
Experiment: Pädagogische Werkstatt (Schule nr. 7) 295

RECENZII

- Doina Benea, Petru Bona, Tibiscum, Edit. Museion, București, 1994* (Petru Rogozea) 297
- Serbs in european civilisation (special Edition no. 51, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies), Beograd, 1993* (Dana Bălănescu) 303

AȘEZAREA APARTINÂND CULTURII STARČEVO-CRIȘ DE LA POJEJENA-NUCET (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

— campania anului 1986 —

SABIN ADRIAN LUCA

Ocazia acestor cercetări ne-a fost dată de posibilitatea executării unor lucrări de salvare în raza comunei Pojejana¹. Chiar dacă au mai fost executate lucrări de salvare² am preferat reluarea acestora deoarece nu era clară corelația dintre necropola medievală de aici și așezarea neolitică³. Pentru aceste lămuriri am trasat un număr de două secțiuni orientate E—V aflate la aproximativ 40 m de malul de atunci a Dunării⁴ și la 50 m una de cealaltă.

Secțiunea 1 — și cea de mai la est — a fost trasată în plină necropolă medievală⁵, complexele neolitice — între care și un bordei, după câte se pare — fiind distruse de gropile mormintelor săpate aici.

Secțiunea 2 a fost trasată în plină așezare neolitică, având și o stratigrafie bună pentru această stațiune.

Stratigrafia (fig. 1)

Sucesiunea stratigrafică ce a putut fi citită pe profilele secțiunii 2 este:

Stratul 1: partea superioară a stratigrafiei este reprezentată de un strat arabil, gros de 0,25—0,30 m. Acest strat are, ca și compoziție arheologică, pe lângă materiale aparținând epocii neolitice (cultura Starčevo-Criș) și materiale aparținând epocii romane, tegule și resturi de zidărie fapt ce ne duce cu gândul la existența unei construcții de această epocă în zona apropiată săpăturii.

Stratul 2: acesta urmează stratului arabil, este de culoare cenușie și făinos la textură. În partea sa superioară mai există — foarte sporadic — fragmente romane. La baza stratului au fost descoperite resturile unei locuințe de suprafață, foarte prost păstrată, cu podină de piatră de râu. Din păcate, starea de conservare a locuinței, ce pare a fi fost răvășită încă din vechime, nu ne permite să avansăm prea multe ipoteze față de sistemul de construcție și arhitectura monumentului. Revelatoare pentru acest nivel este, însă, ceramica, ce își păstrează — ca mai în toate culturile preistorice — rolul de *fosilă directoare*.

Pentru o mai bună înțelegere a stratigrafiei de aici vom folosi de acum încolo pentru acest strat denumirea de *nivel II* (în sensul posteriorității față de nivelul ce-l vom discuta mai jos).

Strat 3: este de culoare închisă, granulos ușor de excavat. Materialul arheologic este mai puțin decât în cel anterior. Importantă este descoperirea unui bordei cu groapă dublă botezată de noi B₁ și B₂ pentru că la conturarea complexului la ras s-au văzut două gropi. După prelucrarea materialului arheologic constatăm că suntem în fața aceluiași complex de locuire. Adâncimea acestuia față de nivelul actual al solului este de 1,50 m iar față de nivelul său de călcare de 0,70 m. Între gropile complexului există un prag la 1,15 m adâncime. Groapa centrală are un diametru estimativ de 4,5 m, pe marginile oblice ale acesteia surprinzând gropi oblice cu diametrul până la 0,10 m pe care le considerăm ca fiind resturile parilor ce formau structura de rezistență a acoperișului. Pe latura de S a complexului au fost săpate treptele de acces la locuință.

Acest strat va fi numerotat de acuma *nivelul I* ca cel mai vechi nivel de locuire de aici.

Strat 4: este de culoare galbenă, steril din punct de vedere arheologic.

Descrierea materialului arheologic

Unelte descoperite sunt extrem de puține, de altfel suprafața cercetată fiind extrem de redusă nici nu ne așteptam la foarte multe descoperiri de acest fel.

Interesant este faptul că unelte de silex sunt foarte puține, fapt ce nu este caracteristic așezărilor neolitice⁶.

Unelte de os sunt reprezentate de două străpungătoare (fig. 2/6—7) și o spatulă, fragmentară (fig. 2/5) obținute din pereți de oase mari.⁷ Aceste piese aparțin nivelului II.

Plastica stațiunii este foarte bogată. În bordeiul excavat au fost descoperite piesele de la fig. 2/1—3, 9, 12; 3/7 a—c (nivelul I). Nivelului II aparțin podoabele de la fig. 2/8, 10—11; 3/4.

Cea mai importantă piesă a nivelului I este altarul de la fig. 3/7 a—c. Acesta este patrulater, la colțuri având perforații ce se întâlnesc prin piciorul de secțiune patrulateră în unghi de 90°. La partea mediană, la distanță egală de picioare, altarul are câte o protuberanță. Pe platforma altarului există urmele (fig. 3/7 b) unei suprastructuri ce poate reprezenta o incintă pentru că, *noi credem*, că pe această platformă exista modelul unei locuințe cu incinta sa. Piesa este de culoare roșie, bine lustruită, factura generală a fragmentului fiind cea comună culturii Starčevo-Criș (monocrom).

Alte fragmente de altare sunt piciorul de la fig. 2/2 având aceeași factură cu piesa de mai sus și piesa de la fig. 2/1 ornamentată cu incizii foarte groase sau excizii (?).

Cele mai interesante piese ale nivelului II sunt brățara de la fig. 3/4, gălbuie, făinoasă/săpunoasă și cu secțiune trapezoidală și amuleta de scoică de râu perforată de la fig. 2/8.

Ceramica. Nivelul I. După cum mai aminteam ceramica acestuia este mai sărăcăcioasă decât cea a nivelului următor. Există două mari categorii ceramice; specia fină/semifină și cea uzuală. Culoarea prepon-

derentă este cea roșie, uneori vișinie, mai rar apărând cenușiu, gălbui. Toate fragmentele aparținând speciei fine/semifine sunt lustruite foarte bine având aspect monocrom. Îi spunem speciei astfel deoarece lustrul foarte bun ne-ar face să atribuim fragmentele speciei fine dar grosimea pereților și mărimea vaselor ne duc cu gândul la specia semifină. Degrasantul folosit este pleava și nisipul. Arderea la care a fost supusă ceramica este bună.

Formele întâlnite sunt ușor (fig. 4/7—8) sau mai puternic bitronconice (fig. 3/2). Mai există și forme tronconice cu ornamente plastice (fig. 4/2) sau vase rotunjite ca cel de la fig. 3/5. În acest nivel mai există vase globulare fără (fig. 4/1) sau cu gât (fig. 5/16).³

Ornamentele întâlnite sunt impresiunea cu unghia (fig. 3/2), impresiunea cu unghia peste care s-a acționat cu lustruitorul (fig. 7/18), impresiunea cu un obiect bont (fig. 5/16), impresiunile mari cu unghia (fig. 4/1). Barbotina nu apare. Buza vasului este de foarte multe ori ornamentată cu un șanț (fig. 4/7), impresiuni (fig. 4/8), „șnurarea“ acesteia (fig. 9/6—7) sau prin apariția unor protuberanțe pe buză (fig. 9/12). De asemenea, mai există și un „pseudolippenrand“ (fig. 4/8).

Toarele ce apar în acest nivel sunt cele de la fig. 9/25—28.⁹

Nivelul II are o ceramică mult mai bogată și variată.

Factura ceramicii este asemănătoare în mai mică măsură cu cea a celeia din nivelul anterior. Ceramica lustruită nu mai are importanța din nivelul anterior. Culoarea ceramicii trece către gălbui și variantele acestuia. Altă culoare ce apare des este cea cenușie. Arderea este bună. Degrasantul folosit este pleava și nisipul cu mențiunea că ceramica nivelului este mai nisipoasă decât cea anterioară și apare o categorie măloasă/săpunoasă.

Formele nivelului sunt mai variate existând vase globulare cu sau fără gât profilat (fig. 4/4—5, 9; 5/2—3; 6/1—13, 22—29), vasele globulare cu „lippenrand“ (fig. 5/4—6), vasele tronconice (fig. 4/3, 6; 5/1, 8—13, 17, 20; 6/14—20, 40, 46, 51) și, mai rar, vasele bitronconice (fig. 6/56). Tot rar apar și vase cu jgheab de scurgere (fig. 5/7; 9/10).

Există și vase cu picior (fig. 6/52—55, 57—60), între acestea remarcându-se vasul cu picior treflat (fig. 3/6 a—b).¹⁰

Ornamentele nivelului II (nou) sunt mult mai variate decât cele ale nivelului anterior.

În primul rând constatăm apariția preponderentă a inciziei care poate fi trasată în linii paralele (fig. 6/46; 8/1, 4, 10; 9/22). Menționăm că, și cazul nu este unic la Pojejena-Nucet, există și incizii paralele realizate foarte fin, ca la fig. 5/15. Cele mai des întâlnite ornamente incizate sunt cele în rețea, sau în diverse variante ale acesteia, care pot fi realizate cu incizie adâncă (fig. 5/1, 12; 6/56; 8/3, 5—9, 19, 22—23) sau foarte fină (fig. 5/13—14; 6/40, 51; 8/11—18). Incizia, în special cea adâncă, poate fi întâlnită și în contextul altor ornamente (fig. 5/17; 6/40, 46, 51; 7/7, 22, 25; 8/17; 9/22) sau reprezintă părți de ornament greu de definit (fig. 8/2, 20—21).

Des întâlnite sunt și ornamentele impresat-ciupite. Cele impresate apar într-o varietate nu prea des întâlnită în această zonă a culturii¹¹. Cele mai reprezentative sunt cele de la fig. 4/1, 5; 5/21; 7/8—17. Impresiunile apar și pe buza vasului (fig. 9/9, 11, 17) sau către aceasta

(fig. 6/40, 46, 51). Cel mai important ornament pentru posibilele legături cronologice ale nivelului sunt cele de la fig. 5/16—17; 7/20, 23.¹²

Ornamentele ciupite sunt și ele foarte variate (fig. 7/1—7, 21—22, 26—27; 4/9). Remarcăm, pe lângă varietatea deosebită, și asocierea ciupiturii cu incizia sau cu impresiunea cu unghia (fig. 7/5, 7, 22, 26), iar în cazul de la fig. 7/21 și cu barbotină. Un ornament impresat foarte greu de definit este realizat prin apăsarea oblică cu un obiect cu cap lat (fig. 7/19).

Barbotina se constituie în alt ornament caracteristic pentru această fază de locuire a stațiunii (fig. 9/13—16), interesantă fiind barbotina stropită și ciupită (fig. 7/16).

Uneori vasele sunt ornamentate cu brăuri alveolate (fig. 7/22, 3/1), ca și în nivelul anterior (fig. 4/7; 9/19). Alte ornamente realizate prin impresare sunt dispuse, ca niște brăuri, la proximitatea maximă a vasului (fig. 9/20) sau pe un brâu de mică amplitudine, rotunjit (fig. 9/21).

Către buza vasului sunt dispuse gurguie, fie câte două, fie închipuind un brâu (fig. 9/8, 12) sau vertical pe buză (fig. 9/2).

Toartele și apucătorile au forme și dispuneri pe vas foarte variate (fig. 9/23—26).

Un ornament rar întâlnit în cele două nivele este pictura. În nivelul vechi (I) singurul fragment pictat este cel de la fig. 2/4. Ceramica este roșie, bine lustruită, ornamentul fiind alcătuit din linii paralele, de culoare roșie¹³.

Nivelului superior îi aparține fragmentul de la fig. 3/3. După câte se observă fragmentul ceramic este ornamentat cu ciupituri și impresiuni cu unghia peste care s-a realizat — cu culoare neagră — un ornament format din linii paralele.¹⁴ Ambele fragmente au pictura realizată înainte de ardere.

Încadrarea cronologică și culturală a descoperirilor de la Pojejena-Nucet

Nivelul I are, față de cel ce-i urmează, un caracter arhaic, concluzie la care ne duce și compararea cu stațiunile din Clisura Dunării¹⁵. Spre această observație ne îndrumă caracteristicile ceramicii¹⁶, plasticii¹⁷ și — nu în ultimul rând — cele ale locuirii¹⁸. Considerăm că această fază trebuie legată de unul dintre primele valuri de venire a locuitorilor neolitici ai zonei¹⁹ contemporană, în mare parte, cu nivelele de la Lepenski Vir III a²⁰, Gornea-*Locurile Lungi* (complexul publicat în anul 1985)²¹ și — poate — unele materiale de la Gornea — *Căunița de Sus*²². De altfel, în perioadă, există mai multe stațiuni în zona Pojejena²³, între care cea mai nou descoperită este cea de la Divici²⁴. Cronologia acestor stațiuni având ceramică monocromă²⁵, cele principale având și ciupituri/impresiuni²⁶, este — tocmai din această cauză — mai greu de stabilit. Totuși credem că acestea trebuie legate de sfârșitul fazei IIA și începutul fazei IIB când considerăm că elementul nou, neolitic, se

instalează definitiv în Clisura Dunării²⁷. Stațiunile perioadei sunt așezate pe primele terase, foarte joase, ale Dunării, nu de puține ori în perimetrul inundabil deoarece — se pare că — sursa cea mai importantă de hrană o constituia hrana obținută din fluviu²⁸ și vânatul²⁹. O descoperire foarte interesantă este cea a unui rest de *Equus*, fragmentul osteologic făcând parte integrantă din complexul arheologic adâncit cercetat acum. Descoperirea se înscrie între cele mai timpurii de acest fel și pune — încă o dată! — problema existenței unor reprezentanți ai speciei folosiți încă de acum (?) la transportul samarizat³⁰.

În consecință atribuim nivelul fazei II B a culturii.^{30a}

Nivelul II reprezintă — prin caracteristicile materialului arheologic³¹ — o locuire de orizont Starčevo-Criș III B—IV A³². Poate că acum înfloarește și stațiunea de la Moldova Veche-Rât³³. Diversitatea materialului de aici (Pojejena) ne arată strânse legături și cu fenomenul policromiei, chiar dacă lipsește materialul pictat³⁴.

Stațiunea ridică, însă, o problemă cronologică și culturală de primă importanță. Aceasta se referă la modul de acoperire a Clisurii Dunării de către primele comunități vinčiene. Am văzut cu alt prilej caracterul legăturilor celor mai timpurii între cultura Starčevo-Criș și Vinča³⁵. De la orizont de Starčevo-Criș III B în depresiunea Gornea-Liubcova devine tot mai pregnant caracterul vinčian al locuirii³⁶, pe când în depresiunea Pescari—Moldova Veche—Pojejena se păstrează și evoluează în forță cultura mai veche, Starčevo-Criș³⁷. Observația aceasta, coroborată cu influența mult mai mare a culturii Vinča în Banatul de câmpie³⁸ ne face să afirmăm că, în Clisura Dunării, cultura Vinča nu are în faza A putere prea mare, principalul val „colonizator“ fiind cel prin câmpie. De altfel, această supoziție este confirmată prin involuția, restarțevizarea sesizată la Gornea-Căunița de sus³⁹ sau evoluția limitată până la începutul fazei Vinča B1 care se sesizează în nivelul III de la Liubcova-Ornița⁴⁰. De altfel, și mai târziu doar această stațiune va fi locuită în epoca neolitică — și anume în faza C a culturii⁴¹. O posibilă explicație a acestui fenomen este și cea după care „colonizările“ culturii Vinča s-au întâmplat pe căi navigabile și — poate — Clisura Dunării nu a oferit cele mai bune condiții de navigație nici chiar pentru ambarcațiunile de mai mici dimensiuni ale neoliticilor. O a doua explicație ar decurge din prima. Comunitățile de aici evoluând izolat au ajuns la izolare culturală și la formarea unui circuit închis biologic care a dus la degenerarea și dispariția populației. În epocile ulterioare situația pare a rămâne neschimbată în mare măsură⁴² civilizația ce duce la ruperea fragmentării și izolării comunităților omenești în zonă este cea dacică⁴³.

Nivelele așezării Starčevo-Criș de la Pojejena-Nucet aduc, deci, noi informații despre această cultură a neoliticului timpuriu din Clisura Dunării precum și la interpretarea istorică a fenomenului cronologic și cultural arheologic. Chiar dacă unele idei din prezentul articol par mai greu plauzibile considerăm că numai așa se pot explica — logic — fazele de dezvoltare culturală a neoliticului din Djerdap⁴⁴.

NOTE

1 Acestea au demarat în urma unui contract de proiectare încheiat de Muzeul Județean Reșița și IPTANA București.

2 Lazarovici 1979, 205, rep. poz. 67, cu bibliografia.

3 După observațiile noastre necropola se întinde la nord, nord-est de fortificația astăzi inundată. În secțiunea noastră au fost descoperite un număr de 9 morminte dintre care două (M4 și M8) deranjate de înmormântările ulterioare. Inventarul decedaților este destul de sărac și este alcătuit dintr-un inel la M1 și dintr-o pafta de fier la M5. Orientarea mormintelor este E—V, privirea decedaților fiind către răsărit. Brațele sunt duse pe piept (M3, 9) sau pe bazin (M1—2, 5—7). Am mai atins un număr de două morminte care nu au mai fost casetate pentru cercetarea integrală. După afirmațiile d-lui Ilie Uzum, fostul director al Muzeului din Reșița cimitirul ar începe în secolul XI d.Ch.

4 S₁/1986 în care am surprins necropola descrisă mai sus și S₂/1986 unde am descoperit materialul neolitic ce constituie materia primă a articolului de față. Secțiunile au avut câte 8/2 m.

5 Vezi *supra*, nota 3.

6 Considerăm această realitate drept o întâmplare datorată suprafeței mici cercetate.

7 Tehnica de obținere este aceeași ca în cazurile cercetate sistematic la Liubcova-Ornița (Luca-El Susi, 1989, 49—57) sau Drăgușeni-Ostrov (Bolomey-Marinescu-Bâlcu 1988, 331—354).

8 Cele mai bune legături le putem stabili cu fazele IIA și IIB ale culturii: Lazarovici 1979, 63—64 sau — pentru Clisura Dunării — : Lazarovici 1983, 17—20.

9 Vezi *supra*, nota 8.

10 Caracteristicile enumerate ne duc către sfârșitul fazei IIIB și faza IVA a culturii Starčevo-Criș după: Lazarovici 1979, 36, 37-tabel 2, 47—50; 1983, 20—21.

11 O asemenea varietate am văzut — și pentru aceasta mulțumim d-soarelui Eugenia Popușoi — doar în așezarea de la Trestiana de lângă Bârlad.

12 „In fagure” — variantă a tipului a13 și a14 de la Lazarovici 1979, 36. Acest ornament poate fi atribuit fazelor IIIB—IVA.

13 Caracteristică fazei IIB — Lazarovici 1979, 44.

14 Observat de noi și la Liubcova-Ornița într-o fază contemporană stațiunii: Luca 1987, 21.

15 Lazarovici 1983, 19.

16 În care categoria monocromă are apariția preponderentă și pictura este caracteristică fazelor timpurii: vezi *supra*, notele 8—9, 13.

17 Acest tip de altar pare a fi în legătură cu cele cu baza patruleteră și baza lobată din care pare a evolua. Pentru altarele patruleteră cu buza lobată vezi: Lazarovici, 1983, 12, fig. 1/13; 2/8; Luca-Dragomir 1985. De altfel, în așezarea de la Pojejena-Nucet există și un lob ce provine — probabil — de la un astfel de vas sau altar — vezi fig. 2/3.

18 Majoritatea stațiunilor timpurii din Clisura Dunării sunt locuite în bordeie: Lazarovici 1979, 25—28.

19 De la bun început se pare că zona a fost „acoperită” de purtătorii culturii neolitice, fiind preferate zonele depresionare.

20 Dimitrijević 1974, pl. I/8, 11; Jovanović 1974, 35; Lazarovici 1983, 19.

21 Luca-Dragomir 1985. Tot în această perioadă se pot încadra și complexele cu scoici și lame mari de silex și mormântul de copil salvat aici în anul 1981 de Gh. Lazarovici, Ion Dragomir și subsemnatul.

22 Lazarovici 1971, 1/5; 1979, 198, fig. 30, p. 38, fig. 3; 1977, 43; 1980, I/I; 1983, 19.

23 Sușca: Lazarovici 1979, 208, poz. nr. 89.

24 Divici-Bela Reca: pe malul pârâului și pe terasa din stânga sa au fost descoperite fragmente ceramice aparținând acestei culturi într-o periegheză efectuată împreună cu A. Oprinescu în anul 1987. Și pe acropola cetății dacice de la Divici-Grad a fost descoperit un fragment ceramic monocrom adus, probabil, din vale cu ocazia aducerii pământului de umplutură la construirea acropolei.

25 În stațiunile mici ceramica este monocromă, ornamentele fiind mai rar întâlnite. Observația lui Gh. Lazarovici (Lazarovici 1979) pare a fi confirmată în acest caz.

26 Acestea ar fi stațiunile de la Gornea — *Căunița de Sus* și *Locurile Lungi*, și începutul celei de la Ostrovu Golu, Cuina-Turcului, Padina, Lepenski Vir IIIa.

27 Credem că Gh. Lazarovici are dreptate când încadrează cele mai timpurii descoperiri timpurii neolitice, *sigur*, începând cu faza IIB — cel puțin pentru malul nordic al fluviului.

28 În bordeiul de la Pojejena au fost descoperite scoici și oase de pește (El Susi 1991). Mult mai multe scoici sunt de găsit în complexele timpurii de la Gornea-*Locurile Lungi* unde gropile sunt umplute cu astfel de resturi (referiri: El Susi 1985—1986).

29 El Susi 1991, 20—24.

30 *Ibidem*, 22; pentru idee expusă vezi Vlassa 1978.

30a Chiar dacă la momentul în care s-a comunicat încadrarea cronologică a complexului pentru publicarea materialului osteologic (El Susi 1991) credeam că se încadrează în faza imediat următoare datorită prelucrării insuficiente a materialului.

31 Vezi *supra*, notele 10—12.

32 Lazarovici 1979, 48—53. O încadrare mai fină a stațiunii este greu de făcut datorită lipsei elementelor vinčiene. Credem că nivelul II este mai aproape de faza IVA a culturii prin apariția ornamentelor incizate în rețea asociate cu ornamentele impresate „în figură” și deosebita varietate a inciziilor și ornamentelor impresate și ciupite. Barbotina are însă caracteristici mai vechi. Toate acestea ne-au făcut să gândim la orizonturi paralele în Starčevo-Criș între grupuri de comunități ce folosesc preponderent ornamentele impresat-incizate-ciupite iar altele merg, în mod preponderent, pe dezvoltarea ornamentelor pictate (Liubcova-Gornea). Această ultimă categorie pare a avea legături mai puternice cu zona balcanică, pentru că aici „prind” cel mai bine elementele vinčiene.

33 Lazarovici 1979, 202, rep. poz. 57.

34 Există, în schimb, picioarele de cupă cu baza lobată, ornamentul impresat „în figură”, ciupiturile strânse în „spic de grâu” într-o mare varietate, precum și o mare diversitate de ornamente incizate.

35 Luca 1991.

36 Lazarovici 1977.

37 Aici existând o seamă de stațiuni în care influențele vinčiene sunt mult mai puțin pregnante, lăsând o dezvoltare aproape normală comunităților locale, Starčevo-Criș. Astfel că pe Clisura Dunării fenomenul vinčian ne apare mai fragmentat decât în alte zone de răspândire.

38 Drașovean 1989.

39 Lazarovici 1977, 65—67, 69; 1979, 55—56. Aceasta pare a fi esența fenomenului numit „Starčevo IV”.

40 Luca 1991a.

41 Materialele cele mai caracteristice pentru această fază sunt în curs de publicare în revista *Apulum*, XXVII. Alte referiri la: Comșa 1969; Luca-Dragomir 1989; 1987; Luca 1989; 1991b.

42 În epoca bronzului și prima vârstă a fierului locuirea nu este foarte intensă, întocmai ca și în neolitic.

43 Dacă realizează un sistem articulat de fortificații în Clisură ce ne duce cu gândul la faptul că zona este mult mai bine populată și umblată. Cetățile dacice sunt așezate cu legătură de vedere având în vale puternice așezări civile.

44 Multe dintre ideile avansate aici nu au putere deosebită de penetrare pentru că din cele 21 de așezări aparținând culturii ce sunt cunoscute, doar jumătate au constituit obiectul unor cercetări sistematice, o jumătate din cele cercetate au constituit obiectul unor cercetări de amploare și — dintre acestea — nici jumătate nu au fost publicate cât de cât integral. În consecință, unul dintre cele mai importante obiective ale cercetării culturii Starčevo-Criș în Clisura Dunării ar fi publicarea rezultatelor cercetărilor ce au avut loc până în acest moment. Menționăm că ne-am referit în aceste rânduri doar la malul nordic al Dunării.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

- BOLOMEY — MARINESCU BALCU 1988, Alexandra-Silvia, *Industria osului în aşezarea cucuteniană de la Drăguşeni Ostrov*, în SCIVA, 39, 1988, 4, 331—354.
- COMŞA 1969, Eugen, *Données concernant la civilisation Vinča...*, în Dacia NS, XIII, 1969, 11—44.
- DIMITRIJEVIĆ 1974, Stojan, *Problem Stupnjevanja Starčevačka kultura...*, în Materialj, 10, 1974, 59—115.
- DRAŞOVEAN 1989, Florin, *Observații pe marginea unor materiale inedite...*, în Apulum, XXVI, 1989 (1990), 9—48.
- EL SUSI 1985—1986, Georgeta, *Analiza materialelor faunistice din aşezările Starčevo-Criş...*, în Acta MN, XXII—XXIII, 1985—1986, 41—50.
- 1991, *Analiza resturilor de faună din aşezarea Starčevo-Criş, de la Pojejena-Nucet (jud. Caraş-Severin)*, în RevMuz, 2, 1991, 20—24.
- JOVANOVIĆ 1974, Borislav, *Relativog kronološki odnos starijeg...*, în Materialj, 10, 1974.
- LAZAROVICI 1971, Gheorghe, *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criş în Banat*, în Acta MN, VIII, 1971, 409—422.
- 1977, Gornea-Preistorie, Reşiţa, 1977.
- 1979, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979.
- 1980, *Câteva probleme privind sfârşitul neoliticului timpuriu...*, în Acta MN, XVII, 1980, 13—30.
- 1983, *Neoliticul timpuriu din zona Porţilor de Fier (Djerdap)*, în Banatica, 7, 1983, 9—34.
- LUCA-Dragomir 1985, Sabin Adrian-Ion, *Despre o nouă descoperire arheologică de la Gornea-Locurile Lungi*, în Banatica, 8, 1985, 73—76.
- 1987, *Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Orniţa*, în Banatica, 9, 1987, 31—42.
- 1989, *Die Statuette von Liubcova-Orniţa*, în Dacia NS, XXXIII, 1989, 229—234.
- LUCA-EL SUSI 1989, Sabin Adrian-Georgeta, *Considerații privind unelte de corn şi os*, în Apulum, XXV, 1989, 49—58.
- LUCA 1987, Sabin Adrian, *Aşezarea Starčevo-Criş de la Liubcova-Orniţa*, în Banatica, 9, 1987, 13—24.
- 1989, *Precizări asupra încadrării cronologice...*, în Apulum, XXVI, 1989 (1990), 49—54.
- 1991, *Stratigraphie et chronologie...*, în Banatica, 11, 1991, 141—155.
- 1991a, *Liubcova-Orniţa*, Reşiţa, 1991.
- 1991b, *Feslegungen zur chronologischen...*, în BAI, IV, 1991, 266—271.
- VLASSA 1978, Nicolae, *Problema existenței ecvidelor...*, în Acta MN, XV, 1978, 19—48.

DIE SIEDLUNG VON POJEJENA-NUCET (Kreis Caras-Severin) DER STARČEVO-CRIŞ KULTUR ANGEHÄRUNG

(Zusammenfassung)

Der vorliegende Artikel untersucht die Ergebnisse der im Sommer 1986 in Pojejena-Nucet durchgeführten Rettungsgrabungen. Es wurde das Vorhandensein zweier Bewohnungsschichten der Starčevo-Criş-Kultur festgestellt. In den älteren Siedlungsschichten sind Grubenwohnungen anzutreffen, während die jüngeren

Schichten Wohnungen mit Flußsteinboden aufweisen. Die (frühe) Schicht I ist zeitlich in die Zeitspanne IIB der genannten Kultur einzugliedern, die darauffolgende Schicht (II) wird der IV A — Phase der Starčevo-Criș-Kultur zugeordnet.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Grundriss und Abrisse von S1/1986.

Abb. 2. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur 1—4, 9 — I Schicht.

Abb. 3. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. 2, 5, 7 — I Schicht.

Abb. 4. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. 2—3, 7—8—I Schicht.

Abb. 5. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. II Schicht.

Abb. 6. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. II Schicht.

Abb. 7. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. 18 — I Schicht.

Abb. 8. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. II — Schicht.

Abb. 9. Pojejena-Nucet. Starčevo-Criș-Kultur. 1, 3—4, 6—7, 9—10, 19 — I Schicht.

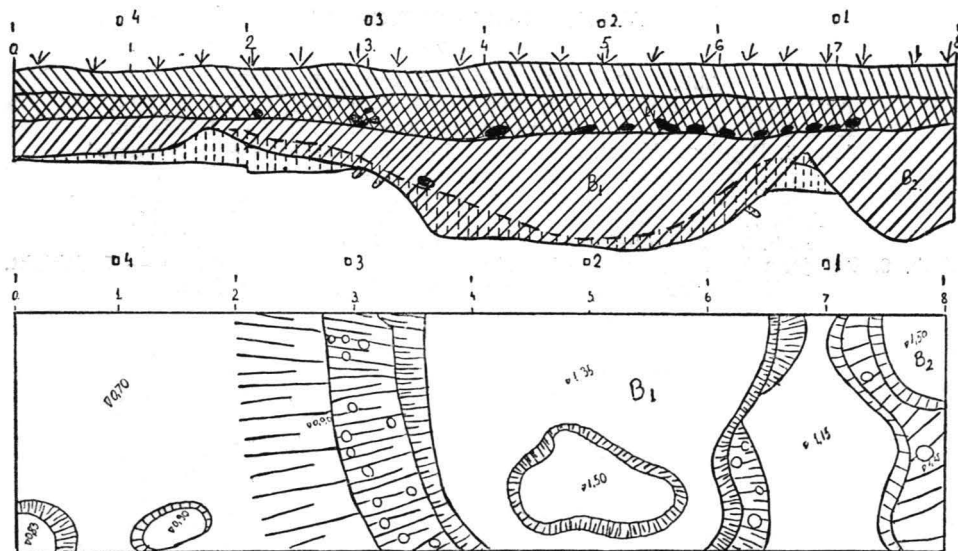
Einige der Henkel sind auch in Schicht I anzutreffen.

Pojejena - NUCET

S₁/1986

PROFIL DE S.

Fig. 1. Planul orizontal și profilele S₁/1986.

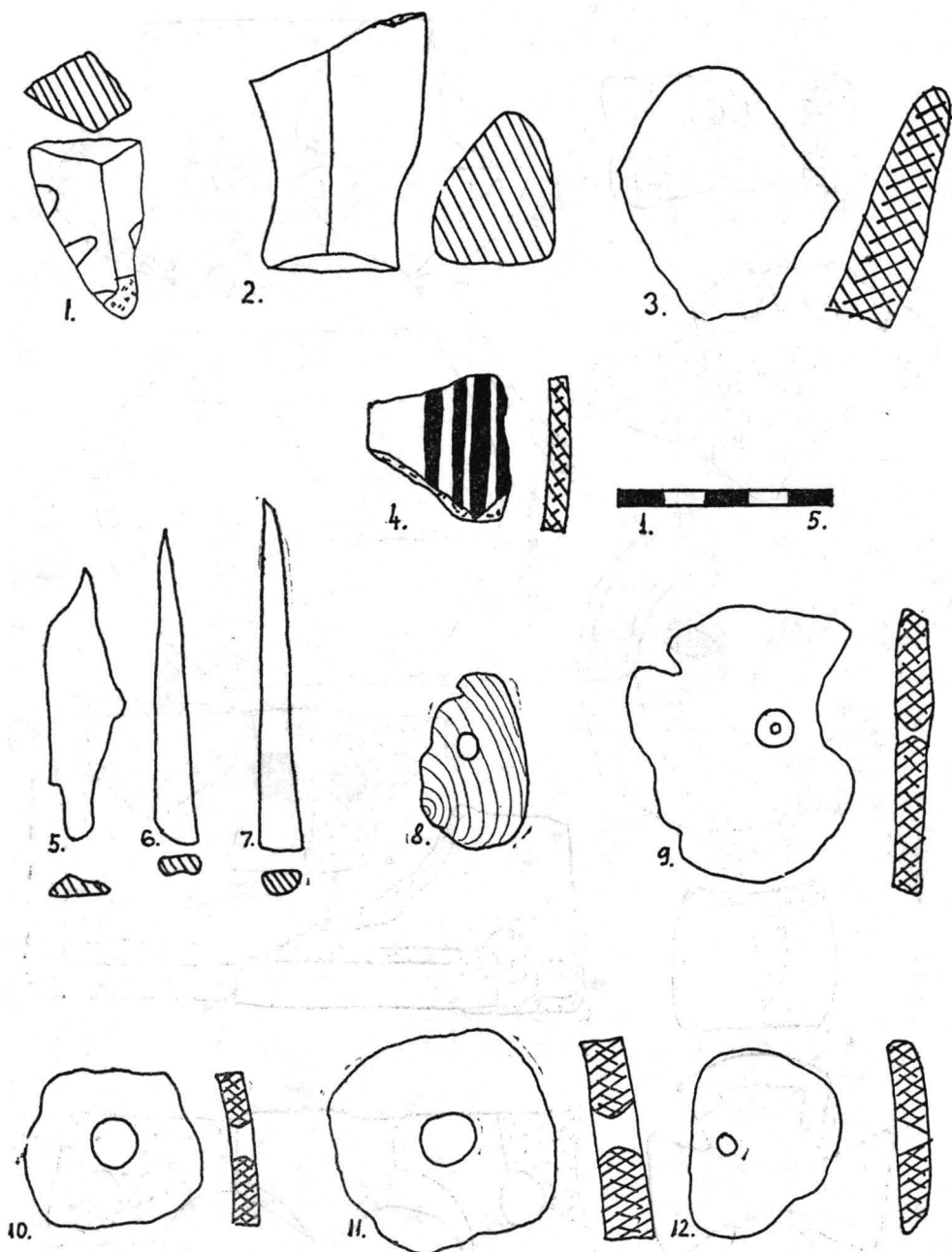

Fig. 2. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. 1—4, 9 — niv. I.

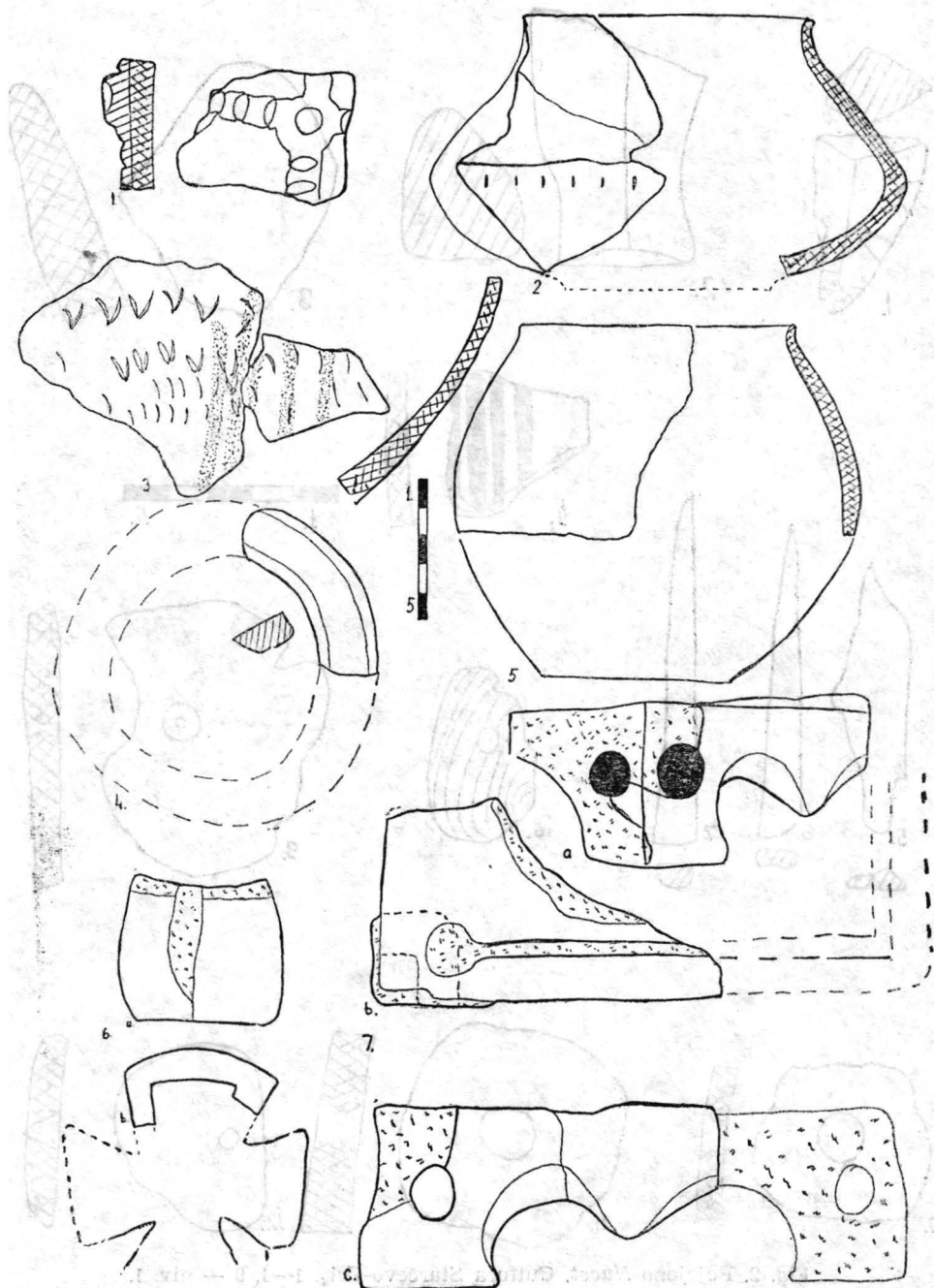

Fig. 3. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. 2, 5, 7 — niv. I.

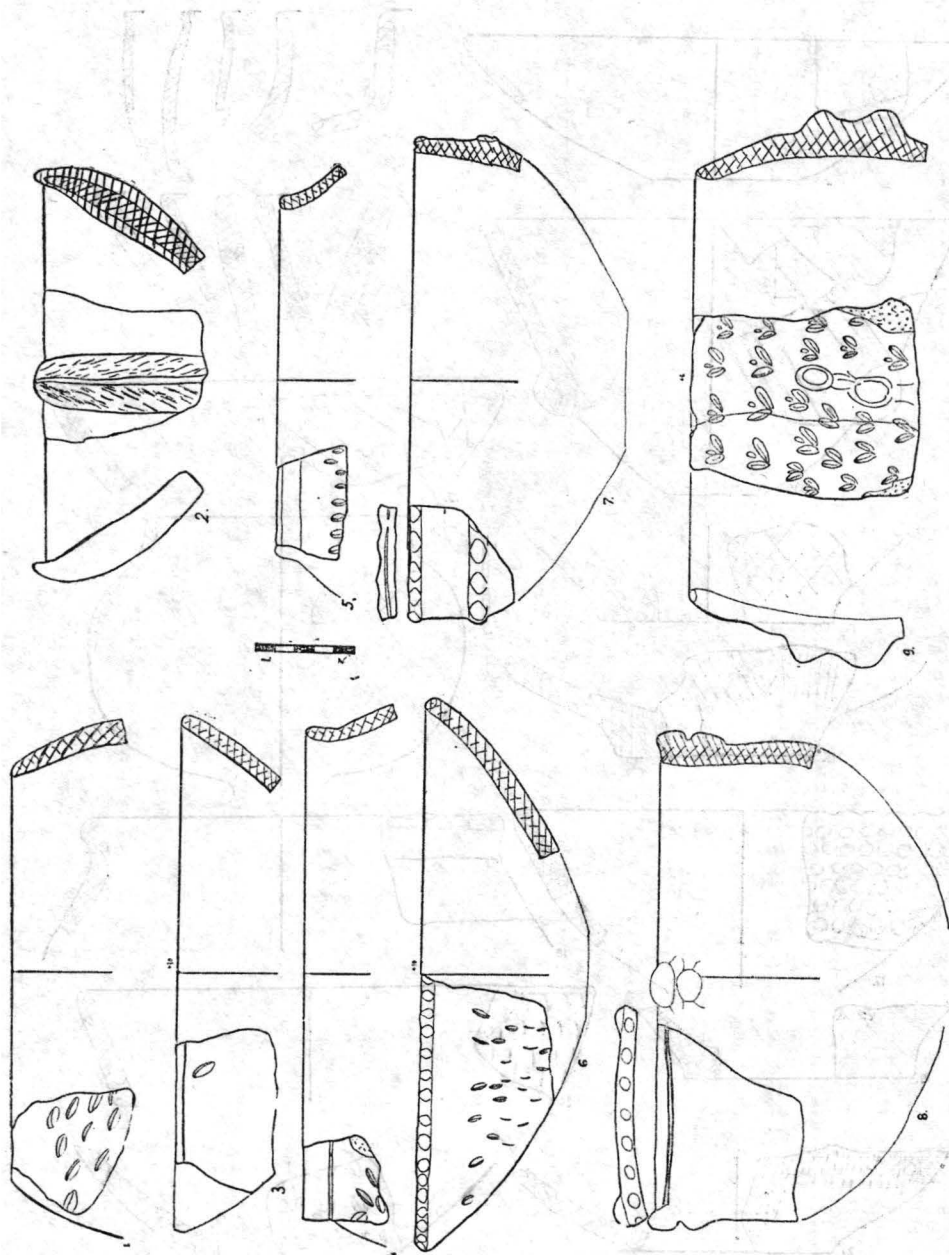

Fig. 4. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. 2—3, 7—8, niv. I.

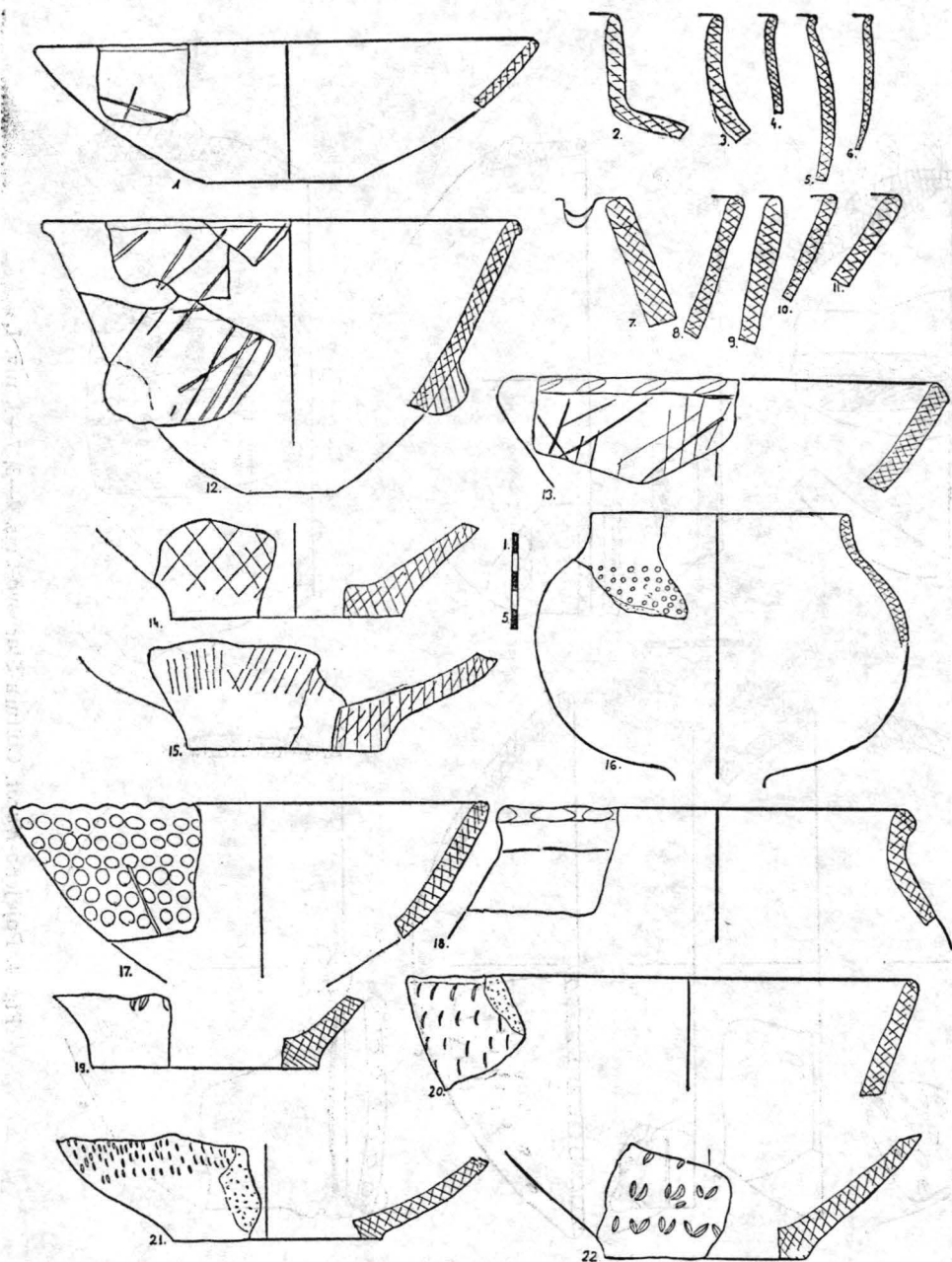

Fig. 5. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. niv. II.

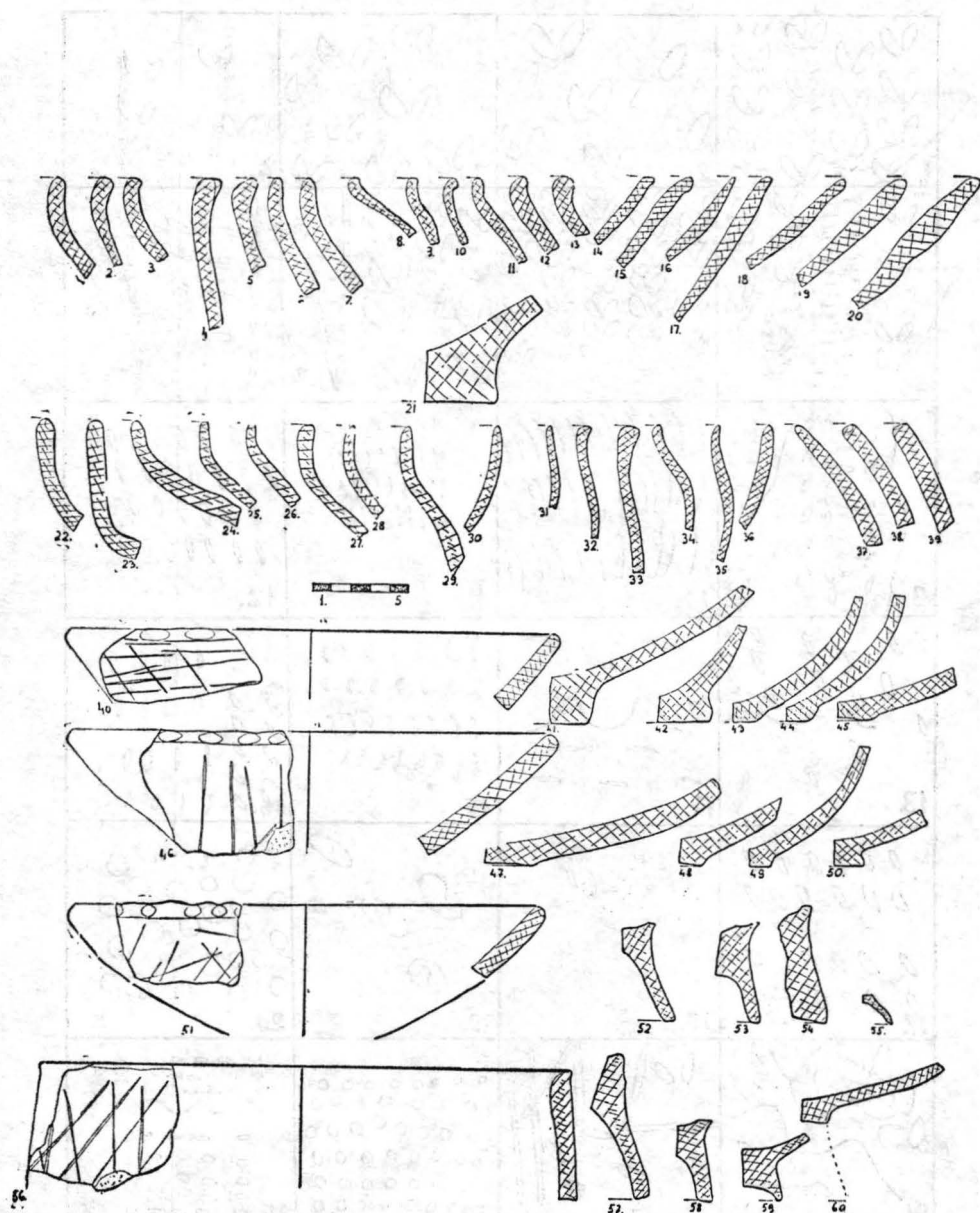

Fig. 6. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. niv. II.

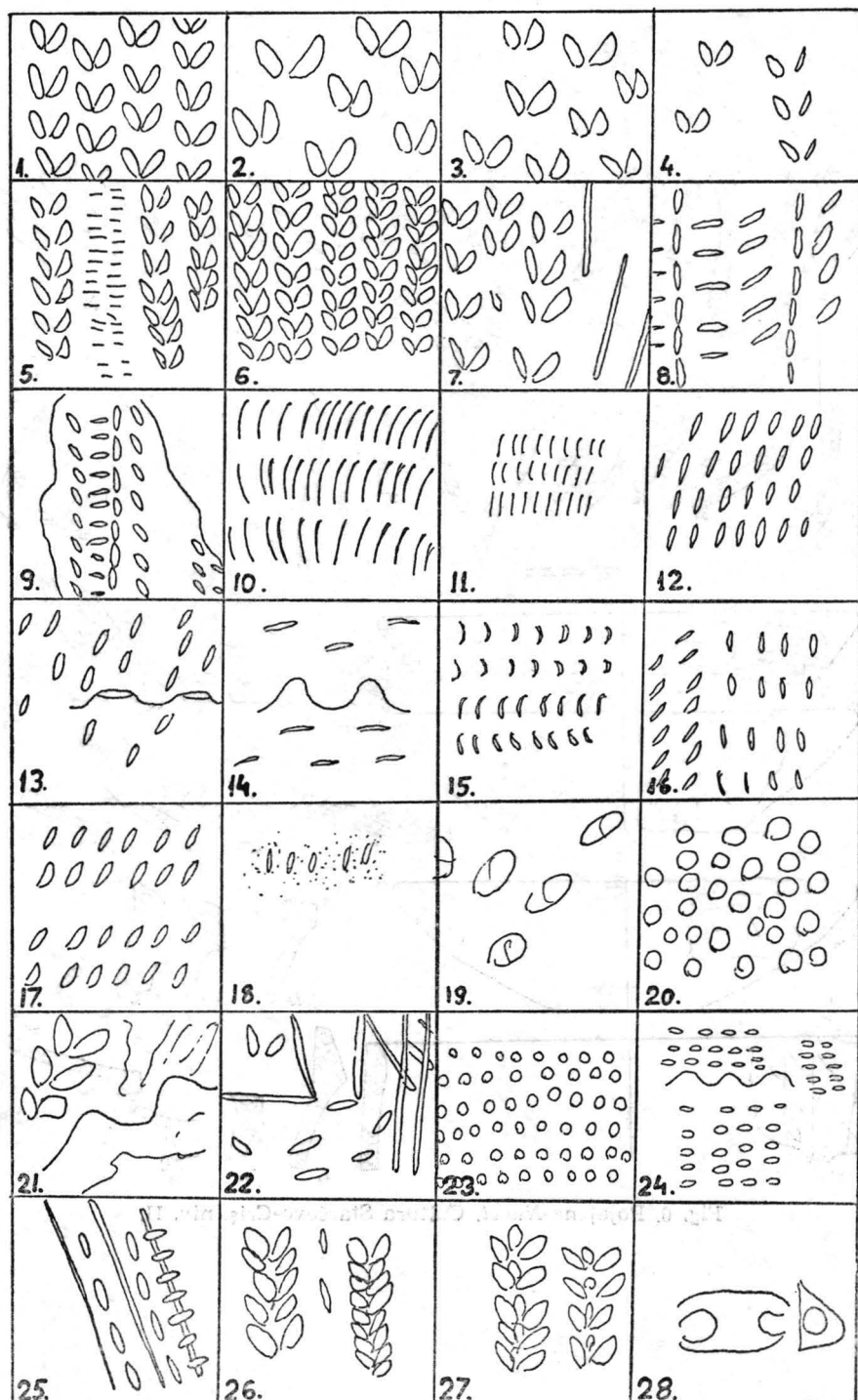

Fig. 7. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. 18 — niv. I.

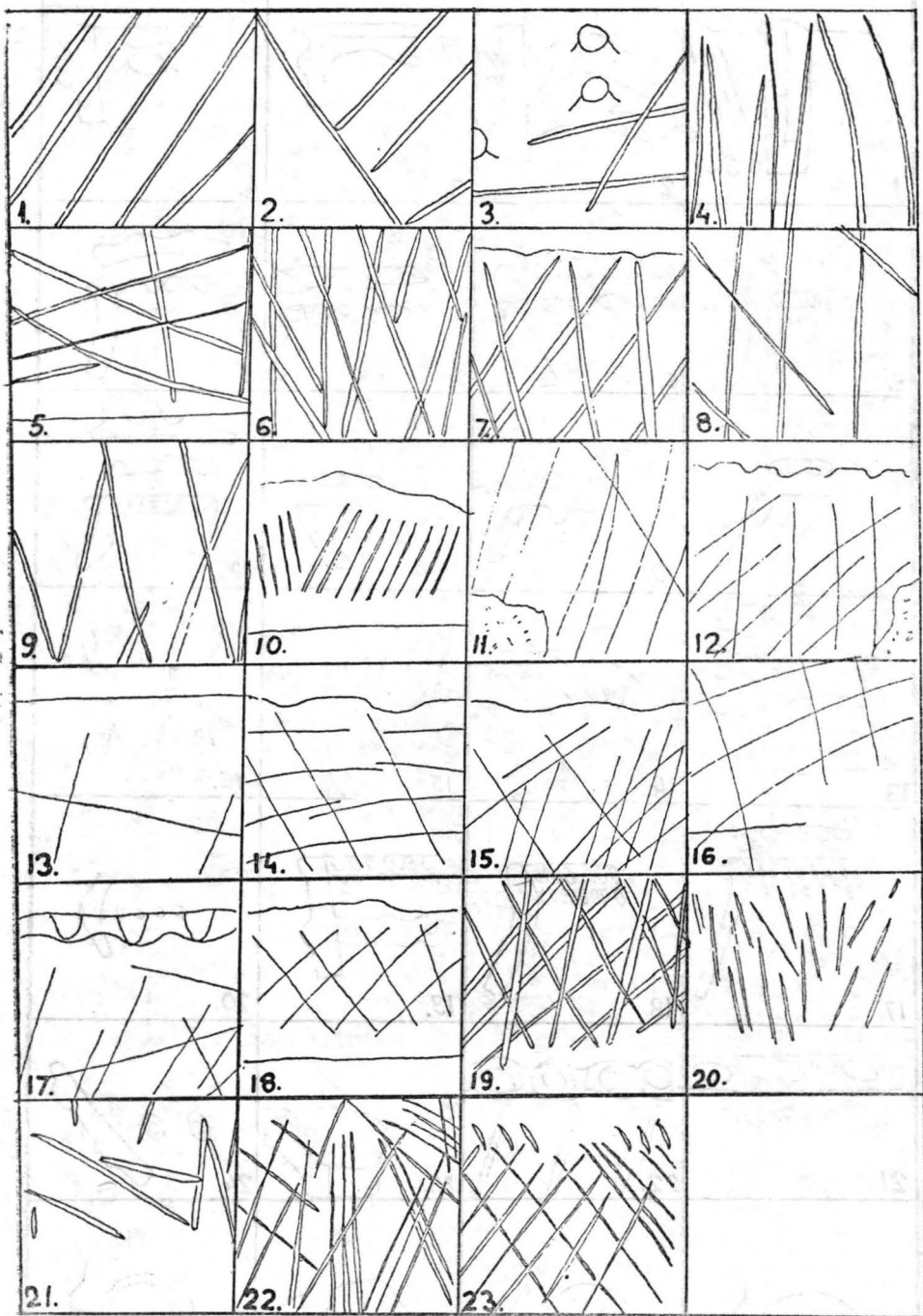

Fig. 8. Pojejena-Nucet, Cultura Starčevo-Criș, niv. II.

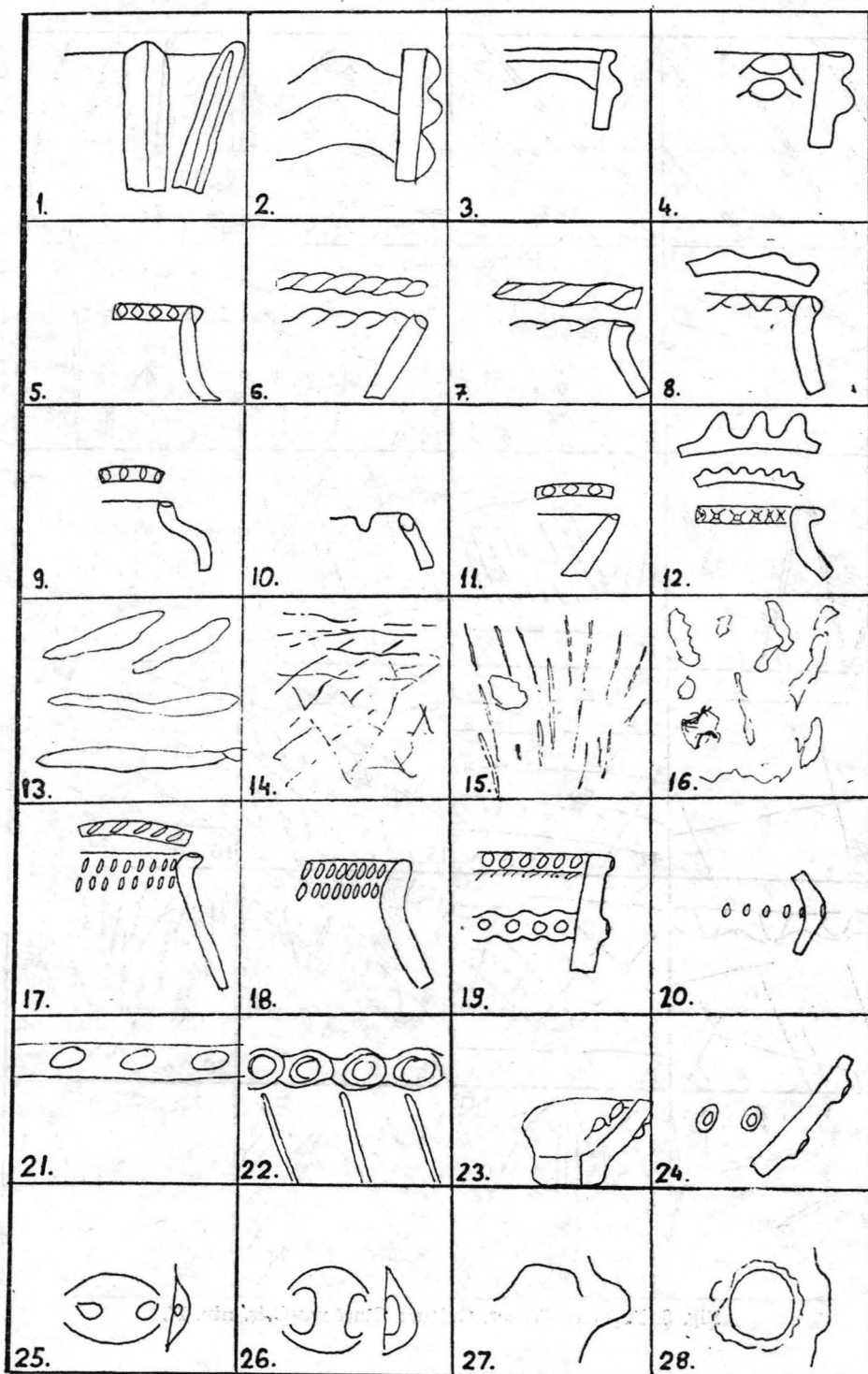

Fig. 9. Pojejena-Nucet. Cultura Starčevo-Criș. 1, 3—4, 6—7, 9—10, 19 — niv. I.
O parte din toate și în niv. I.

ECONOMIA ANIMALIERĂ A COMUNITĂȚILOR NEO-ENEOLITICE DE LA PARȚA (JUD. TIMIȘ)

GEORGETA EL SUSI

Stațiunea este amplasată pe o „insulă“, cu o înălțime de 96 m, cota de inundație fiind pe la 90—91 m (între Parța și Peciul Nou), în punctul „Saitostell“, la 1,5 km de podul peste Timiș, pe marginea dreaptă a râului, între diguri, în zona inundabilă.

Săpăturile au fost reluate în 1978, materialul faunistic din campaniile 1983—1984 a fost determinat și publicat de regretata cercetătoare Al. Bolomey¹, noi urmând a ne ocupa de cel provenit din campaniile 1985—1993. Numărul complexelor semnalate se ridică la 150, deși bordeiele și locuințele sunt doar 50—60². Locuirea cu mai multe nivele aparține neoliticului dezvoltat — Cultura Banatului (fazele II—III), eneoliticului, bronzului. Noi ne vom ocupa de materialul faunistic din nivelele neo-eneolitice (7—4).

Situl de la Parța începe în faza a II-a a Culturii Banatului (cu etapele II a, II b, II c). Locuirea (nivelul 7 a — cel mai timpuriu) începe cu bordeie, unele fiind săpate în trepte. În nivelele 7 b, mai ales 7 c se constată un maximum de înflorire a stațiunii, trecându-se de la viețuirea în bordeie, colibe, construcții ușoare la o arhitectură bogată (construcții cu caracter public și rol social). Construcțiile au o formă dreptunghiulară, de 7,2×5,6; 9×7; 10×5 m. În nivelul 7 c și 6 începe ridicarea unei construcții cu etaj (ex.: P₈₋₉; P₁₆₋₁₇; P₁₈₋₄₀; P₄₁; P₄₂; P₄₃; P_{126c}). În ultimele niveluri de locuire (5, 4) locuințele sunt de mai mici dimensiuni, fără platforme suspendate, manifestându-se un regres în dezvoltarea stațiunii³.

În ultimele etape de funcționare a așezării (nivelul 5), construcțiile își pierd din monumentalitate, arhitectura decade reducându-se la simple colibe.

Comunitatea își încheie evoluția în urma sosirii în zonă a purtătorilor culturii Vinča C (șocul Vinča C) care se vor așeza pe malul vestic al râului Timiș, întemeind o așezare de lungă durată (tell 2 Parța).

Peste nivelele neolitice se suprapune un strat eneolitic (cultura Tiszapolgár), apoi locuirile de epoca bronzului și medievale⁴.

Din nivelele neolitice s-au recoltat aproape 5 400 oase provenind de la 470 indivizi; este vorba de nivelele 7 (a, b—c), 6 și 5, ceea ce corespunde nivelelor II (A, B, C) și III (C) din Cultura Banatului (tabel 1; 2).

Pentru nivelele eneolitice deținem un lot doar de 280 oase, dintre care 236 determinabile. Materialul amestecat Tiszapolgár și Cultura Banatului (cca 1 000 oase) a fost eliminat din statistici el fiind utilizat doar ca furnizor de date metrice pentru speciile sălbatice.

Tabel 1

Repartiția speciilor pe nivele de locuire și frecvența lor

Specie/Grup specii	Nivel 7a				Nivel 7bc				Nivel 6				Nivel 5			
	Frg.	%	NMI	%	Frg.	%	NMI	%	Frg.	%	NMI	%	Frg.	%	NMI	%
Bos taurus	232	28,3	13	20	643	29,7	32	23,5	187	21,3	11	16,1	88	20	7	15,5
Sus. s. dom.	110	13,4	10	15,3	188	8,6	16	11,7	143	16,3	11	16,1	58	13,1	9	20
Ovicaprine	92	11,2	11	16,9	149	6,8	20	14,7	59	6,7	8	11,7	80	18,1	6	13,3
Canis fam.	—	—	—	—	6	0,2	2	1,4	2	0,2	1	1,4	2	0,4	1	2,2
DOMESTICE	434	52,9	34	52,3	986	45,6	70	51,4	391	44,6	31	45,5	228	51,8	23	51,1
Cervus elaphus	153	18,6	8	12,3	723	33,4	24	17,6	147	16,8	8	11,7	70	1,5	3	6,6
Capreolus c.	68	8,4	5	7,6	112	5,1	14	10,2	29	3,3	6	8,8	52	11,8	5	11,1
Sus s. ferrus	152	18,5	12	18,4	304	14	19	13,9	217	24,8	15	22	57	12,9	7	15,5
Bos primigenius	9	1	3	4,6	32	1,4	6	4,4	89	10,1	6	8,8	32	7,2	6	13,3
Ursus arctos	1	0,1	1	1,5	—	—	—	—	1	0,1	1	1,4	—	—	—	—
Castor fiber	1	0,1	1	1,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Felis silvestris	—	—	—	—	1	0,04	1	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—
Canis lupus	—	—	—	—	1	0,04	1	0,7	1	0,1	1	1,4	1	0,2	1	2,2
Lepus sp.	—	—	—	—	3	0,1	1	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—
Carnivora	1	0,1	1	1,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
SĂLBATICE	385	47,1	31	47,7	1 176	54,4	66	48,6	484	55,4	37	54,5	212	48,2	22	48,9
Bos/Cervus	23	—	—	—	43	—	—	—	10	—	—	—	2	—	—	—
Bos sp.	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sus sp.	16	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ovicaprine/ Capreolus	16	—	—	—	5	—	—	—	4	—	—	—	2	—	—	—
TOTAL MAMIFERE	961	—	65	—	2 226	—	136	—	893	—	68	—	444	—	45	—

Materialul recoltat din locuințe și gropi reprezintă doar un sfert din totalul celor 5 400 oase. În ansamblu nu se întrevăd diferențe mar-cante în privința prezenței speciilor, între stratul de cultură și com-plexe (gropi, locuințe).

I. Descrierea materialului pe complexe

În cele ce urmează vom prezenta o detaliere a oaselor pe nivele și complexe, în măsura în care acestea vor oferi un spor de informație pentru arheolog și paleofaunist.

În **nivelul 7a** există o serie de gropi cu o distribuție eterogenă pe specii și regiuni corporale, ale materialului faunistic; o trecere în revistă a lui se impune, folosind siglele autorilor săpăturii.

Tabel 2

Repartiția speciilor în așezările neo-eneolitice de la Parța

	Nivelele 7—5 (neolitic)				Nivel 4 (Tiszapolgár)			
	Frg.	%	NMI	%	Frg.	%	NMI	%
Bos taurus	1 150	25,7	63	20	48	20,3	3	10,7
Sus s. dom.	499	11,1	46	14,6	37	15,6	4	14,2
Ovicaprine	380	8,4	45	14,3	24	10,1	3	14,2
Canis fam.	10	0,2	4	1,2	—	—	—	—
DOMESTICE	2 039	45,5	158	50,3	109	46,1	10	35,7
Cervus elaphus	1 093	24,4	43	13,6	58	24,5	6	21,4
Capreolus c.	261	5,8	30	9,5	20	8,4	4	14,2
Sus s. ferrus	730	16,3	53	16,8	38	16,1	3	10,7
Bos primig.	162	3,6	21	6,6	7	2,9	2	7,1
Ursus arctos	2	0,04	2	0,6	2	0,8	2	7,3
Castor fiber	1	0,02	1	0,3	—	—	—	—
Felis silv.	1	0,02	1	0,3	—	—	—	—
Canis lupus	3	0,06	3	0,9	—	—	—	—
Lepus sp.	3	0,06	1	0,3	—	—	—	—
Carnivora	1	0,02	1	0,3	1 (Meles)	0,4	1	3,5
SALBATICE	2 257	50,4	156	49,6	127	53,8	18	64,2
Bos/Cervus	78							
Bos sp.	35							
Sus sp.	36							
Ovicaprine/ Capreolus	27				1			
TOTAL MAMIFERE	4 472	100	314	100	236	100	28	100

Groapa (G) 81; rând 4: toate piesele prezintă o pigmentație roșie-tică; în ea s-au găsit trei valve de Unio sp., un astragal drept de mistreț și 10 așchii nedeterminate.

G₇₅ (la —2,40—2,90 m) conține trei oase de purcel de lapte, o ulnă de cerb, un calcaneu drept de mistreț și trei așchii nedeterminabile.

G₉₄: un bazioccipital de cerb, două vertebre toracice de porc, un fragment de maxilă de porc și o extremitate distală de metapod de mistreț.

G₈₁ (rând 4): o diafiză-humerus și o tibie (neepifizată proximal) de vită, un atlas de porc, o mandibulă de ovicaprîn.

G_{81} (rând 2): patru coaste (sp. nedet.), două așchii arse (specia?), un omoplat fragmentat și 1/4 metacarp proximal de vită, o mandibulă și o diafază de radius ovicarpin, un radius de căprior.

G_{104} : o cochilie de Unio, un atlas de porc și o falangă distală de bovină.

G_{102} : o porțiune de omoplat și un metacarp V de porc.

G_9 : o cochilie de Unio, un os de pește, o ulnă arsă de cerb.

G_{145} (la 2,05—2,30 m): 10 oase de cerb de la doi indivizi (un adult și un subadult), două oase de vită (un individ), unul de mistreț, două valve de Unio, un os de pește și unul provenind de la o capră de 3,5 ani. La 2,80—3 m groapa conținea trei valve de Unio, trei oase de vită, (adult). Peste 3 m: cinci oase de vită, un coxal de ovicaprin, un calcaneu de căprior subadult, două valve de Unio.

G_{138} (1,90—2,40 m): o valvă Unio, două oase de cerb (adult), o vertebră de somn, două oase de vită.

G_{100} (2,05—2,50 m): un metatars proximal de căprior.

G_{77} (rând 4): 11 oase de Bos taurus de la un matur, o ulnă de Ovis subadult care prezentau o pigmentație roșietică.

G_{77} (rând 5): patru oase de bovine (un individ de 1—1,5 ani), două oase de cerb (un individ subadult), cinci oase de bovine (un matur), un radius de porc (subadult), o valvă Unio.

G_{121} : un fragment de corn de Bos (posibil primigenius).

G_{80} : două oase de cerb, o vertebră de porc, o valvă de Unio.

Locuința (L) 2 (mare; 2,60 m adâncime) a furnizat 16 oase de la doi indivizi de bovine (3,5—4 ani și 2—2,5 ani), de la un porc de 16—17 luni, un mistreț sub 3,5 ani, un cerb și patru cochilii de Unio. Dintre acestea, șase poartă urme de ardere.

P_{154} (platforma) a furnizat două oase de la un individ subadult de Bos taurus, două de cerb (un individ) și o ramificație de corn de cerb cu urme de folosire.

Nivelele 7b—c.

Din S_6/C_{44} (1,80 m) s-au recoltat în jur de 233 oase repartizate la unele specii astfel:

Cerb: 139 oase provenind de la 10 indivizi; ca părți corporale predomină fragmentele de metapodii, astragale, calcaneu, centrotarse, falanga I (14 piese), falanga II (7 piese), falanga III (2 piese); coxalele, radiusul, humerusul, omoplatul sunt mai slab reprezentate. În esență predomină părți din scheletul apendicular, fără părți de schelet cefalic.

Bovine: 71 oase (ce reprezintă aleatoriu toate părțile scheletului) indicând patru animale sacrificate.

Bourul: 6 oase aparținând minimum unui individ adult.

Mistrețul: 6 oase de la un adult și un subadult.

Porcul: 2 oase de la un subadult.

Ovicaprinele: 5 oase de la trei animale cu vârstele de sub 1 an, 1,5—2 ani și 2—3 ani.

Locuința 126 A (1,70—1,75 m) a furnizat 9 cochilii de Unio, 4 oase de bovine, 2 de ovicaprine, 3 de porcine, 2 de cerb, 1 de căprior și multe așchii nedeterminabile.

P_{126} — podea și sub (1,30—1,50 m) — 29 oase determinabile.

P_{41} — sub podină 3 cochilii de Unio, un atlas de porc și un humerus distal de cerb.

P_{41} — din podină, la 1,40 m: 12 oase; la 1,60—1,75 m — 13 oase.

P_{18} — sub chirpic (1,70—1,80 m): 32 oase și un împungător din corn de cerb.

B (bordei) 23 (pe fund, la 1,80 m): 20 oase.

Locuința cu etaj /1990 (la 1,65 m): 19 oase.

G_{107} : 3 oase de cerb și o tibie distală de căprior adult.

G_{17} : un metatars și o falangă I de Ovis.

Nivelul 6.

Groapa mică, rotundă (1,10—1,25 m) conținea 10 valve de Unio și un humerus distal de ovicaprin.

G_{133} (1,20 m): un omoplat de porc și o tibie distală de mistreț.

P_{40} (1,45—1,60 m): o mandibulă și un femur distal de cerb (un adult și un subadult), un radius (diafază), un fragment de occipital și un omoplat de porc tânăr, o mandibulă și un omoplat de mistreț adult, un corn de capră și un radius de Ovis, un fragment de corn de vită/bour și o ulnă de la un subadult și o mandibulă de căprior tânăr. În total 12 oase de la minimum 8 indivizi.

P_{126c} (1,65 m): 4 cochilii de Unio, o pereche de coarne de capră (femelă), un calcaneu și o apofiză mandibulară de cerb (adult), o mandibulă stângă, o porțiune de sacrum și o diafiză os lung de vită (2 ani), un radius proximal și un humerus distal de mistreț (matur), o simfiză mandibulară și un fragment de omoplat de porc (cca 1 an) și o mandibulă de caprin matur; în total 16 oase de la 5 indivizi.

P_{190c} : o tibie proximală de vită (matură), o valvă de Unio și un humerus distal de căprior.

P_{149} (1,65 m): un astragal, o diafiză femur și o falangă I de vită (matur), un incisiv, un omoplat, un coxal și o diafiză de radius de porc (cca 1 an), un craniu și un humerus distal de la un mistreț matur, un metacarp de ovicaprin, un omoplat, o mandibulă și un metatars de la un cerb adult, un omoplat de căprior, o unealtă din corn de cerb, o vertebră de somn și patru valve de Unio; în total 21 oase de la 6 animale sacrificate.

Nivelul 5 — complexe

P_{44b} (1,20 m): un metacarp întreg, un radius distal, o falangă II de la o vită adultă, un Pd_4 , 2 fragmente de metatars, un femur proximal și o vertebră de la un juvenil și un matur de cerb, o maxilă și un ph III de la un bour matur, o maxilă și un femur distal de porc subadult, șapte oase de mistreț de la un matur și un subadult, un fragment de craniu și un radius + omoplat de la un căprior tânăr (vânat vara); în total 22 oase de la 8 animale.

P_{165} (1,40 m): a furnizat 30 oase atribuite la 10 animale, după cum urmează: 7 oase de bovine de la un animal peste 3,5—4 ani, 2 de la bour (matur), 2 de cerb matur, 6 de căprior de la 2 adulți, 5 de Ovis

de la 2 subadulți, 7 de porc de la un juvenil și un subadult și 3 de mistreț adult.

P_{166} conține 87 oase determinate, de la 18 indivizi. 18 oase de la un juvenil și un matur de vită, 5 de bour de la un matur, 11 de cerb de la un matur, 7 de porc de la 3 animale (sub 1 an, 1 an și 1,5 ani), 12 de mistreț (un matur și un tânăr), 20 ovicaprine (4 subadulți), 11 de căprior (1 juvenil și 2 adulți tineri), 1 câine (o mandibulă), 1 os de pește și 1 valvă de Unio.

Nivelul 4 nu prezintă complexe de locuire.

Se constată, așadar, că cea mai mare parte a oaselor provine din stratul de cultură, doar o treime provine din complexe închise. În general, locuințele prezintă o încărcătură faunistică redusă; chiar dacă am lua în considerare și materialul nedeterminabil s-ar depista aceleași specii cu cele din stratul de cultură.

II. Descrierea speciilor pe nivele

Nivelul 7a

Bovinele sunt reprezentate prin 241 fragmente, dintre care bourului îi sunt atribuite doar nouă fragmente. Există, în schimb, cca 35 fragmente imposibil de atribuit uneia dintre cele două specii. Atât ca număr de resturi, cât și ca număr de indivizi, ele predomină în acest nivel. În ceea ce privește dentiția, aceasta este relativ masivă față de bovinele din sudul Banatului; în general valorile dintre vită și bour sunt apropiate. Astfel, o lungime a lui P_2-P_4 de 57 mm s-ar situa la limita dintre cele două populații⁵; pe lungimea M_3 valori de 44–45 mm ar caracteriza femelele de bour, iar o valoare de 43 mm asociată cu o lungime a șirului de premolari de 52 mm ar putea indica un mascul de *Bos taurus*. Nici valori de 52,5 mm pentru lg. P_2-P_4 sunt greu de atribuit.

Tabel 3

Talia bovinelor de la Parța

	Radius	Metacarp		Metatars	
		1	2	1	2
1. Lg. max.	298	212	224	234	231
2. Lt. prox.	85,5	63	66,5	52	47
3. Lt. diaf.	43	34	35	28	28
4. Lt. dist.	77,5	60	67	58	54,5
Sex	M	F	C	C	F
$I = \frac{2 \times 100}{1}$	—	29,7	29,6	22,2	20,3
$I = \frac{3 \times 100}{1}$	—	16	15,6	11,9	12,1
Talia (MATOLCSI)	128,1	127,8	137,8	127,9	123,2

Procese cornulare nu am identificat în acest nivel.

Pentru axis, o lungime a dintelui de 51,5 mm și o lățime a feței craniene de 109 ar putea sugera un metis, conform datelor metrice ale bovinelor din Câmpia Panonică⁶.

Și scheletul postcranian este la fel de masiv, parametrii săi plasându-se cu mult deasupra bovinelor din sudul Banatului. Și aici semnalăm piese aflate la limitele superioare ale populației domestice; ex.: omoplat cu lț. col. 75; lg. artic. 84; astagal cu lg./lț. max. 78/49 mm.

În privința taliei (tabel 3), un radius întreg a furnizat o înălțime la greabăn de 128,1 cm, valoare care ar caracteriza un mascul de vită domestică. Alte piese întregi pentru calculul taliei, depistate în acest nivel sunt două metatarse cu lungimea 231 și 234 mm, care au furnizat valori de 123,2 cm (femelă) și 127,9 cm (castrat). Pentru acesta din urmă, un indioe Nobis de 22,2 și unul diafizar de 11,9 ar pleda pentru un castrat.

Din cei 16 indivizi, 3 sunt bouri. Cei 13 indivizi domestici au fost uciși după cum urmează: doi între 0—1 an, doi între 1—2 ani, șapte între 2—4 ani și doi peste 4 ani. Nu este cazul să discutăm aici semnificația acestui mod de sacrificare a speciei, o vom face în capitolul destinat economiei animaliere.

Tabel 4

Datele metrice ale coarnelor de bovine (nivele 7—4)

	1	2	3	4	5
1. Lg. maximă	—	(230)	(272)	—	—
2. Diametrul mare bază	74	64,5	53	68	62
3. Diametrul mic bază	57	54,5	49	55	55,5
4. Circumferință bază	210	199	168	198	183
5. Diametrul la 5 cm	69	58	—	60	54
2—5	5	6,5	—	8	8
$I = \frac{4 \times 100}{3}$	77	84,4	92,4	80,8	89,5
Sex	M	M	?	M	M

Suinele cumulează în acest nivel 262 oase dintre care, mai mult de jumătate (152) provin de la mistreț.

Întrucât o mare parte din resturile maxilare provin de la tineret, pentru a realiza o oarecare departajare am măsurat și dentiția lacteală (Pd₄) și molarii 1, 2. Astfel am obținut următoarele rezultate: o valoare a Pd₄ de 19/8,5 (lg./lț.) este limita superioară pentru specia domestică, 21,5/9,8 indicând-o pe cea inferioară. O lg. a lui M₁/lț. de 14—15,5/10—11,5 este limita superioară pentru specia domestică; de la 17—20/13—14 începe oscilația celei sălbatice.

Tabel 5

Datele metrice ale bovinelor de la Parța

	Bos taurus			Bos primigenius		
	Nr.	Variabilitate	M	Nr.	Variabilitate	M
MANDIBULA						
Lg. M ₃	12	37 — 42	31,2			
M ₁ —M ₃	5	88,5— 97	95,3			
P ₂ —M ₃	3	135 —143	138			
OMOPLAT						
Lt. col.	10	54 — 67,5	59,1	3	69; 77,5; 85	97,8
Lg. cap. art.	10	70 — 85	78,4	4	93—102	77,3
Lg. supr. arctic.	12	59,5— 69,5	61,8	4	74— 80	
HUMERUS						
Lt. trohlee	8	73 — 84	78,4	1	100	
Lt. dist.	7	76 — 87,5	81,4			
RADIUS						
Lt. art. prox.	8	71 — 84	76,6	3	84; 86; 5; 89	
Lt. prox.	6	82 — 93	80,2	3	92,5; 95,5; 100	
Lt. dist.	9	64 — 81	74,1			
METACARP						
Lt. prox.	14	60,5— 68	62,8	2	71; 78	
Lt. distală	13	60 — 67	63,2			
TIBIA						
Lt. dist.	17	63 — 73,5	67,9	1	58 (DAP distal)	
METATARS						
Lt. prox.	10	47 — 55	51,7			
Lt. dist.	13	54,5— 66	60,7	2	73; 73,5	
FALANGA I						
Lg. maximă	37	60 — 70	64,5	3	77,5; 78; 78,5	
FALANGA II						
Lg. maximă	10	40,5— 47	43,9			
ASTRAGAL						
Lg. maximă	25	61,5— 78	72	6	78—85	80,1
Lt. maximă	28	40 — 49	45,1	6	48—55,5	51,5
CALCANEU						
Lg. maximă	17	132,5—146	139,1	6	144—175	155,5
Lt. maximă	21	50 — 59	54,2	6	60— 71	63,9

Pentru lg.×lt. M₂, valori de 20—21,5/13—14 reprezintă limita superioară pentru porc, iar 21—25/16—18 domeniul de variație pentru mistreț.

O talie de 57,2 cm a fost calculată pentru un porc mic și 71,6 cm pentru unul cu greabănul înalt. Pentru mistreț s-au înregistrat valori cuprinse între 57,7—108,2 cm, cu o medie de 98,1 cm (n=7).

Din cei 10 indivizi domestici, doar unul a depășit 3,5 ani, restul fiind încă tineret și subadult.

Pentru mistreț, din cei 12 indivizi, trei au depășit 3 ani, majoritatea fiind uciși între 1,5—3 ani.

Ovicaprinele înregistrează 92 resturi de la 11 animale, dintre care cinci sunt capre. Acestea au fost sacrificate astfel: una sub 1 an, una între 2,5—3 ani, alta între 3—3,5 ani și două sunt adulte (nu putem preciza momentul tăierii).

Tabel 6

Datele metrice ale suinelor de la Parța

	Sus s. domesticus			Sus s. ferrus		
	Nr.	Variabilitate	M	Nr.	Variabilitate	M
MAXILA						
P ₂ —M ₃	1	99				
M ₁ —M ₃	2	64; 65		1	86	
Lg. M ₃	2	28; 30				
MANDIBULA						
M ₁ —M ₃	2	62; 63		8	82—94	88,5
Lg. M ₃	6	28—38	32,8	15	40—50	45,4
OMOPLAT						
Lt. col.	12	17—24	19,9	31	29—42	32,6
Lg. artic	2	32; 34		15	42—53	48,5
HUMERUS						
Lt. trohlee				28	35—45	40,8
Lt. distală				28	48—61	53,3
RADIUS						
Lt. prox.	7	24—27,5	26,3	20	36—43	40
Lt. dist.				9	40,5—54	44,7
COXAL						
Diam. acetab.	13	27—40	34,6	16	40—58	45,1
TIBIA						
Lt. dist.	4	28—36,5	32,1	20	35—41,5	38,8
METACARP III						
Lg. max.				9	89—101	96,8
METACARP IV						
Lg. max.				6	93—104	98,7
METATARS III						
Lg. max.				2	113; 126	
ASTRAGAL						
Lg. max.	3	32 (s-ad); 42; 42,6		13	96,5—115	53
CALCANEU						
Lg. max.	2	73; 76		10	48,5—57,5	103,3

De la specie s-au păstrat cinci coarne (nr. 1, 2, 8, 10, 11; tabel 7), a căror morfologie o vom trata în capitolul destinat caracteristicilor fizice ale populației.

Cei trei indivizi de *Ovis* sunt în mare parte adulți. De la ei provin coarnele nr. 1, 4, 12.

Din cei 11 indivizi, unul a fost sacrificat până la 1 an, altul între 2,5—3 ani, doi sunt maturi, iar șapte au fost tăiați între 1—2 ani.

Cervidele sunt prezente prin 153 oase de cerb și 68 de căprior. De la prima specie se constată existența unui procentaj însemnat de material provenit de la exemplare vâdate sub 2 ani (cinci indivizi) și doar a unuia între 2—2,5 ani. Nu am evidențiat coarne pe peduncul; fie că

în material predomină femelele, fie că vânarea sa intensă se practica în lunile de vară.

Căpriorul: cele 68 oase provin de la trei subadulți și doi indivizi uciși între 3—5 ani. În material se remarcă două porțiuni de neurocraniu cu regiunea frontală detașată (pentru extragerea creierului și folosirea, probabil, a coarnelor). Se remarcă o prevalență a masculilor.

De la *urs* provine un fragment de trohlee humerală; de la *castor* deținem o diafiză de femur aparținând unui subadult.

De la *pești* provin 44 oase, iar de la *scoică* șase valve.

Nivelele 7b—c au furnizat cea mai însemnată cantitate de material, cca 2 328 oase determinate, repartizate la 136 indivizi.

Bovinelor le revin 643 oase de vită domestică și 32 de bour. Cele 32 de animale (specia domestică) au fost sacrificate astfel: 5 între 0—1 an, 7 între 1—2 ani, 12 între 2—4 ani și 8 peste această limită. Pentru bour, cele șase animale vâdate aveau: unul 1,5 ani doi 3,5—4 ani și trei peste 4 ani.

S-au păstrat doar două procese cornulare (nr. 1, 4; tabel 4). Primul aparține tipului „primigenius”.

Aceeași robustețe a scheletului este caracteristică și pentru nivelele 7b—c, cu mulți parametri aflați în intervalul inferior de variație al bourului.

Un singur metacarp cu lungimea 212 mm a furnizat o înălțime la greabăn pentru o femelă, de 127,8 cm. Oricum, valoarea o depășește pe cea a vitelor din așezările neolitice din Banatul sudic.

Ovicaprinelor le revin 149 oase de la 20 indivizi sacrificați astfel: șase între 0—1 an, șapte între 1—2 ani și șapte peste 2,5 ani. Doar cinci indivizi sunt capre și doi *Ovis*. Cele două capre au fost tăiate între 3—5 luni și 21—24 luni.

De la genul *Capra* provin două coarne (nr. 6, 7) de la un mascul și o femelă; de la *Ovis* s-au păstrat cinci coarne de masculi (nr. 2, 3, 6, 7, 9). O tibie cu lungimea de 185 mm (tabel 9) a furnizat o talie de 56,6 cm, iar două metatarse de lungimile de 124 și 118,5 (tabel 9) au dat valori ale taliei de 58 și 55,4 cm).

Suinele sunt prezente printr-un număr bogat de resturi, 188 de la porc (16 indivizi) și 304 de la mistreț (19 indivizi). Cei 16 indivizi au fost sacrificați după cum urmează: șase între 0—1 an, opt între 1—2 ani și doi peste 2,5 ani. În cazul mistrețului, până la 3 ani au fost vâdate nouă animale și restul peste 3,5 ani. În ultima categorie de vârstă predomină exemplarele mature — senile. Pentru specia domestică s-au estimat valori ale taliei de 68,1; 69,1 și 75,1 cm. Două valori de 83,2 și 85,9 cm ar putea reprezenta metișii. Pentru mistreț s-au calculat înălțimi la greabăn oscilând între 89,5—108,2 cm, cu o medie de 98,3 cm (n=10).

Cerbului îi sunt atribuite 723 oase de la 24 animale. Dintre acestea, șase au fost vâdate între 0—1 an, cinci între 1—2 ani, șase între 2—3 ani și șapte peste 5 ani. Se constată, așadar, un procent de peste 70% animale subadulte. Din scheletul cefalic se remarcă o bază de corn cu diametrul rozetei de 92 mm, având urme de cioplire. O altă bază de corn la fel de masiv, cu urme de cioplire a ramificațiilor a fost depistat. Un corn pe peduncul cu diametru peduncul 61, diametru rozetă 94, cu

Tabel 7

Datele metrice ale coarnelor de ovicaprine

	CAPRA HIRCUS										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Lg. maximă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Diametru maxim	36,5	36,5	37,5	14	48,5	(56)	38	48	29,5	39	39
3. Diametrul minim	24,5	25	25	30	31	33	23,5	34	24	31,5	31,5
4. Circumferința	98	101	107	117	128	—	96,5	—	80,5	118	118
Sex	F	F	F	M	M	M	F	M	F	F	F

OVIS ARIES

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.	—	(118)	—	—	(112)	(82)	(118)	98	—	(104)	(121)	—
2.	45	51	50,5	49	48	44	51	51,5	48	54,5	47	36,5
3.	33	38	37,5	30	36,5	31,5	38	34	39,5	36	34,5	26
4.	130	131	138	130	144	131	139	148	—	154	130	99
Sex	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M

ramuri secționare pentru a fi folosite ca unelte a fost, de asemenea, descoperit aici.

Toate aceste piese (unele culese) indică prezența în zonă a unei populații cu masculi de talie mare și coarne bine dezvoltate, fapt confirmat și de datele metrice prelevate pe piesele de schelet postcranian.

Căpriorului îi aparțin 112 oase de la 14 animale vâdate astfel: patru între 0—1 an, unul între 1—1,5 ani și nouă peste 2 ani.

Tabel 8

Datele metrice ale ovicaprinelor

	Nr.	Variabilitate	Media
MANDIBULA			
P ₂ —M ₃	9	64 —85	71,5
M ₁ —M ₃	9	44 —60	48,6
Lg. M ₃	16	20,5—27,5	22,9
OMOPLAT			
Lt. col.	13	18,5—23	20,6
Lg. cap. artic.	9	28,5—32,5	29,9
Lg. supr. artic.	10	18,5—23	22,3
HUMERUS			
Lt. trohlee	4	24 —25	24,5
Lt. distală	5	25,5—27	26,3
RADIUS			
Lt. supr. artic.	10	24 —28	25,3
Lt. prox.	8	26 —29,5	27
Lt. dist.	1	23,5	
METACARP Lt. prox.	10	19,5—27	23,2
Lt. distală	11	22 —26	23,5
TIBIA			
Lt. dist.	8	23 —30	27,6
METATARS			
Lt. prox.	11	17 —19	18,1
Lt. dist.	14	19,5—25,5	21,6

S-au păstrat câteva frontale de căprior care au dat informații interesante privind momentul vânării lor. Astfel, un frontal cu cepii cornoși prezenți și suturile deschise indică prinderea animalului-mascul primăvara. Un corn drept cu trei ramificații (cu diametrul cepului 26,5, lungimea 240), suturile deschise indică un mascul vânat vara.

O regiune frontală decupată la nivelul găurii supraorbitale (suturile abia închise) și cu urme de șlefuire, nu este exclus să fi fost folosit ca și trofeu (sau să fi fost încercat obținerea lui). Coarnele nu s-au păstrat. Un alt frontal cu coarne (suturi deschise și diametru pedicul 18,5 mm) se poate remarca.

Urmărind pe câteva piese modul de tăiere al unor cranii (prin decuparea frontalelor cu coarne, cât și al prezenței unor urme de folosire), am putea sugera folosirea acestor piese ca trofee. Vânărea animalului era intensă primăvara și vara (sau cel puțin atunci era prezent în arealul de exploatare al sitului), manifestându-se o oarecare predilecție pentru vânărea masculilor.

Ca unealtă am depistat un împungător realizat dintr-un metapod de câprior.

Alte specii

Căinelui îi aparțin două fragmente de mandibulă cu lungimea $M_{20,5}$, P_2-P_4 23,5 și lungimea M_1 21, lungimea jugală 62; o porțiune de humerus distal; o ulnă și o altă mandibulă cu lungimea M_1 21, lungimea jugală 68 și lungimea M_1-M_3 33. Pieseile provin de la doi adulți.

De la *pisica sălbatică* provine un fragment de mandibulă cu lungimea M_1 11,5.

De la *lup* provine un fragment de femur cu lățimea distală/DAP distal 46/45,5 mm.

De la *iepure* provin două coxale cu diametrul acetabular 13,5 și 12,5, un radius proximal cu lț. prox./DAP proximal 17,5/10,5.

Păsărilor le aparțin șapte oase (specia?).

De la *pești* provin patru vertebre de somn (cu diametrele de 37; 40; 41; 44), trei de alte specii (diametre de 16; 25; 29 mm) și patru fragmente de radii. De la *Unio* provin 84 de valve.

Nivelul 6 a furnizat 1 042 oase, dintre care 935 determinabile.

Peștilor le aparțin 35 resturi, moluștelor cinci, iar păsărilor două. 893 oase provin de la mamifere. Deși ca număr de resturi bovinele ocupă primul loc (187 fragmente), ca număr de indivizi au aceeași frecvență cu porcinele (16,1%).

De la *bovine* provine un singur proces cornular (nr. 3; tabel 4) ce pare de dimensiuni mai reduse, intrând în domeniul de variație al tipului „brahyceros”.

Aceleași valori ridicate ale principalilor parametri corporali se mențin, existând câteva piese ce ridică probleme ale apartenenței lor la specia domestică sau sălbatică; este drept că acestea sunt mult mai puține în comparație cu nivelele anterioare. Amintim un calcanu cu lg./lț. maximă de 141/58 mm. Ca lungime, el nu ridică probleme de atribuire, întrucât pentru specia domestică o valoare de 142 mm asociată cu lățime de 51,5 indică o vită domestică; la lățime el s-ar apropia de domeniul de variație al bourului (acesta începe la cca 63 mm); pe un fragment de mandibulă, o lungime a lui $M_3=42$, asociată cu o lungime a molarilor de 101 ar intra în domeniul inferior de variație al bourului. Pe la 43—44 mm începe și-gur oscilație pentru bour.

În cadrul ambelor specii se remarcă un pronunțat dimorfism sexual. Astfel, pentru *Bos taurus* valori ale lățimii distale a tibiei de 66 mm par a indica o femelă, iar cele de 73,5 masculii. La fel, pentru bour, lungimi ale astragului de 78 indică femelele și cele peste 85 masculii.

Din cei 11 indivizi de vite domestice, cinci au fost sacrificați între 0—2 ani, doi între 2—4 ani și patru peste 4 ani. Pentru bour, din cei șase indivizi, cinci sunt maturi.

Suinele sunt reprezentate prin 143 oase de porc și 217 de mistreț. Cei 11 indivizi domestici au fost tăiați în mare parte între 0—2 ani; șase între 0—1 an și cinci peste 1 an, un singur individ a depășit

3 ani. Din cei 15 indivizi de mistreț, opt au fost vânați între 7 luni și 21 luni, iar restul peste această limită. Se remarcă prezența a patru animale bătrâne și foarte bătrâne, având în vedere defensele păstrate. Se constată prezența unui hiatus între valorile parametrilor postcranieni în datele metrice ale celor două specii. Nu același lucru se poate spune și despre resturile maxilare aparținând unor animale tinere. Astfel, pentru doi indivizi (de 12 și 24 luni) nu se poate preciza apartenența certă la una din specii.

Pentru un porc s-a calculat o singură valoare a taliei — 62,1 cm, pentru mistreț ea oscila între 90,5—105,5 cm, $X=98,3$. O valoare de 86,8 cm este mai greu de atribuit cu exactitate.

Ovicaprinele au furnizat 59 resturi de la 8 animale. Pe resturile de procese cornulare s-au estimat trei indivizi de capră: doi subadulți și un adult (nr. 3, 9) și trei berbeci (nr. 8, 10, 11).

Tabel 9

Talia ovicaprinelor de la Parța

	META-CARP	METATARS			TIBIA
		1	2	3	
Lg. maximă	117	124	118,5	114	185
Lt. proxim.	23	18	17	17,5	—
Lt. diafiză	13,5	10	9,5	10,1	13,5
Lt. distală	22	21,5	19,5	20	23,5
Sex	F?	F	F	M?	—
Talia (T)	56,7	58	55,4	53,3	56,6

Pe dentiție și resturile maxilare s-au apreciat opt animale sacrificate astfel: două până la un an, trei până la trei ani și trei maturi. Pe materialul din acest nivel avem posibilitatea de a estima talia unei femele (56,7 cm) pe un metacarp cu lungimea 117 cm (tabel 9; nr. 3).

Cervidele. De la cerb s-au păstrat 147 oase de la minimum 8 indivizi. Dintre aceștia, jumătate au fost vânați până la 2,5 ani și jumătate peste această vârstă.

Căpriorului îi revin 29 oase aparținând la șase animale vânați sub 1 an (două) și peste 3 ani (patru). Și în acest caz prevalează resturile de schelet cefalic, ceea ce a contribuit la creșterea frecvenței speciei pe NMI (88%), deși ca resturi de oase ea este mică (3,3%). Se remarcă prevalența fragmentelor de boltă craniană cu coarnele retezate (pentru obținerea materiei prime pentru unelte) ori numai a coarnelor cu pedicel. Așadar, și în acest nivel ponderea masculilor este însemnată.

Alte specii

De la *urs* provine un fragment de tibie distală cu lt. distală/DAP distal de 64,5/33,5 mm; de la *lup* s-a păstrat o porțiune mandibulară cu lg. M_1 27 mm, lg. M_2 15,5 mm, lg. M_3 13 mm. De la *câine* provin două falange.

Tabel 10

Datele metrice ale cervidelor de la Parța

	CERVUS ELAPHUS			CAPREOLUS CAPREOLUS		
	Nr.	Variabilitate	M	Nr.	Variabilitate	M
MAXILA						
M ₁ —M ₃	2	81; 82,5				
Lg. M ₃	1	35				
MANDIBULA						
P ₂ —P ₄	2	47; 52				
P ₂ —M ₃				6	27 —32	28,6
M ₁ —M ₃				13	66 —72	18,8
Lg. M ₃				14	34,5—45	39,8
OMOPLAT						
Lt. col.	20	33,5—41,5	37,4	22	16,5—20,5	18,4
Lg. artic.	14	41 —68	54,9	14	27 —31	29,6
HUMERUS						
Lt. trohlee	13	54 —63	58,3			
Lt. dist.	16	55 —70,5	62,4	11	26 —32	29,1
RADIUS						
Lt. prox.	10	58 —67,5	63,9	6	26 —28,5	27,2
Lt. supr. art.	9	54 —64,5	58,8	2	24,5; 26,5	
Lt. dist.	16	52 —64	56,8	2	25,5; 26,5	
COXAL						
Diam. acetab.	8	54 —66	60,3			
METACARP						
Lg. max.				1	203	
Lt. prox.	16	43 —62,5	51,5	4	22,5—24,5	23,3
Lt. dist.	18	41 —57,5	47,4	1	22	
TIBIA						
Lt. dist.	14	51,5—68	56,9	2	22; 22,5	
METATARS						
Lg. max.				1	203	
Lt. prox.	8	42,5—49	45,3	5	21 —23,5	22,1
Lt. dist.	16	41 —59	51	1	25	
ASTRAGAL						
Lg. later.	9	58 —65	53,7			
Lg. med.	10	53 —64	52,1			
Lg. max.	10	35 —48	39,3			
CALCANEU						
Lg. max.	12	98 —145	125,5	1	70	
Lg. max.	14	34,5—54	46,6	1	25,5	
FALANCA I						
Lg. max.	22	47 —67,5	62,5			

Nivelul 5 a furnizat doar 453 oase determinabile, dintre care peștii și moluștele cumulează nouă fragmente.

Bovinele domestice, deși ocupă locul întâi ca număr de resturi se plasează pe locul secund ca număr de indivizi, după porcine. Amintim că frecvența bourului (ca NMI) se apropie de cea a vitelor domestice. S-a păstrat un singur corn ce provine de la un mascul. Puținele măsurători indică aceeași robustețe a scheletului, neînregistrându-se încă vreo reducere a parametrilor corporali. De aici provine un metacarp cu lungimea de 224 mm care a furnizat o talie de 137,8 cm. Luând în considerare indicele Nobis (29,6) și cel diafizar (15,6) am presupus că piesa ar fi aparținut

unui castrat. Dintre cei șapte indivizi, doar doi nu depășiseră 3 ani, restul fiind adulți maturi. Pentru bour, dintre cei șase indivizi, patru erau maturi, unul avea cca 3 ani și unul sub 3 ani. Și în acest caz este pronunțat dimorfismul sexual, ex.: lg. calcaneu/lț. maximă 154/62,5 (femele) și 175/71 (masculi).

Ovicaprinele. Cele 80 oase provin de la șase animale, trei capre (două au depășit 3 ani, alta doar 1—2 ani) și patru ovine. Atribuirea certă s-a realizat pe baza a trei coarne de capră (nr. 21, 28 și 29) și două de Ovis (nr. 16, 18). Dintre cei patru indivizi, doi sunt subadulți și doi maturi.

Suinele domestice însumează 58 oase, iar mistrețul 57. Deși ca număr de resturi, cele două specii au ponderi asemănătoare, ca frecvență a NMI, mistrețul reprezintă doar 15,5%, iar porcinele 20%. Dacă în cazul suinelor domestice predomină animalele tăiate până la 1 an (cinci indivizi), cele tăiate între 1—2 ani reprezintă doar patru animale. În cazul mistrețului doar trei animale din șapte au fost vâdate până la 2 ani, restul peste această limită.

Cerbului îi revin 70 resturi de la trei animale vâdate sub 1,5 ani.

Și în acest caz remarcăm un fragment de craniu cu regiunea occipitală prezentă (lățime foramen magnum 35 mm, lg. 83), ca și o parte de frontale pe care s-au păstrat pedunculii pentru coarne. Sutura interfrontală este aproape sinustozată. Deși piesa provine de la un adult tânăr, circumferința bazei cornului de 284 mm și 204 mm a pedicelului indică un exemplar robust; un alt fragment de craniu cu cornul decupat în regiunea frontală sugerează predilecția pentru vânarea masculilor, utilizându-se pe lângă carne, piei, și materia cornoasă. Credem că este vorba de o vânăre intensivă a masculilor pe timpul iernii, ei fiind cărați integral în așezare, unde erau tranșați.

De la *căprior* provin 52 oase de la cinci animale vâdate în perioada adultă, doar unul avea sub 1 an, restul peste 3 ani.

De la *câine* provine un omoplat cu lț. col. 22,5, lg. articulație 25,5 și un metapod.

Nivelul 4 (Tiszapolgár) a furnizat doar 280 oase, 14 fiind resturi de pești și moluște, restul reprezentându-l mamiferele. De la *bovine* provin 48 oase repartizate la trei animale sacrificate astfel: unul la 2,5 ani, altul la 6—8 luni și altul la puțin după 3,5—4 ani. În mare parte oasele provin de la masculi. Un singur corn s-a păstrat, piesa nr. 5 (tabel 4) aparținând acestui mascul). De la bour s-au păstrat șapte oase de la două animale mature (femele).

Ovicaprinelor le revin 24 oase aparținând la două capre și o oaie. Determinarea genului *Capra* s-a realizat pe baza a două coarne (nr. 4, 5) aparținând la doi masculi. De la un individ de Ovis provine un metatars (tabel 9; nr. 3) care a furnizat o înălțime la greabăn de 53,3 cm, ceea ce reprezintă o valoare foarte mică. Prin urmare, și în nivelele eneolitice este prezentă aceeași rasă de oi mici și gracile tipice populației neolitice. Pe baza resturilor maxilare s-a apreciat că cele trei animale aveau în momentul sacrificării 6 luni, 2 și peste 2 ani.

Suinelor domestice le revin 37 oase de la patru indivizi sacrificați astfel: trei între 6—18 luni și unul în jur de 3 ani. Tot de la acest individ provine un calcaneu care a permis estimarea unei talii de 60,7 cm. De la

mistreț provin 38 oase de la trei animale, vâdate sub 1 an, între 1—2 ani și peste 3 ani.

De la *cerb* provin 58 oase de la șase indivizi, dintre care patru sunt maturi și doi subadulți. Sunt câteva piese care indică exemplare extrem de robuste, ex.: lț. humerus distal 63, lț. trohlee 57, lg. calcaneu 139; 141. Nu s-au depistat resturi de coarne, ci doar o unealtă confecționată dintr-o ramificație de corn.

Cele 20 oase de *căprior* au aparținut la patru indivizi vânați între 4—5 ani (două animale), 1,5 ani (unul) și 3—4 ani (unul). Predomină resturile mandibulare și fragmentele coxale. Evident, penuria eșantionului faunistic din acest nivel are drept rezultat suprareprezentarea unor părți scheletice în detrimentul altora.

De la *urs* provine o porțiune de femur distal cu lț./DAP distal 88/70 și un fragment de omoplat cu lg. articulație 81,5, lg. supraf. articulare 63, lț. supraf. artic. 40 mm. Pieseile provin de la doi adulți.

De la *bursuc* provine un fragment de humerus cu lț. distală/DAP distal 19,5/31 mm.

III. Structura fizică a populațiilor de animale

Bovinele

Scheletul cefalic este în cea mai mare parte fragmentat, neexistând craniul întregi ori porțiuni mai mari; în schimb, cele cinci procese cornulare existente s-au pretat unei dimensionări și analize morfologice detaliate.

Coarnele de tip „brahyceros” sunt ilustrate prin piesele nr. 2, 3, 4, 5. Dintre acestea, piesa nr. 4 intră în domeniul superior de variație al clasei „brahyceros”, apropiindu-se de domeniul inferior al tipului „primigenius”. Celelalte aparțin intervalului mediu de variație al tipului „brahyceros”. Piesa nr. 1 aparține tipului morfologic „primigenius”.

Sub raport morfologic, coarnele nr. 1 și 4 prezintă o spirală largă, cu vârful răsucit lateral și în sus, linia intercornuală este plană; de la baza cornului ea pornește ușor în sus. Pe secțiune apar ovale (nr. 1) sau subovale (nr. 4).

Restul pieselor sunt slab sau moderat arcuite, plasate în plan cu frontalul pe o bună parte din traseu, urmând ca vârful să se răsucească ușor anterior și în sus. Pereții sunt canelați, relativ groși. Pedicelul este bine exprimat, linia intercornuală urcă fie brusc în sus, fie moderat, având un traseu vălurit sau plan. Pe secțiune apar rotund-ovale.

Raportat la scheletul potcefalic, procesele cornulare sunt mai gracile, puține piese corelându-se cu datele metrice prelevate pe scheletul postcefalic. Această gracilitate ar putea fi pusă, cel puțin pentru taurinele de la Parța, pe seama indivizilor domesticiți de mai multe generații.

Resturile maxilare și dentiția izolată se caracterizează printr-o masivitate evidentă, mediile calculate fiind mai crescute decât pentru bovinele așezărilor neolitice din Valea Dunării (sudul Banatului).

Scheletul apendicular a permis cele mai numeroase dimensionări, și prelucrări statistice (tabel 5). Talia bovinelor de la Parța oscila între 123,1—137,8 cm, cu o medie de 128,9 cm. Media mai crescută pentru bovinele din Câmpia Banatului s-ar datora prezenței castraților. În general,

se constată o largă variabilitate valorică, existând indivizi de talie medie (cu înălțimi de 123—127 cm), mare (peste 129 cm) și foarte mare (137,8 cm.) Comparatii cu taurinele din Valea Dunării (sudul Banatului), indică valori mai mari pentru cele din Câmpia Banatului. De asemenea, bovinele de la Parța sunt mai înalte decât cele gospodărite de comunitățile cucuteniene și precucuteniene (dar care sunt, în schimb, mai robuste); pentru acestea din urmă înălțimea la greabăn oscila între 123—125 cm⁸. Aceste valori (pentru Banat) sunt sensibil mai mari față de cele ale bovinelor din așezările neolitice de la Zau de Câmpie⁹ ori Iclod¹⁰. Sunt mai înalte și față de cele din stratele neolitice de la Vinča (Serbia)¹¹ și Gomolava¹², considerate a aparține intervalului mediu de variație pentru Europa Centrală.

Dimensionările pe lățimile oaselor indică un schelet mult mai robust față de populațiile sud-bănățene, cu mulți parametri plasați în intervalul inferior de variație al bourului.

Populația de bour exploatată în Câmpia Banatului era de dimensiuni mari și de o robusticitate ce o depășea pe cea a populațiilor din Valea Dunării, așa cum lasă să se întrevadă datele metrice prelucrate.

Ovicaprinele

Ovinele. Scheletul cefalic este bine reprezentat în loturile prelevate; cele 12 proese cornulare (tabel 7) aparțin masculilor, deși un alt lot faunistic analizat a pus în evidență femele acornute¹³. Indivizii acornuți prezintă un stadiu avansat de domesticire, ei fiind frecvenți în așezările neolitice timpurii (Starčevo-Criș) din SE Ungariei și NE Iugoslaviei¹⁴.

Sub raport morfologic, coarnele masculilor aparțin tipului „copper sheep”. Secțiunea bazei este triunghiulară, de obicei fața sagitală este plată, spre vârf având tendința de a deveni concavă; fața laterală este convexă, iar cea frontală este lată.

Caprinele. Din scheletul lor cefalic provin 11 coarne, raportul pe sexe fiind șapte femele/patru masculi. Sub raport morfologic au fost depistate ambele tipuri: „aegagrus” (femele) și „prisca” (pentru masculii stocurilor primitive). Cele de tip „aegagrus” sunt nerăsucite, cu aspect de sabie, pe secțiune sunt planconvexe, datorită bombării feței orbitale și aplatizării celei sagitale. Muchiile frontale și nucale sunt bine exprimate, fie rotunjite (nr. 7, 9), fie ascuțite spre vârf (nr. 1—3), pereții sunt subțiri, cu șanțuri scurte și dese.

Coarnele de tip „prisca” prezintă următoarele variante:

a. pe secțiunea bazei plan-convexe, muchia frontală este tăioasă încă de la bază, pentru a trece în jumătatea distală într-un plan sagital (intern) urmând curba cornului. Muchia posterioară este slab exprimată, schițată spre vârf: în rest fețele capului trec una în alta fără o delimitare propriu-zisă. Textura capului este compactă, pereții groși cu perforații și șanțuri jgheab, tipice genului. Piesa nr. 6 este caracteristică;

b. secțiunea bazei este plan-convexă, cu fața sagitală aplatizată, cea orbitală bombată, marginea anterioară proeminentă, cea posterioară slab exprimată (nr. 4, 5, 8). Muchiile nucală și frontală sunt bine exprimate, tăioase, iar cea laterală este rotunjită. Dimensional, mediile celor două diametre ale bazei (48; 34,7 mm) nu diferă de cele calculate pentru ovinele din sudul Banatului (48,2; 30,2). În general, coarnele ovinelor sunt

de dimensiuni moderate, oarecum prea mari față de scheletul postcranian, care este gracil.

Sub raport dimensional, ovinele din arealul sitului de la Parța erau mici și gracile, cu înălțimi la greabăn oscilând între 53,3—58 cm; $M=56,1$ cm. Aceeași populație de oi mici este prezentă în neoliticul Olteniei¹⁵, Transilvaniei¹⁶, Moldovei¹⁷. În general, valorile obținute pe măsurile oaselor diferă de cele ale ovinelor din neoliticul grecesc¹⁸, fiind comune așezărilor de pe teritoriului sârbesc¹⁹ sau din Câmpia Panonică²⁰. Caprinele sunt mai robuste decât ovinele, pentru situl de la Parța neavând posibilități de estimări ale taliei.

Suinele domestice

Existența unei însemnate cantități de resturi maxilare, cu mult material provenind de la tineret a impus prelevarea unor date metrice suplimentare (mai ales pe dentiție). Continuându-se de fapt metodologia de lucru inițiată pentru acest sit de Al. Bolomey, am reușit să stabilim limite de variabilitate pentru specia domestică față de strămoșul său, mistrețul. Rezultatele noastre, corelate cu cele inițiate pe un alt eșantion de la Parța²¹ sau Gomolava (Serbia)²² au creat o bază de date de acest gen. Astfel, pentru lg. $\times$ lt. Pd, valori de $20 \times 8,5$ mm sau $19,5 \times 9$ par să indice limita dintre populația domestică și mistreț.

Peste aceste date se plasează cele pentru puietul de mistreț. Deja valori de $21-24 \times 9-11$ mm indică mistrețul. Pentru lg. $\times$ lt. M_1 , valori de $20 \times 12,5$ indică specia domestică. Pentru Câmpia Banatului lg. M_3 oscilează între 31,5—38,5 ($M=35,6$ mm); se poate spune că suinele din Câmpia Banatului posedau o dentiție mai robustă decât cele din sudul Banatului (Valea Dunării), apropiată dimensional de limitele inferioare ale femelelor de mistreț.

În privința taliei, pentru specia domestică s-au apreciat doar două valori: 57,2 și 71,6 cm.

Canidele

De la *Canis familiaris* provin 10 resturi, în mare parte fragmente maxilare. O porțiune de craniu cuprinzând regiunea nucală și bolta craniană prezintă un profil al frunții concav, un neuro-cranium relativ bine dezvoltat, o creastă sagitală și relieful occipitale bine exprimate. Datele metrice prelevate indică apartenența piesei la un individ de talie nu prea mare, cu următoarele date metrice: omoplat — lt. col. 22,5, lg. artic. 22,5; mandibulă M_1 20,5, P_2-P_4 32,5, lg. M_1 21, lg. jugală 62; 68. Cele două mandibule cu lungimea jugală 62 și 68 au permis calcularea lg. bazale Dahr; cele două valori 135,8 și 153,2 sunt caracteristice tipului „inter-medius“ și „palustris“, corespunzând unor indivizi de talie medie și mică.

Axa bazicranială	79
Lt. maximă craniu	47
Înălțime craniu	52,5
Lt. minimă craniu	33,5
Lt. la nivel orificiu auditiv	56,5

Lt. minimă între orbite	44,5
Ø maxim bula auditivă	18
Ø minim bula auditivă	14
Lg. maximă gaură occip.	13
Lt. maximă gaură occip.	16
Lt. maximă condili occip.	31
Lt. maximă procese para-occipit.	41
Lt. maximă occipital	57

Cervidele

Populația de cerb exploatată de comunitățile neo-eneolitice din Câmpia Banatului cuprindea exemplare masive, cu datele metrice superioare celor pentru populația din sudul Banatului. Un cerb la fel de masiv a fost exploatat în arealul așezărilor de la Luncavița (Dobrogea)²³, Iclod (Transilvania)²⁴ ori Gomolava vințiană²⁵, fiind mai robust decât cel din arealul așezărilor de la Divostin²⁶, Opovo²⁷, Ljuljaci²⁸.

Aceeași situație se semnalează și pentru populația de căprior. Sub raport dimensional, populația din Câmpia Banatului cuprindea animale de talie mare, medie, mult mai robuste decât cele din Valea Dunării, probabil o expresie a unor condiții de mediu diferite. În ansamblu, populația de căprior din sud-vestul României nu era cu nimic mai grăcilă decât cea exploatată de comunitățile neolitice din sud-estul țării²⁹.

Suinele sălbatice

Sunt bogat reprezentate prin resturi în toate nivelele. Acestea provin în mare parte din scheletul postcefalic, resturile maxilare fiind mai puțin numeroase. Se constată un dimorfism sexual relativ bine exprimat, tradus prin diferențele marcate între limitele minime și maxime de variabilitate, predominând indivizii de talie mare.

Populația exploatată în Câmpia Banatului era ceva mai robustă decât cea din Valea Dunării, totuși diferențele existente sunt puțin discrepante³⁰. Talia mistrețului oscila între 89,5—108,2 cm, cu o medie de 98,3 cm (n=26), aceasta fiind asemănătoare celor înregistrate pentru așezările neolitice din sudul Banatului³¹.

Bourul

Prezintă un material semnificativ, fiind relativ numeros în nivelele târzii. În general, populația de bovine sălbatice exploatată în arealul așezării de la Parța era mai robustă decât cea din Valea Dunării, dimensional racordându-se celei din neoliticul Câmpiei Panonice³².

IV. Exploatarea speciilor de mamifere

Bovinele. De-a lungul locuirii de la Parța intervin modificări în gospodărirea acestui grup. În nivelul 7 a, ponderea maximă (53,8%) o înregistrează indivizi sacrificați până la 2 ani, stocul utilitar fiind de

15,30%. În nivelele 7 b—c ponderea grupelor de sacrificare este mai echilibrată (fig. 2). Deja în nivelele 6—5 apare vizibil o strategie de exploatare profilată pe menținerea stocului utilitar în proporție mai mare (70%), cu pondere mică a animalelor tinere și subadulte (fig. 3). Prin urmare, dacă în nivelele 7 a, 7 b—c exploatarea speciei viza în primul rând produsul carne, spre sfârșitul locuirii are loc o reorientare a utilizării sale în sensul obținerii altor produse decât carnea (lapte) sau forță de muncă și asigurarea unui fond reproducător. Probabil tăierile intense înainte de atingerea maturității corporale fără a se da prea multă atenție asigurării unui fond reproducător suficient, va fi dus la o diminuare numerică a stocurilor, reflectată în eșantion printr-un procent descrescător de oase (în nivelele târzii). Doar o schimbare în strategia de gospodărire a speciei (ce pare să se producă la nivelele 7 b—c/6) putea să asigure o menținere a densității speciei în timp.

Ovicaprinele. Strategia de gospodărire a rumegătoarelor mici rămâne neschimbată de-a lungul locuirii neo-eneolitice, reflectată în procentajele relativ constante de resturi pe nivele. În situația de ansamblu, între 0—1 an se sacrifică un procent de 26,6%, între 2—3 ani 20% și 22,2% peste 3,5 ani. În acest caz se urmărea în egală măsură utilizarea grupului pentru lapte, carne, piei, asigurându-se un stoc reproducător suficient menținerii constante a efectivului (fig. 4-5).

Suinele domestice. Pentru acest grup se constată menținerea aceleiași modalități de exploatare pe tot parcursul locuirii: un procent de 80—90% sunt animale sacrificate până la 2 ani, procentul de reproducători fiind redus: 20% în nivelele 7, scăzând la 10% în nivelele 6—5.

Tăierile masive în rândul tineretului și subadultilor, corelate cu o creșterea a procentului de suine în nivelele târzii ale sitului ar putea proba eventualele domesticiri locale pe baza fondului de suine sălbatice (cu densitate mare în areal). Aceasta ar furniza o explicație posibilă pentru menținerea unei cote sporite de porcine în măsura existenței unei exploatare masive a tineretului și subadultilor. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că, doar condiții prielnice vor fi putut menține populația la un nivel numeric crescut, în cazul unui stoc reproductiv de doar 10—12% (fig. 6—7)

Pentru speciile vâdate predomină indivizii maturi, excepție face cerbul pentru care s-a semnalat existența unei proporții semnificative de tineret și subadulti (46%).

V. Dinamica speciilor pe nivele

Raportul mamifere domestice: sălbatice este același în nivelul 7 a (52,3 : 47,7%) cu cel din nivelele 7 b—c, de maximă înflorire a așezării (51,4 : 48,6%). În nivelul 6 se constată un început de declin în ponderea speciilor domestice (44,6 : 55,5%), urmat de o revigorare a exploatarei mamiferelor domestice în nivelul 5 (51,1 : 48,9%).

Un declin marcat al gospodăririi mamiferelor domestice este constatat în nivelul Tiszapolgár, exprimat printr-un raport de 35,7 : 64,2% în favoarea vânatului. Chiar dacă aceste procente sunt ușor exagerate (luăm

în discuție un eșantion ce nu depășește 500 piese) ele exprimă tendințele economiei animaliere în eneolitic, așa cum au fost precizate cu ocazia analizei primului eșantion de faună de la Parța.

Având în vedere graficele de frecvență pentru principalele specii de mamifere (fig. 1) se poate evidenția dinamica faunei și evoluția internă a economiei comunităților neolitice din Câmpia Banatului, la nivel de Vinča B₁—B₂/C.

Bovinele reprezintă grupul cu pondere majoritară în alimentația comunităților neo-eneolitice din Câmpia Banatului. În perioada ante-sanctuar înregistrează o frecvență de 20%, care va crește la 23,5% în perioada contemporană lui. Procentajul va scădea puternic în nivelele 5 (post-sanctuar) la 16—15%. În nivelul Tiszapolgár va scădea și mai mult, la 10%.

Dacă rata bovinelor domestice cunoaște fluctuații în sens descendent, cea a bourului manifestă o tendință ascendentă. În nivelul 7a frecvența sa atinge 4,5%, ea va crește la 13,3% în nivelul 5. Pe graficul 1, ponderea vitei și a bourului sunt cumulate, în dreapta liniei întrerupte este procentajul bourului. Am considerat oportună cumularea procentajelor, întrucât populațiile preistorice sunt populații mixte (vită/bour/metiși).

Grupul suinelor (porc/mistreț) este supus și el unor fluctuații importante. În ansamblu, acest grup excede ca frecvență bovinele; procentele lor oscilează între 33,7% în nivelul 7 a, crescând sințitor până la 35,5% în nivelul 5. În perioada de maximă înflorire a așezării se înregistrează o scădere a procentajului (25,6%), compensată fiind de o creștere a ratei taurinelor.

În cadrul suinelor, frecvențele porcului domestic cresc progresiv de la 15,3% în nivelul 7a la 20% în nivelul 5; excepție face nivelul 7 b—c cu o pondere de 11,7%.

Cerbul înregistrează o frecvență oscilatorie, în ansamblul său, ponderea nu depășește 11—12%, cu un maximum în nivelele 7 b—c (17,6%). În nivelul 5 ponderea sa reprezintă 6,6%. Dacă în mare, curba cerbului manifestă oscilație în sens descendent, cea a căpriorului înregistrează un curs ascendent, de la 7% la începutul locuirii până la 11% în nivelul 5. Aceste oscilații se corelează probabil cu defrișările importante ce vor fi avut loc de-a lungul locuirii, așa cum o certifică datele arheologice, în sensul utilizării unei cantități importante de lemn pentru construcțiile din așezare³³. Pe aceleași coordonate se înscrie și creșterea semnificativă a procentelor bourului și căpriorului.

Comparația cu rezultatele primului eșantion de la Parța scoate în evidență aceleași tendințe de modificare a faunei de-a lungul locuirii; declinul ratei bovinelor și cerbului, creșterea ratei suinelor, căpriorului, bourului, stabilizarea curbei ovicaprinelor. Deși există unele diferențe cifrice între eșantionul nostru și cel anterior, trăsăturile generale se mențin, rezultatele obținute confirmându-se reciproc.

Cert este că datele paleofaunistice de până acum sugerează modificări ce vor surveni în economia animalieră între nivelele 6/5 concretizate în decăderea gospodăririi taurinelor și a reprofilării alimentare pe creșterea porcinelor. În planul vânătorii vor fi înlocuite mamiferele ce

reclamau cerințele unui biotop bine împădurit cu cele din zonă deschisă și lizieră de pădure (căpriorul, bourul).

Am insistat mai puțin pe rezultatele furnizate de nivelele Tisza-polgár având în vedere eșantionul redus ce poate genera anomalii procentuale. Am reținut doar tendințele generale ale evoluției spectrului faunistic (scăderea ratei bovinelor, creșterea celei a suinelor, vânatoarea intensă), ce au fost confirmate și de alte studii³⁴.

O paralelă între spectrele faunistice de la Parța și cel de la Foeni³⁵ (tabel 11) scoate în evidență câteva elemente comune, datorate plasării

Tabel 11

Comparații între spectrele faunistice ale unor așezări neolitice din Banat (NMI)

	Parța niv. 7—5	Parța niv. 5	Foeni	Liubcova- Ornița IV—III	Liubcova- Ornița II—I
Bovine (vită/bour)	26,6%	28,8%	43,7%	33,5%	31,7%
Porc	14,6	20	10,9	6,4	8,5
Ovicaprine	14,3	13,3	9,5	12,8	13,4
Cerb	13,6	15,5	16,4	21,2	20,7
Mistreț	16,8	6,6	8,2	8,9	12,1
Căprior	9,5	11,1	5,4	3,2	4,8
Alte specii	3,9	17,7	4,1	15,3	8,5

ambelor situri în condiții biogeografice identice. Acestea se concretizează în exploatarea unei faune sălbatice puțin variate ca număr de specii, în schimb, speciile vâinate dețin o pondere însemnată oscilând între 40% la Foeni și 50% la Parța; speciile cu procentaj mare în cadrul vânătorii sunt cerbul (16,4%) și mistrețul (8,2%) la Foeni și mistrețul (15,5%), căpriorul (11,1%), cerbul (6,6%) la Parța (nivel 5). În privința creșterii animalelor există diferențe semnificative între economiile celor două situri. Astfel, la Foeni bovinele sunt majoritare în alimentație (43,7%) față de Parța (indiferent de nivel), urmate de porcine; ovicaprine cu pondere sub 10%. Dimpotrivă, la Parța, deși bovinele sunt majoritare, suinele și ovicaprinele au pondere semnificative în alimentație. Mai mult, în nivelul 5 (mai apropiat cronologic de Foeni), suinele domestice tind să-și mărească procentajul, ajungând la 20%.

Aceleași tendințe ale faunei din Câmpia Banatului, bine ilustrate de fauna de la Parța, s-au evidențiat și cu ocazia prezentării evoluției faunei de-a lungul locuirii de la Liubcova-Ornița; ele se concretizează în descreșteri ale ratei bovinelor (nu așa de drastică) vis-à-vis de Parța, creșterea sensibilă a ratei porcinelor, menținerea constantă a frecvenței ovicaprinelor și, în general, o pondere mare a vânatului.

Cantitatea de carne (fig. 1) furnizată de bovine (inclusiv bour) crește de-a lungul locuirii, de la o pondere de 45% în nivelul 7 a la 61,6% în nivelul 5. Acest paradox (bovinele scad ca frecvență a NMI înspre fazele 6—5) se explică în primul rând prin sporirea frecvenței bourului, animal cu talie specifică mare. Cantitatea de carne furnizată de suine reprezintă cca 1/3 din totalul estimat. Cota furnizată de cervide (cerb + căprior) este în medie de 10—15%, cu excepția nivelului 6 unde repre-

zintă doar 6%. Ovicaprinele au o contribuție redusă, 3—4%. Pentru nivelele Tiszapolgár, bovinele, suinele și restul speciilor (cerb, căprior, urs) participau în mod egal (cu câte o treime) la asigurarea necesarului de carne.

Din categoria „alte specii“, doar ursul pare să aibă o oarecare importanță în alimentația carnată, mai ales în nivelele Tiszapolgár (16,30%).

Deși cele trei așezări neolitice din Banat amintite în material: Parța, Liubcova-Ornița, Foeni, nu dispuneau de condiții identice ale mediului ambiant au ca trăsătură comună a economiei alimentare exploatarea bovinelor și o vânătoare intensă. Evident, particularitățile regionale și locale se reflectă și la nivel de spectre faunistice, așa cum au fost cele anterior menționate. Modificările ce intervin la finele locuirii neolitice (sesizabile în nivelul de locuire Tiszapolgár) este necesar să fie urmărite în continuare, pe măsura acumulării unor eşantioane noi, mult mai consistente. Până în prezent oasele din acest nivel (inclusiv cele analizate anterior) însumează abia 500 fragmente.

NOTE

- 1 Al. Bolomey, *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 207—221.
- 2 Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 50.
- 3 Gh. Lazarovici, colectiv, *Banatica*, VIII, 1985, p. 34.
- 4 *Idem*, p. 41.
- 5 S. Bökönyi, *Cumania*, I, Arheologia, 1972, p. 25.
- 6 *Ibidem*.
- 7 Al. Bolomey, *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 214.
- 8 Al. Bolomey, *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1980, p. 104; S. Haimovici, *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Bibliotheca Archaeologica Iassensis, Iași, 1987, p. 162.
- 9 S. Haimovici, V. Man, *SCIVA*, 37, 1986, 4, p. 335.
- 10 G. El Susi, *ActaMN*, I/1, 26—30, 1989—1993, p. 190.
- 11 S. Bökönyi, *Vinča and Its World*, Beograd, 1990, p. 51.
- 12 A. I. Clason, *Vojvodanskih Muzeja*, 25, Novi Sad, 1979, p. 91—196.
- 13 Al. Bolomey, *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 214.
- 14 S. Bökönyi, *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere*, 1973, Budapest, p. 74.
- 15 Al. Bolomey, *Oltenia. Studii și comunicări*, 1, Craiova, 1980, p. 18; *Idem*, *Cercetări Arheologice*, 8, 1986, p. 146.
- 16 Material inedit de la Gura Baciului, pe care-l avem în studiu.
- 17 O. Necrasov, M. Bulai-Stirbu, *Acta Moldaviae Meridionalis*, II, Vaslui, 1980, p. 29.
- 18 S. Bökönyi, în M. Gimbutas, *Achilleion. A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400—5600 BC*, Monumenta Archaeologica, 14, Los Angeles, 1989, p. 320.
- 19 S. Bökönyi, *Acta Archaeologica Hungarica*, 36, Budapest, 1984, p. 34; *Idem*, *Balkanica*, XXIII, 1992, p. 80.
- 20 S. Bökönyi, *Acta Archaeologica Hungarica*, 33, Budapest, 1981, p. 26.
- 21 Al. Bolomey, *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 212.
- 22 S. T. Clason, *op. cit.*
- 23 S. Haimovici, G. Gheorghiu, *Lucrările stațiunii de cercetări marine Agigea*, III, 1969, p. 87.
- 24 G. El Susi, *ActaMN*, I/1, 26—30, 1989—1993, p. 191.
- 25 A. T. Clason, *op. cit.*, p. 83—88.
- 26 S. Bökönyi, în A. McPherron, D. Srejović, *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, 10, University of Pittsburg, 1988, p. 419—446.

27 J. H. Greenfield, *The Palaeoeconomy of the Central Balkans (Serbia). A Zooarcheological Perspective on the Late Neolithic and Bronze Age (4500–1000 BC)*, BAR, ISS, 304 (ii), Oxford, 1986, p. 372.

28 *Ibidem*, p. 134.

29 O. Necrasov, S. Haimovici, *Annales Scientifiques de l'Université Al. I. Cuza Jassy*, T XI, S II, f. 1, Iași 1963, p. 136.

30 Al. Bolomey, *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 215.

31 G. El Susi, *Banatica*, 11, 1991, p. 12; *Idem*, *Banatica*, 12, 1993, p. 56.

32 S. Bökönyi, *Cumania*, I, *Arheologia*, 1972, p. 37.

33 Gh. Lazarovici, collectif, *Banatica*, VIII, 1985, p. 7–46.

34 Vezi supranotele.

35 O altă așezare neolitică din Câmpia Banatului, cu materialul faunistic în curs de publicare.

L'ÉCONOMIE ANIMALIÈRE DES COMMUNAUTÉS NÉO-ÉNÉOLITHIQUES DE PARȚA (DEP. TIMIȘ)

(Résumé)

L'échantillon faunique prélevé et analysé cumule autour de 7000 restes osseux et appartient aux niveaux 7–5 de la Culture de Banat et au niveau 4 de la Culture Tiszapolgár. 5000 fragments ont une attribution certaine à diverses animaux, tab. 1, 2. Suivant le rapport espèces domestiques/sauvages on constate une relative stabilité de celui-ci tout le long du néolithique (niv. 7–5), en oscillant autour de 49,6%.

En ce qui concerne les mammifères domestiques, le pourcentage majeur est détenu par les bovins, avec une tendance d'épaisseur vers les niveaux tardifs du logement: niveau 7a — 20%; niveau 5—15,5%. En échange, les porcins enregistrent une fluctuation en sens ascendant, de 15,3% dans le niveau 7a à 20% dans le niveau 5. Seulement le groupement des ovicaprins gardent des fréquences semblables, 13–16%.

Parmi les mammifères chassés, le cerf représente un pourcentage majeur au commencement de l'habitation (12,3%), se diminuant vers le fin, à 6,6%. Cette oscillation peut se corréler probablement avec la réduction des surfaces boisées, conséquence d'un important, certifié par les données archéologiques, vers le fin du site. Aux mêmes données s'inscrivent les oscillations ascendantes du pourcentage du chevreuil (de 6 à 11,8%) et de l'aurochs (de 4,6 à 13,3%).

Les informations fauniques dont on dispose indiquent avec certitude des changements qui suivront dans l'économie alimentaire du site entre les niveaux 6/5, en sens de la décadence de l'élevage du bétail et au reprofilage de celle-ci vers les porcins.

Les données en concernant la taille et conformation corporelle sont renfermées dans les tableaux nr. 3; 4; 5 pour les bovins, nr. 7; 8; 9 pour les ovicaprins, nr. 6 pour les suide et nr. 10 pour les cervides.

LISTE DE FIGURES

Fig. 1. Les fréquences des espèces (comme NMI) et la quantité de la viande fournie par chacun à travers les niveaux de l'habitation du site de Parța.

Fig. 2. La distribution des bovins par l'âge du sacrifice dans les niveaux 7a–6.

Fig. 3. La distribution des bovins par l'âge du sacrifice dans les niveaux 5; 4.

Fig. 4. La distribution des ovicaprins par l'âge du sacrifice dans les niveaux 7a–6.

Fig. 5. La distribution des ovicaprins par l'âge du sacrifice dans les niveaux 5; 4.

Fig. 6. La distribution des porcins par l'âge du sacrifice dans les niveaux 7a–6.

Fig. 7. La distribution des porcins par l'âge du sacrifice dans les niveaux 5; 4.

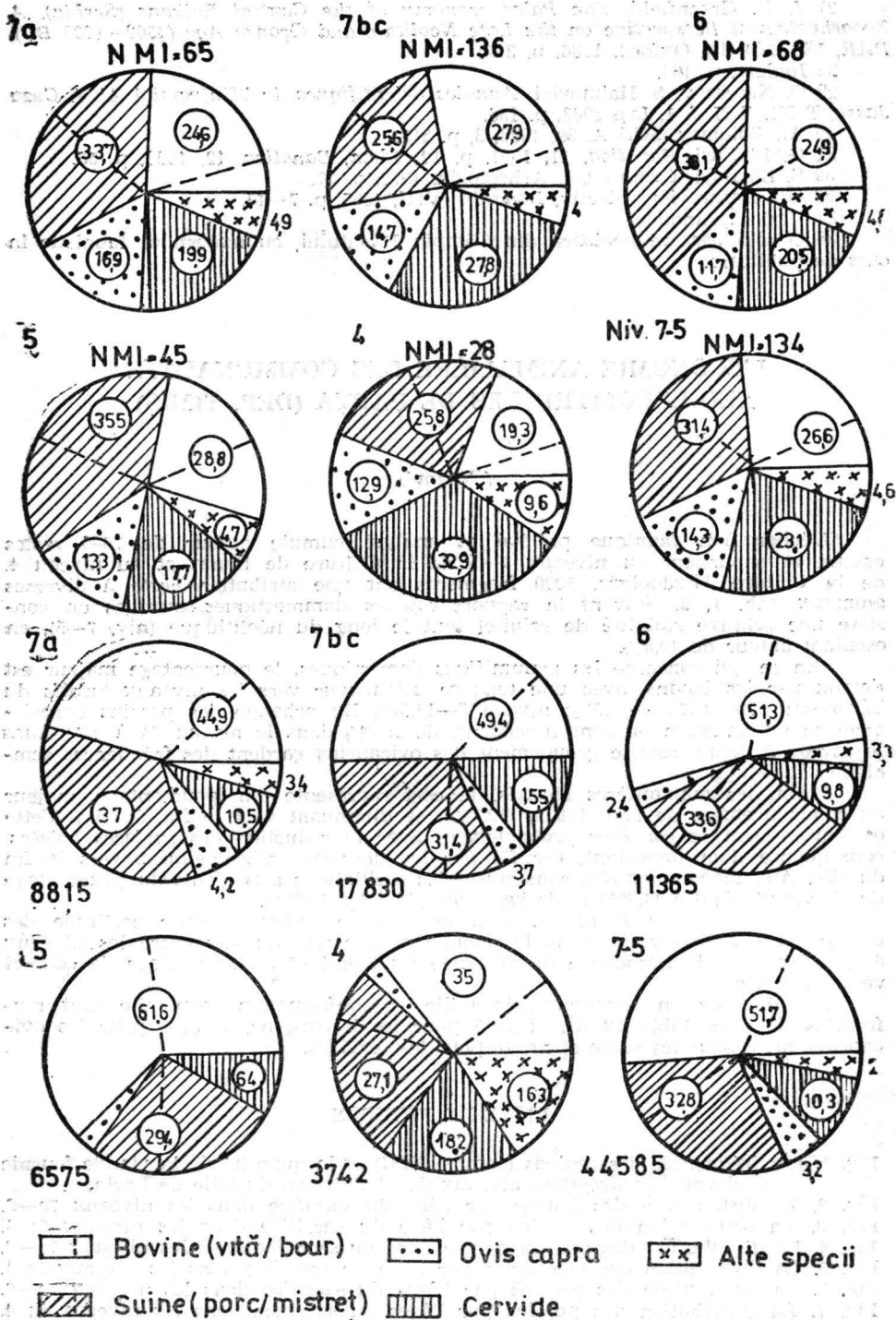

Fig. 1. Frecvențele speciilor (ca NMI) și cantitatea de carne furnizată de fiecare, de-a lungul nivelelor de locuire din tellul de la Parța.

PARTA - BOVINE

NIV. 7a

NIV. 7bc

NIV. 6

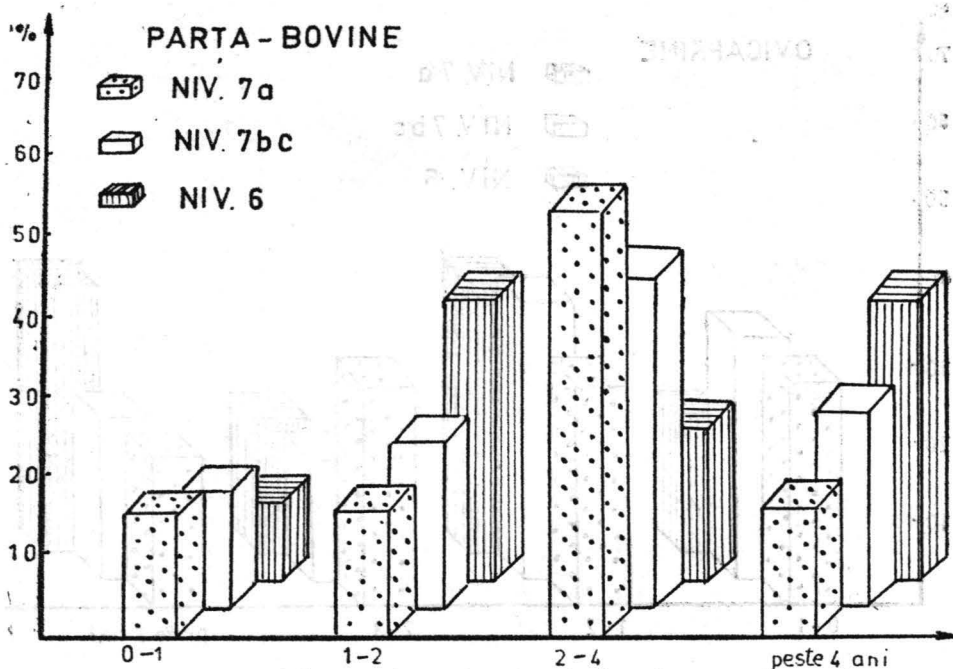

Fig. 2. Distribuția bovinelor pe grupe de vârstă în nivelele 7a-6.

BOVINE PARTA

NIV. 5

NIV. 4

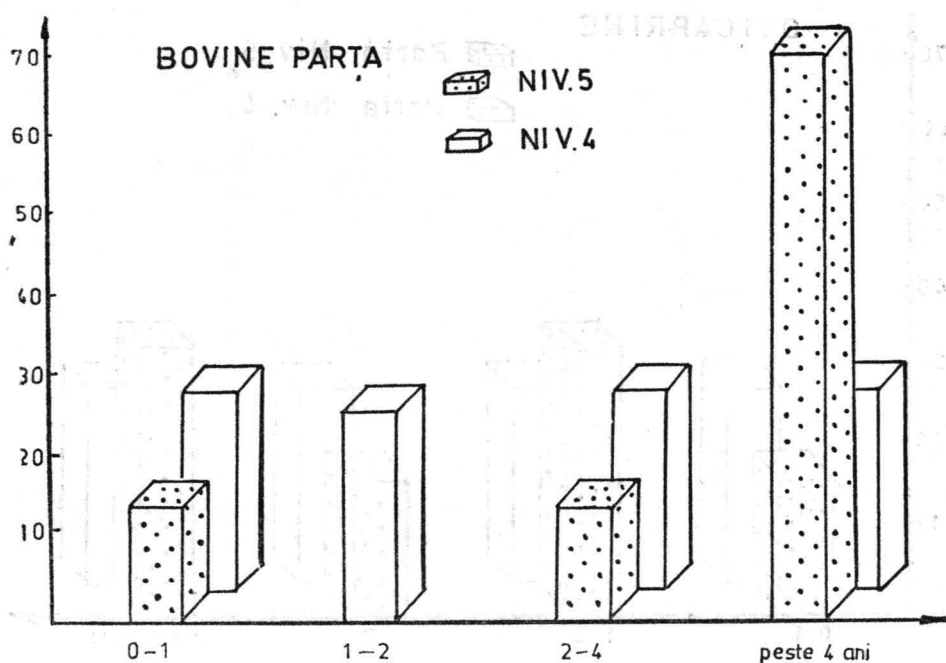

Fig. 3. Distribuția bovinelor pe vârste de sacrificiu în nivelele 5; 4.

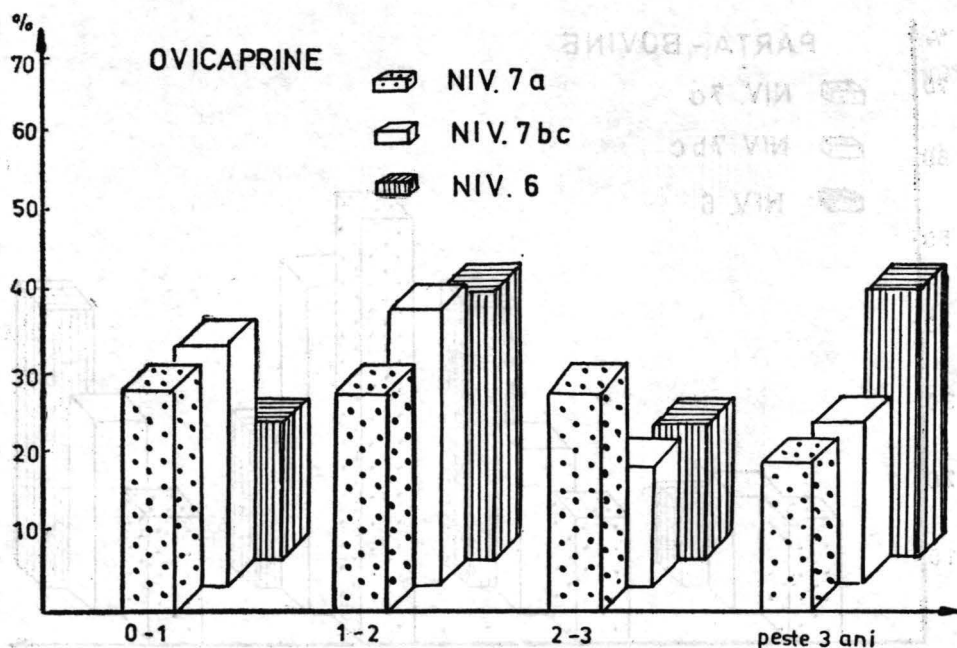

Fig. 4. Distribuția ovicaprinelor pe vârste de sacrificiu în nivelele 7a—6.

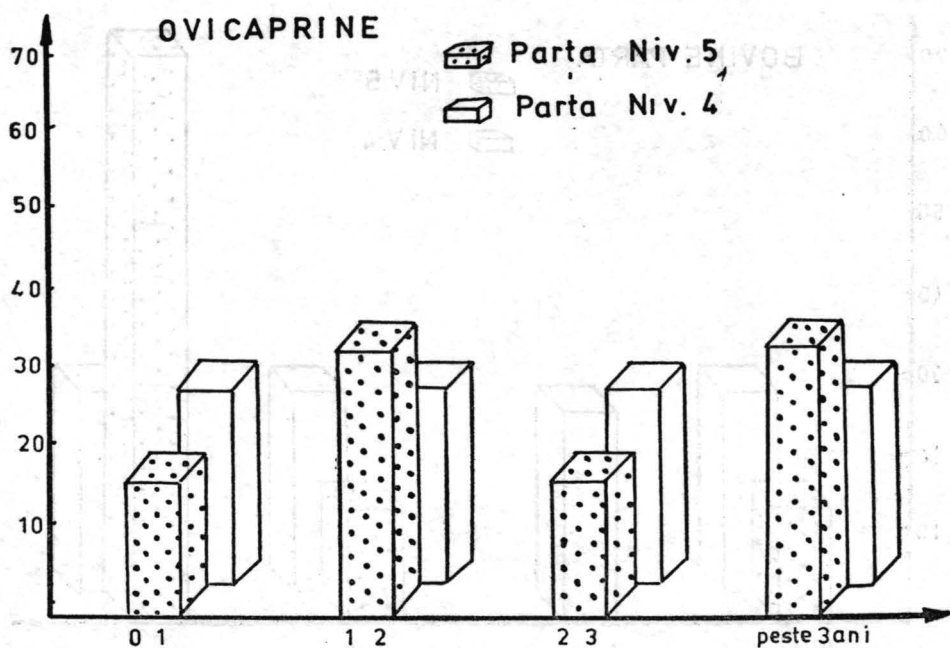

Fig. 5. Distribuția ovicaprinelor pe vârste de sacrificiu în nivelele 5; 4.

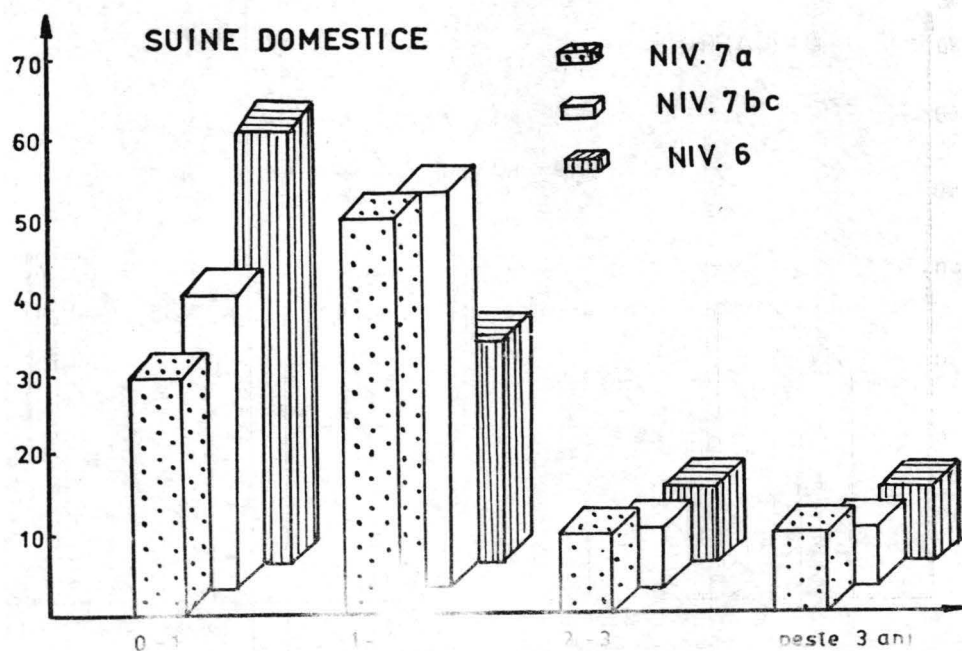

Fig. 6. Distribuția suinelor pe vârste de sacrificiu în nivelele 7a—6.

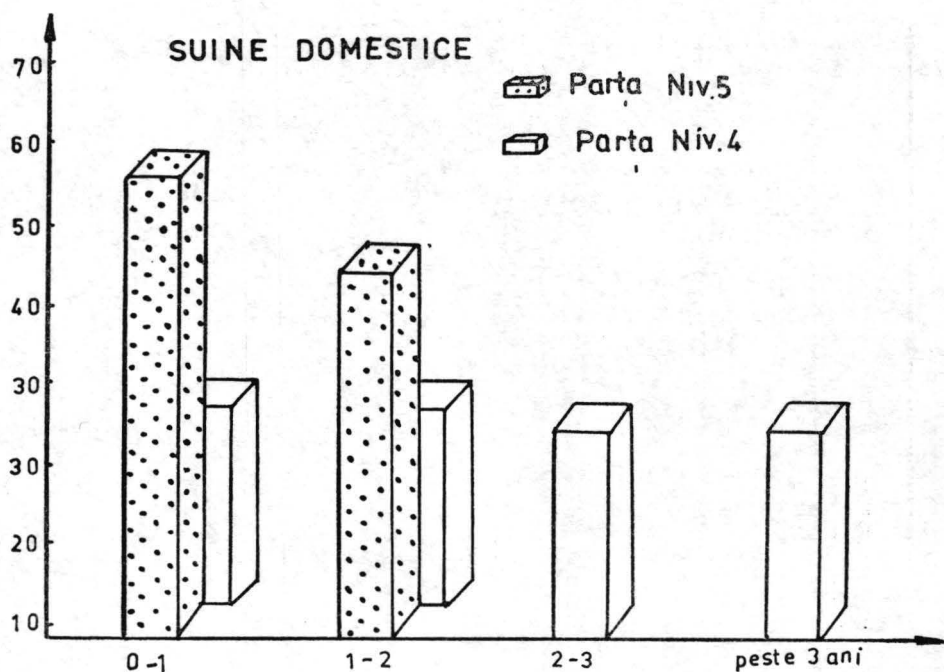

Fig. 7. Distribuția suinelor pe vârste de sacrificiu în nivelele 5; 4.

LOCUIRILE NEOLITICE DE LA HODONI

FLORIN DRAȘOVEANU

CAP. I. Introducere

1. Cadrul geografic

Locuirile neolitice și feudală timpurie, ca și necropola de înhumăție din secolul al XI-lea sunt situate la cca 200 m sud est de satul Hodoni, în locul numit de localnici „Pocioroane“.

Din punct de vedere geomorfologic, zona în care este amplasată localitatea Hodoni este o câmpie înaltă formată prin colmatarea lacului panonic. În adâncime, predomină depozitele loessoide și nisipul fin, prăfos, peste care s-a format un strat de cernoziom, care, datorită nivelului relativ scăzut al pânzei freatice, a cunoscut diferite grade de levigare (UNGUREANU 1976 124 și urm.). În valea pârâului Iericici ca dealtfel în toate văile din zona de câmpie înaltă a Vingăi, se întâlnesc solurile aluviale, caracterizate printr-un stadiu incipient de solificare.

Această câmpie înaltă este străbătută de o serie de văi adânci în care astăzi curg pârâiașe, cu debit variabil, ca: Pământ Alb, Sicsco, Iericici, Caran, ș.a. Pe malul acestora cercetările de teren au identificat o serie întreagă de așezare preistorice, daco-romane, prefeudale și medievale timpurii, fiind preferate, datorită condițiilor pedo-climatice, de flora și fauna, văile acestor cursuri de apă.

Locuirile neolitice de la Hodoni din punctul „Picioroane“ se află pe o astfel de terasă care mărginește spre dreapta valea pârâului Iericici. Altitudinea maximă a platoului terasei se ridică la 100 m față de nivelul mării, locuirea fiind situată la 45° 54' lat. nordică și 21° 6' long. estică.

2. Istoricul cercetărilor

Localitatea Hodoni, atestată documentar în secolul al XV-lea, este situată într-o zonă care în zilele noastre este dens populată. Pe teritoriul cadastral al comunei Satchinez, de care aparține administrativ satul Hodoni, cercetările de teren au condus la descoperirea a 58 de locuri omenești care se eșalonează din neolitic și până în evul mediu timpuriu.

Pe teritoriul satului Hodoni au fost descoperite până în prezent 8 locuri din epocile neolitică (1), hallstattiană (2), de secol IV (2), și medievale (3). Primele materiale arheologice care provin de la Hodoni, au fost descoperite în anul 1896 de către Kasztory Ioan, proprietar de pământ care le donează muzeului din Timișoara. Aceste piese, ace de păr din argint și nasturi, datați în secolul al XVI, au fost înregistrați în inventarul muzeului la nr. I 1525—1528.

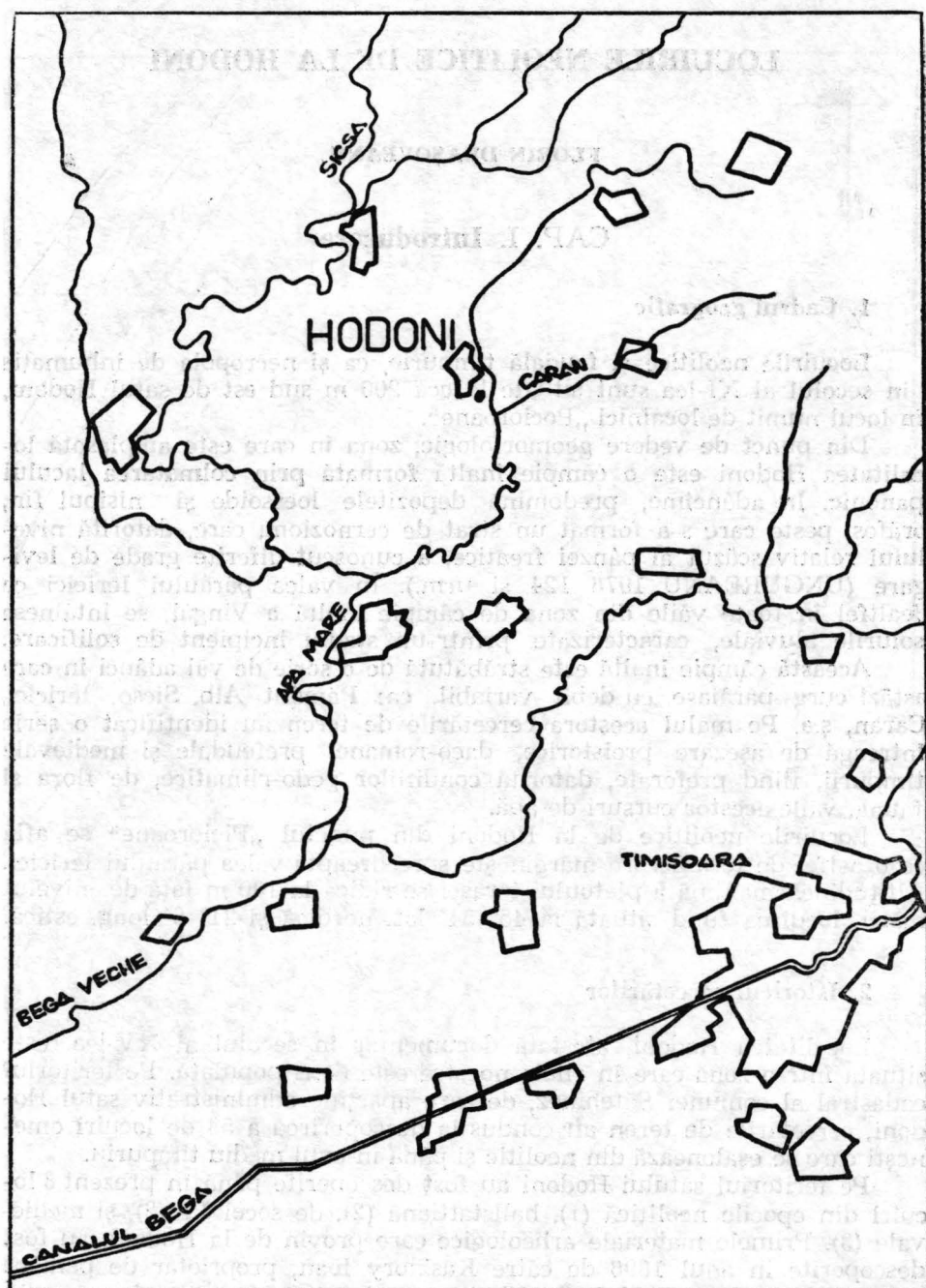

Fig. 1. Harta cu localizarea punctului Hodoni—Pociroane.

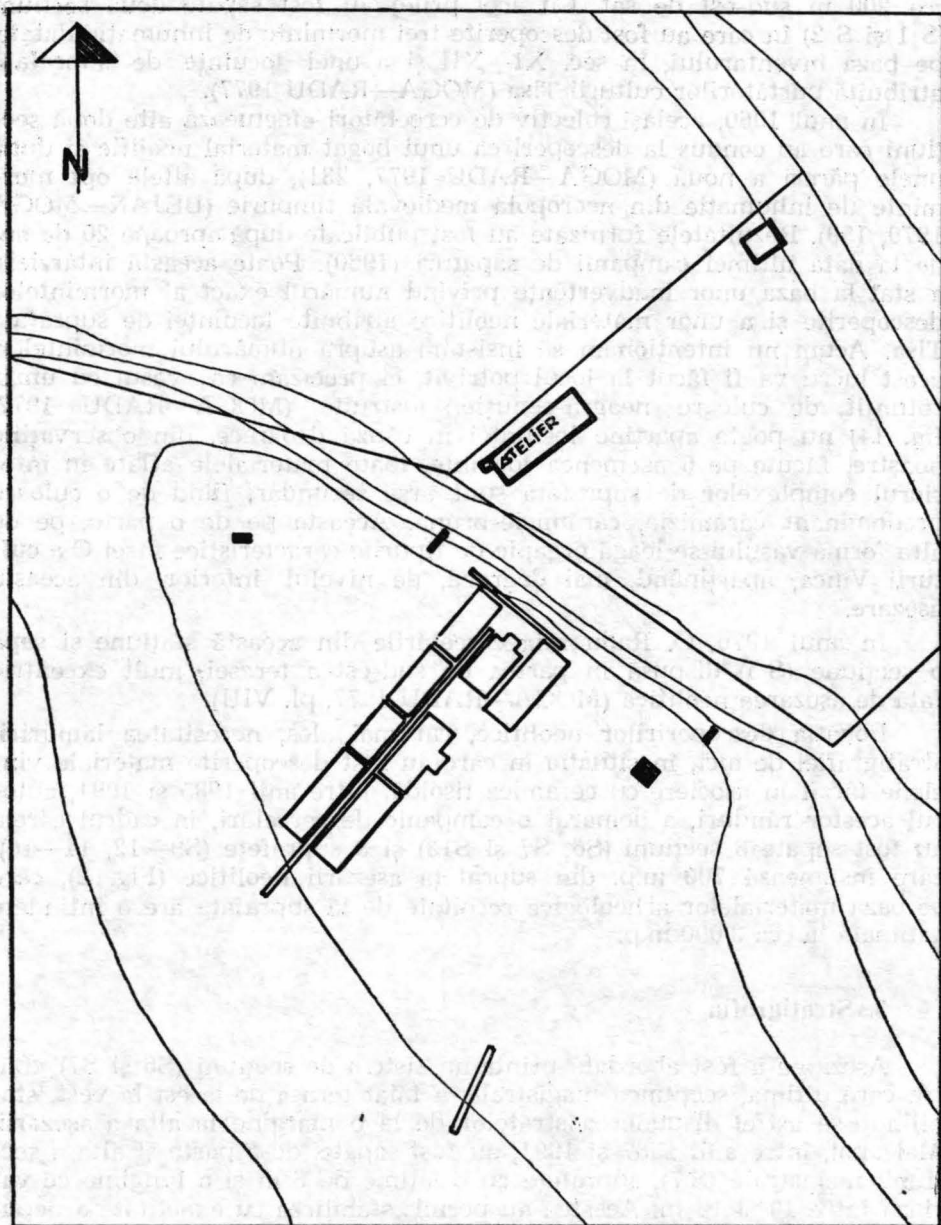

Fig. 2. Harta cu dispunerea suprafețelor și secțiunilor cercetate între 1959 și 1991.

În anul 1959, conduse de M. Moga și O. Radu, demarează primele cercetări sistematice efectuate în locul numit „Pocioroane“, aflat la cca 200 m sud-est de sat. Cu acel prilej au fost săpate două secțiuni (S 1 și S 2) în care au fost descoperite trei morminte de înhumăție datate, pe baza inventarului, în sec. XI—XII și a unei locuințe de suprafață atribuită purtătorilor culturii Tisa (MOGA—RADU 1977).

În anul 1960, același colectiv de cercetători efectuează alte două secțiuni care au condus la descoperirea unui bogat material neolitic și după unele păreri a nouă (MOGA—RADU 1977, 231), după altele opt morminte de înhumăție din necropola medievală timpurie (BEJAN—MOGA 1979, 159). Rezultatele furnizate au fost publicate după aproape 20 de ani de la data ultimei campanii de săpături (1960). Poate această întârziere a stat la baza unor inadvertențe privind numărul exact al mormintelor descoperite și a unor materiale neolitice atribuite locuinței de suprafața Tisa. Acum nu intenționăm să insistăm asupra numărului mormintelor, acest lucru va fi făcut la locul potrivit, ci precizăm că vasul cu umăr rotunjit, de culoare neagră-cenușie, lustruită (MOGA—RADU 1977, fig. 14) nu poate aparține locuinței în cauză deoarece, din observațiile noastre, făcute pe 6 asemenea locuințe, toate materialele aflate în interiorul complexelor de suprafața sunt arse secundar, fiind de o culoare predominant cărămizie, cărămizie-brună. Aceasta pe de o parte, pe de alta forma vasului se leagă organic de tipurile caracteristice fazei C a culturii Vinca, aparținând, mai degrabă, de nivelul inferior din această așezare.

În anul 1976, O. Radu reia cercetările din această stațiune și sapă o secțiune (S 5) dispusă în partea de sud-est a terasei, mult excentric față de așezarea neolitică (MOGA—RADU 1977, pl. VIII).

Bogăția descoperirilor neolitice, cât mai ales, necesitatea lămuririi stratigrafiei de aici, în situația în care au fost descoperite materiale viniciene târzii în asociere cu ceramica tisoidă, între anii 1985 și 1991, autorul acestor rânduri, a demarat o campanie de cercetări, în cadrul căreia au fost săpate 3 secțiuni (S6, S7 și S13) și 8 suprafețe (S9—12, 14—16), care însumează 700 m.p. din suprafața așezării neolitice (Fig. 2), care pe baza materialelor arheologice recoltate de la suprafață are o întindere estimată la cca 3 000 m.p.

3. Stratigrafia

Așezarea a fost abordată printr-un sistem de secțiuni (S6 și S7), dintre care ultima, secțiunea magistrală, a tăiat terasa de la est la vest, stabilindu-se astfel dispunerea stratelor de la o margine la alta a așezării. Mai apoi, între anii 1987 și 1991, au fost săpate, de-o parte și alta a secțiunii magistrale (S 7), suprafețe cu o lățime de 6 m și o lungime ce variază între 10 și 16 m. Acestea au permis stabilirea cu exactitate a depunerii straturilor corespunzătoare locuirilor care s-au succedat pe terasa „Pocioroane“.

Astfel, pe întreaga suprafață a terasei și deasupra locuințelor Tisa, în pământul bulversat de plug au fost descoperite fragmente ceramice care au fost încadrate în cultura Tisapolgăr și secolul al XI-lea, în evul

mediu timpuriu. Acestea documentează o locuire eneolitică şi medievală care au fost distruse de lucrările agricole. De altfel, arăturile adânci au dislocat şi o parte a dărâmăturii pereţilor şi uneori chiar a podinei locuinţelor din nivelul Tisa, aflate la numai 0,25 m adâncime.

Stratul corespunzător culturii Tisa, cuprins între 0,25—0,45 m, este de culoare brun-neagră, cu un aspect lutos, care conţine dărâmăturile şi podinele locuinţelor de suprafaţă. Acest strat nu este continuu, fiind parţial deranjat de lucrările agricole sau de gropile mormintelor medievale timpurii. În această situaţie, nivelul de călcare poate fi surprins, doar parţial, datorită tasărilor la partea superioară a gropilor vinciene din nivelul inferior, ori în imediata apropiere a locuinţelor de suprafaţă. Datorită acestui fapt, în studiul nostru vom analiza doar materiale descoperite în poziţie stratigrafică sigură, adică în locuinţe.

Sub acest strat şi deasupra pământului steril din punct de vedere arheologic, între 0,45—0,55 m, se găseşte un strat de culoare brun-gălbui, din care se adâncesc gropile unor bordeie. Acest strat foarte subţire este, în mare parte, deranjat de telescopari de strat şi de lucrările de amenajare a locuinţelor de suprafaţă din strătul superior. În consecinţă, în discuţie vor fi luate doar descoperirile din gropi, aflate în poziţie stratigrafică sigură.

Cap. II. Locuirea vinciană

1. Complexele de locuit

În urma cercetărilor întreprinse între 1985—1991 pe terasa numită „Pocioroane” au fost descoperite un număr de 12 complexe de locuit. Acestea sunt reprezentate de gropile nr. 1, 2, 4—8, 10, 12, 16, 20 şi 21.

Groapa nr. 1, cercetată parţial, surprinsă în S 6, în caroul 1, are o margine arcuită, putând-o considera ca având o formă rotundă sau ovală. Umplutura este de culoare gălbui-cenuşie cu multă cenuşă. În partea cercetată, pe marginea, în taluzul sau fundul gropii nu au fost surprinse gropi de pari sau alte amenajări. Fundul gropii este plat şi se găseşte la 0,7 m faţă de baza stratului vincian.

Groapa nr. 2 se află în S 7, carourile 4—6, are un diametru de 2,4 m şi o adâncime de 1,5 m. Marginile gropii sunt săpate drept. Nu au fost surprinse gropi de stâlpi sau pari.

Groapa nr. 4 este un bordei de formă circulară având un diametru de 2,8 m. Spre nord, sud şi vest, pereţii gropii sunt săpaţi drept, iar spre răsărit, marginea coboară în trepte, fiind după părerea noastră, intrarea în bordei. Pe fundul gropii, aflat la adâncimea de 1,5 m, măsurat faţă de nivelul vincian, la marginea de nord s-a constatat o zonă cu cenuşă, care, deşi lipsită de fătuială, ar putea fi locul unei vetre neamenajate.

Groapa nr. 5, de forma ovală are un diametru de 2,5 m şi o adâncime de 1,3 m. Pereţii acesteia coboară drept. Umplutura gropii este de culoare cenuşie-gălbuie, cu multă cenuşă în compoziţie. Nu a fost constatată o vatră de foc propriu-zisă sau o concentrare de cenuşă şi nici o anume organizare a resturilor ceramice sau a uneltelor.

Groapa nr. 6 este de formă circulară, cu un diametru de 1,8 m. Pereții acesteia sunt săpați drept, fundul, aflat la adâncimea de 1,00 m, este plat, urcând în zona pereților.

Groapa nr. 7 a fost descoperită în suprafața nr. 8 și a fost cercetată doar parțial. Are un diametru de 3,4 m și o adâncime de 0,8 m. Spre răsărit, marginea gropii se adâncește treptat, constituind, după opinia noastră, intrarea în bordei.

Groapa nr. 10 are o formă circulară, cu un diametru de 2,2 m și o adâncime de 1,2 m. Pereții acesteia sunt săpați drept, cu excepția zonei de nord-vest care prezintă o ușoară cuptorie, în această zonă, pe fundul gropii a fost descoperită o suprafață cu un diametru de 30 cm, acoperită de cenușă, care ar putea fi interpretată ca o posibilă vatră, neamenajată, de foc. Atât pe fundul gropii cât și pe marginile ei nu au fost surprinse gropi de stâlpi sau de pari.

Groapa nr. 12 a fost cercetată parțial. Ea are, așa cum s-a putut deduce, o formă ovală. În partea mai alungită a acesteia, peretele coboară în trepte, iar în partea opusă peretele este cuptorit. Pe fundul complexului a fost descoperit un strat de 5 cm de cenușă și cărbune. Groapa are un diametru de 2,4 m și o adâncime de 1,5 m.

Groapa nr. 16 a fost descoperită în S 10, carourile 4—7, 5—8. Este de formă eliptică cu dimensiunile de 2,5 m/2 m și o adâncime, măsurată de la nivelul vincian, de 1 m. Spre răsărit marginea gropii coboară în trepte.

Groapa nr. 21 este cea mai mare dintre complexele cercetate care aparțin nivelului vincian, având un diametru de 3,5 m și o adâncime de 1,8 m. Pereții acesteia coboară drept, în partea de nord-est au fost săpate în lutul steril două trepte. În groapă, spre vest, s-a putut constata o zonă acoperită cu un strat de cenușă care ar putea fi o vatră neamenajată. Nu au fost descoperite gropi de pari sau stâlpi.

2. Unelte și arme

Cercetările efectuate în așezarea vinciană de la Hodoni au scos la lumină un număr relativ mare de unelte, care au fost confecționate din piatră, os și corn. Probabil, cea mai mare parte a uneltelor — cele lucrate din lemn — nu au rezistat scurgerii timpului.

a. *Unelte din piatră* sunt cele mai numeroase, piatra fiind preferată datorită durității sale și a posibilităților, relativ faciale, de obținere. După tehnică, acestea pot fi grupate în două grupe: prima, cea a uneltelor lucrate în tehnica cioplită, și a doua, a celor șlefuite.

La Hodoni, unelte din piatră cioplită sunt lucrate din roci silicioase, pentru care s-a folosit denumirea de silex, și din obsidiană.

Rocile silicioase care au fost întrebuințate pentru confecționarea uneltelor sunt reprezentate de „silexul de Banat”, colorat de la ocru maroniu, cu vinișoare brune sau negre, la cenușiu. Acesta provine, după opinia specialiștilor, din aflorimentele geologice cu astfel de roci aflate în Munții Metaliferi (BOBOS—RADU 1991). Alături de acestea, în evantaiul materiilor prime utilizate în locuirea vinciană de la Hodoni,

a fost folosit şi radiolaritul de Mecsek, exploatat şi adus din Munţii Mecsek din Transdanubia (TAKÁCS—BIRÓ 1991, 35).

Uneltele lucrate din roci silicioase cuprind următoarele tipuri: lame, gratoare pe lamă, răzuitoare şi burghie.

Lame cu secţiune triunghiulară au fost descoperite în gropile nr. 2 (pl. I/1), nr. 4 (pl. I/4, 11), nr. 6 (pl. II/5, 7), nr. 10 (pl. II/11), nr. 16 a (pl. II/13), nr. 16 (pl. III/3, 8), nr. 21 (pl. III/14), sau în stratul de cultură, în condiţii stratigrafice sigure, sub platformele locuinţelor din nivelul Tisa (pl. III/16).

Lamele cu secţiune trapezoidală sunt întâlnite în gr. 4 (pl. I/3, 5, 7, 13, 14), gr. 6 (pl. II/2), nr. 16 (pl. III/2, 4) sau în stratul de cultură (pl. III/15).

Gratoarele sunt de formă discoidală, dar pot fi executate şi pe capete de lamă. Din prima groapă, amintim descoperirile de gropile nr. 4 (pl. I/16, 17), nr. 6 (pl. II/6), iar din a doua, aceea a gratoarelor pe capete de lama, piesele provin din gropile nr. 4 (pl. I/15), nr. 6 (pl. II/4), gr. 16 (pl. II/14), gr. 20 (pl. II/18).

Răzuitoarele deşi nu sunt numeroase, provin din gropile nr. 4 (pl. I/6, 9), nr. 6 (pl. II/1), nr. 14 (pl. II/12), iar burghie au fost descoperite în gr. 4 (pl. I/10) şi gr. 16 (pl. III/5—7), cu toate că o piesă din gr. 16, ilustrată în pl. III/5 poate fi şi un vârf de săgeată.

O parte a acestor unelte poartă urme de lustrin dat de folosirea acestora ca părţi componente a unor seceri (pl. I/12).

Uneltele din obsidian sunt, comparativ cu descoperirile din alte situri vinciene târzii din Banat sau din arealul vincian târziu, bine reprezentate. Astfel, dacă în locuirea eponimă, între adâncimile de 5 m şi 4,1 m, procentajul uneltelor din obsidian ocupă 4,1%, iar la Selevac şi Gomolava acestea au o ocurenţă scăzută, în locuirea de la Hodoni acestea reprezintă 21% din totalul uneltelor lucrate din piatră cioplită. Pe măsură însă ce înaintăm spre sud acestea se reduc drastic, ajungând la 2% la Sănadrei şi sub 1% la Parţa II (DRAŞOVEAN 1994 a).

Uneltele din obsidian au un pronunţat caracter microlitic şi sunt reprezentate de lame, care au o secţiune triunghiulară (gr. 4: pl. I/18—20, 23; gr. 16: pl. III/12) sau trapezoidală (gr. 4: pl. I/22). Alături de acestea, cercetările au condus la descoperirea în gr. 6 a unui gratar (pl. II/6), în gr. 4, a unui vârf de săgeată (pl. I/21) şi în gr. 20, a unui sfredel (pl. II/16).

Uneltele din piatră şlefuită sunt relativ puţin frecvente şi se caracterizează printr-o stare foarte fragmentară şi printr-un înalt grad de uzură. Acest lucru, aşa cum am constatat şi cu un alt prilej, se datorează atât rarităţii materiei prime — adusă de la mari distanţe — care i-a obligat pe purtătorii culturii Vinča să folosească unealta până la distrugerea ei, cât şi un anume sector de uzitare legat, credem, de prelucrarea lemnului.

La Hodoni, în nivelul vincian au fost scoase la lumină atât topoare neperforate, cât şi cu gaură de înmănuşare. Topoarele neperforate au, de regulă, formă dreptunghiulară, fiind descoperite în gr. 2 (pl. V/2), nr. 4 (pl. V/3), din cealaltă categorie, a topoarelor trapezoidale cercetările au pus în evidenţă un singur exemplar în gr. 4. (pl. V/4).

Topoarele cu gaură de înmănușare sunt lucrate din roci dure, de culoare gri-verzuie și cenușie. Pe lângă o serie de fragmente descoperite în stratul de cultură, amintim o piesă, fragmentară, care provine din gr. 16 (pl. V/7).

b. *Unelte din os și corn* descoperite la Hodoni pot fi clasificate, după rolul lor funcțional, în: ace, străpungătoare, spatule și plantatoare. În executarea acestora s-a putut constata o anumită predilecție pentru anumite tipuri de oase. Astfel, acele sunt lucrate din oase subțiri, străpungătoarele din oase mari, spatulele din oase late ca omoplați și coaste și pereți de oase lungi, iar pentru plantatoare este preferat, datorită rezistenței mecanice, cornul de cerb.

Cercetările au pus în evidență ace în stratul de cultură (pl. IX/4) și în gropile nr. 4 (pl. VIII/2—4), nr. 5 (pl. VIII/6) și 16 a (pl. VIII/7, 11, 13), străpungătoare în gropile nr. 5 (pl. VIII/5), 10 (pl. VIII/15), 16 (pl. VIII/10, 14) și 16 a (pl. IX/5). Pe lângă acestea, un loc aparte îl ocupă spatulele care pot fi împărțite în două variante: prima, în formă de linguriță, descoperită în gr. 2 (pl. VIII/1) și 17 (pl. IX/1), iar cea de-a doua, a spatulelor plate, provin din stratul de cultură vincian (pl. IX/2, 6).

Alături de acele categorii, paleta uneltelor de os este completată de plantatoare, care, așa cum precizăm și cu alt prilej, sunt datorită stării fragmentare, greu de separat de vârfurile unor săpăliși sau străpungătoare. În locuirea vinciiana de la Hodoni, în gr. 6 a fost descoperit un singur exemplar (pl. VIII/9), care să poată fi încadrat în această categorie.

Cercetările de la Hodoni au mai furnizat cercetătorilor o piesă deosebită confecționată dintr-o falangă de bovidu (pl. VIII/12) și care ar putea fi un instrument muzical, deoarece, suflând dintr-un anumit unghi, în orificiu se crează un sunet a cărui amplitudine poate fi modificată prin modificarea intensității sau a schimbării unghiului de incidență a fascicolului de aer.

3. Ceramica

Cercetările arheologice au furnizat o cantitate însemnată de ceramică, dar așa cum am mai precizat, vom lua în discuție doar materialele care au fost descoperite în condiții stratigrafice sau contexte arheologice sigure. Prin urmare, vom analiza descoperirile făcute în gropi sau sub podinele locuințelor Tisa.

Ceramica, după o serie de attribute date de compoziție și execuție, poate fi împărțită în trei categorii: grosieră, fină și intermediară.

FACTURA. *Ceramica uzuală* este lucrată dintr-un lut amestecat cu nisip și nisip în asocieri cu cioburi pisate. Cu totul excepțional se poate constata folosirea mărului ca degresant, fapt moștenit de la purtătorii Culturii Banatului sau a Culturii Szakalhat. Arderea, de bună calitate, a conferit lutului o culoare cărămizie, brună, cenușie-gălbui și mai rar, negru sau negru-cenușiu, suprafața vaselor este netezită, la suprafață observându-se chiar prezența unui slip care, de cele mai multe ori s-a exfoliat.

Ceramica fină se caracterizează printr-o pastă de bună calitate, bine arsă la cenușiu, negru-cenușiu, și mai rar, la brun-roșcat și roșcat. Supra-

faşa exterioră este puternic lustruită, fapt care conferă vaselor un luciul metalic, uneori cu nuanţe argintii. În cazul formelor tronconice suprafaţa interioară este cea lustruită. Datorită tehnicii de ardere, la unele vase, în special la castroane, partea superioară este de culoare neagră sau cenuşie-închisă, iar partea inferioară este cenuşie şi, mai rar, gălbui-roşcată.

Ceramica intermediară este, datorită caracterului fragmentar a materialului ceramic, greu de diferenţiat de celelalte două specii. Cu toate acestea, vasele care aparţin acestei categorii, se disting printr-un mai îngrijit tratament al suprafeţelor comparativ cu specia uzuală.

Formele îmbracă o diversitate deosebită şi, din punct de vedere tipologic, cuprind următoarele tipuri: A) strachina simplă, B) strachina profilată, C) oala, D) cupa, E) amfora, F) strecurătoarea şi afumatoarea, G) tava, zisă „de peşte”. Acestea, după forma corpului, se divid în mai multe variante.

Strachina simplă are următoarele variante: I) tronconică, scundă, cu pereţi dreپţi; II a) tronconică, mijlocie, gura largă, pereţi curbi; II b) tronconică, mai adâncă, gura largă şi pereţi curbi; III a) tronconică, adâncă, pereţi curbi; III b) tronconică, adâncă, pereţi curbi, torţi perforate dispuse în zona buzei sau sub aceasta; III c) tronconică, adâncă, pereţi dreپţi cu torţi bandate plasate sub buza, IV) globulară; V a) gura îngustă şi pereţi profilaţi; V b) deschisă, pereţi profilaţi şi umărul în partea inferioară; V c) deschisă, pereţi profilaţi; VI a) deschisă, pereţi arcuiţi, gura evazată; VI b) deschisă, pereţi arcuiţi, gura evazată, pe buză sunt dispuşi lobi sau torţi de formă semicirculară orientate oblic; VI c) deschisă, pereţi arcuiţi, torţi semicirculare perforate; VII a) semisferică sau profilată cu ٲeavă de scurgere; VII b) scundă, pereţi profilaţi, buza evazată; VII c) adâncă, umeri rotunjiţi; VII d) largă, umeri rotunjiţi; VIII) vas patrulat.

Strachina profilată are următoarele variante: I) plată, umăr ascuٲit, buza scurtă; II a) buza scurtă, umăr mijlociu, ascuٲit; II b) deschisă, buza uşor evazată, umăr mijlociu; II c) înaltă, buza scurtă, gura îngustă, umăr înalt; III a) deschisă, buza evazată, umăr îngust; III b) deschisă, buză evazată, umăr mai înalt, drept; III c) deschisă, umăr invazat, buză evazată; IV a) adâncă, buză dreaptă, umăr înalt; IV b) adâncă, buză evazată, umăr înalt, uşor arcuit; IV c) adâncă, buza evazată, umăr scurt; IV d) adâncă, buză înaltă invazată, umăr înalt; IV e) adâncă, umăr scurt, buza uşor invazată; V a) înălٲime medie, buza scurtă, umăr rotunjit; V b) buză mai înaltă, umăr rotunjit mai reliefat; V c) adâncă, buza scurtă, umăr rotunjit; VI) adâncă, umăr rotunjit, gât tronconic, buză evazată; VII a) bitronconică, partea superioară cilindrică sau uşor profilată; VII b) bitronconică cu brâu dispus pe circumferinٲa maximă; VII c) bitronconică, gura invazată; VII d) bitronconică, gura evazată; VII e) înaltă, bitronconică, partea superioară uşor arcuită şi evazată; VIII a) strachina-castron cu umăr profilat, partea superioară scurtă; VIII b) strachina-castron cu umăr profilat, partea superioară înaltă.

Oala cuprinde variantele: I a) globulară, fără gât; I a 1) globulară, fără gât cu buza mai invazată; I b) globulară cu buza reliefată; I c) umăr rotund, cu gât; I d) profilată, buza evazată; II a) înaltă, umăr înalt, rotunjit, buza evazată; II b) înaltă, umăr înalt, rotunjit, buza profilată,

ușor evazată; II c) înaltă, pereți ușor bombați, gura largă; III a) mai scundă, corp bombat, buza scurtă, profilată; III b) umăr rotund, buza dreaptă, reliefată, partea inferioară arcuită; IV a) bitronconică cu partea superioară arcuită; IV b) bitronconică cu partea superioară invazată sau dreaptă; IV c) bitronconică, umăr ascuțit, buza dreaptă, profilată.

Cupa. Până la data redactării acestor rânduri nu au fost descoperite cupe întregi, din ele păstrându-se doar partea cea mai masivă, piciorul. În consecință, pentru acest tip, variantele au fost stabilite pe baza configurației piciorului. Astfel, distingem următoarele: I) picior fusiform, înalt cu baza tronconică ușor albiată; II) tronconic sau cilindric, înălțime medie, gol interior; III) scund, tronconic, gol.

Amfora are următoarele variante: I) gât cilindric sau tronconic, corp globular; II) gât cilindric, înalt, corp globular; III) piriformă; IV) gât tronconic înalt, buza evazată, umeri rotunjiți, partea inferioară arcuită; V) gât cilindric, drept sau ușor evazat, corp globular.

Tava „de pește” cuprinde următoarele variante: I) ovală cu toartă pe buză; II) ovală cu toartă pe corp; III) ovală, fără toarta.

Aceste tipuri și variante au o distribuție procentuală inegală. La Hodoni, varianta AI a fost descoperită în gropile nr. 6 (pl. XXIII/6), nr. 7 (pl. XXV/6), nr. 16 (pl. XXXII/9), nr. 21 (pl. XL/7), strachina simplă (AIIa), în gropile nr. 4 (pl. XVI/9; XIX/1), nr. 10 (pl. XXX/3), nr. 16 (pl. XXXIII/8), iar varianta AIIb, atât în stratul de cultură (pl. XLI/7), cât și în groapa nr. 10 (pl. XXIX/1). Strachina tronconică adâncă cu pereți arcuiți (tip AIIa) este cea mai frecventă formă întâlnită în așezările Vinca C din Banat. La Hodoni, aceasta ocupa un procent de 14,25% din totalul tormelor ceramice, fiind descoperită în gropile nr. 4 (pl. XVII/3; XVIII/7), nr. 5 (pl. XXI/9), nr. 7 (pl. XXIV/5; XXV/1), nr. 10 (pl. XXVIII/6, 8, 9), nr. 12 (pl. XXXI/7, 10), nr. 16 (pl. XXXIII/7), nr. 21 (pl. XXXIX/3, 6).

Strachina tronconică, adâncă, cu pereți curbi, cu torți perforate dispuse în zona buzei (tip AIIb) este un element caracteristic al așezărilor vinciene târzii în nordul Banatului, acest tip de vas fiind decorat, de regulă, cu incizii meandrice în stil „tisoide”. A fost descoperit în gropile nr. 2 (pl. XIII/2, 3), nr. 4 (pl. XIX/6), nr. 5 (pl. XXI/6), nr. 10 (pl. XXIX/10), nr. 16 (pl. XXXV/5), nr. 21 (pl. XXXVIII/6).

Varianta AIIc, este întâlnită în gropile nr. 2 (pl. XIII/1) și nr. 5 (pl. XX/6), fiind ornamentată cu incizii meandrice (tip Di), considerate „tisoide”.

Alte forme tipice comunităților vinciene din nordul Banatului sunt variantele: AVa, descoperită în gropile nr. 2 (pl. XII/9), nr. 5 (pl. XX/4), nr. 7 (pl. XXIV/1, 3; pl. XXV/4), nr. 10 (pl. XXVI/8; pl. XXVII/3), nr. 12 (pl. XXXI/3), nr. 16 (pl. XXXII/1); AVb, prezentă în gropile nr. 6 (pl. XXII/7), nr. 16 (pl. XXXII/10); AVc, întâlnită în gropile nr. 2 (pl. XIV/3), nr. 6 (pl. XXII/9; pl. XXIII/5), nr. 10 (pl. XXX/1, 5); AVIb, descoperită în gropile nr. 4 (pl. XIX/4), nr. 21 (pl. XXXVIII/8; pl. XL/8) și varianta AVIc pusă în evidență în gropile nr. 2 (pl. XII/8) și nr. 16a (pl. XXXV/8).

Ultimele variante ale strachinilor tronconice (AVIb, AVIc, AVId) au fost descoperite în complexe vinciene astfel: tip AVIb în gropile nr. 10 (pl. XXVII/7), nr. 16 (pl. XXXIII/2); tip AVIc în gropile nr. 10

(pl. XXVII/2), nr. 20 (pl. XXXVI/3), nr. 21 (pl. XXXVIII/9; pl. XL/1) și în stratul de cultură (pl. XLII/1); ultima, tip AVIId, în gropile nr. 5 (pl. XX/7) și nr. 16a (pl. XXXIII/7).

Cea mai importantă formă pentru o cronologizare mai fină a materialelor vinciene de la Hodoni și nu numai de aici este strachina profilată (tip B). În cadrul acesteia, variantele BIIa, BIIb, BIVa, BIVb, BIVc, BVa, BVI, BVIII sunt cele mai frecvente. Astfel, tipul BIIa a fost descoperit în gropile nr. 6 (pl. XLIII/1), nr. 10 (pl. XXVI/5, 6), nr. 21 (pl. XXXVIII/3), tipul BIIb în gropile nr. 4 (pl. XV/1), nr. 5 (pl. XX/1), nr. 6 (pl. XXII/4, 5), nr. 10 (pl. XXVII/6; pl. XXVIII/1), nr. 21 (pl. XXXVII/3; pl. XXXVIII/1, 5), și tipul BIIc în gropile 4 și 21 și în stratul de cultură (pl. XLI/2). Dintre acestea, varianta BIIc este cea mai frecventă. Alte forme reprezentative sunt variantele: BIVb, întâlnită în gropile nr. 2 (pl. XII/3), nr. 4 (pl. XVII/6), nr. 6 (pl. XXII/6); BIVc, în gropile nr. 2 (pl. XII/1), nr. 4 (pl. XV/3), nr. 10 (pl. XXVII/8), nr. 16 (pl. XXXIII/4), nr. 16a (pl. XXXIV/1, 3), nr. 21 (pl. XXXVII/1, 5); BVa, în gropile nr. 4 (pl. XVI/2; pl. XVII/4; pl. XVIII/1), nr. 5 (pl. XX/3, 5), nr. 10 (pl. XXVI/1, 2), nr. 12 (pl. XXXI/1), nr. 16 (pl. XXXII/2, 4); BVI, în gropile nr. 5 (pl. XXI/4), nr. 10 (pl. XXVII/1), nr. 16 (pl. XXXIII/3); BVIIa, în gropile nr. 4 (pl. XV/6, 8), nr. 5 (pl. XX/8); BVIIb, descoperită în gropile nr. 2 (pl. XIV/6), nr. 4 (pl. XVIII/2) și nr. 21 (pl. XXXVIII/7, 10).

Oala este o prezență constantă în așezările vinciene din Banat. La Hodoni cele mai frecvente variante sunt CIb, descoperită în gropile nr. 2 (pl. XIV/1), nr. 4 (pl. XVIII/4; pl. XIX/11), nr. 6 (pl. XXII/8), nr. 16a (pl. XXXV/1), urmate de CIIa, care ocupă un procentaj de 5,6% din totalul formelor ceramicii, de variantele CIIc (3%), și CIa1, descoperită în stratul de cultură (pl. XLII/5) și în gropile nr. 7 (pl. XXV/3, 5) și nr. 12 (pl. XXXI/4).

În complexe arheologice din locuirea vinciană de la Hodoni au fost puse în evidență și două picioare de cupă, dintre care unul se încadrează în varianta DII (pl. XXIX/9), iar celălalt în DIII (pl. /3). Tipologic, acestea sunt caracteristice fenomenelor culturale ce se petrec la granița nord-bănățeană a fenomenului vincian târziu, lipsind din aria „clasică” a variantei sârbești.

Amfora, așa cum aminteam mai sus, în locuirile vinciene târzii are cinci variante, dintre care la Hodoni, cea mai frecventă este varianta EIII și a fost descoperită atât în stratul de cultură (pl. XLII/4), cât și în gropile nr. 10 (pl. XXX/8) și nr. 16a (pl. XXXV/10). Aceasta este urmată de tipul EI pus în evidență în gropile nr. 7 (pl. XXV/8) și nr. 16a (pl. XXXV/6).

Evantaiul formelor ceramicii descoperite în așezarea Vinca C de la Hodoni este completat și de tava „de pește”, varianta GII care provine din gropile nr. 4 (pl. XIX/12) și nr. 10 (pl. XXX/9).

O parte a acestor forme de vase prezintă decoruri care, în ansamblul fazei C a culturii Vinca, au fost împărțite în patru tipuri categoriale: A) Alveole, brăuri alveolate, creștături; B) Caneluri și pliseuri; C) Ornamente realizate prin lustruirea suprafeței vasului; D) Ornamente incizate.

Din primul tip categorial, în locuirea de la Hodoni, creștăturile dispuse sub buza (tip AN) ocupă, din punct de vedere procentual (4,10%), primul loc. Acestea au fost puse în evidență în gropile nr. 4 (pl. XVII/3), nr. 10 (pl. XXVIII/7, 9), și nr. 21 (pl. XXXIX/3, 5; XL/6, 9), și sunt urmate de alveole realizate la exteriorul buzei vaselor (tip AC). Acestea sunt un decor caracteristic al speciei fine descoperite în gropile nr. 10 (pl. XXVI/6) și 16 (pl. XXXIII/6).

Tipul B, acela al decorurilor plisate și canelate, este deosebit de important pentru o cronologizare fină a materialelor de la Hodoni. Acesta reflectă, alături de alte tipuri categoriale de ornamente, trăsăturile caracteristice ale etapei Vinca C1. Totodată, prin asocierea dintre acestea și alte decoruri s-au particularizat variante regionale în evoluția fazei Vinca C. În cadrul ornamentelor canelate și plisate, în locuirea de la Hodoni, cele mai frecvente sunt variantele Ba, Bb, BD și BP. Astfel, canelurile scurte dispuse oblic (tip Ba) decorează vasele din gropile nr. 4 (pl. XV/3), nr. 21 (pl. XL/2), canelurile verticale lungi (tip BD) sunt întâlnite în gropile nr. 4 (pl. XV/5; XVI/2, 4; XVII/2, 6; XVIII/8) și groapa nr. 10 (pl. XXVI/6). Cel mai frecvent decor canelat îl constituie varianta BP, a canelurilor lungi oblice, care a fost descoperită în aproape toate complexele vinciene din această stațiune. Acestea sunt completate de canelurile spiralieră (tip B4; 9B) care au putut fi constatate pe vasele speciei fine din gropile nr. 4 (pl. XV/6), nr. 10 (pl. XXIX/7) sau din stratul de cultură (pl. XLI/1).

Decorurile plisate și canelate sunt completate de cele realizate prin lustruirea suprafeței vaselor (tip C). Acest ornament este întâlnit doar pe ceramica fină, fiind descoperit în gropile nr. 4 (pl. XV/3b; XIX/2, 5; XVII/1) și nr. 10 (pl. XXVIII/4; XXVI/3; XXVII/1b). El constă într-o combinație de benzi late și înguste care converg spre fundul vasului sau benzi dispuse „în rețea”.

Pe lângă acestea, decorurile incizate sunt deosebit de importante pentru unele nuanțări culturale. Astfel, la Hodoni, ponderea cea mai mare o ocupă inciziile organizate în meandre (tip Di), considerate până nu demult a fi Tisa sau tisoide. Această variantă este întâlnită în gropile nr. 2 (pl. XIII/1), nr. 5 (pl. XX/6) și este completată, pe aceeași idee ornamentală, de tipurile DY și Dg. Varianta DY, a fost constatată pe ceramica din gropile nr. 2 (pl. XII/3) și nr. 21 (pl. XXXVII/8), iar tipul Dg în groapa nr. 21 (pl. XL/4). Acestea individualizează o serie de locuri din nordul Banatului, înscriindu-le într-o variantă regională a culturii Vinca faza C1 (DRASOVEAN 1994a).

Pe lângă aceste ornamente, deși reduse procentual, au fost descoperite și decoruri compuse din benzi punctat-incizate. Acestea formează motive unghiulare, iar punctele sunt realizate cu un instrument cu vârful rotunjit (tip D7): pl. XV/7, 9 (gr. 4), pl. XX/9 (gr. 5).

4. Plastica în lut

Deși, în ansamblul fazei C a culturii Vinca, plastica de lut este numeroasă și reprezentativă, în nordul Banatului și în așezarea de la Hodoni, produsele acestei categorii sunt deosebit de puține.

Din categoria idolilor perforați și a amuletelor, varianta figurinelor cu corp cilindric și brațe schițate, a fost descoperit un idol lucrat dintr-o pastă fără impurități, arsă la brun-cărămiziu. Este perforat longitudinal, iar în partea superioară are două protuberanțe, dispuse diametral opus, care sugerează brațele (pl. X/1). Aceste produse au analogii într-o serie întreagă de stațiuni contemporane din Banat, Serbia și Transilvania.

Alături de acest tip, la Hodoni a fost descoperită și o figură zoomorfă stilizată care are redată doar trei picioare, două dispuse în față și unul — probabil o coadă? în spate. Ochii sunt redați de găurile unei perforații ce străbate figurina din zona capului (pl. X/2). Pe corpul acesteia, în partea dreaptă a zonei lombare și în zona costală sunt găurile a două impunsături, realizate înainte de ardere, cu un obiect subțire, foarte ascuțit, făcute, foarte probabil, cu scopul magico-ritual de a ucide spiritul animalului spre a facilita vânarea sa.

Singurul fragment de capac provenit de la Hodoni — și printre puținele din aria nordică a culturii Vinca târzie din Banat — a fost descoperit sub podina locuinței nr. 1, — care aparține culturii Tisa — în stratul vincian. Prin maniera sa de execuție acesta se detașează de produse similare din aria vinciană, apropiindu-se de canoanele tipologice proprii culturii Banatului. Astfel, sprâncenele, nasul și urechile sunt realizate în relief, iar părul este redat prin incizii dispuse în spirală (pl. X/4).

Tot din stratul vincian provine și un picior de idol (pl. X/3) care, în partea superioară este decorat cu linii incizate organizate în meandre.

5. Concluzii

Locuirea vinciană de la Hodoni — „Pocioroane“ se înscrie în cadrul curentului cultural vincian târziu care a cuprins și teritoriul Banatului. Prin toate trăsăturile sale, materialele descoperite în primul nivel de la Hodoni păstrează, în mare parte, trăsăturile definitorii ale fazei C a culturii Vinca.

Astfel, tehnologia de confecționare a vaselor se leagă, cu mici diferențe, de o serie de descoperiri similare contemporane făcute la Vinca, Sremski Karlovac, Gomolava, Vrsac — „At“, Selevac, ș.a. care se caracterizează printr-o pastă bine frământată, în amestec cu nisip fin și mică, arsă la cenușiu și cenușiu-închis, suprafața exterioară și, în cazul vaselor tronconice, cea interioară fiind bine lustruită. Pe lângă aceste trăsături, la Hodoni, în special la categoria ceramicii grosiere, alături de nisip, în compoziția lutului se află și cioburi pisate și, uneori, cu totul excepțional, măr.

Dintre formele vaselor, strachina profilată (tip B) este tipul reprezentativ al locuirii de la Hodoni, pe baza căruia, în asociere cu alte elemente, s-a racordat această așezare la cronologia culturii Vinca. Cele mai frecvente sunt variantele BIIb, BIVc, BVa și BVIIIb. Varianta BIIb are analogii la Vinca (VASIC 1936c, fig. 67b, 67d, 131, nr. 978), Rast (DUMITRESCU 1980, pl. XXIV/4, XXXVII/2, 9), Gomolava Ia și Ia-b (BRUKNER 1966, pl. III/1, 2; 1980, pl. II/7, III/6), Selevac (VUKMANOVIC-RADOICIC 1990, 289 și urm), Supska — „Stublina“ (D. GARASANIN-M. GARASANIN 1979, pl. X/5, XIII/3), Sremski Karlovac (KATALOG

1955, pl. 1/5 II/6, VII/1), ș.a., în niveluri care au fost atribuite fazei Vinča C sau etapei Vinča-Pločnik I. Varianta BIVc are corespondența în nivelurile contemporane din așezările de la Vinča (VASIC 1936c, fig. 721, 131, nr. 975, 158, nr. 1094), Gomolava Ia și Ia-b (BRUKNER 1966, pl. III/1, 2; 1980, II/7, III/6), Cucuge — „Ilica Brdo“ (ARANDJELKOVIC et al. 1991, pl. IX/9), Naprelje — „Novi Pazar“ (STALJO-GALOVIC 1956, pl. VII/1), Sremski Karlovac — „Karas“ și „Laka Staza“ (KATALOG 1955, pl. XVIII/2a, XXV/8, 13), Lipovac (GALOVIC 1955a, pl. XXI/2, 4, XXVII/3, 8), Selevac (VUKMANOVIC-RADOJCIC 1990, fig. 9, 3/335, 361), Supska — „Stublina“ (D. GARASANIN-M. GARASANIN 1979, pl. XIII/5, XIV/3, XVI/2), ș.a., iar varianta BV este întâlnită în locurile vinciene târzii, de faza Vinča Pločnik 1 de la Medvedniak — „Smederevska Palanka“ (LAZIC et al. 1988, 83), Lipovac (GALOVIC 1955, pl. XIX/5, XXV/5—7), Selevac (VUKMANOVIC-RADOJCIC 1990, fig. 9, 3/314, 315, 320, 356, 389, 391), Gomolava (BRUKNER 1965, pl. IV/3, V/1—4; 1980, pl. 1/5, III/2, IV/2). Zbradila — „Karbovo“ (BABOVIC 1986, fig. 70/52—53, 71/60—62), Rast (DUMITRESCU 1980, pl. XVIII/49—50, 53—58), ș.a.

Pe lângă acestea, decorurile plisate și canelate constituie un reper important pentru racordarea descoperirilor de la Hodoni la o serie de altele contemporane din arealul vinciian. Cele mai frecvente ornamente de acest tip sunt variantele Ba, Bb, BD, BI, BP, care au analogii într-o serie de locuri Vinča-Pločnik I și Vinča C, cum sunt cele de la Vinča (VASIC 1936c, fig. 91, nr. 400; 155, nr. 1057, 1060; 159, nr. 1094), Sremski Karlovac — „Karas“ și „Laka Staza“ (GACIC 1990, pl. II/2, 5; KATALOG 1955, pl. XVI/2), Rast (DUMITRESCU 1980, pl. XXXIII/5, XXXIV/6, XXXV/1), ș.a. Aceste variante se completează cu tipul B4, al canelurilor spiralierii, care constituie un decor tipic fazelor târzii ale culturii Vinča. Acest tip are analogii la Rast (DUMITRESCU 1980, pl. XXXIX/1), Vinča (VASIC 1936a, fig. 222; 1936c, fig. 158, nr. 1095, 1097, fig. 73, nr. 458), Gomolava Ia și Ia b (BRUKNER 1980, pl. II/11), Supska — „Stublina“ (D. GARASANIN — M. GARASANIN 1979, pl. IV/1, 3, XI/1, XII/1, XIV/10), Selevac (VUKMANOVIC-RADOJCIC 1990, fig. 9, 3/392, 4, 4/400, 9, 9/f, h), ș.a.

Ornamentele realizate prin lustruirea suprafeței vaselor (tip C), prezente pe ceramica fină de la Hodoni au corespondențe tipologice în locurile de la Vinča (VASIC 1936c, fig. 119, 120, 159, între adâncimile de 6,8 și 4 m), Vrsac — „At“ (LAZAROVICI 1979, fig. 13 și materiale nepublicate aflate în colecțiile Muzeului din Vršac, Gomolava Ia și Ia-b (BRUKNER 1966, pl. III/2—6, IV/3, 4; 1980, pl. I/1, 3, II/9, III/4—6, 8; 1988, fig. 3/2), ș.a., și ne permit o mai bună racordare la cronologia internă a culturii Vinča.

Analogiile prezentate pentru formele și decorurile cele mai reprezentative descoperite în așezarea de la Hodoni converg între adâncimile de 6,4 și 5 m din locuirea eponima, în zisa faza Gradac de la Supska — „Stublina“ și Cucuge, ca și în nivelul 4, atribuit fazei Vinča-Pločnik I de la Supska și Gomolava Ia și Ia-b. Totodată, locuirea vinciiană de la Hodoni, prin conținutul culturii materiale, se aliniază alături de altele similare și contemporane din Banatul românesc, cum ar fi așezarea de la Sănandrei (DRAȘOVEAN 1991a; 1994a; 1994b), Parta II (LAZAROVICI 1979, 166—

168, 204; 1981b, 39; DRAŞOVEAN 1991a; 1994a; 1994b, 412), Chişoda Vechi (RADU 1979; DRASOVEAN 1991a, 59 şi urm; 1994a; 1994b), Salbagelu Vechi (MOROZ-POP 1983a; 1983b, 477; LAZAROVICI 1991b), Zorlentu Mare III (LAZAROVICI 1979, 78, 209; 1991a; 1991c), Liubcova (COMSA 1965; 1969; 1971, 86—88; LUCA 1985; 1990; 1991; 1993), ş.a. Acestea din urmă se diferenţiază de materialele descoperite la Temes Kubin şi, parţial, la Borias (LAZAROVICI 1974b) unde există unele elemente, ca strachinile cu buza îngroşată şi subliniată printr-o santuire, decorată la interior cu pliseuri şi strachini cu buza profilată şi umăr îngust şi rotunjit. Acestea, ca dealtfel şi amforele cu gât tronconic au analogii la Vinča, între 5,2 şi 4,1 m. (VASIC 1936c, fig. 100a, 100b, 103c, 104, 105a, 105b, 105c, 106a, 106b, 109a, 109b, 120/984, 123/952), şi în locuirile de la Rudna Glava (JOVANOVIĆ 1971, pl. III/1), Divostin (MADAS 1990, fig. 6, 2/2, 6, 3/16, 17, 20—23, 6, 4/8, 11, 12, 6, 6/6—8, pl. I/b, c, f, II/a) şi Supska „Stublina“ (D. GARASANIN—M. GARASANIN 1979, pl. II/1, VII/5), ceea ce presupune un orizont Vinča C târziu şi D1, fenomen care este rezultatul unui nou val de populaţie care îşi face simţită prezenţa în sudul Banatului.

Locuirile fazei Vinča D din Serbia şi sudul Banatului, cele de la Selevac, Gomolava Ib, Vinča', deasupra adâncimii de 4,5 m, Vrşac—At, ş.a. au între trăsăturile definitorii, castroane deschise cu buza invazată şi umăr rotunjit şi anumite tipuri de decoruri realizate prin lustruirea suprafeţei vasului (VASIC 1936c, fig. 158/1105; 189, 190, 192, 206; D. GARASANIN—M. GARASANIN 1979, pl. III/3, IV/4, V/1, 4, 7; MADAS 1990; VUKMANOVIĆ—RADOJČIĆ 1990, 297 şi fig. 9, 3/328, 341, 344, 364, 388) care nu se regăsesc între materialele de la Borias, Temes Kubin şi Comlăus. Acest fapt ne determină să încadrăm aceste locuiri înaintea fazei D1, în faza Vinča C, după toate celelalte descoperiri, în etapa Vinča C2. Deci, locuirea de la Hodoni este parţial contemporană cu aşezările de la Sânandrei, Chişoda I—II, Parta II, Salbagelu Vechi, Zorlentu Mare III, Liubcova, ş.a. şi o încadrăm în faza Vinča C1.

Cu toate aceste trăsături comune, între materialele de la Hodoni şi cele din arealul „clasic“ vinciian sunt şi diferenţe care pot fi constatate atât în tehnologia de confecţionare a vaselor cât şi a formelor şi ornamentelor. În această ordine de idei, aşa cum dealtfel am mai amintit, lutul din care au fost executate vasele este amestecat cu cioburi pisate şi, cu totul excepţional, cu mal, vădind o influenţă din partea Culturii Banatului sau a culturii Tisa, faza timpurie (etapa Szakalhat—Tisa), unde această tehnologie îşi are sorgintea. Alături de aceste particularităţi, în cadrul materialelor de la Hodoni se detaşează strachinile tronconice, variantele AIIb şi AIIc care, uneori, sunt decorate în tehnica inciziei cu linii paralele meandrice (tip DT, Dz, Da, Di, DK, D1). În organizarea acestor ornamente, meandrele sunt dispuse în două metode care sunt delimitate prin grupurile de linii verticale, executate în zona tortilor. Uneori, spaţiile dintre incizii sunt lustruite (tip Da, Dd) sau spaţiile lustruite alternează cu spaţii pictate cu roşu în tehnica crusted (tip Dd, Dg sau Di).

Specialiştii care s-au ocupat de materiale similare au considerat, datorită asemănărilor cu decorurile din câmpia Panonica, că aparţin culturii Tisa (LAZAROVICI, 1979, 135, 157, 158). La Hodoni, ceramica descoperită

în complexele arheologice; decorată în această manieră — zisă Tisa sau „tisoida“ — din punct de vedere tehnologic, al felului degresantului, al tratării suprafeței vaselor și a arderii acestora, se încadrează în canoanele Vinča. C și, în consecință nu pot constitui importuri sau materiale Tisa. Acestea, la care se adaugă lustruirea spațiilor dintre incizii și pictura roșie în tehnica crusted, sunt elemente care au fost transmise comunităților vinciene din nordul Banatului de către purtătorii Culturii Banatului sau a grupei Szakálhát, etapa târzie, din tranziția Szakálhát—Tisa (KUTZIAN 1966, 258, 262; KALICZ 1970, 17; 1989, 104; KALICZ—MAKKAY 1977, 116—117; KALICZ—RACZKY 1987a; LAZAROVICI 1979, 159).

Decoruri similare au fost descoperite și în alte stațiuni, cum sunt cele de la Cornești, Sănandrei, Chișoda I—II și Parta II (DRASOVEAN 1994a) în care aceste elemente însoțesc formele și ornamentele caracteristice culturii Vinča, faza C1 și nu pot fi separate de acestea. Faptul că aceste descoperiri nu sunt importuri, ci fac parte integrantă din contextul cultural al unor locuiri vinciene târzii din nordul Banatului, ne-a determinat să le încadrăm în varianta nord-bănățeană a fazei C a culturii Vinča, din care face parte și locuirea de la Hodoni.

Cercetările de la Hodoni au condus și la descoperirea unor importuri culturale care ne permite o cronologizare mai exactă a fazei Vinča C1 cu civilizațiile care au evoluat în Banat și în spațiile geografice vecine (DRASOVEAN 1991a, 65—66; 1991b; 1991f; 1994a; 1994b, 424—425).

În groapa nr. 4, a fost descoperit un fragment dintr-un vas de formă tronconică, lucrat dintr-o pastă fără impurități, în amestec cu nisip fin și materie organică bine mărunțită, ars la cărămiziu. Pe un fond roșu-viniu, acesta este pictat cu linii de culoare albă realizate după ardere. La interior, în zona buzei, pe un fond de aceeași culoare sunt realizate într-o culoare albă linii dispuse „în căpriori“. Atât tehnologia de realizare a vasului, cât și forma și maniera ornamentului se leagă de grupul Herpaly. De asemenea, în groapa nr. 5, cercetările au scos la lumină un fragment ceramic de culoare brună-portocalie, cu nisip fin și cioburi bine mărunțite în compoziție și decorat cu dungi subțiri, paralele, de culoare neagră, pictate după ardere. Cele mai apropiate analogii pentru acestea le regăsim în faza veche și clasică a grupului Herpaly, nivelurile 10—9 și 8 din așezarea eponimă (KALICZ—RACZKY 1984, fig. 31—32; 1987b). Aceste două importuri ne determină a paraleliza etapa Vinča C1 cu faza veche și clasică a grupului Herpaly care, la rândul-i, este sincronizată de către cercetătorii maghiari cu faza veche a culturii Lengyel și faza clasică a culturii Tisa (KUTZIAN 1966; KALICZ 1970; 1971; 1985; 1989; KALICZ—RACZKY 1987a; 1987b; RACZKY 1985; 1992; HORVATH 1982; 1985; 1987).

În stratul Vinča C1 de la Hodoni a fost descoperit un fragment ceramic de culoare brun-cărămiziu decorat cu incizii spiralice care aparține etapei Bucovăț Iib (DRASOVEAN 1991e). În locuirile contemporane, la Sănandrei, Chișoda Veche și Zorlențu Mare, cercetările au pus în evidență o serie de importuri culturale care aparțin etapei Bucovăț Iib (DRASOVEAN 1994a), fapt care ne determină să paralelizăm etapa Bucovăț Iib cu Vinča C1.

În groapa nr. 4, alături de importul Herpaly, a fost descoperit un fragment ceramic lucrat dintr-o pastă amestecată cu cioburi pisate, arsă la negru, care este decorat cu incizii organizate în meandre. În spațiul dintre incizii sunt realizate cu un instrument cu vârful rotund, alveole, iar buza vasului este crestată (pl. XVIII/5). Caracteristicile acestuia, tehnologia de modelare, cât și maniera și execuția decorului se leagă, după părerea noastră, de faza veche a culturii Tisa. Materialele care aparțin aceleiași faze au fost descoperite și la Zorlențu Mare, în nivelul III. Pe lângă acestea, de la Chișoda Veche provine un vas tronconic, cu gura ovală, decorat cu incizii meandrice în stil textil care ar putea aparține fazei clasice a culturii Tisa. Aceste descoperiri ne sugerează faptul că, în Banat, în vremea etapei Vinča C1 sunt întâlnite ambele faze, veche și clasică, ale culturii Tisa, fapt ce ne determină să considerăm, pentru Banat cel puțin, că trecerea de la faza veche la cea clasică are loc în vremea etapei Vinča C1.

Concluzionând, pe baza importurilor descoperite în locuirea vinciana de la Hodoni, propunem sincronismul Vinča C1—Tisa veche/clasică — Herpaly timpuriu/clasic — Bucovăț IIb.

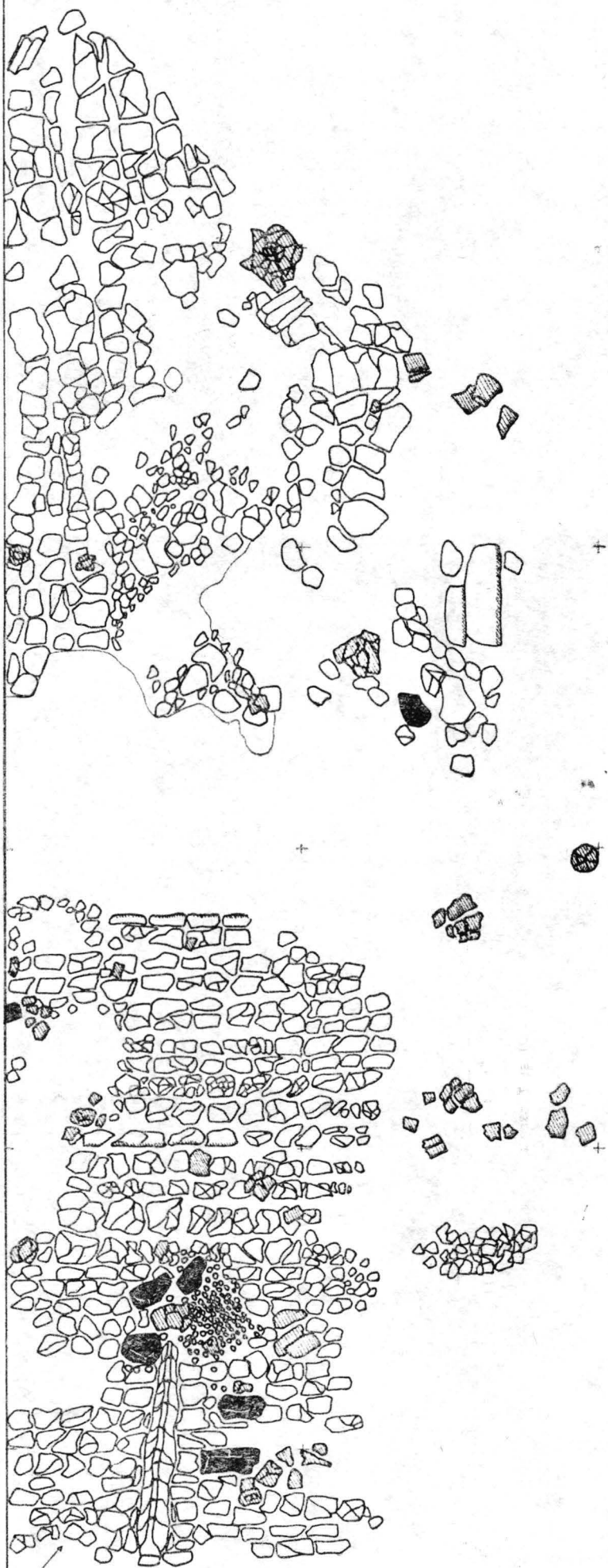
CAP. III. Locuirea Tisa

1. Complexele de locuit

Cercetările arheologice au condus la descoperirea a șapte locuințe de suprafață care aparțin purtătorilor culturii Tisa, dintre care au fost cercetate integral doar trei (L1, L3 și L4). În ceea ce le privește pe celelalte intenționăm să le cercetăm în campaniile viitoare (după 1991), dar lipsa de înțelegere a factorilor de decizie privind aplicarea legii fondului funciar și, nu în ultimul rând, a proprietarilor pământului pe care se află situată locuirea, ne-a determinat să stopăm cercetările de aici.

Locuințele se află la adâncimea de numai 0,25 m, unele fiind distruse aproape integral de arăturile adânci, iar de pe majoritatea brăzdarul plugului a înlăturat mare parte din dărâmătura pereților.

Locuința nr. 1 (L1, Fig. 4) a fost descoperită în suprafețele nr. 8 și 16. Podeaua acesteia este de firmă rectangulară, cu dimensiunile de cca 4,20×5m, orientată cu axa lungă, pe direcția NV-SE. Marginile podinei nu sunt foarte bine delimitate, însăși masa acesteia este fragmentată datorită structurii de pari pe care a fost construită. Acești pari sunt dispuși pe axa lungă a locuinței, fiind puși, — așa cum o arată impresiunile rămase pe chirpici direct pe sol. Diametrul acestora este cuprins între 2 și 7 cm. Nu au fost surprinse gropile stâlpilor care susțin pereții și șarpanțele. În colțul estic al locuinței a fost descoperită o groapă cu diametrul de 0,8 m și adâncimea de 0,81 m. Aceasta are o formă de clopot, iar pe pereții acesteia a fost constatat un strat de lipitură format dintr-un lut galben în amestec cu nisip fin. Aceasta, este după opinia noastră, o groapă de provizii. În colțul sud-estic, la cca 1,4 m de colțul platformei de chirpici s-a putut observa baza unui zid despărțitor, care a putut fi urmărită pe o lungime de 1,4 m. (Fig. 4). Din punctul de vedere al tehnicii de

LEGENDA

- râșniță
- cioburi
- piatră
- chirpici
- amprentă trestie pe chirpici

L7

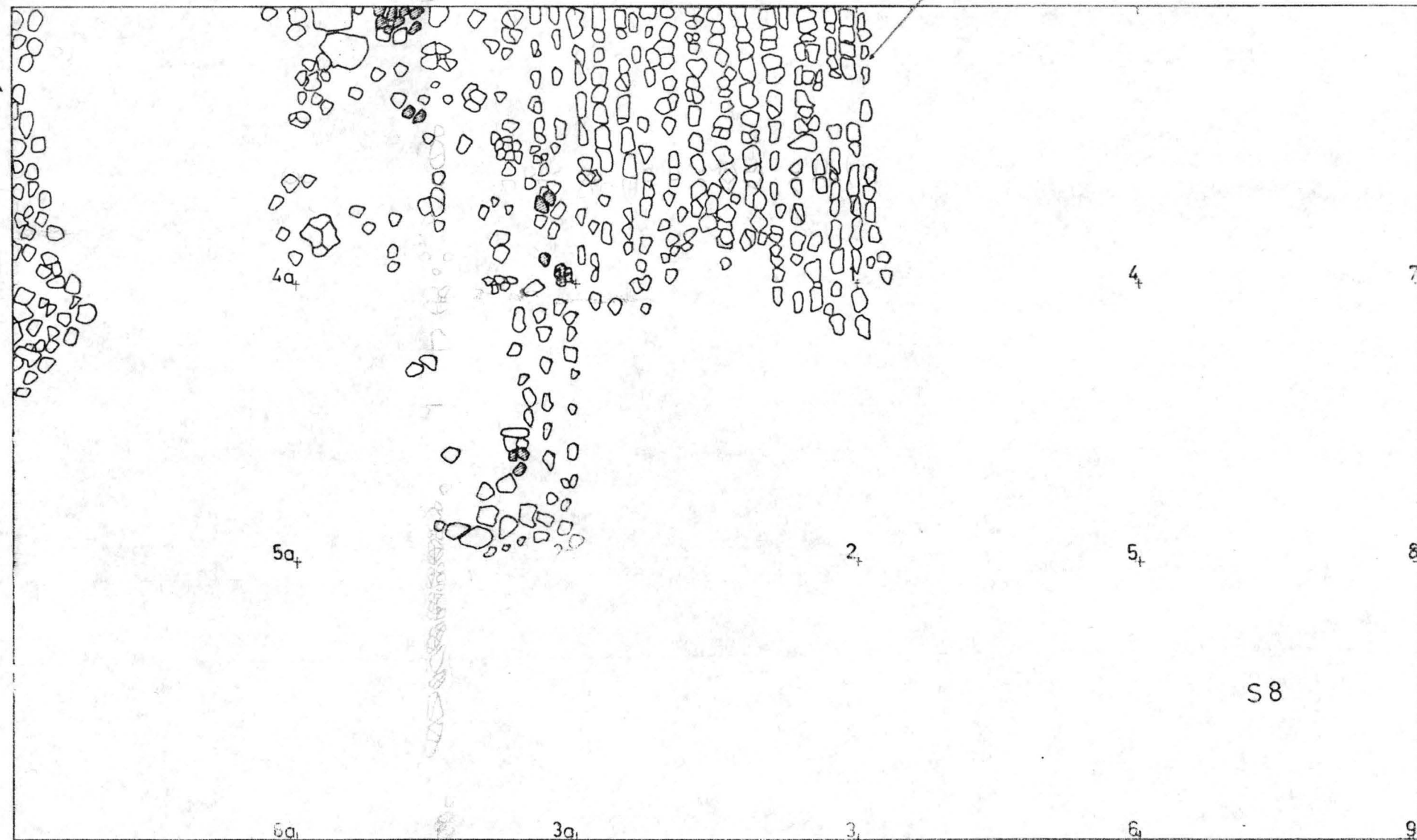

Fig. 4. Ruinele locuințelor nr. 1 și 7 care aparțin așezării Tisa.

construcție baza zidului a fost aplicată direct pe podină. Foarte probabil, datorită lipsei structurii de pari și a grosimii reduse (doar 0,15 m la bază), acesta nu avea o elevație deosebită, ci juca rolul de perete despărțitor, fără a atinge înălțimea celorlalți patru pereți. În acest colț au fost descoperite, grupate, trei râșnițe plate — două întregi și una ruptă în două — lucrate dintr-o rocă nisipoasă de culoare cenușie-maronie. La capătul zidului despărțitor cercetările au pus în evidență prezența a peste 50 de bile de praștie, cu un diametru cuprins între 4 și 6 cm, confecționate din lut. Datorită culorii deosebite față de materialele lucrate din lut ce au fost descoperite de platformă, putem afirma că acestea au fost arse inițial și, în momentul incendiului locuinței, au fost supraarse.

Vasele descoperite pe podină prezintă și ele urme de vitrifiere ca și unele bucăți din chirpiciul podinei și, acolo unde s-au păstrat, ale pereților.

În centru, podina a fost străpunsă de groapa unui mormânt medieval timpuriu (fig. 3 și 4).

Locuința nr. 2 a fost surprinsă în suprafețele nr. 9 și 10 (fig. 3). În partea cercetată podina are o lățime de 4 m și este construită pe o structură de pari dispuși de-a lungul axei lungi a locuinței. Nu au fost descoperite obiecte semnificative de inventar și nici ruinele pereților, foarte probabil distruse de lucrările agricole.

Locuința nr. 3 a fost cercetată integral. Podina, descoperită la adâncimea de 0,25 m, are o formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 5,1×4,8 m. O suprafață importantă a acesteia a fost deranjată de arăturile adânci. Așa cum se poate constata și din planul prezentat (fig. 5), la construcția podinei s-au folosit nuiele care au fost dispuse de-a lungul axei lungi a locuinței. Ca și celelalte construcții, locuința nr. 3 este construită pe talpa de lemn. Datorită stării precare în care s-a păstrat nu putem avansa prea multe detalii privind o serie de probleme tehnice privind construcția, cum ar fi modalitatea de prindere a structurii pereților la talpă și, mai ales, a fixării stâlpilor pe talpa de lemn. Ceea ce putem preciza este modalitatea de construcție a podinei. Astfel, așa cum se poate observa pe grundissul locuinței nr. 3 unele zone sunt lucrate mai compact și, ceea ce frapază, foarte rar nuielele care compun structura de rezistență a podelei se încăleacă, ele păstrând, în majoritatea cazurilor, un traseu paralel. Aceste date ne determină să considerăm că, după ce erau aranjate nuielele, de la un capăt al locuinței — de regulă de la latura scurtă și perpendicular pe aceasta — se începea construirea podinei, care se făcea pe porțiuni mici, după care se aranjau nuielele în așa fel încât să nu se încălece, iar operațiunea de pomostire continuă. Deși în condițiile în care nu s-au păstrat marginile podinei, nu avem prea multe date despre modalitățile de îmbinare a stâlpilor și a structurii de rezistență a pereților cu talpa de lemn a locuințelor, putem considera, totuși, că podirea se făcea după ce talpa și structura de rezistență a pereților erau edificate.

Aproximativ în centrul locuinței, în podină a fost constatată gura unei gropi cu un diametru de 60 cm. Aceasta este o groapă de provizii de forma unui clopot, cu fundul ușor albiat aflat la 0,6 m adâncime față de nivelul podinei. Pereții nu au fost lipiți cu lut. În apropierea acesteia

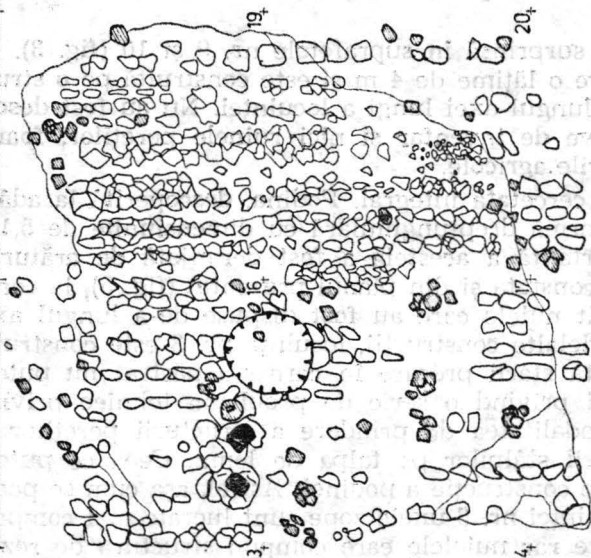

Fig. 5. Planul locuinței nr. 3.

au fost descoperite două rășnițe plate, lucrate din gresie, supraarse datorită incendiului ce a distrus locuința.

Locuința nr. 4 a fost descoperită în S 14 (fig. 3 și 7). Deși aflată, la fel ca și celelalte, la adâncimea de 0,25 m, podina este deosebit de bine păstrată. Din păcate însă, marginile acesteia sunt foarte dantelate, fapt ce ne împiedică a stabili, cu exactitate, dimensiunile locuinței.

Podina, la fel ca și la celelalte colibe, este construită pe o structură de pari. Aceștia sunt dispuși atât paralel cu axa lungă a casei, cât și oblic în colțul de sud-vest și perpendicular în cel de sud-est. Această particularitate — raportată la celelalte locuințe — coroborată cu structura chirpiciului care acoperea respectivele straturi de nuiele — diferită de restul platformei — și cu faptul că, la contactul cu restul podinei capetele nuielelor sunt petrecute peste celelalte, ne-ar putea sugera niște refaceri ulterioare sau chiar extinderi ale locuinței.

În partea de est a colibe, podina prezintă o gaură circulară cu un diametru de 0,45 m, care este gura unei gropi, cu pereți arcuiți, cu adâncimea de 0,70 m, care reprezintă o groapă de provizii. Nu au fost surprinse alte detalii de construcție, sau alte elemente arhitectonice, cu excepția unei aplicații zoomorfe de pe unul din pereții colibe. Aceasta înfățișează un cap de bovidu (pl. L/1), dar starea precară de conservare a pereților — distruși de plug — ne-a împiedicat să observăm cărui perete îi aparține.

Locuința nr. 5 (fig. 3 și 4) este aproape în totalitate distrusă de lucrările agricole. Din ea s-au păstrat doar câteva porțiuni ale podinei, care este construită în aceeași tehnică ca și celelalte locuințe. În zona cercetată, pe podină s-au descoperit două rășnițe plate și câteva vase care se aflau protejate de un strat subțire de dărâmătură, care provine de la pomosteala pereților. Aceste fragmente de pomosteală păstrează impresiunile unor nuiele subțiri, cu un diametru cuprins între 1 și 2 cm, care compuneau structura de rezistență a pereților. Nu au fost surprinse gropi de stâlpi sau, ca și în cazul locuințelor nr. 1, 3 și 4, gropi de provizii.

Locuința nr. 6 (fig. 3) a fost cercetată pe o suprafață mică, în 1989. la data descoperirii ei intenționam să epuizez cercetarea acesteia în 1992, dar regimul ulterior al terenului pe care se află așezarea, m-a împiedicat să fac acest lucru.

Podina și dărâmătura — care au fost preparate și protejate cu nisip și acoperite cu o folie de plastic și pământ — au fost lăsate „în situ”.

Așa cum arată zona cercetată, acest complex, aflat la adâncimea de 0,35 m, este cel mai bine păstrat.

Locuința nr. 7 fig. 3 și 5 este de formă rectangulară de 5,2×6 m, fiind cea mai mare dintre complexele de locuit descoperite până în prezent în nivelul Tisa. În partea de răsărit platforma locuinței este tăiată de un șanț ulterior cimitirului medieval, a cărui utilitate ne scăpa.

Podina este mult mai consistentă decât la alte locuințe, atât datorită grosimii stratului de pomosteală, cât, mai ales, a dimensiunilor structurii de rezistență. Aceasta este compusă din trunchiuri de copac cu un diametru de până la 5 cm, care, fără o anumită regulă, alternează uneori cu un diametru de până la 5 cm. Spre sud, datorită existenței unui complex din nivelul inferior, o parte a platformei de chirpici s-a dislocat, încli-

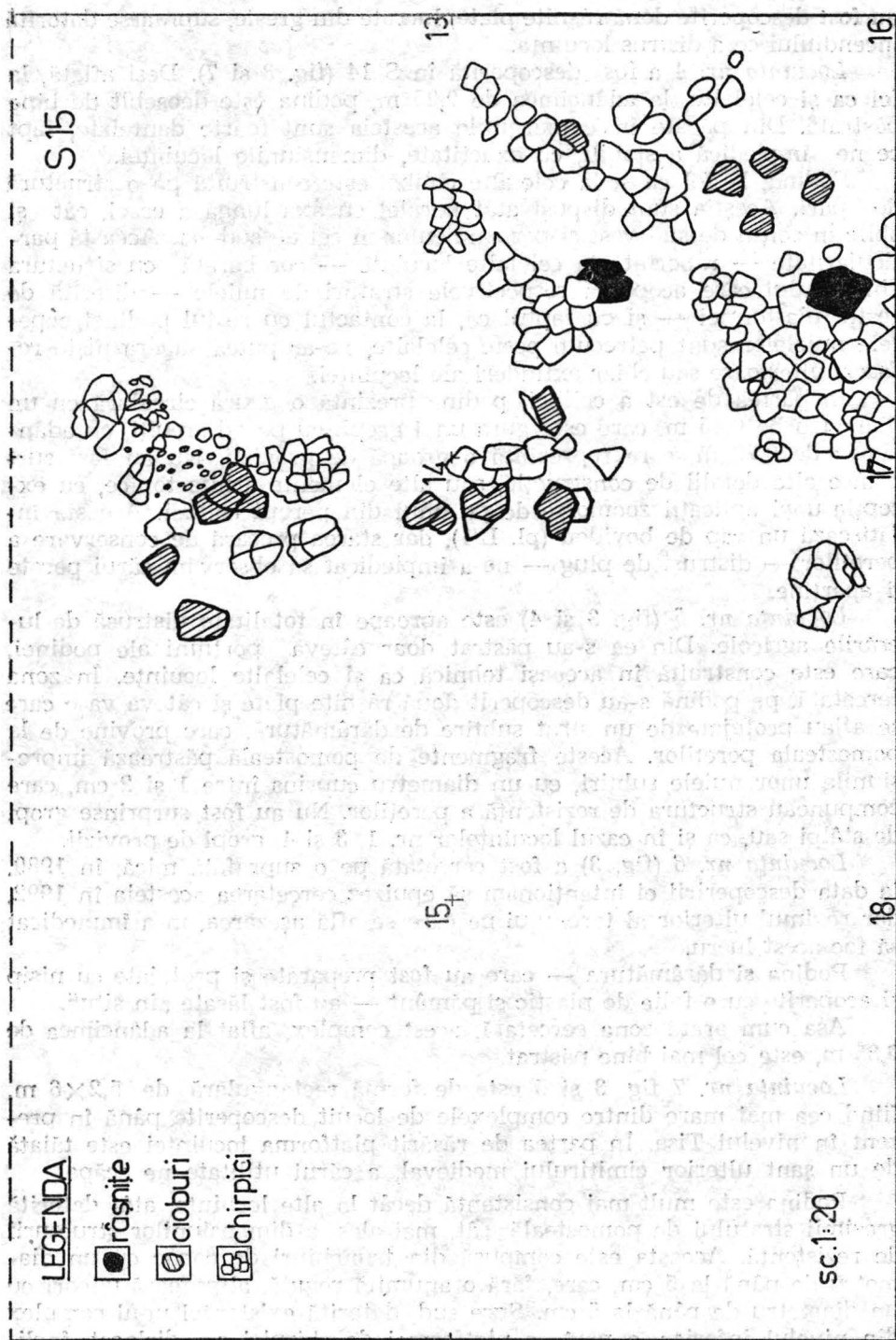

Fig. 6. Planul locuinței nr. 5.

nându-se și coborând la adâncimea de 0,70 cm. Pe podină au fost descoperite vase și o rășniță, toate arse secundar. De fapt, așa cum am mai precizat, tot inventarul complexelor care aparțin culturii Tisa este ars secundar.

2. Unelte

Așa cum am mai menționat, cercetările de la Hodoni, datorită grosimii reduse de numai 20 cm a celor 2 straturi — și a bulversării și a telescopării de strat, au făcut uneori imposibilă precizarea cu exactitate a apartenenței stratigrafice a unor materiale. De aceea vom prezenta doar acele descoperiri cărora li s-a putut preciza cu exactitate poziția stratigrafică.

Unelte din piatră cioplită sunt lucrate, aproape fără excepție, dintr-un silex de culoare brună și brun-roșcată cu vinișoare închise la culoare. Între acestea remarcăm și piese din obsidian, care se caracterizează printr-un microlitism (pl. IV/7).

Unelte, lucrate din roci silicioase care aparțin locuirii Tisa, cuprind următoarele tipuri: lame și gratoare.

Din prima categorie menționăm lamele cu secțiune triunghiulară descoperite în locuințele nr. 3 (pl. IV/4, 8) și nr. 5 (pl. IV/9) și lamele cu secțiune trapezoidală care provin atât din stratul de cultură (pl. IV/14—16) cât și din locuințele nr. 1 (pl. IV/1), nr. 3 (pl. IV/2, 3, 5) și nr. 4 (pl. IV/10, 11, 13). În locuința nr. 4 cercetările au pus în evidență un gratoar (pl. IV/12).

Trebuie să remarcăm ca pe unelte cioplite, care aparțin cu certitudine stratului Tisa, nu au fost constatate urme de lustruire datorate folosirii acestora ca piese componente ale unor seceri.

Unelte din piatră șlefuită pot fi împărțite în două categorii: a) topoare și b) topoare cu gaură de înmănușare.

Din prima categorie, distingem topoare dreptunghiulare descoperite în stratul de cultură (pl. VII/5) și în locuințele nr. 3 (pl. VI/4), nr. 4 (pl. VI/5; VII/1) și nr. 5 (pl. VII/3). Alături de acestea, topoarele triunghiulare, mai reduse cantitativ, au fost puse în evidență în stratul Tisa (pl. VII/4) și locuința nr. 3 (pl. VI/3).

Topoarele perforate sunt lucrate din roci dure de culoare brun-cenușie și cenușie. În locuința nr. 1, pe podina acesteia a fost descoperit un exemplar întreg (pl. VI/1), iar din locuința nr. 3 provine un fragment care reprezintă partea activă a unui alt exemplar perforat (pl. VI/2).

La toate acestea remarcăm un înalt grad de uzură, determinat de raritatea materiei prime, fapt ce i-a obligat să folosească unealta până când nu mai era funcțională. În acel moment toporul era direcționat spre alte utilizări. Astfel, piesele din pl. VI/5 și VII/3 au fost folosite, așa cum o arată urmele de pe ceafă și tais, ca zdrobitoare.

Unelte din os sunt foarte puține datorită faptului că incendiul violent care a distrus locuințele a calcinat toate oasele care se aflau în interiorul acestora. În stratul de cultură au fost descoperite, dintre care menționăm două străpungătoare (pl. VII/2, 8), o săpăligă lucrată din corn

de cervideu, la care, în partea superioară se pot observa două şanţuri laterale folosite la fixarea cozii (pl. VII/6) şi un ram dintr-un corn de cerb lucrat la ambele capete (pl. VII/7) care reprezintă, probabil, un plantator.

3. Ceramica

În cele şapte locuinţe au fost descoperite vase şi fragmentare care permit o analiză atentă a caracteristicilor materialului ceramic. Din păcate însă, datorită arderii secundare la care au fost supuse, nu mai putem lua în discuţie o serie de atribute importante, cum ar fi culoarea vaselor şi, parţial, tratamentul suprafeţei acestora.

FACTURA. Ceramica grosieră este lucrată dintr-un lut amestecat cu nisip fin şi, uneori, materie organică, şi mal. De asemenea, unele materiale ceramice care aparţin acestei categorii conţin pietricele de cuarţ şi cioburi pisate.

Specia fină are în compoziţie, aproape fără excepţie, mal şi nisip fin. Suprafaţa vaselor este bine netezită şi, uneori, lustruită. În câteva cazuri, cu toată arderea secundară, se mai poate constata, în spaţiile dintre incizii, zone care au fost pictate, după ardere, cu o culoare roşie.

Formele îmbracă o mare varietate, fiind întâlnite străchini cu pereţii arcuiţi (L1: pl. XLIII/1, 3; L3: pl. XLVI/1; L6: pl. L/3; 7; LIII/5), străchini tronconice cu pereţii dreپţi (L1: pl. XLIII/4, 6; L3: pl. XLVI/5; L4: pl. XLVIII/1, 4; L7: pl. LIII/1, 3), castroane tronconice cu pereţii dreپţi (L1: pl. XLIII/7—9; L4: pl. XLVIII/3; pl. XLIX/1; L5: pl. LI/1; pl. LII/1; L7: pl. LIII/8). Acestea prezintă o serie de torţi dispuse pe buză (pl. XLIII/4; pl. XLVIII/1), sub buză, perforate orizontal (pl. XLIII/7, 8; XLIX/1; LII/1), sub buză, perforate vertical (pl. LI/1). Alături de aceste variante, strachina şi castronul profilat ocupă un loc aparte în suita tipologică a ceramicii culturii Tisa. Preluată din repertoriul culturii Vinča, strachina profilată, bitronconică, cu buză evazată este întâlnită în locuinţa nr. 3 (pl. XLVI/7). Pe lângă aceasta au fost descoperite castroane cu umăr rotunjit şi buză evazată (L1: pl. XLV/2; L3: pl. XLVI/9; L4: pl. XLVIII/6; L6: pl. L/2), castroane cu umăr rotunjit şi buză înaltă, dreaptă (L1: pl. XLIV/2) şi castroane cu profil „S” (L1: pl. XLIV/6). Tot în categoria castroanelor profilate încadrăm şi vasele cu partea inferioară tronconică sau patruleteră, cu partea superioară profilată sau carenată şi buza evazată. Aceasta este o formă tipică culturii Tisa şi a fost descoperită în locuinţele nr. 1 (pl. XLIII/2; XLIV/1), nr. 3, (pl. XLVII/1), nr. 6, (pl. L/5, 7, 8, 9), nr. 7 (pl. LIII/4) ca şi în locuinţa săpată de M. Moga în 1959 (MOGA-RADU, 1977).

Oalele sunt o prezenţă constantă în toate complexele Tisa de la Hodoni, unele — aşa cum au putut fi reconstituite grafic —, fiind de mari dimensiuni. Au fost ilustrate doar câteva exemplare din locuinţele nr. 1 (pl. XLIV/4, 7; XLV/3, 6), nr. 4 (pl. XLVIII/5) şi nr. 7 (pl. LIII/7).

În locuinţa nr. 3 a fost descoperit un capac de vas lucrat din lut (pl. XLVI/10).

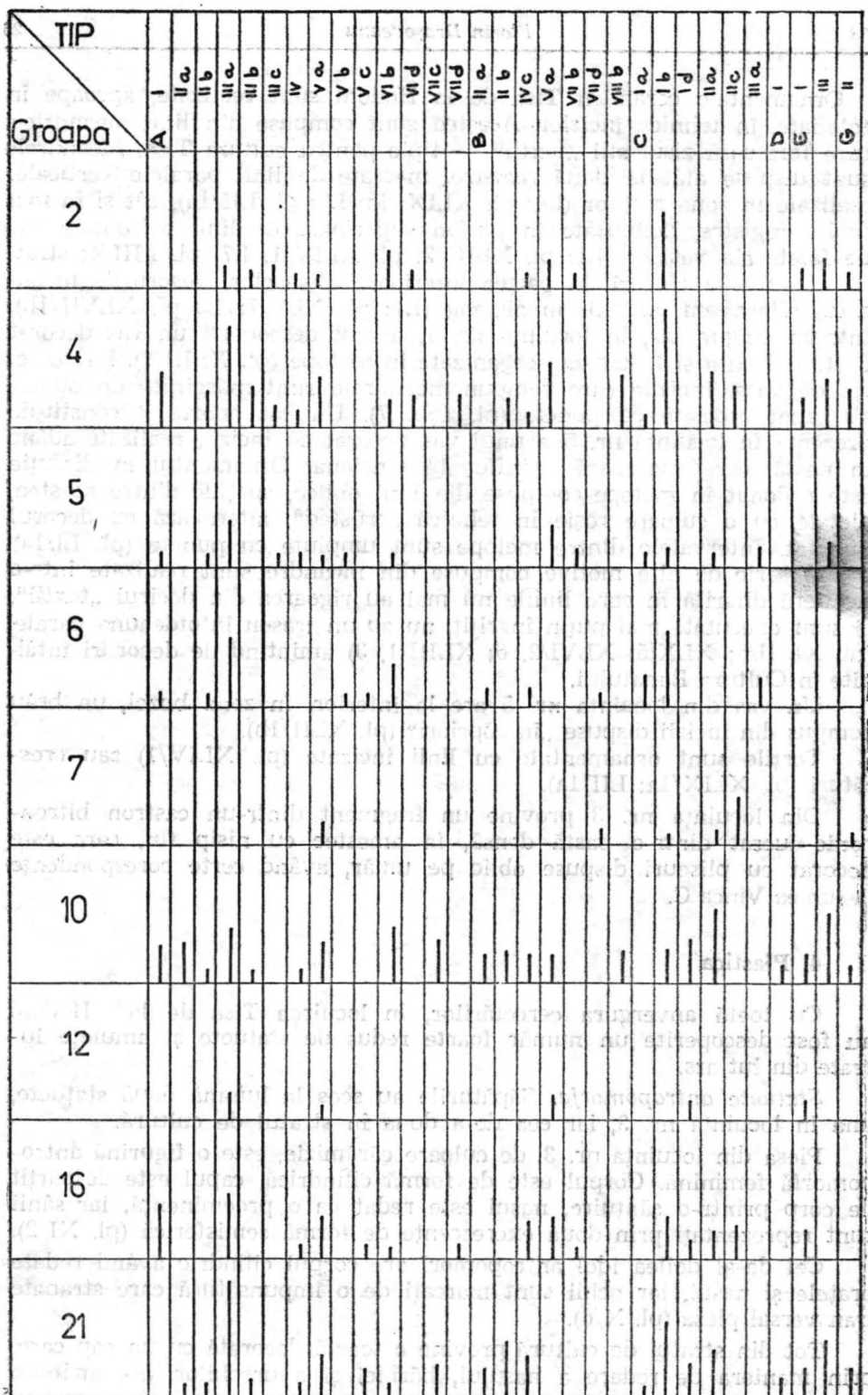

Fig. 8. Repartiția cantitativă a principalelor forme ceramice descoperite în complexele vinciene.

Ornamentele ceramicii Tisa de la Hodoni sunt realizate, aproape în totalitate, în tehnica inciziei. Acestea sunt compuse din linii meandrice, care formează zisul stil „textil” — tipic pentru cultura Tisa. Meandrele sunt dispuse atât în două registre, marcate de linii paralele verticale, realizate în zona torților (L4: pl. XLIX; la: L5: pl. LII/1a), cât și în mai multe registre, delimitate în partea superioară de linii orizontale sau de fațete ale vaselor (L1: pl. XLIII/2; pl. XLIV/1; L7: pl. LIII/4; strat: pl. L/5, 7—9). Uneori, la partea inferioară a vaselor, decorurile meandrice alternează cu linii în zig-zag (L1: pl. XLV/7; L3 pl. XLVII/1b). Într-un singur caz, în locuința nr. 1, a fost descoperit un vas decorat cu linii frânte și în zig-zag organizate în metope (pl. XLIII/8). La o serie de vase, incizile care compun meandrele sunt mărginite de puncte sau sunt asociate cu puncte (pl. L/5, 7). Un caz aparte îl constituie prezența în locuința nr. 5 a unui vas decorat cu incizii, realizate adânc în pastă, care sugerează o influență vinciană. Ornamentul în discuție este ordonat în metope compuse din linii oblice, spațiile dintre acestea, pictate cu o culoare roșie în tehnica „crusted”, alternează cu decorul punctat. Intervalele dintre metope sunt umplute cu puncte (pl. LI/1a).

O serie de alte motive compuse din meandre sunt realizate într-o manieră diferită în care liniile nu mai au rigoarea din decirul „textil”, ci sunt executate mai puțin îngrijit, nu au un traseu întotdeauna paralel (pl. XLIII/5; XLX/5; XLVI/2, 6; XLIII/1, 3) amintind de decoruri întâlnite în Cultura Banatului.

Un vas din locuința nr. 5 are la interior, în zona buzei, un brâu compus din incizii dispuse „în câpriori” (pl. XLII/1b).

Torțile sunt ornamentate cu linii incizate (pl. XLIV/1) sau cresațuri (pl. XLIX/1a; LII/1a).

Din locuința nr. 3 provine un fragment dintr-un castron bitronconic lucrat dintr-o pastă densă, în amestec cu nisip fin, care este decorat cu pliseuri dispuse oblic pe umăr, având certe corespondențe în lumea Vinča C.

4. Plastica

Cu toată anvergura cercetărilor, în locuirea Tisa de la Hodoni au fost descoperite un număr foarte redus de statuete și amulete lucrate din lut ars.

Statuete antropomorfe. Săpăturile au scos la lumină două statuete, una în locuința nr. 3, iar cea de-a doua în stratul de cultură.

Piesa din locuința nr. 3, de culoare cărămizie, este o figurină antropomorfă feminină. Corpul este de formă cilindrică, capul este despărțit de corp printr-o șanțuire, nasul este redat ca o proeminență, iar sânii sunt reprezentați prin două excrescențe de formă semisferică (pl. XI/2).

Cel de-al doilea idol antropomorf are corpul cilindric având redată brațele și nasul, iar ochii sunt marcați de o împunsătură care străbate transversal piesa (pl. X/6).

Tot din stratul de cultură provine o toartă decorată cu un cap care, prin maniera de redare a nasului, bărbiei și a urechilor, are atribute

umanoide, dar pe cap se mai pot observa locurile de unde s-au desprins coarnele (pl. XI/1).

Amulete. Cercetările au scos la lumină din stratul de cultură și din locuința nr. 1 două amulete lucrate din lut. Prima dintre acestea, descoperită în stratul de cultură are patru brațe, găurite vertical, dispuse „în cruce“, pe axul central, care, în partea superioară, este perforat transversal (pl. XI/3). Cea de-a doua piesă din această categorie, provenită din locuința nr. 1, este de o formă stelată, cu patru brațe dispuse, în același plan, în partea inferioară a corpului (pl. X/5). Aceasta din urmă, prin analogiile care le are, se leagă, mai curând, de aria culturii Sopot decât de cea Tisa (DIMITRIJEVIC 1958; KALICZ—MAK-KAY 1972, fig. 4/6, 7).

5. Încadrarea culturală și cronologică. Concluzii.

Locuirea Tisa de la Hodoni este sigura de acest fel din Banatul românesc care a fost cercetată sistematic și reprezintă, după cunoștințele noastre, cea mai sudică așezare care aparține purtătorilor culturii Tisa din această provincie.

Materialele descoperite la Hodoni se leagă de altele similare și contemporane din Câmpia Tisei. Astfel, formele ceramice, îndeosebi castroanele cu partea superioară carenată și buză evazată (pl. XLIII/2; XLIV/1; XLVII/1; L/5, 7, 8, 9; LIII/4) au analogii în așezările de la Gorzsa, faza C (HORVATH 1982, fig. 14/7; 16/9, 10; 1985, pl. III/3, 4; 1987, fig. 12, 26), Ócsöd — Köveshalom (RACZKY 1987, fig. 22), Tape Lebö (TROGMAYER 1957, pl. I/20; VI/16, 20; VIII/14) și în alte așezări atribuite fazei clasice a culturii Tisa (KOREK 1989, 84—86, 88, 95, 98). Decorurile incizate, tipice acestei civilizații, au analogii în locuirile contemporane din zona Tisei (TROGMAYER 1957, pl. I/9, 10, 11, 20; II/20; VI/16, 20; VII/14; VIII/14; HORVATH 1982, 213/7, 8; 215/9, 10; 1985, fig. 12, 14, 15, 25, 26; KOREK 1987, fig. 8, 11—13, 21, 1989, 84—86, 88, 95, 98; RACZKY 1987, fig. 22).

Pe lângă aceste elemente din sfera formelor și ornamentelor, în locuințele de la Hodoni au fost descoperite și vase bitronconice (pl. XLVI/7, 8; XLVIII/5) sau castroane cu umăr rotunjit și buză evazată (pl. XLVI/9) care au corespondențe tipologice în arealul vinciian târziu, de faza C.

În zona Tisei, la nord de Mureș și la sud de Crișul Alb, la același orizont cronologic, evoluează grupul Gorzsa, care se naște pe baza fazei C a culturii Vinča și conține o foarte puternică componentă vinciiană materializată în tehnologia de confecționare a unor vase, unele forme și decoruri (KUTZIAN 1966, 249 și urm.; HORVATH 1985, 89—94). Pentru materialele de la Hodoni, datorită arderii secundare la care au fost supuse acestea, este dificil de precizat dacă amintitele descoperiri cu atribute vinciene sunt importuri sau acestea se încadrează organic în contextul Tisa. Dacă acestea nu sunt importuri, așa cum suntem înclinați să optăm, locuirea de la Hodoni poate fi încadrată în grupa Gorzsa.

În stratul Tisa și în locuințele conținute de acesta a fost descoperit în locuința nr. 1 un vas miniatural (pl. XLIV/5) care este un import din cadrul culturii Vinča, cu analogii în așezarea eponimă la adâncimile de 5,4 m 5,8 m și 6 m (VASIC 1932, fig. 120—122), la Chișodă Veche, niv. III (RADU 1979, fig. 1/5), Borias și Tape Lebö. Alături de acesta cercetările au condus la descoperirea unui vas în stare fragmentară decorat cu incizii subțiri grupate câte două dispuse vertical (pl. XLIV/3) care se regăsește în cultura Lengyel, faza I (KALICZ 1985).

Materialele vinciene și, în special, vasul miniatural din locuința nr. 1 ne conducea la o cronologizare a locuirii Tisa la secvența cronologică a culturii Vinča. Astfel, vasul miniatură, prin adâncimile la care au fost descoperite ne sugerează, raportat la adâncimile stratigrafice ale stațiunii eponime, un orizont cronologic Vinča C. la Chișodă Veche, nivelul III a fost paralelizat cu sfârșitul etapei C1, fără a putea preciza cu exactitate dăinuirea în timp a acestuia (DRAȘOVEAN 1994 a). La Hodoni, stratul Tisa suprapune unul Vinča C1, și luând în considerare și cele enumerate mai sus, considerăm că începutul locuirii Tisa clasică de la Hodoni are ca „terminus post quem” sfârșitul etapei Vinča C1 și își continuă, probabil, evoluția în etapa C2, orizont la care este plasat și importul care aparține culturii Lengyel, faza I.

Așezarea de la Hodoni se încadrează în fenomenul tisoid, fiind, la acest stadiu al cercetărilor cea mai sudică locuire Tisa din Banatul românesc. Aceasta se aliniază alături de alte descoperiri care aparțin acestei culturi, cum ar fi cele de la Cenad (LAZAROVICI 1975; 1979), Lăpova—Hodaie (LUCA 1986), Chesint și Vinga care marchează partea sud-estică a arealului de răspândire a culturii Tisa. La sud-est, aceasta se învecinează cu zonele locuite de purtătorii grupului Foeni și cu ultimele dăinuiri ale grupului Bucovăț. În sudul Banatului, la acest orizont cronologic evoluează cultura Vinča, faza C2.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

ARANDJELOVIĆ ET AL.	1991, Arandjelović-Despotović, Z., Redžić, M., Archaeological excavations of a Neolithic locality Iliča Brdo in the village of Cučuge. In: <i>Zbornik XIV</i> , 1 (1991), pp. 93—102.
BABOVIĆ	1986, L., Zbradila-, Korbovo". <i>Compte rendu des fouilles en 1981</i> . In: <i>Djerdapske Sveske III</i> (1986), pp. 95—115.
BANNER	1960, J., The Neolithic Settlement of the Kremenyak hill at Csoka (Coka). The excavations of F. Mora in the years 1907 to 1913. In: <i>ActaArch XII</i> , 1—4, (1960), pp. 1—56.
BEJAN-MOGA	1979, Bejan A., Moga M., Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș). In: <i>Tibiscus V.</i> , (1979), p. 155—168.
BERCIU	1961, D., <i>Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări</i> . București (1961).
BIRO-TAKACS	1986, K., The raw material stock for chipped stone artefacts in the northern midmountains tertiary in Hungary. In: <i>International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin</i> , pp. 183—195.

- BOBOŞ-RADU 1991, I., *Artefacte silicioase din cultura Vinča, Reşiţa* (1991).
- BOGDANOVIC 1990, M., Die spätneolithischen Siedlungen in Divostin. In: *Vinča and its World*, Belgrad (1990), pp. 99–105.
- BOGNAR-KUTZIAN 1966, I., Das Neolithikum in Ungarn. In: *AA* 40 (1966), pp. 249–280.
- BRUKNER 1966, B., Neolitski i ranoneolitski sloj na Gomolavi (1965–1966). In: *RadVM* 14 (1966), pp. 137–175.
- 1980, B., Naselje vinčanske grupe na Gomolavi. In: *RadVM* 26 (1980), pp. 5–55.
- BRUKNER-JOVANOVIĆ 1974, Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., *Praistorija Vojvodine*. Monumenta Archaeologica 1, Novi Sad (1974).
- TASIC
- CHAPMAN 1981, J., The Vinča culture in South-East Europe In: *BAR International series* 117, Oxford, (1981).
- COMŞA 1965, E., Consideraţii cu privire la complexe neolitice din preajma Dunării, în sud-vestul României. În: *SCIV* 16, 3, (1965), pp. 545–551.
- 1969, E., Données concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie. In: *Dacia N.S.*, XIII (1969), pp. 11–44.
- COMŞA-RĂUȚ 1969, Comşa, E., Răuț, O., Figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča descoperite la Zorlențu Mare. În: *SCIV* 20, 1, (1969), pp. 3–15.
- DIMITRIJEVIĆ 1988, S., *Sopotsko-Lendjelska Kultura*, Zagreb, (1968).
- DRAŞOVEAN 1991a, Fl., Cultura Vinča, fazele C și D în Banat In: Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean (Ed.), *Cultura Vinča în România* (mai departe, *Cultura Vinča...*), Timișoara, (1991), pp. 59–66.
- 1991b, Fl., Așezarea vinčiană de la Hodoni. In: *Cultura Vinča...*, pp. 73–74.
- 1991c, Fl., *Așezarea vinčiană*. Timișoara, (1991).
- 1991d, Fl., Connections between Vinča C and Tisa, Herplay, Petrești and Bucovăț, cultures in northern Banat. In: *Banatica II*, (1991), pp. 209–211.
- 1994a, Fl., *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*. Teza de doctorat. (1994).
- 1994b, Fl., Die Stufe Vinča C im Banat, in: *Germania* 72, 2 (1994), pp. 409–425.
- DUMITRESCU 1980, Vl., The Neolithic Settlement at Rast. In: *BAR International series* 72, (1980).
- GAČIĆ 1990, D., Sremski Karlovci, Laka Staza, Archaeological exploration in 1989. In: *GlasnikSAD* 6, (1990), pp. 73–76.
- GALOVIĆ 1995a, R., Lipovac-Dizalja. In: *Katalog Keramike I*, pp. 31–52.
- 1955b, R., Sremski Karlovci-Karaš. In: *Katalog Keramike I*, pp. 53–78.
- GARAŞANIN 1979, M., Vinčanska grupa. In: *Preistorija Jugoslovenskih zemalja*. II (1979), pp. 144–211.
- 1989, M., Beziehungen der Vinča-Gruppe zum Neolithikum der Ungarische Tiefebene (Vinča, Szakalhat Theiss). In: *VAH II*, (1989), pp. 59–64.
- GARAŞANIN M. 1979, Garaşanin, M., Garaşanin, D., Supska, „Stublina“, preistorijsko naselje vinčanske grupe. Beograd. (1979).
- GARAŞANIN D.
- HEGEDÜS-MAKKAY 1987, Hegedüs, K., Makkay, J., Veszto-Mágor. A Settlement of the Tisza culture. In: L. Talas (Ed.), *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest–Szolnok, (1987), pp. 85–104.

- HORVÁTH**
- 1982, F., The Late Neolithic Stratum of the Gorzsa tell. In: *ArchErt* 109, (1982), pp. 201—222.
- 1985, F., Aspects of Late Neolithic changes in the Tisza-Maros Region. In: *BAME* 13, (1985), pp. 89—102.
- 1987, F., Hódmezővásárhely-Gorzsa. A Settlement of the Tisza culture. In: L. Talas (Ed.), *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest—Szolnok, (1987), pp. 31—46.
- JACANOVIC**
- 1988, D., The Neolithic Sites in the Danubian Region from the mouth of Velika Morava to Golubac. In: D. Srejić (Ed.), *The Neolithic of Serbia*. Beograd, (1988), pp. 111—119.
- JOCIĆ**
- 1989, S., Vranin-Salaš. Naselje vinčanske kulture kod Pančeva. In: *Glasnik* 2, (1989), Pančevo, pp. 3—23.
- JOVANOVIĆ**
- 1971, B., *Metalurgija eneolitiskog perioda Jugoslavije*. Beograd, (1971).
- KALICZ**
- 1970, N., Über die Probleme der Beziehungen der Theiss — und Lengyel—Kultur. In: *AAH* 22, (1970), pp. 13—23.
- 1971, N., Südliche Beziehungen in Neolithikum des südlichen Donaubeckens. In: *Evolution und Revolution*, Berlin, (1971), pp. 145—157.
- 1985, N., *Újkőkori falu Aszódon*. Aszód, (1985).
- 1989, N., Chronologische und terminologische Probleme im Spätneolithikum des Theissgebietes. In: *VAH* II, (1989), pp. 103—122.
- KALICZ-MAKKAY**
- 1972, Kalicz, N., Makkay, J., Südliche Einflüsse im früh und mittler Neolithikum Transdanubiens. In: *AFB*, Székesfehérvár, (1972), pp. 93—105.
- 1977, Kalicz, N., Makkay, M., *Die linienbandkeramik in der Grossen Ungarische Tiefebene*, Acad. Kiado, Budapest, (1977).
- KALICZ-RACZKY**
- 1984, Kalicz, N., Raczky, P., Preliminary report of the 1977—1982 excavations at the Neolithic and Bronze Age tell Settlement of Berettoujfalu-Herpály. In: *ActaArchHung* 36, (1984), pp. 85—136.
- 1987a, Kalicz, N., Raczky, P., The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research. In: L. Talas (Ed.), *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest—Szolnok, (1987), pp. 11—30.
- 1987b, Kalicz, N., Raczky, P., Berettoujfalu-Herpály. A Settlement of the Herpály culture. In: *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest—Szolnok, (1987), pp. 105—125.
- KATALOG**
- 1955, Sremski Karlovci—„Karaš“. In: *Katalog Keramikt I*, Beograd, (1955).
- KOREK**
- 1989, J., Die Theiss-kultur in der mittleren und nordlichen Theissgegend. *Inventaria Prehistorica Hungariae*, III, Budapest, (1989).
- LAZAROVICI**
- 1974a, Gh., Cu privire la neoliticul din Banat. In: *Tibiscus*, III, (1974), pp. 45—64.
- 1974b, Gh., Materialele arheologice de la Temeş Kubín. In: *In MemoriamCD*, Cluj-Napoca, (1974), pp. 201—218.
- 1975, Gh., Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat. In: *Banatica*, III, (1975), pp. 7—24.
- 1979, Gh., *Neoliticul Banatului*. Bibliotheca Musei Napocensis IV, Cluj-Napoca, (1979).

- 1981a, Gh., Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien. In: *PZ* 56, 2, (1981), pp. 169—196.
- 1981b, Gh., Importuri Tiszapolgár în aşezarea sălcuteană de la Cuptoare-„Sfogea”. Contribuţii la legăturile culturale şi cronologice ale culturilor Tiszapolgár şi Sălcuta. In: *Banatica*, VI, (1981), pp. 35—41.
- 1991a, Gh., Zorlenţu Mare-„Codru”. In: *Cultura Vinča...*, pp. 28—29.
- 1991b, Gh., Sălbăgelu Vechi, „Selişte”. In: *Cultura Vinča...*, pp. 78—80.
- 1991c, Gh., *Săpăturile neolitice de la Zorlenţu Mare*. Reşiţa, (1991).
- LAZIĆ et al. 1988, Lazić, M., Sladić, M., Katunar, R., Medvednjak-Smederevska Palanka. In: D. Srejević (Ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, (1988), pp. 83—84.
- LUCA 1985, S.A., Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova-„Orniţa”. In: *Banatica*, VIII, (1985), pp. 465—468.
- 1986 S.A., Discuţii asupra materialului ceramic din staţiunea neolitică de la Lipova-„Hodaie”. In: *Apulum*, XIII, (1986), pp. 43—53.
- 1990, S.A., Contribuţii la istoria artei neolitice. Plastica din aşezarea de la Liubcova-„Orniţa”. In: *Banatica*, X, (1990), pp. 6—44.
- 1991, S.A., *Liubcova-„Orniţa”*, Reşiţa, (1991).
- 1993, S.A., Cea mai timpurie manifestare Vinča din Clisura Dunării (I). In: *Apulum*, XXVII—XXX (1990—1993), pp. 63—78.
- MADAS 1990, D., Ceramic Vessels from Divostin II House Floors. In: Srejević, D., Ferron Mc. (Eds.), *Divostin*, pp. 143—172.
- MOGA-RADU 1977, Moga, M., Radu, O., O contribuţie la cunoaşterea culturii Tisa în lumina descoperirilor de la Hodoni (1959—1960). In: *StComCaransebeş* II, (1977), pp. 231—239.
- MOROZ-POP 1983a, M., Plastica vinciană din aşezarea de la Sălbăgelu Vechi. In: *Banatica*, VII, (1983), pp. 53—57.
- 1983b, M., Contribuţii la repertoriul arheologic al localităţilor din judeţul Timiş din paleolitic până în evul mediu. In: *Banatica*, VII, (1983), pp. 469—489.
- RADOVANOVIĆ et al. 1984, Radovanović, I., Kaczanowska, M., Kozłowski, J. K., Pawlikowski, M., Voytek B., *The chipped stone industry from Vinča, Excavations 1929—1934*. Beograd, (1984).
- RADU 1979, O., Plastica neolitică de la Chişoda Veche şi câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului. In: *Tibiscus*, V, (1979), pp. 65—67.
- RACZKY 1985, P., The cultural and chronological relation of the Tisza Region during the Middle and Late Neolithic, as reflected by the excavations at Ócsöd-Köveshalom. In: *BAME* 13, (1985), pp. 103—125.
- 1987, P., Ócsöd-Köveshalom. A Settlement of the Tisza culture. In: *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest-Szolnok, (1987), pp. 61—83.
- 1992, P., The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča Complex. *Balkanica*, XXIII, (1992), pp. 147—165.
- STALIO-GALOVIĆ 1956, Stalio, B., Galović, R., Naprelje, neolitsko naselje kod Novog Pazara. Beograd, (1956).

- TAKACS-BIRO** 1991, K., Lithic industries in Hungary during the existence of Vinča culture. In: *Banatica*, XI, (1991), pp. 33—36.
- TASIĆ-TOMIĆ** 1969, Tasić, N., Tomić, E., Črnokalačka Bara, naselje stráževache i vinčanske kulture. *Dissertationes*, VIII, Beograd, (1969).
- TROGMAYER** 1957, O., Asatas Tape-Lebön. In: *MFMEvK*, (1957), pp. 19—60.
- UNGUREANU** 1976, A., Condițiile de înmagazinare a apelor freatice în câmpia Timișului. In: *Geografia Banatului*, Universitatea din Timișoara, (1976), pp. 124—132.
- VASIĆ** 1932, M., *Preistoriska Vinca I*. Beograd, (1932).
1936a, M., *Preistoriska Vinca II*. Beograd.
1936b, M., *Preistoriska Vinca III*. Beograd.
1936c, M., *Preistoriska Vinca IV*. Beograd.
- VUKMANOVIĆ-RADOJČIĆ** 1990, Vukmanović, M., Radojčić, N., Quantitative Analysis of the Pottery. In: Tringham, Krstić (Eds.), *Selevac. A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles, (1990), pp. 289—316.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Karte. Lokalisierung des Punktes Hodoni—Pocioroane.

Abb. 2. Karte. Anordnung der Flächen und Sektionen die in der Zeitspanne 1959—1991 erforscht wurden.

Abb. 3. Lageplan. Anordnung der archäologischen Komplexe die in der Zeitspanne 1985—1991 erforscht wurden.

Abb. 4. Die Ruinen der Wohnungen Nr. 1 und Nr. 7 die der Siedlung Tisa angehören.

Abb. 5. Plon der Wohnung Nr. 3.

Abb. 6. Plan der Wohnung Nr. 5.

Abb. 7. Plan der Wohnung Nr. 4.

Abb. 8. Die quantitative Aufteilung der wichtigsten Keramikformen die in den Vinca — Komplexen entdeckt wurden.

Taf. I. Werkzeuge aus behauenen Stein und Obsidian die in den Gruben Nr. 2 (1—2) und Nr. 4 (3—23) entdeckt wurden.

Taf. II. Werkzeuge aus behauenen Stein und Obsidian die in den Gruben Nr. 6 (1—7), Nr. 7 (8), Nr. 10 (9—11), Nr. 14 (12), Nr. 16 (13—15) und Nr. 20 (16—18) entdeckt wurden.

Taf. III. Werkzeuge aus behauenen Stein oder Obsidian die in den Gruben Nr. 16 (1—12), Nr. 21 (13—14) und in der Kulturschicht entdeckt wurden.

Taf. IV. Werkzeug aus behauenen Stein die in den Wohnungen Nr. 1 (1), Nr. 3 (2—9), Nr. 4 (10—13) und in der Kulturschicht Tisa.

Taf. V. Äxte aus geschliffenem Stein die in den Gruben Nr. 2 (1—2), Nr. 4 (3—5), Nr. 12 (6), Nr. 16 (7) und in der Kulturschicht Vinca (8) gefunden wurden.

Taf. VI. Äxte aus geschliffenem Stein die in den Wohnungen Nr. 1 (1), Nr. 3 (2—4) und Nr. 4 (5) die den Trägern der Tisa Kultur angehören.

Taf. VII. Steinwerkzeug (1, 3—5), Werkzeug aus Knochen und aus Hor (2, 6—8) die in den Wohnungen und im Tisa Niveau gefunden wurden.

Taf. VIII. Werkzeug aus Knochen das in den Gruben Nr. 2 (1), Nr. 4 (2—4), Nr. 5 (5—6), Nr. 10 (15), Nr. 15 (8), Nr. 16 (9, 10, 13, 14), Nr. 16a (7, 11) und in der Kulturschicht Vinca entdeckt wurde. (12).

Taf. IX. Werkzeug aus Knochen das in den Gruben Nr. 16a (5), Nr. 17 (1) und in der Kulturschicht Vinca (2—4, 6) entdeckt wurde.

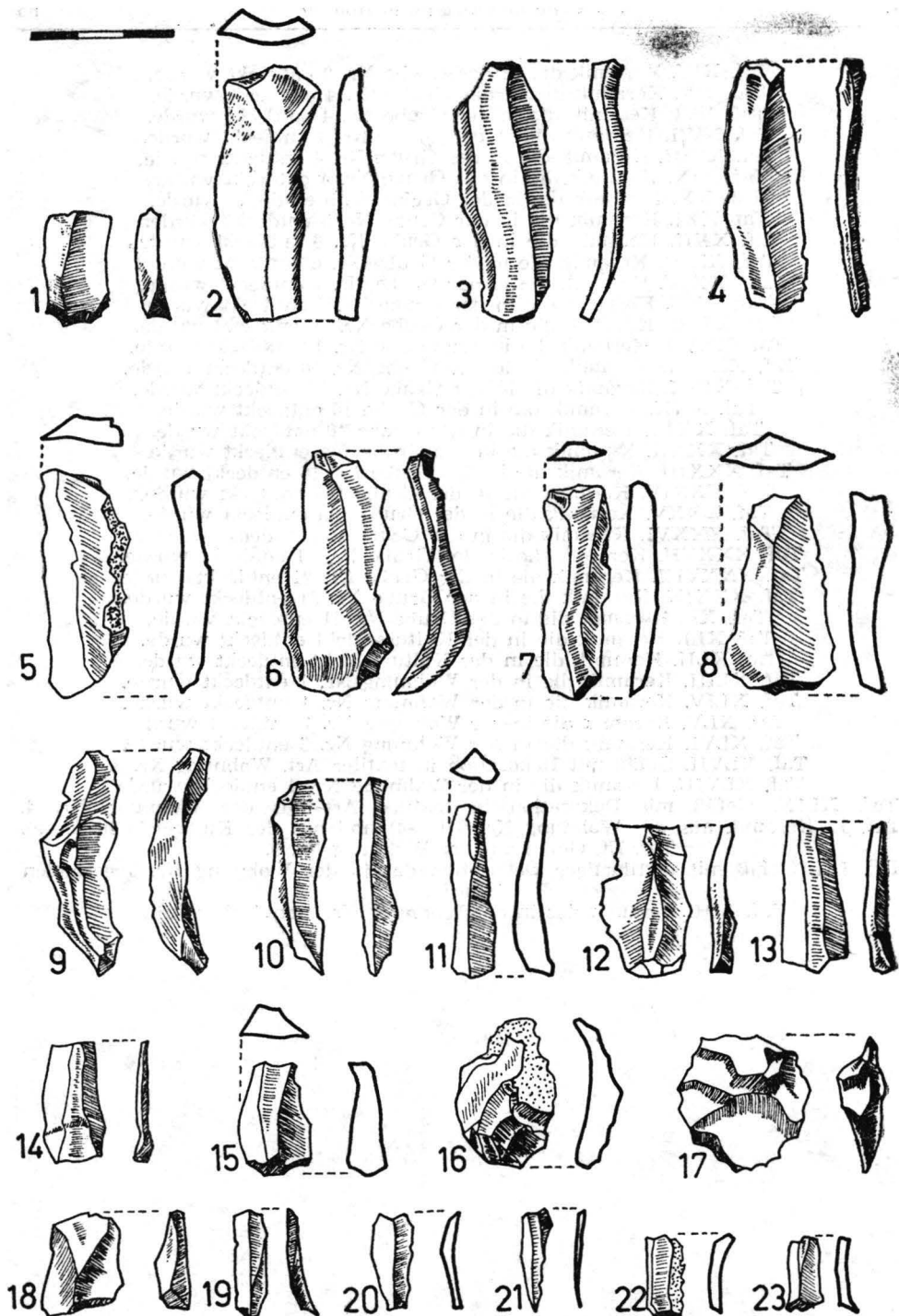
Taf. X. Amulette und Figurinen die in den Vinca Komplexen und Niveaus gefunden wurden (1—4), sowie in der Wohnung Nr. 1 (5) und im Niveau Tisa (6).

Taf. XI. Amulette und Figurinen die in den Wohnungen Nr. 3 (2) und im Tisa-niveau entdeckt wurden (1, 3, 4).

Taf. XII. Keramik die in der Grube Nr. 2 entdeckt wurde.

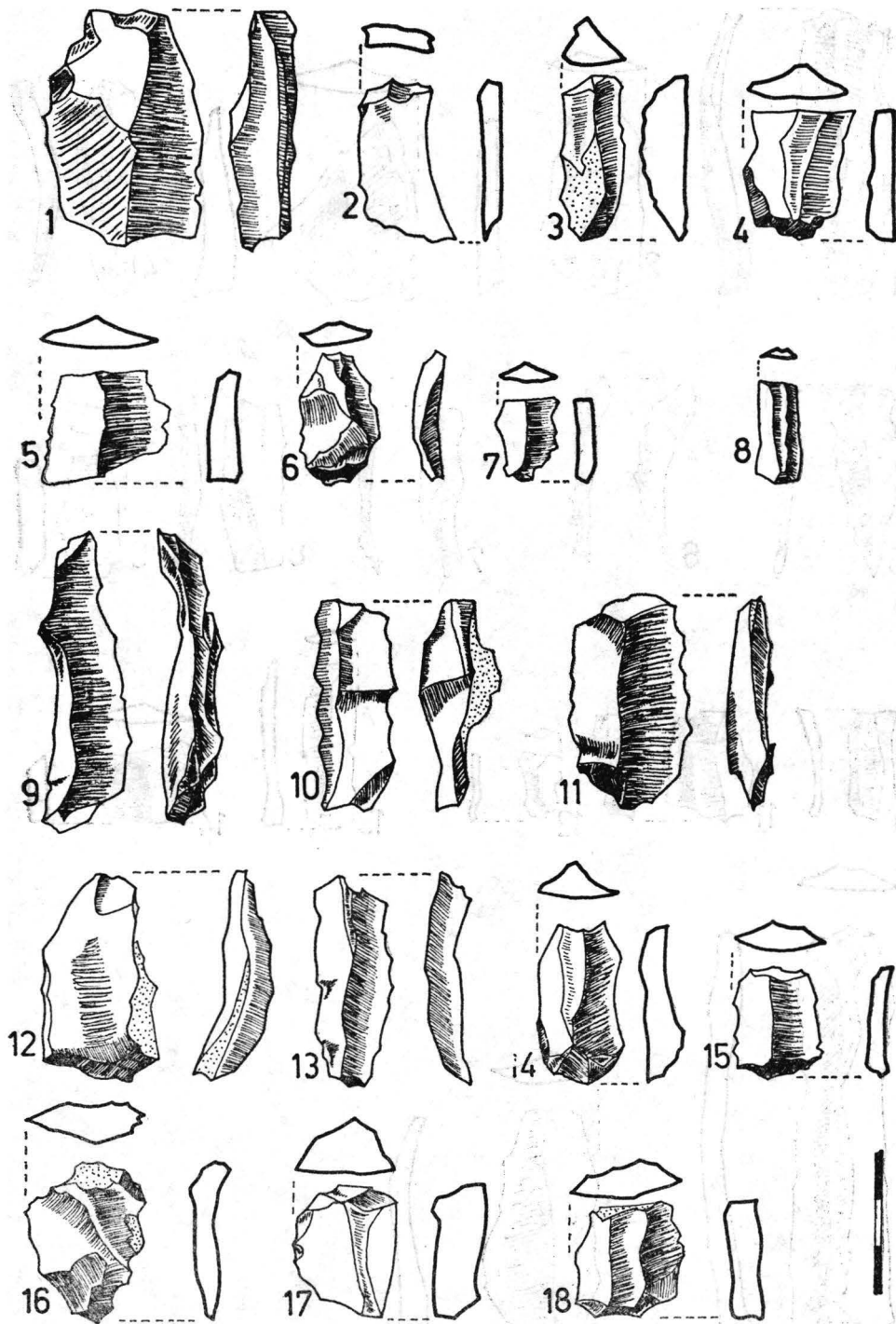
Taf. XIII. Keramik die in der Grube Nr. 2 entdeckt wurde.

- Taf. XIV. Keramik die in der Grube Nr. 2 entdeckt wurde.
 Taf. XV. Keramik die in der Grube Nr. 4 entdeckt wurde.
 Taf. XVI. Keramik die in der Grube Nr. 4 entdeckt wurde.
 Taf. XVII. Keramik die in der Grube Nr. 4 entdeckt wurde.
 Taf. XVIII. Keramik die in der Grube Nr. 4 entdeckt wurde.
 Taf. XIX. Keramik die in der Grube Nr. 4 entdeckt wurde.
 Taf. XX. Keramik die in der Grube Nr. 5 entdeckt wurde.
 Taf. XXI. Keramik die in der Grube Nr. 5 entdeckt wurde.
 Taf. XXII. Keramik die in der Grube Nr. 6 entdeckt wurde.
 Taf. XXIII. Keramik die in der Grube Nr. 6 entdeckt wurde.
 Taf. XXIV. Keramik die in der Grube Nr. 7 entdeckt wurde.
 Taf. XXV. Keramik die in der Grube Nr. 7 entdeckt wurde.
 Taf. XXVI. Keramik die in der Grube Nr. 10 entdeckt wurde.
 Taf. XXVII. Keramik die in der Grube Nr. 10 entdeckt wurde.
 Taf. XXVIII. Keramik die in der Grube Nr. 10 entdeckt wurde.
 Taf. XXIX. Keramik die in der Grube Nr. 10 entdeckt wurde.
 Taf. XXX. Keramik die in der Grube 10 entdeckt wurde.
 Taf. XXXI. Keramik die in der Grube 10 entdeckt wurde.
 Taf. XXXII. Keramik die in der Grube 16a entdeckt wurde.
 Taf. XXXIII. Keramik die in der Grube Nr. 16 entdeckt wurde.
 Taf. XXXIV. Keramik die in der Grube 16a entdeckt wurde.
 Taf. XXXV. Keramik die in der Grube 16a entdeckt wurde.
 Taf. XXXVI. Keramik die in der Grube 16a entdeckt wurde.
 Taf. XXXVII. Keramik die in der Grube Nr. 21 entdeckt wurde.¹
 Taf. XXXVIII. Keramik die in der Grube Nr. 21 entdeckt wurde.
 Taf. XXXIX. Keramik die in der Grube Nr. 21 entdeckt wurde.
 Taf. XL. Keramik die in der Grube Nr. 21 entdeckt wurde.
 Taf. XLI. Keramik die in der Kulturschicht entdeckt wurde.
 Taf. XLII. Keramik die in der Kulturschicht entdeckt wurde.
 Taf. XLIII. Keramik die in der Wohnung Nr. 1 entdeckt wurde.
 Taf. XLIV. Keramik die in der Wohnung Nr. 1 entdeckt wurde.
 Taf. XLV. Keramik die in der Wohnung Nr. 1 entdeckt wurde.
 Taf. XLVI. Keramik die in der Wohnung Nr. 3 entdeckt wurde.
 Taf. XLVII. Gefäß mit Dekoration in textiler Art. Wohnung Nr. 3.
 Taf. XLVIII. Keramik die in der Wohnung Nr. 4 entdeckt wurde.
 Taf. XLIX. Gefäß mit Dekoration in textiler Art aus der Wohnung Nr. 4.
 Taf. L. Keramik aus der Wohnung Nr. 6 (2—4) und aus der Kulturschicht (5—9).
 Taf. LI. Gefäß aus der Wohnung Nr. 5.
 Taf. LII. Gefäß mit textilartiger Dekoration das in der Wohnung Nr. 5 gefunden wurde.
 Taf. LIII. Keramik das in der Wohnung Nr. 7 entdeckt wurde.

Pl. I. Unelte din piatră cioplită și obsidiană descoperite în gropile nr. 2 (1—2) și nr. 4 (3—23).

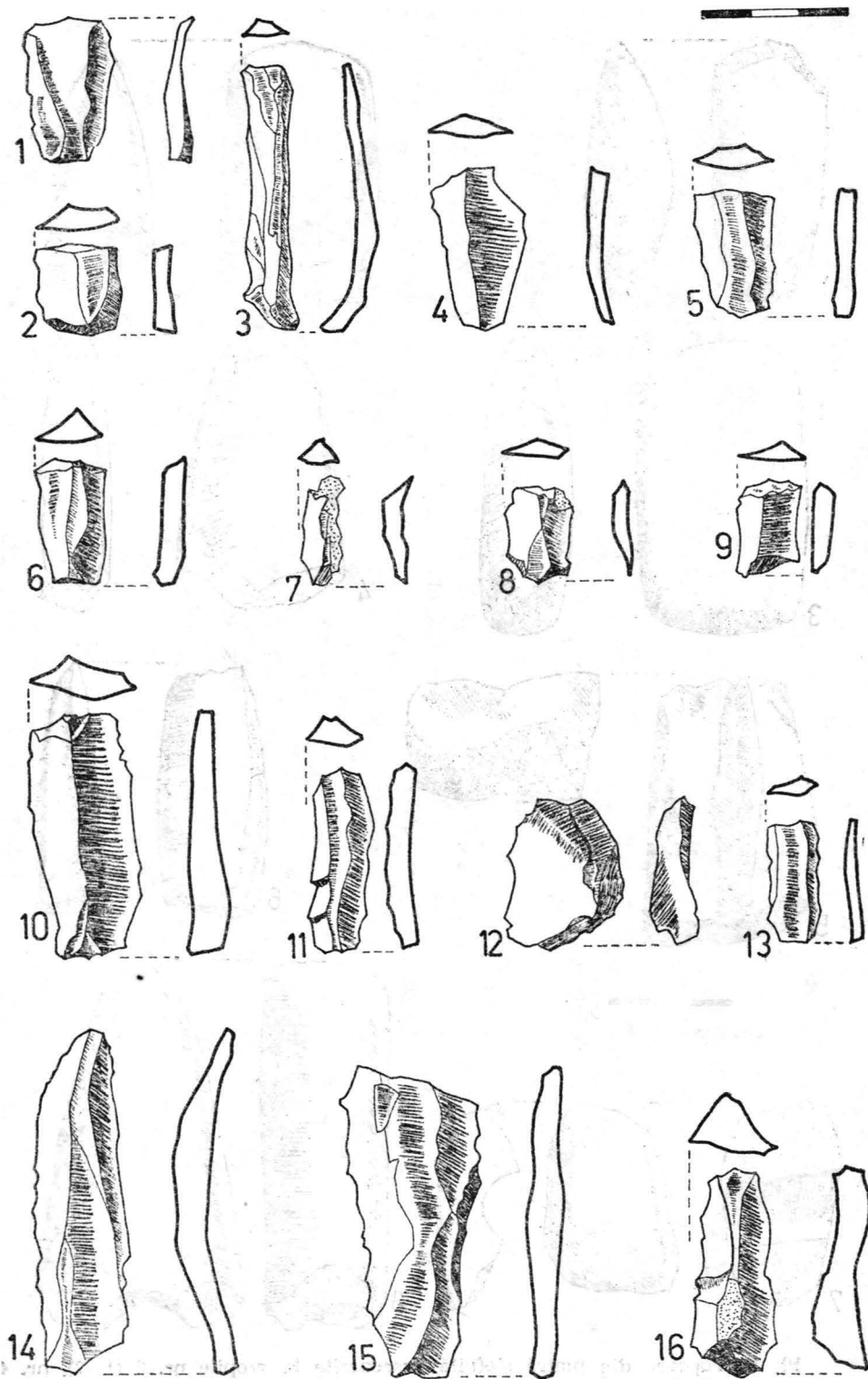

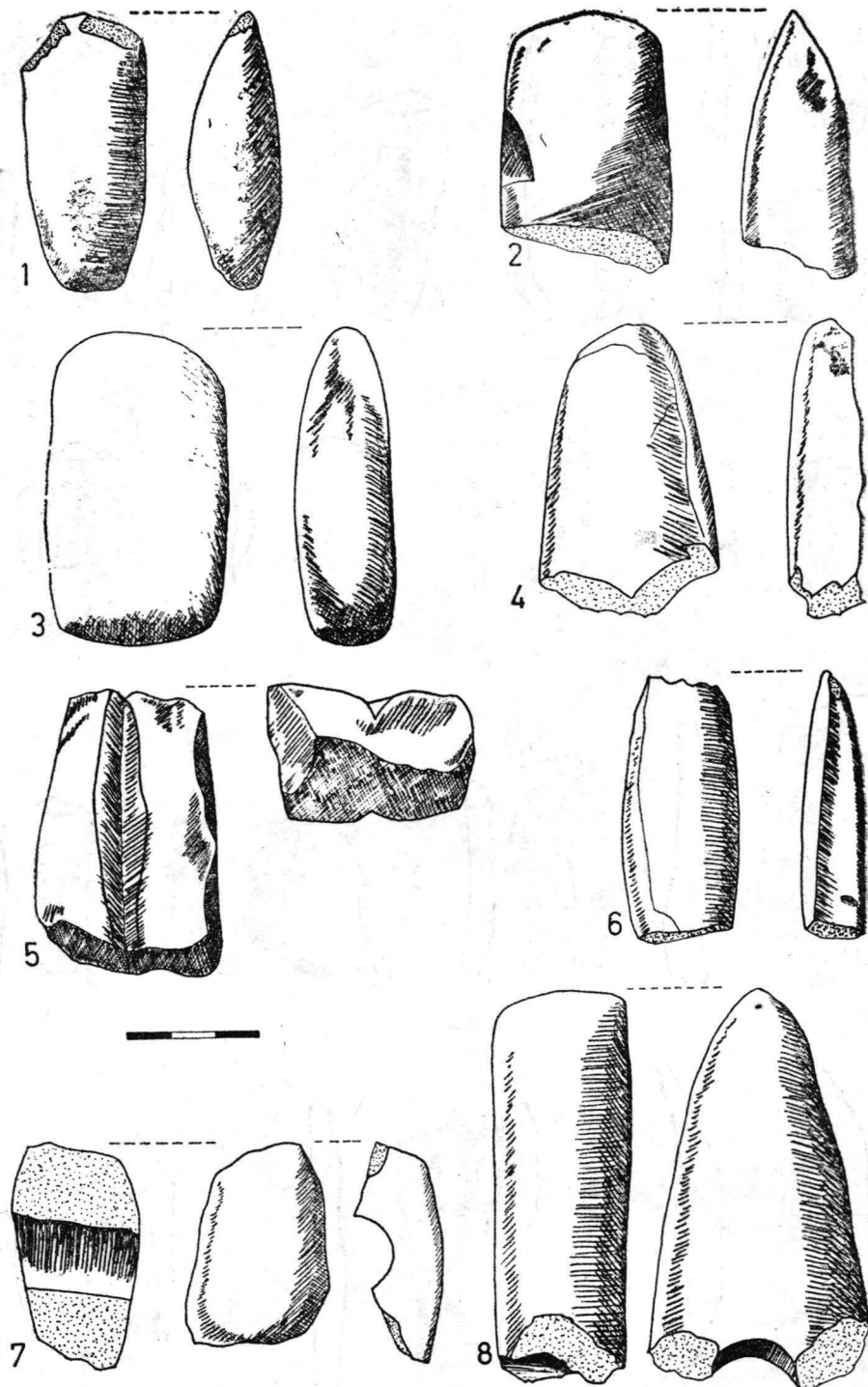
Pl. II. Unelte din piatră cioplită și obsidiană descoperite în gropile nr. 6 (1—7), nr. 7 (8), nr. 10 (9—11), nr. 14 (12), nr. 16a (13—15) și nr. 20 (16—18).

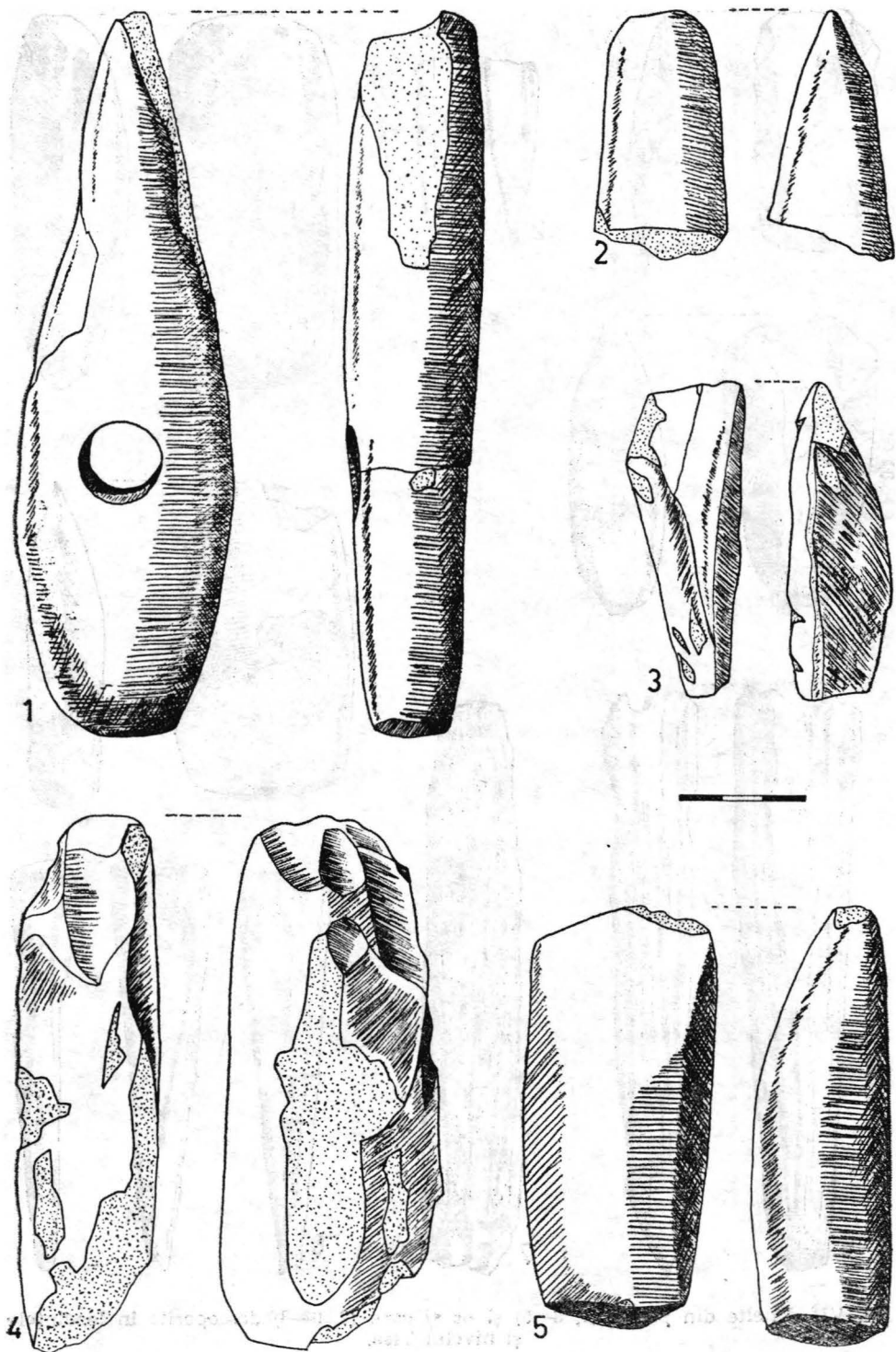
Pl. III. Unelte din piatră cioplită și obsidian descoperite în gropile nr. 16 (1—12), nr. 21 (13—14) și în stratul de cultură (15—16).

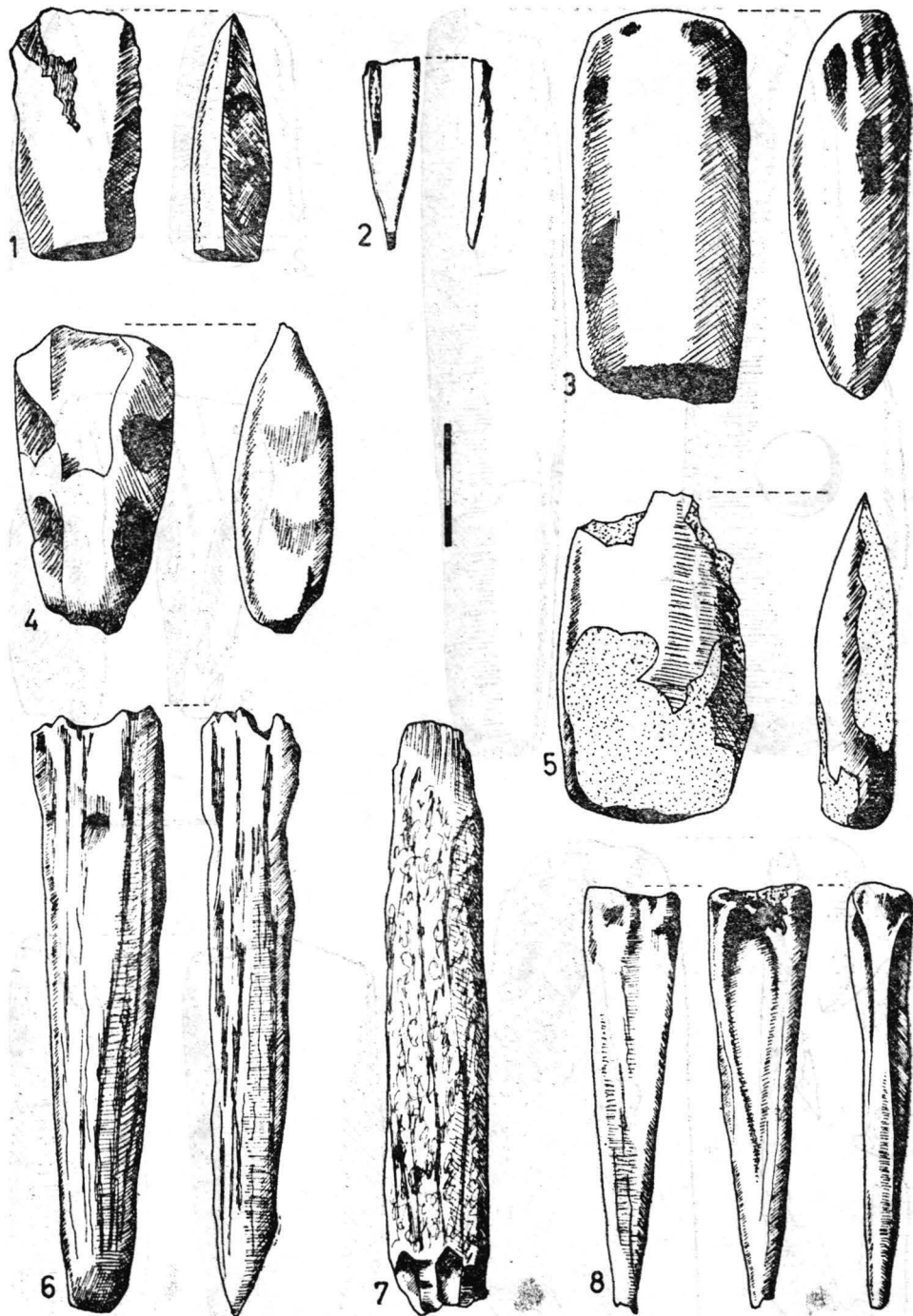
Pl. IV. Unelte din piatră cioplită descoperite în locuințele nr. 1 (1), nr. 3 (2—9), nr. 4 (10—13) și în stratul de cultură Tisa.

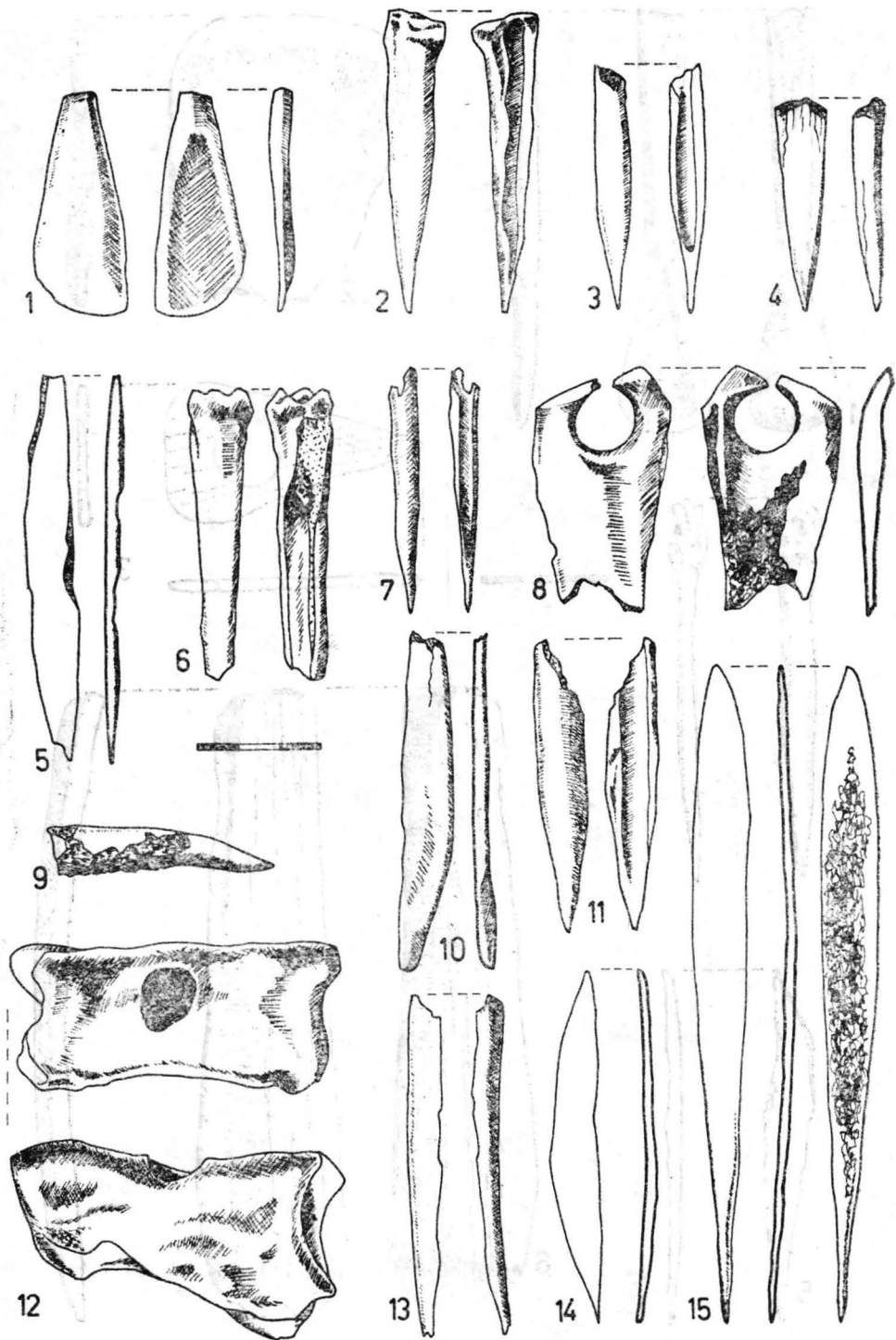
Pl. V. Topoare din piatră șlefuită descoperite în gropile nr. 2 (1—2), nr. 4 (3—5), nr. 12 (6), nr. 16 (7) și în stratul de cultură Vincian (8).

Pl. VI. Topoare din piatră șlefuită descoperite în locuințele nr. 1 (1), nr. 3 (2—4) și nr. 4 (5) care aparțin purtătorilor culturii Tisa.

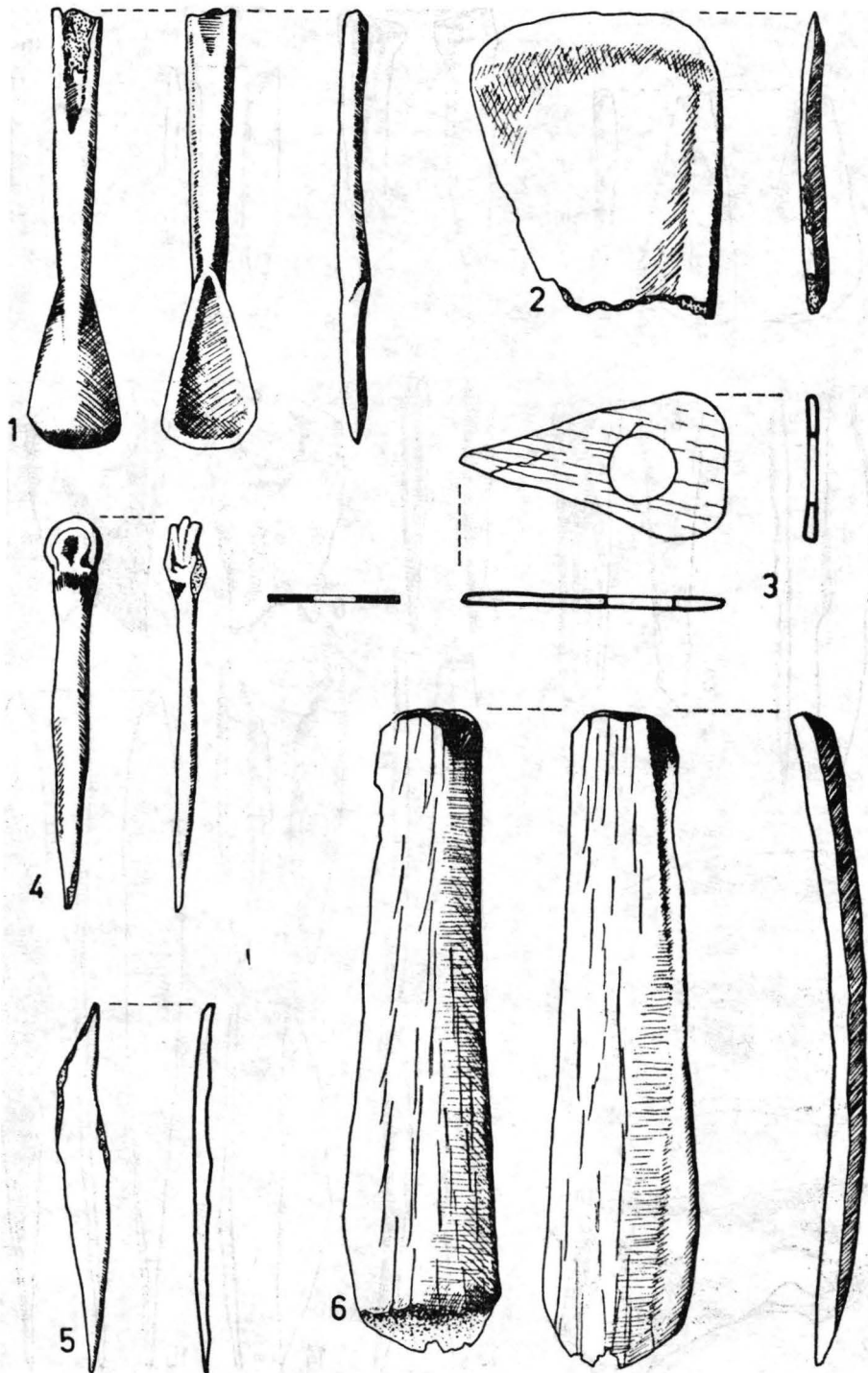

Pl. VII. Unelte din piatră (1, 3—5) și os și corn (2, 6—8) descoperite în locuințele și nivelul Tisa.

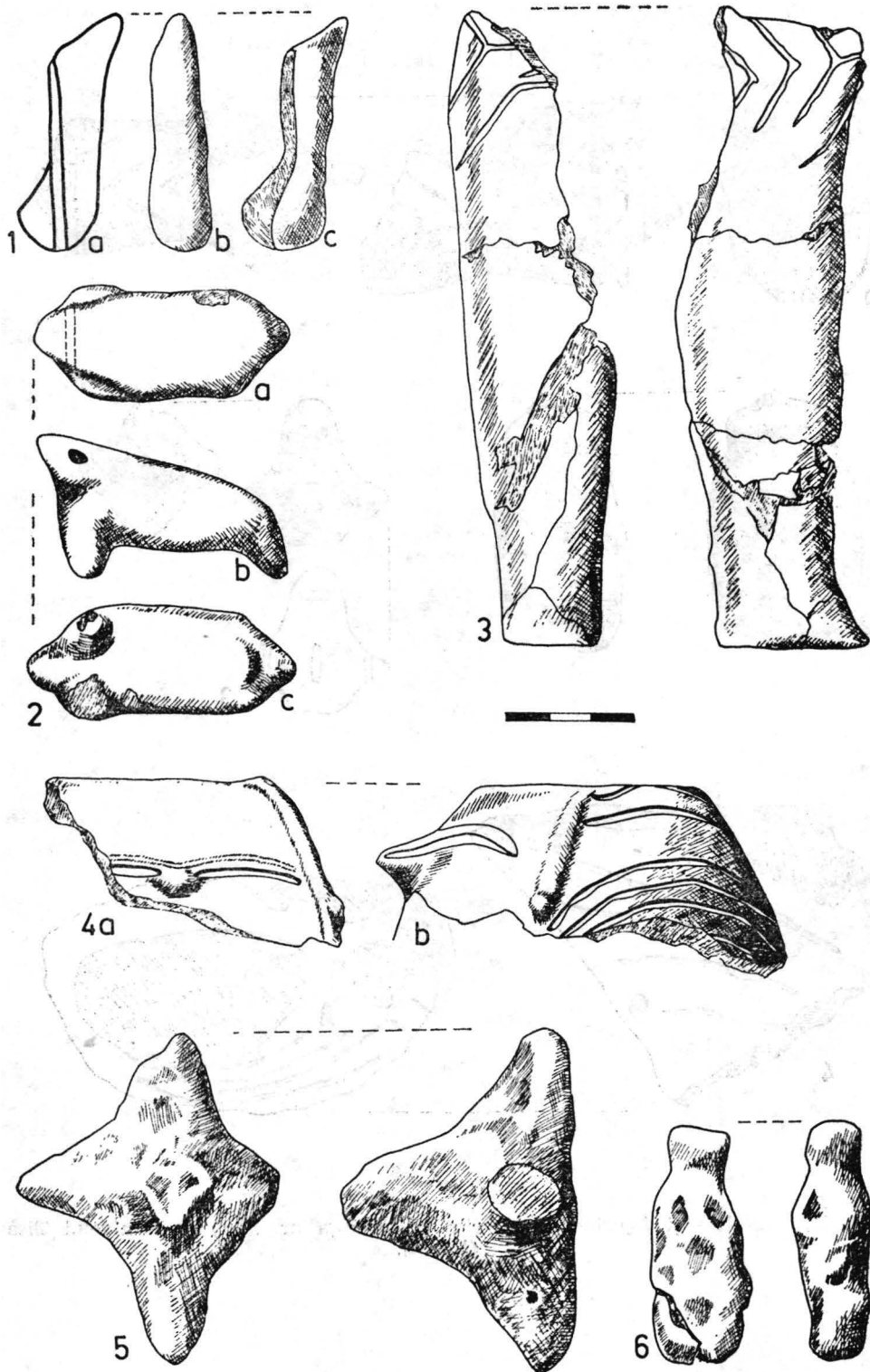
Pl. VIII. Unelte din os descoperite în gropile nr. 2 (1), nr. 4 (2—4), nr. 5 (5—6), nr. 10 (15), nr. 15 (8), nr. 16 (9, 10, 13, 14), nr. 16 a (7, 11) și în stratul de cultură Vincian (12).

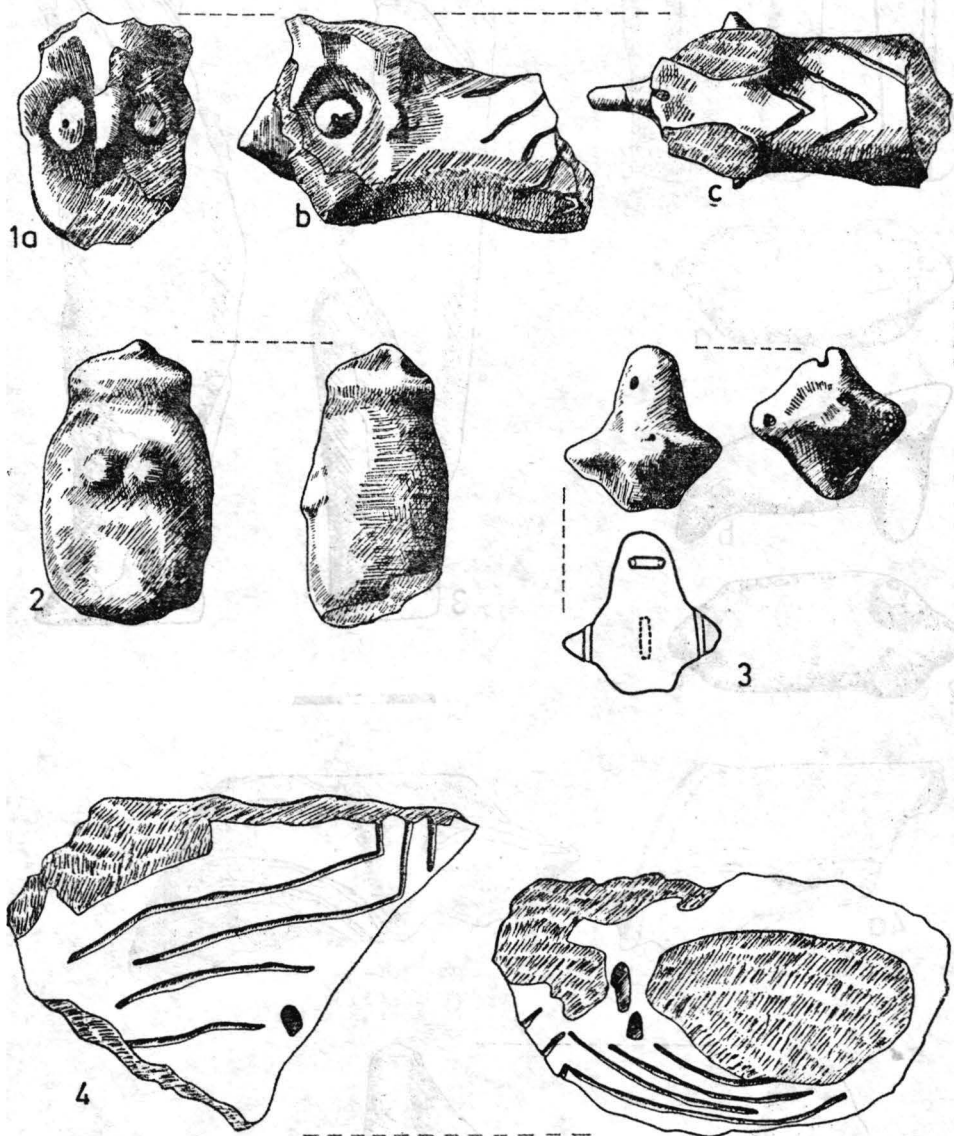

Pl. IX Unelte din os descoperite în gropile nr. 16 a (5), nr. 17 (1) și în stratul de cultură Vincian (2—4, 6).

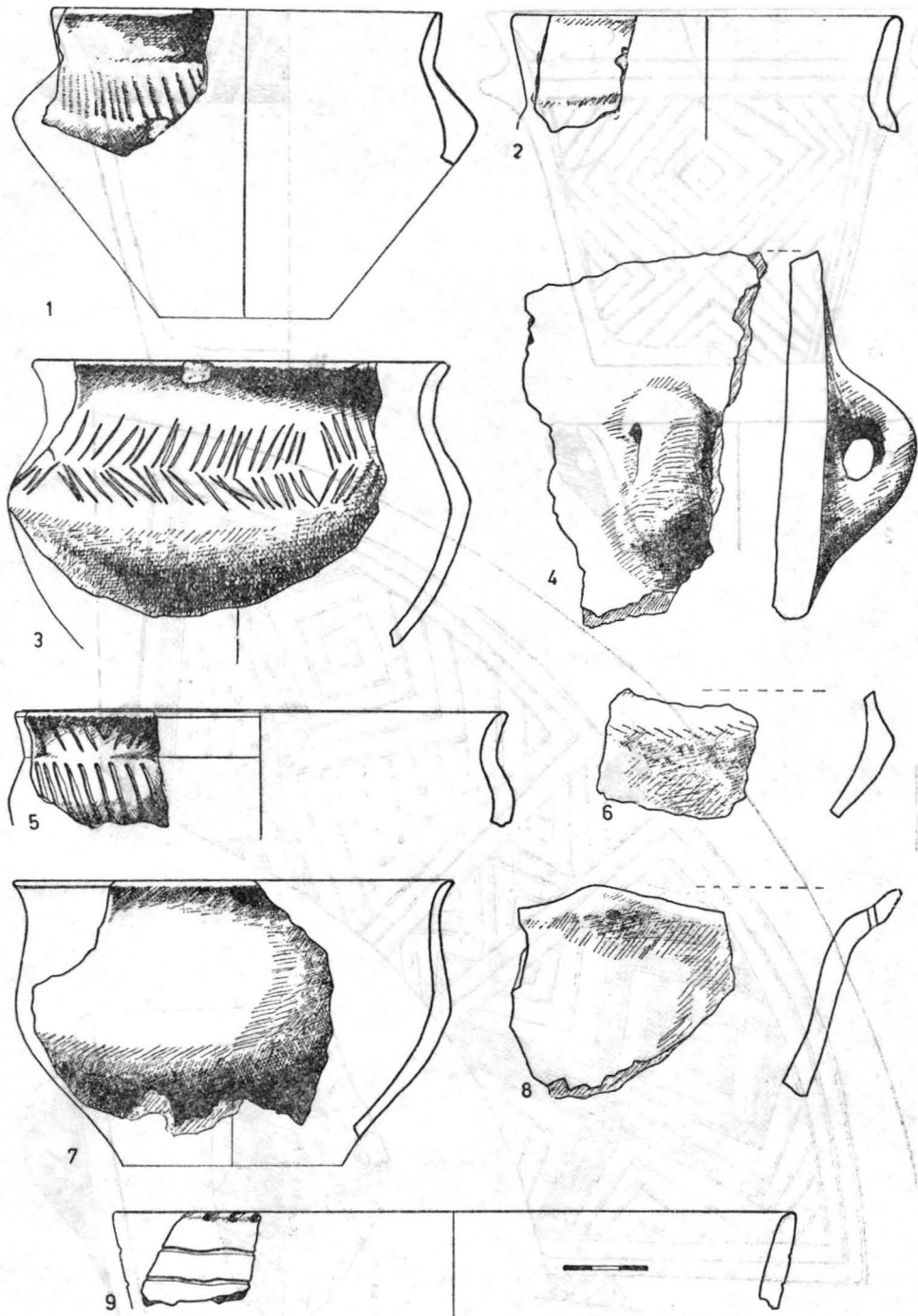

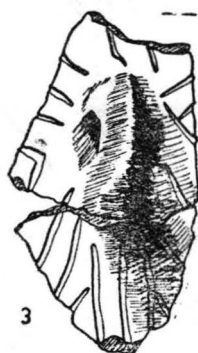
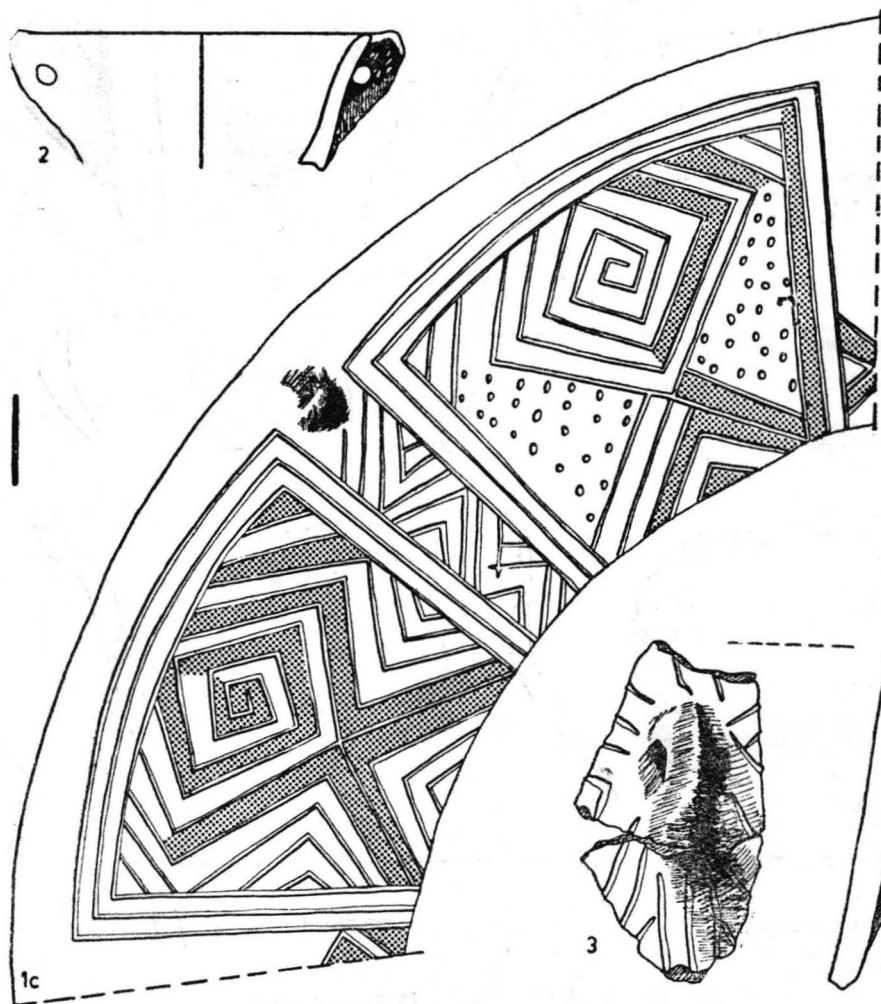
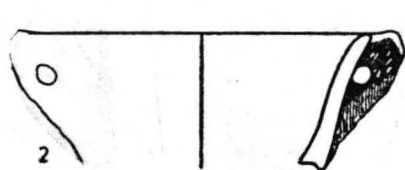
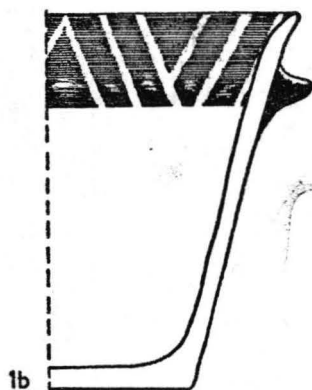
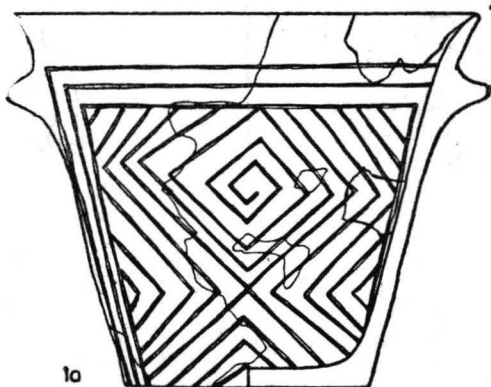
PL. X. Amulete și figurine descoperite în complexe și în nivelul Vincian (1—4) și în locuința nr. 1 (5) și în nivelul Tisa (6).

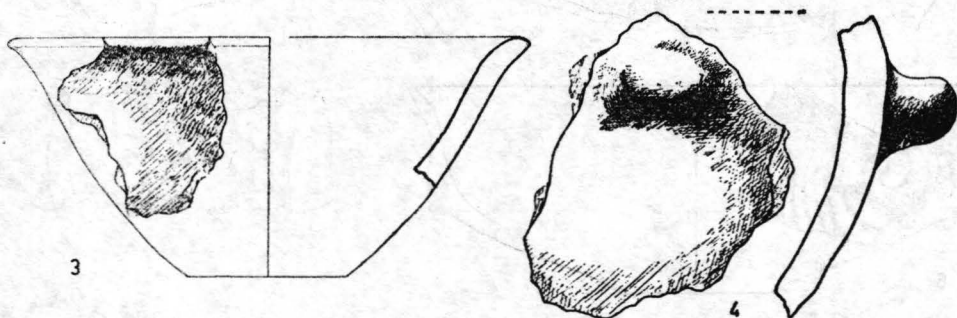
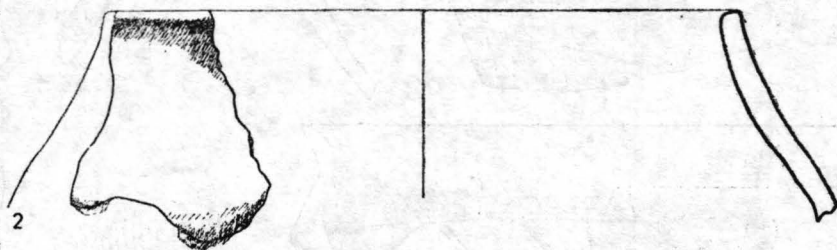
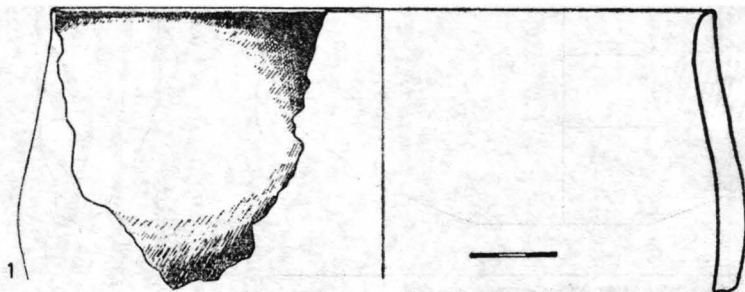
Pl. XI. Amulete și figurine descoperite în locuința nr. 3 (2) și în nivelul Tisa (1, 3, 4).

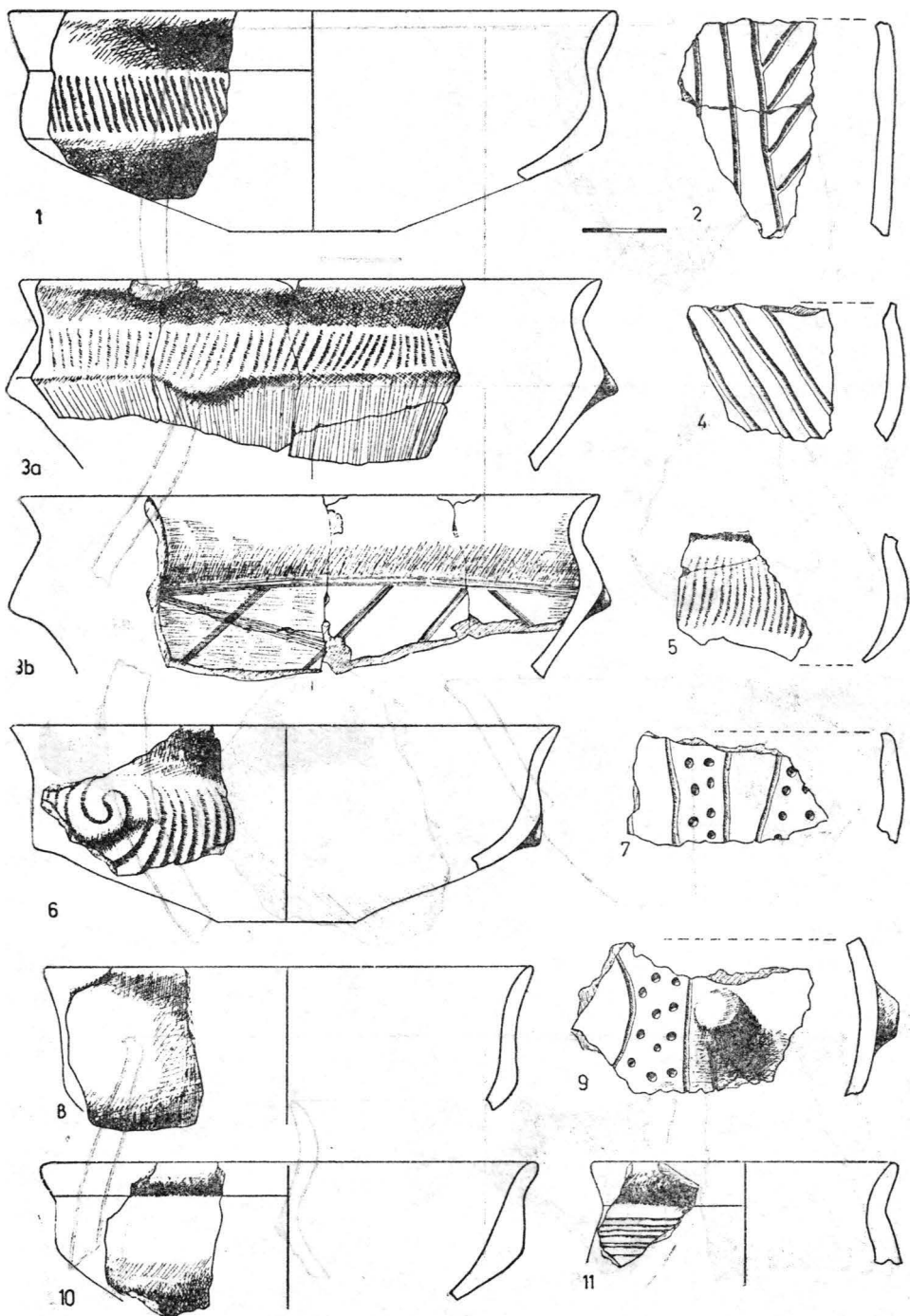
Pl. XII. Ceramică descoperită în groapa nr. 2

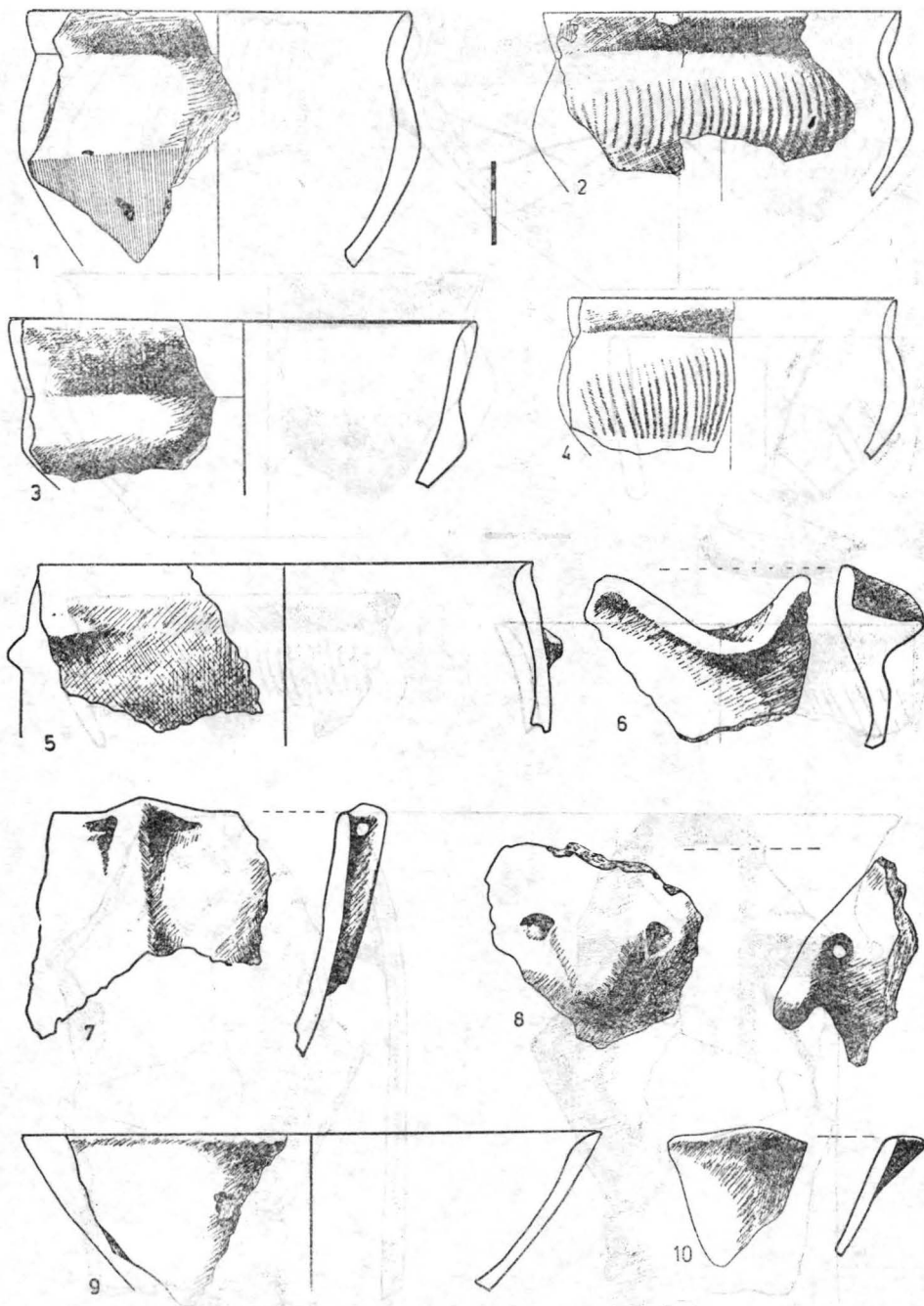
Pl. XIII. Ceramică descoperită în groapa nr. 2.

Pl. XIV. Ceramică descoperită în groapa nr. 2.

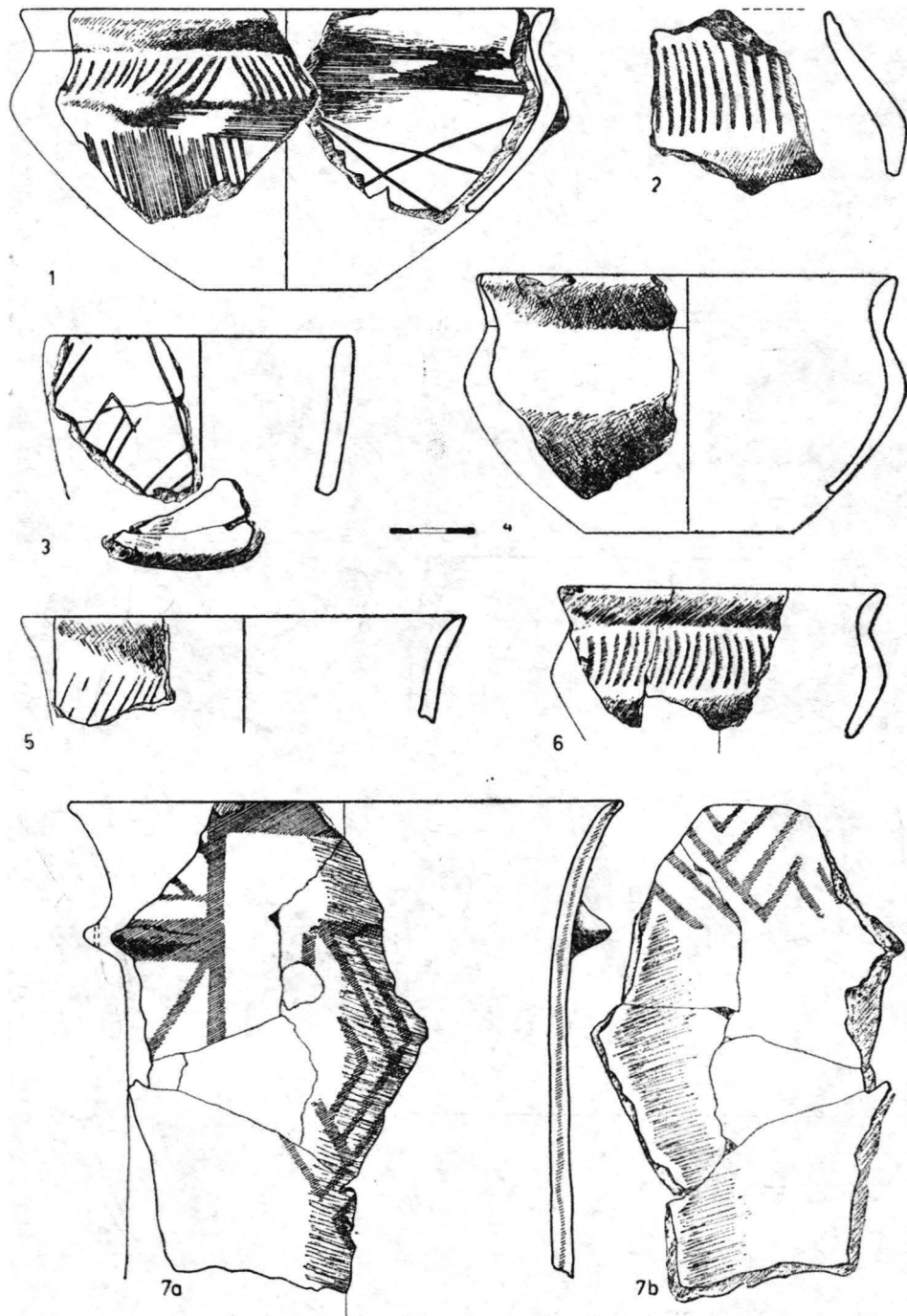

Pl. XV. Ceramică descoperită în groapă nr. 4.

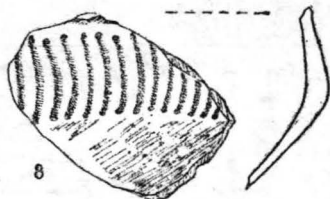
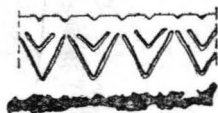
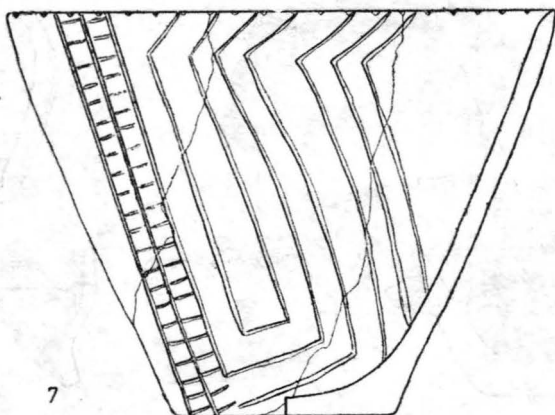
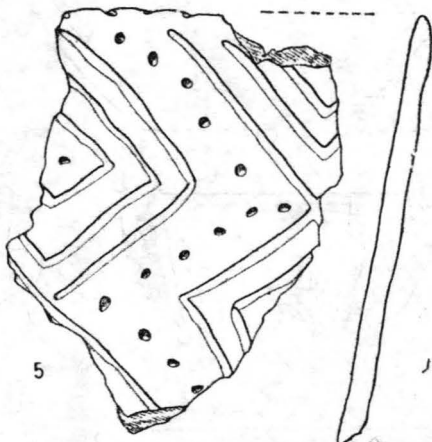
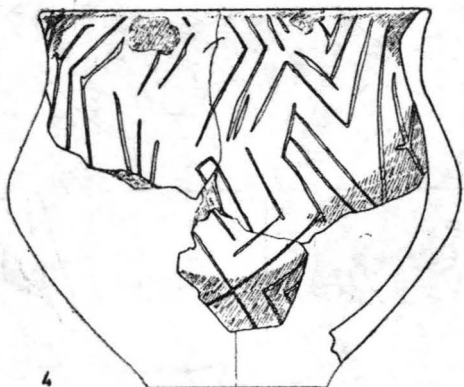
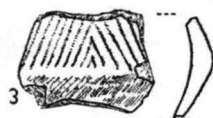
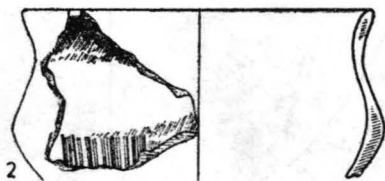
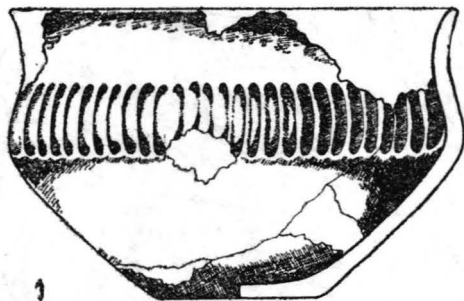
Pl. XVI. Ceramică descoperită în groapa nr. 4.

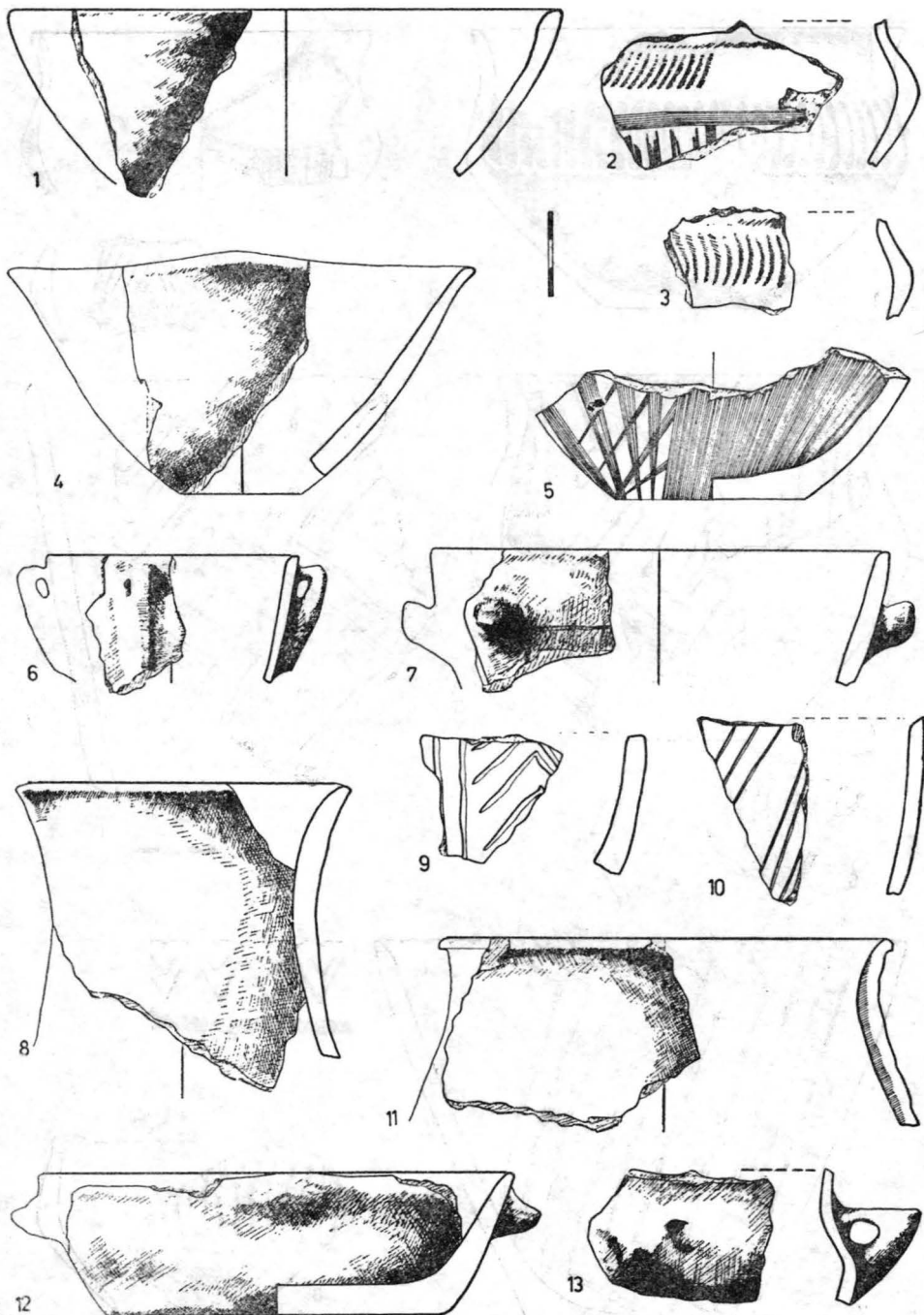

Pl. XVII. Ceramică descoperită în groapa nr. 4.

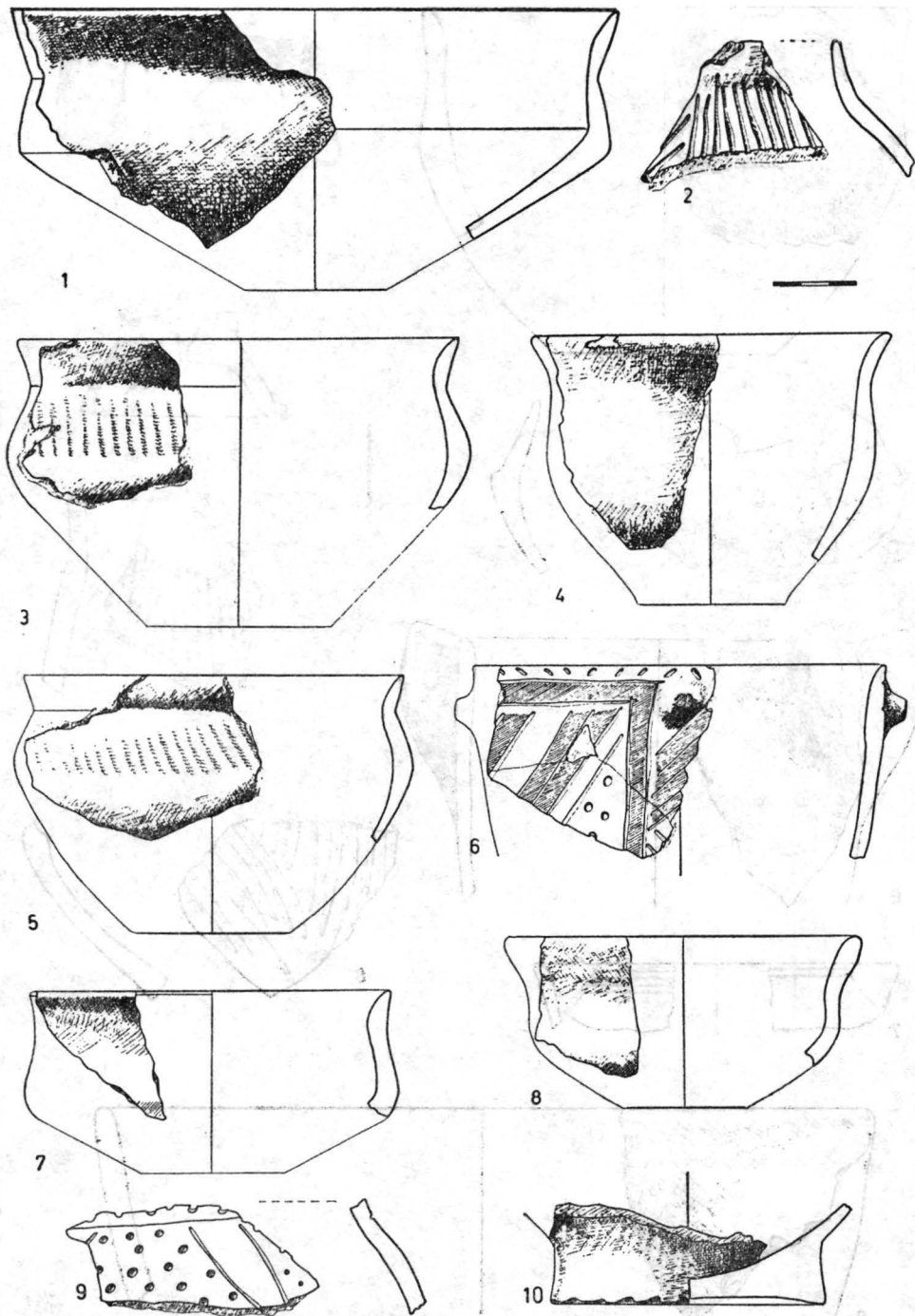

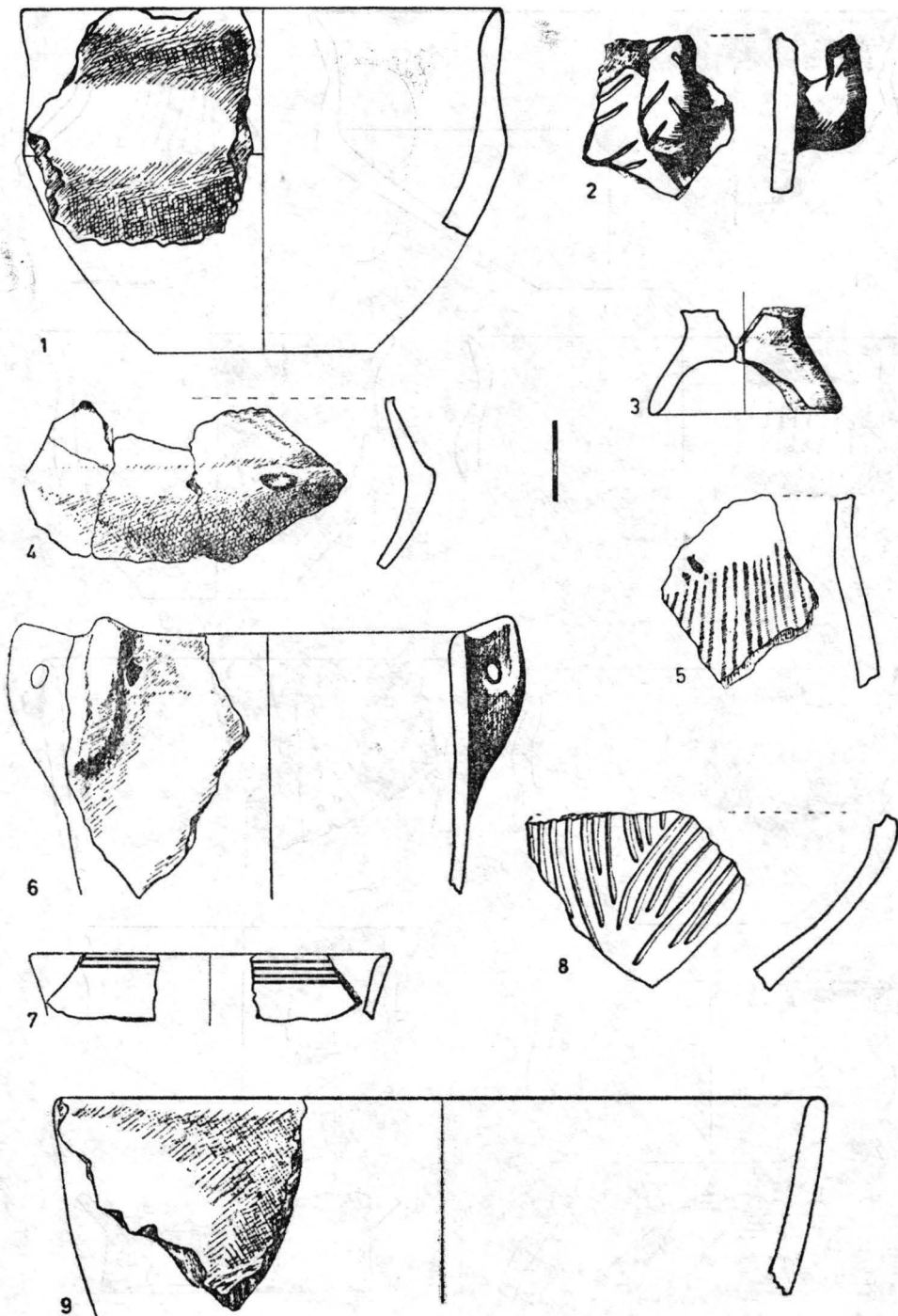
Pl. XVIII. Ceramică descoperită în groapa nr. 4.

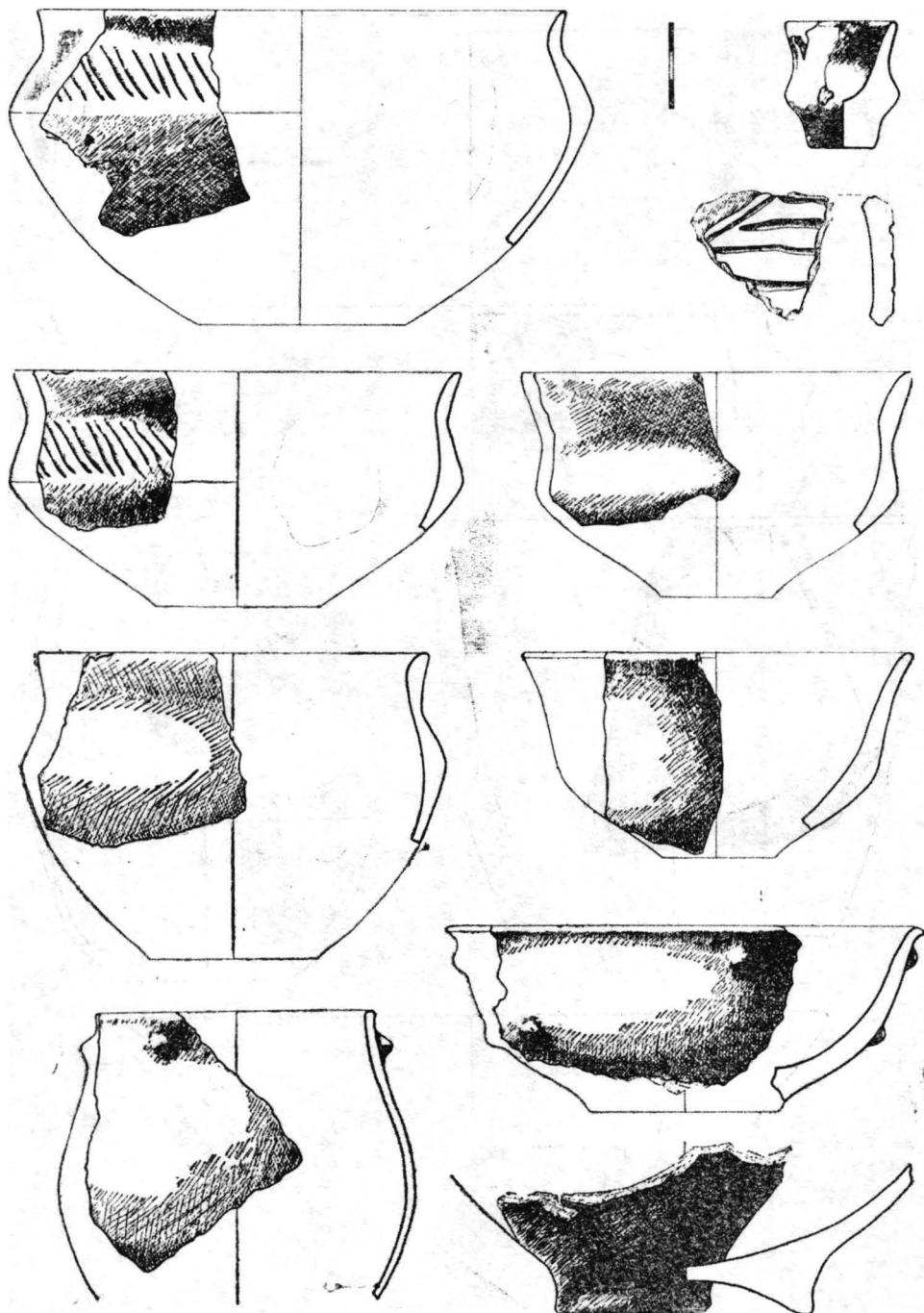
Pl. XIX. Ceramică descoperită în groapa nr. 4.

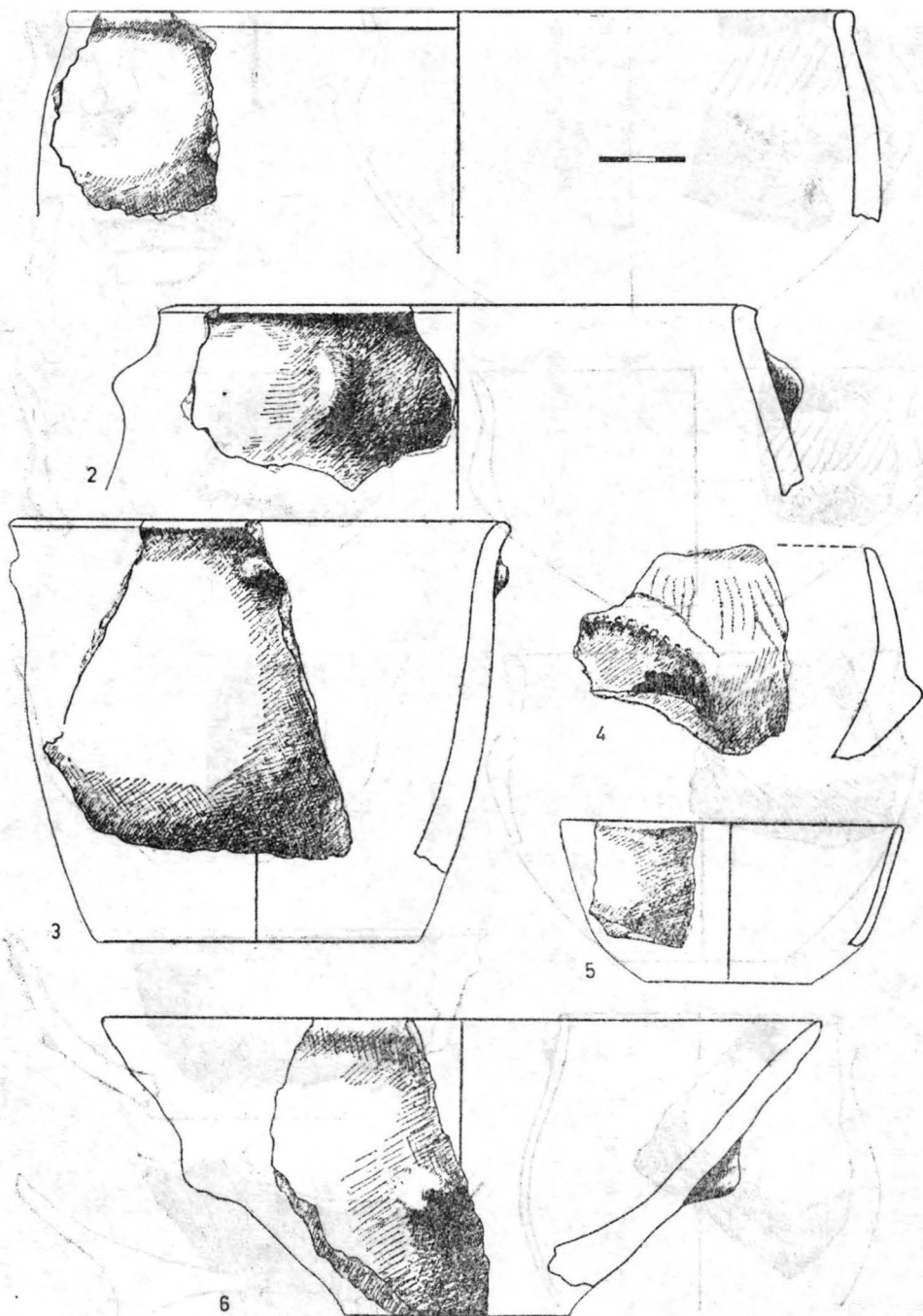
Pl. XX. Ceramică descoperită în groapa nr. 5.

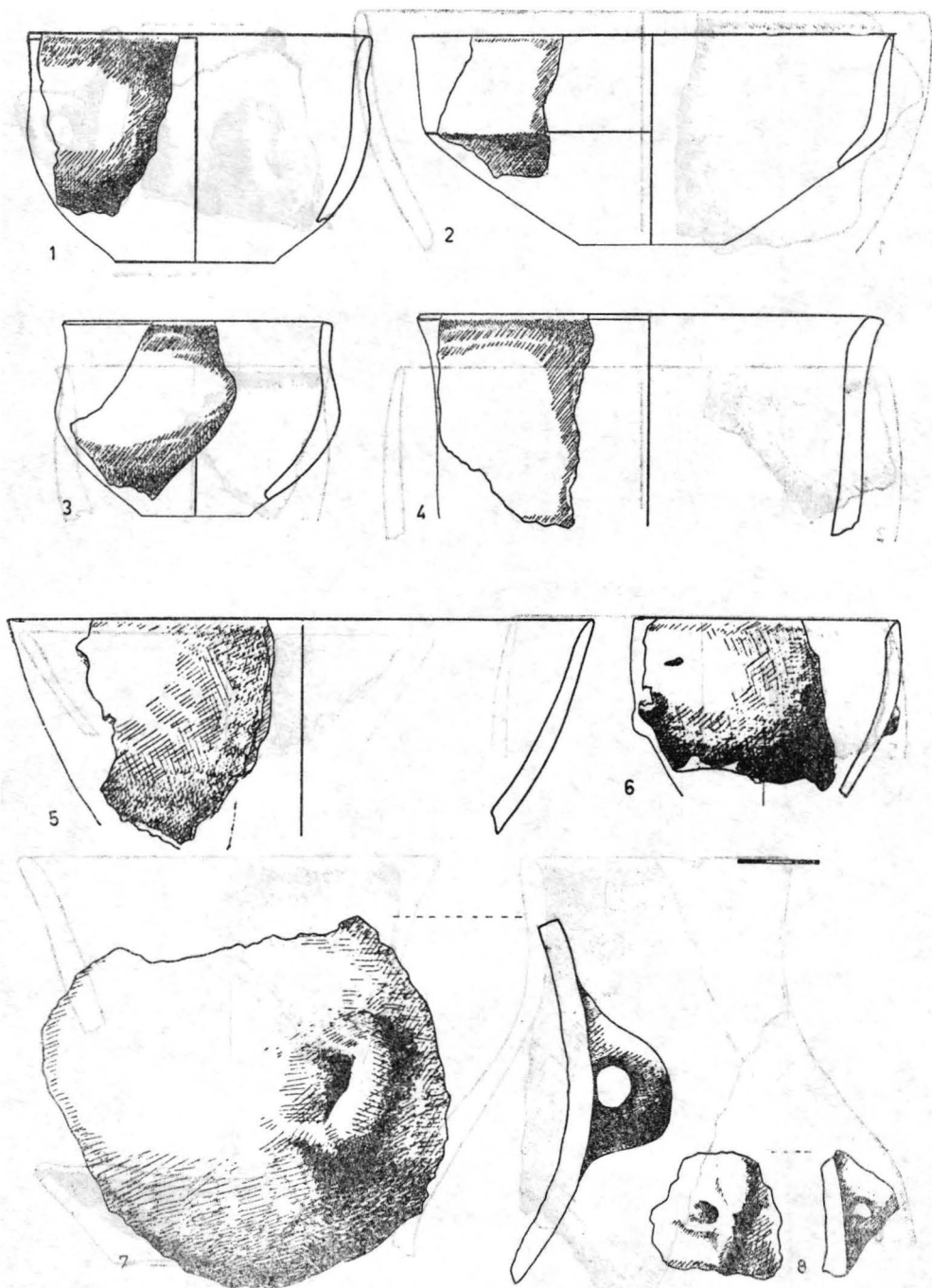
Pl. XXI. Ceramică descoperită în groapa nr. 5.

Pl. XXII. Ceramică descoperită în groapa nr. 6.

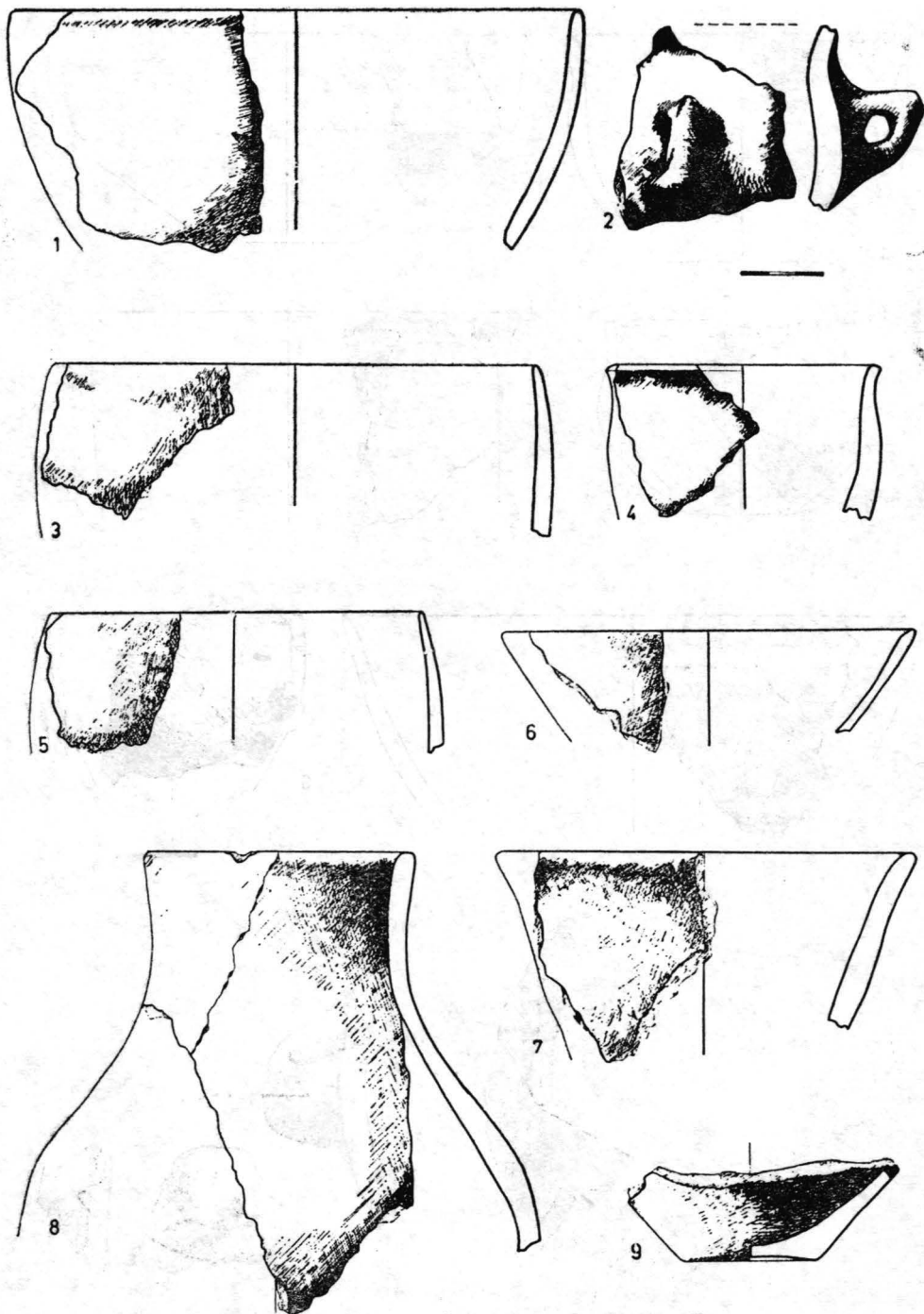

Pl. XXIII. Ceramică descoperită în groapa nr. 6.

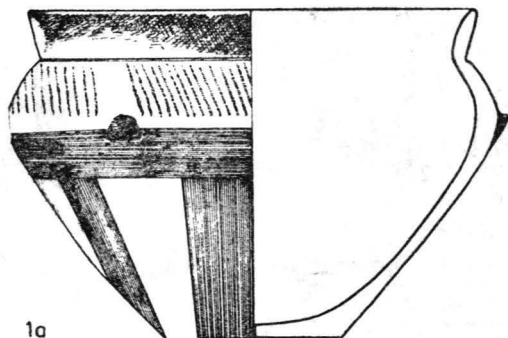
Pl. XXIV. Ceramică descoperită în groapa nr. 7.

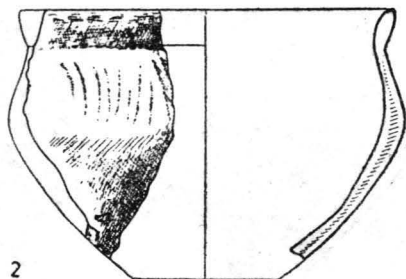

Pl. XXV. Ceramică descoperită în groapa nr. 7.

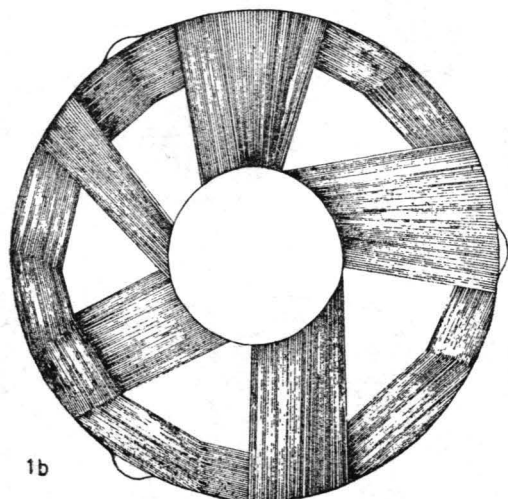

1a

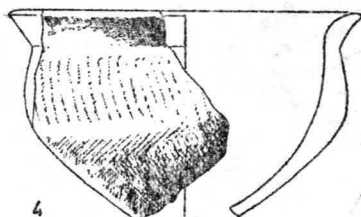
2

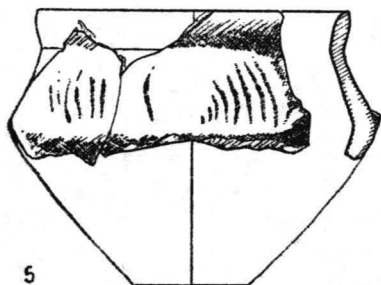
1b

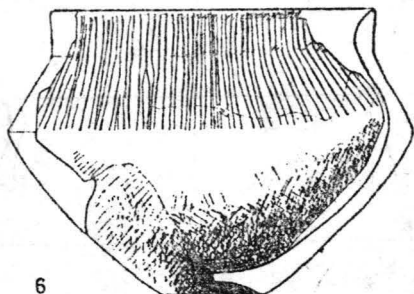
3

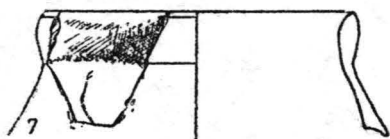
4

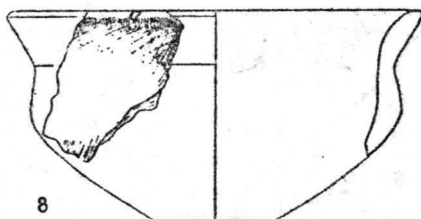
5

6

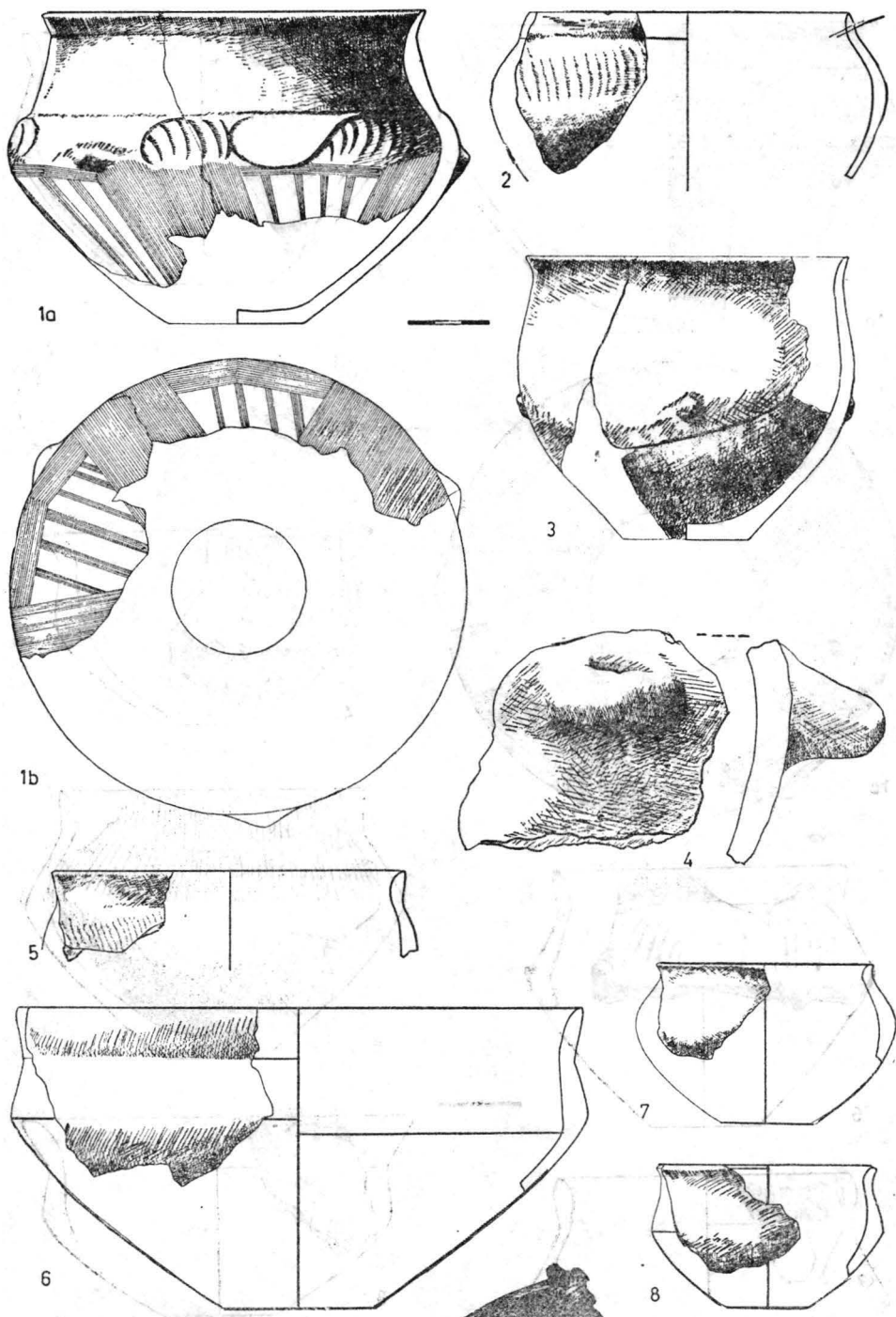

7

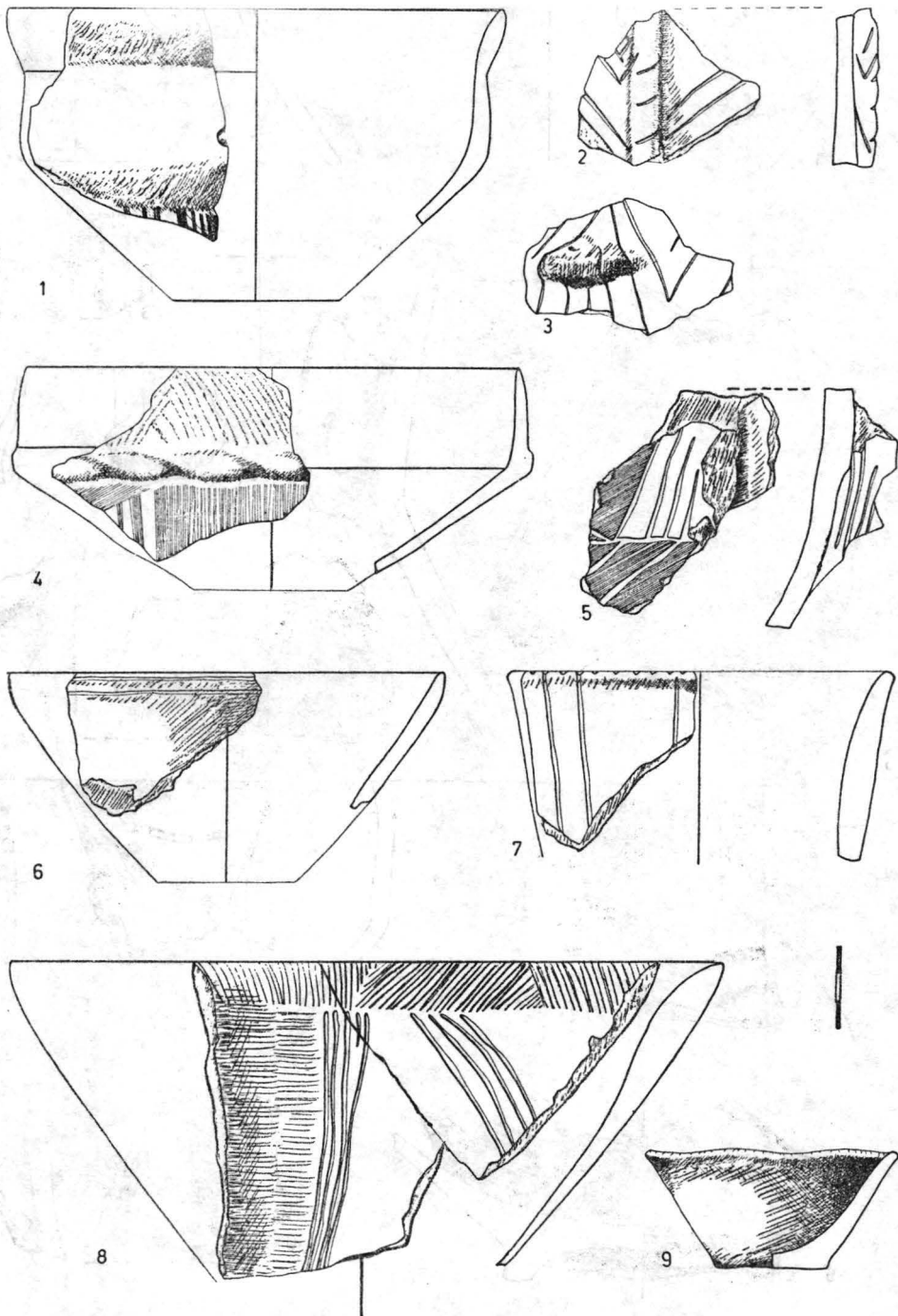

8

Pl. XXVI. Ceramică descoperită în groapa nr. 10.

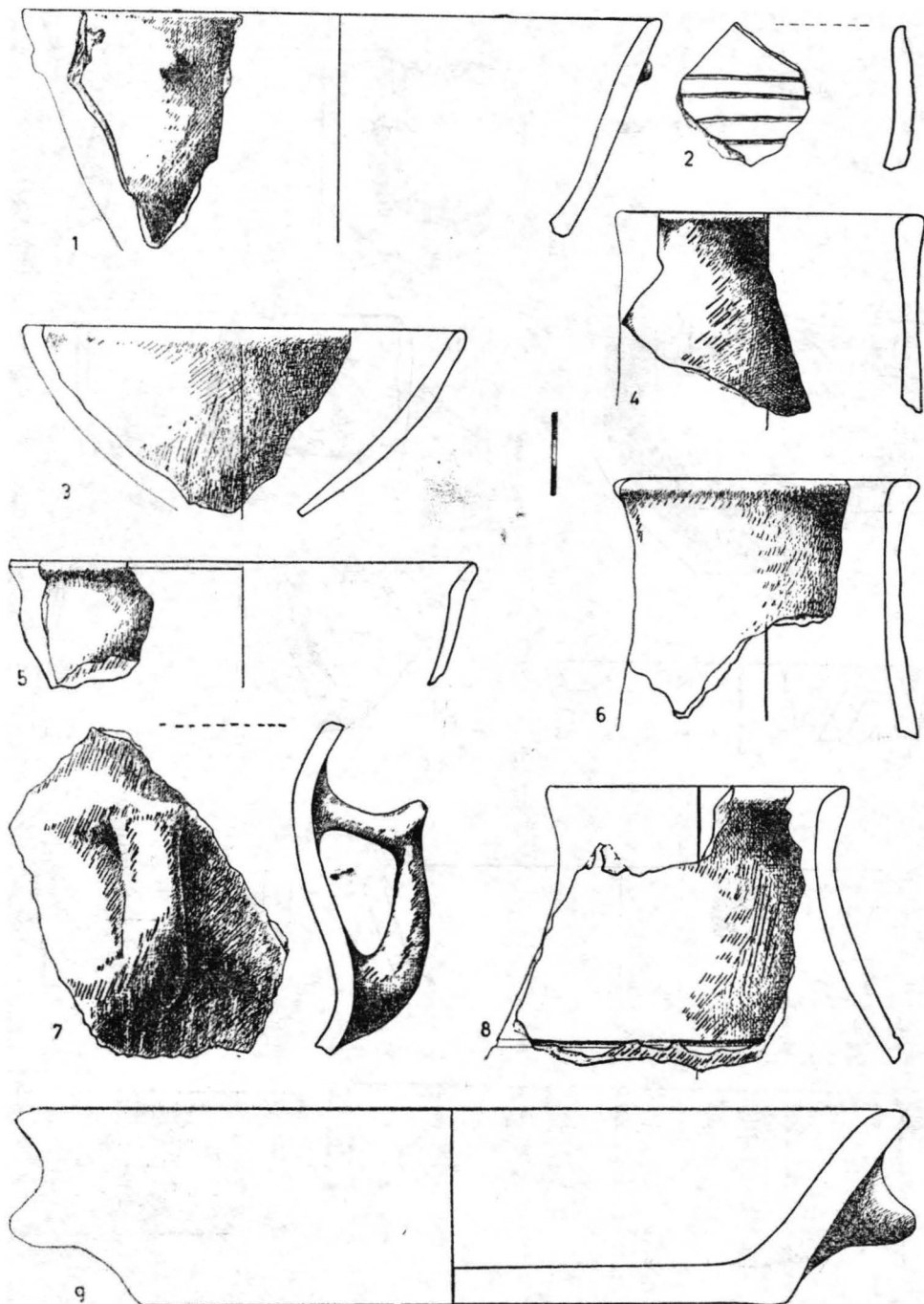
Pl. XXVII. Ceramică descoperită în groapa nr. 10.

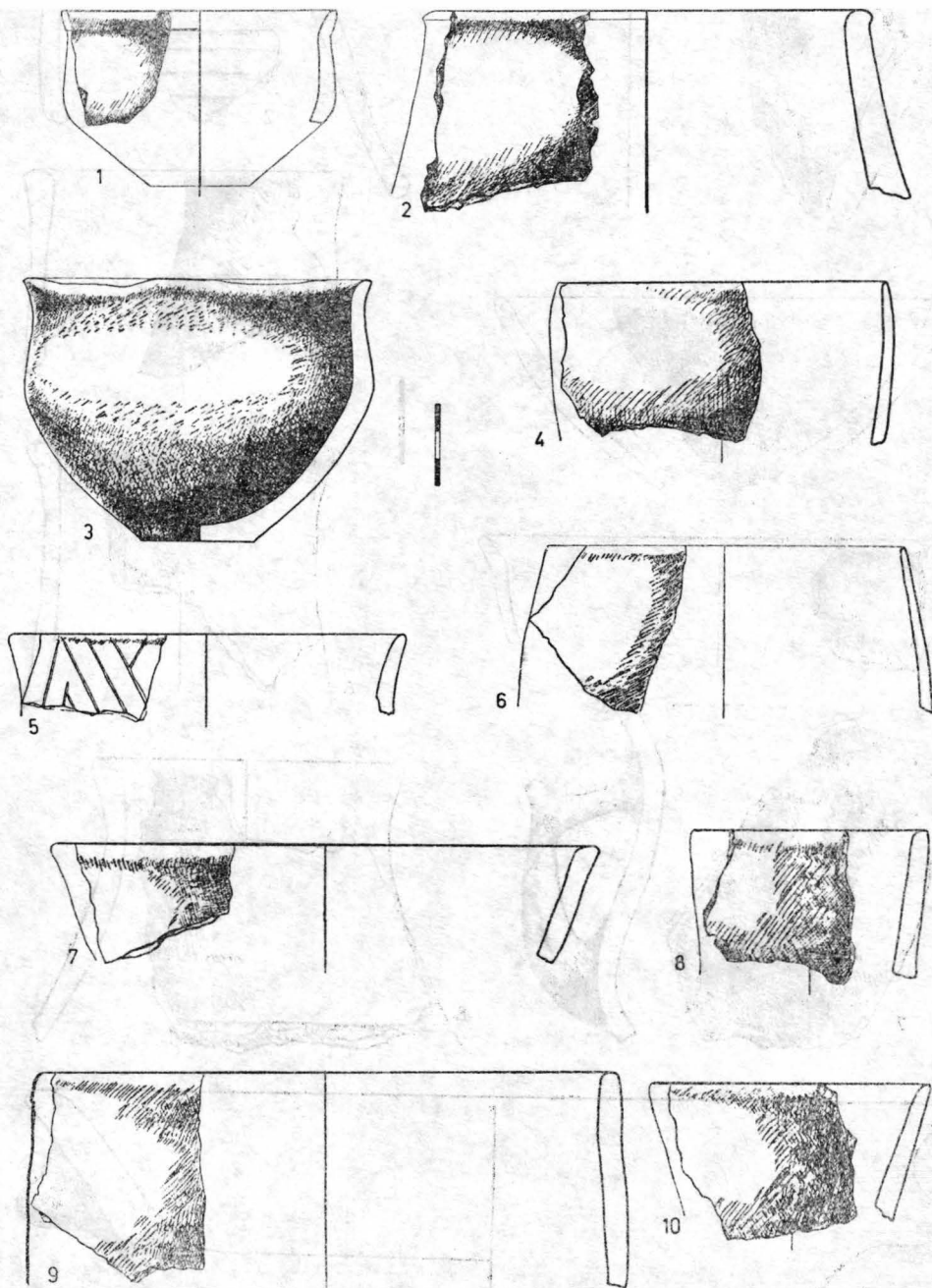
Pl. XXVIII. Ceramică descoperită în groapa nr. 10.

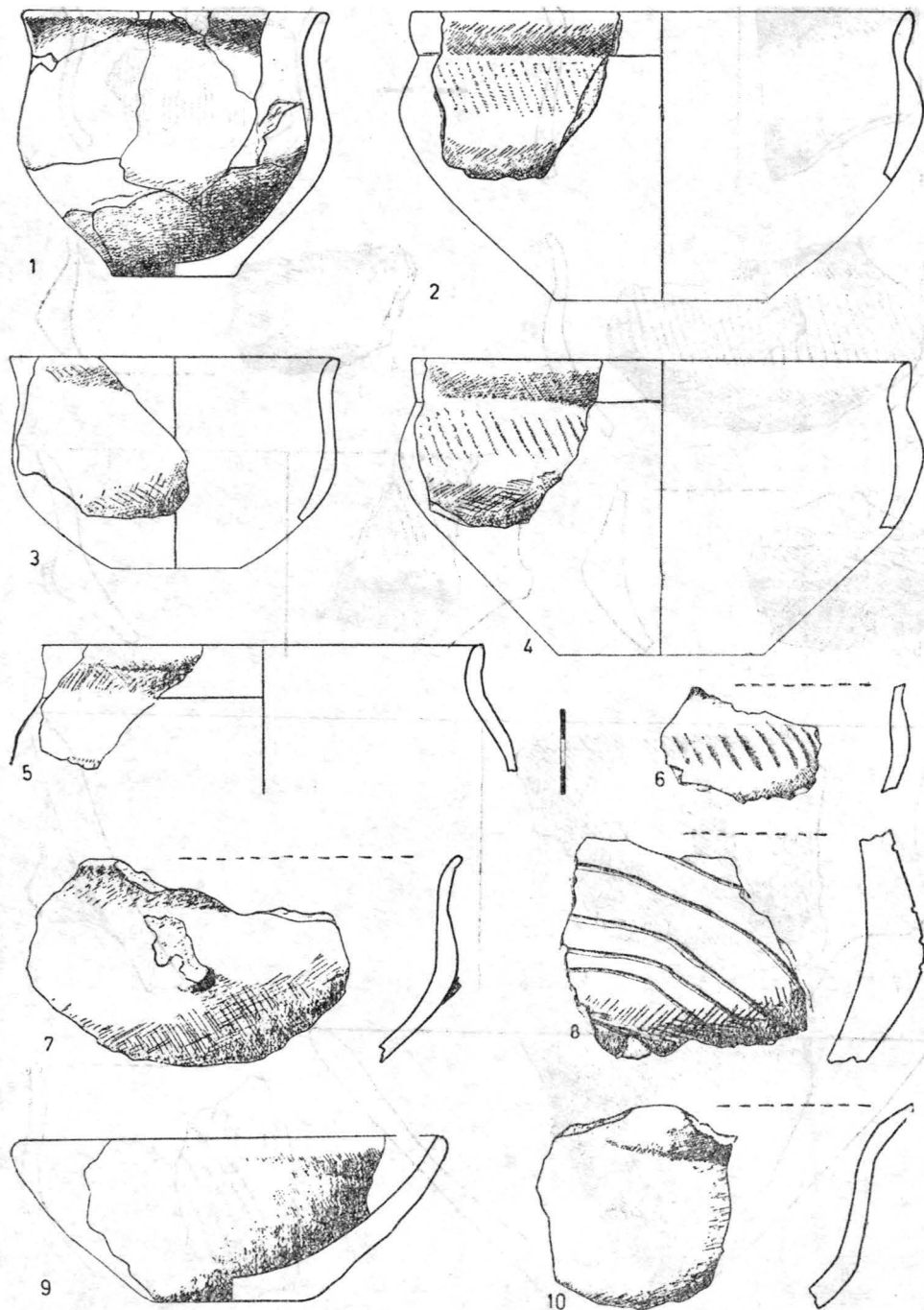
Pl. XXIX. Ceramică descoperită în groapa nr. 10.

Pl. XXX. Ceramică descoperită în groapa nr. 10.

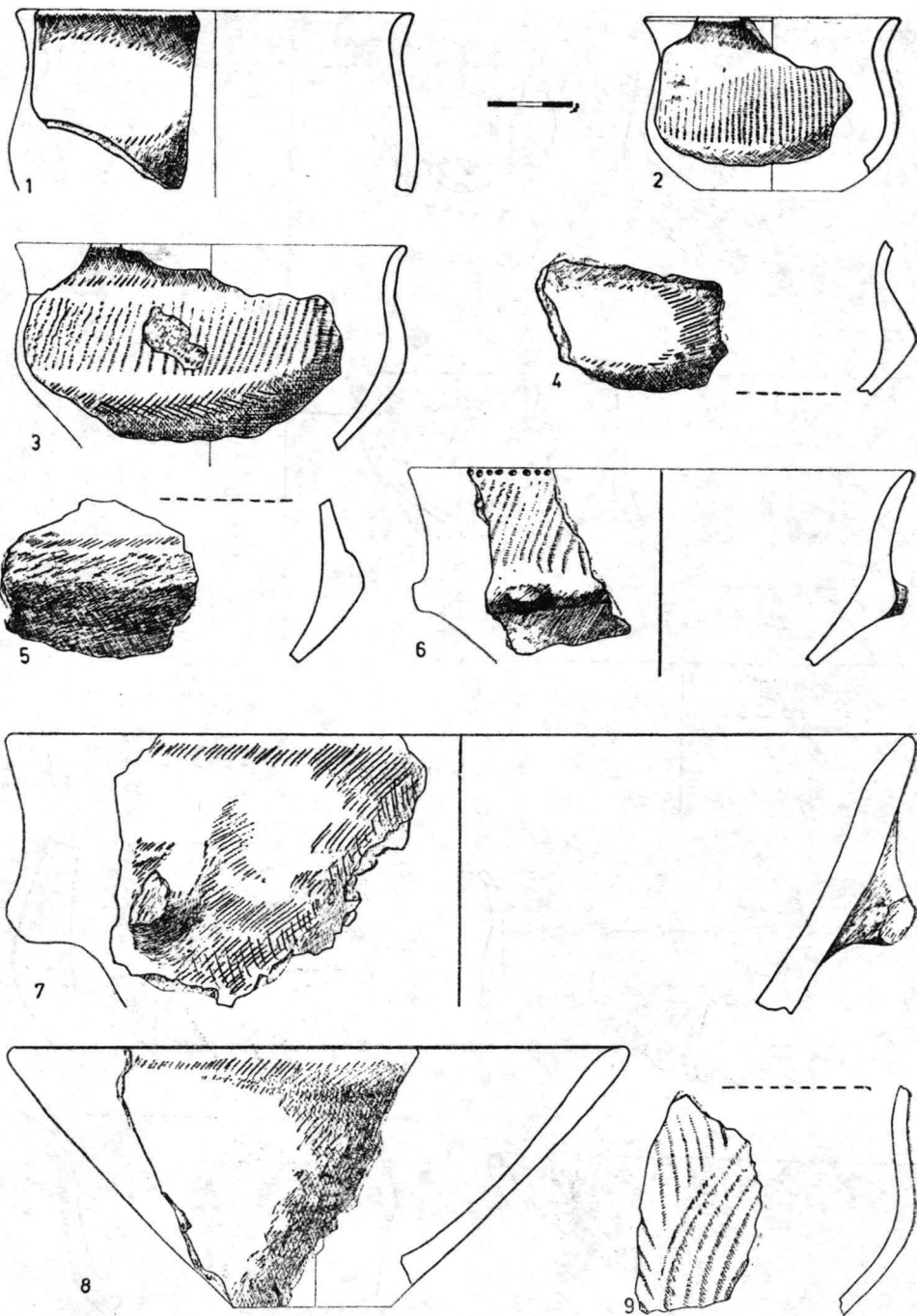

Pl. XXXI. Ceramică descoperită în groapa nr. 12.

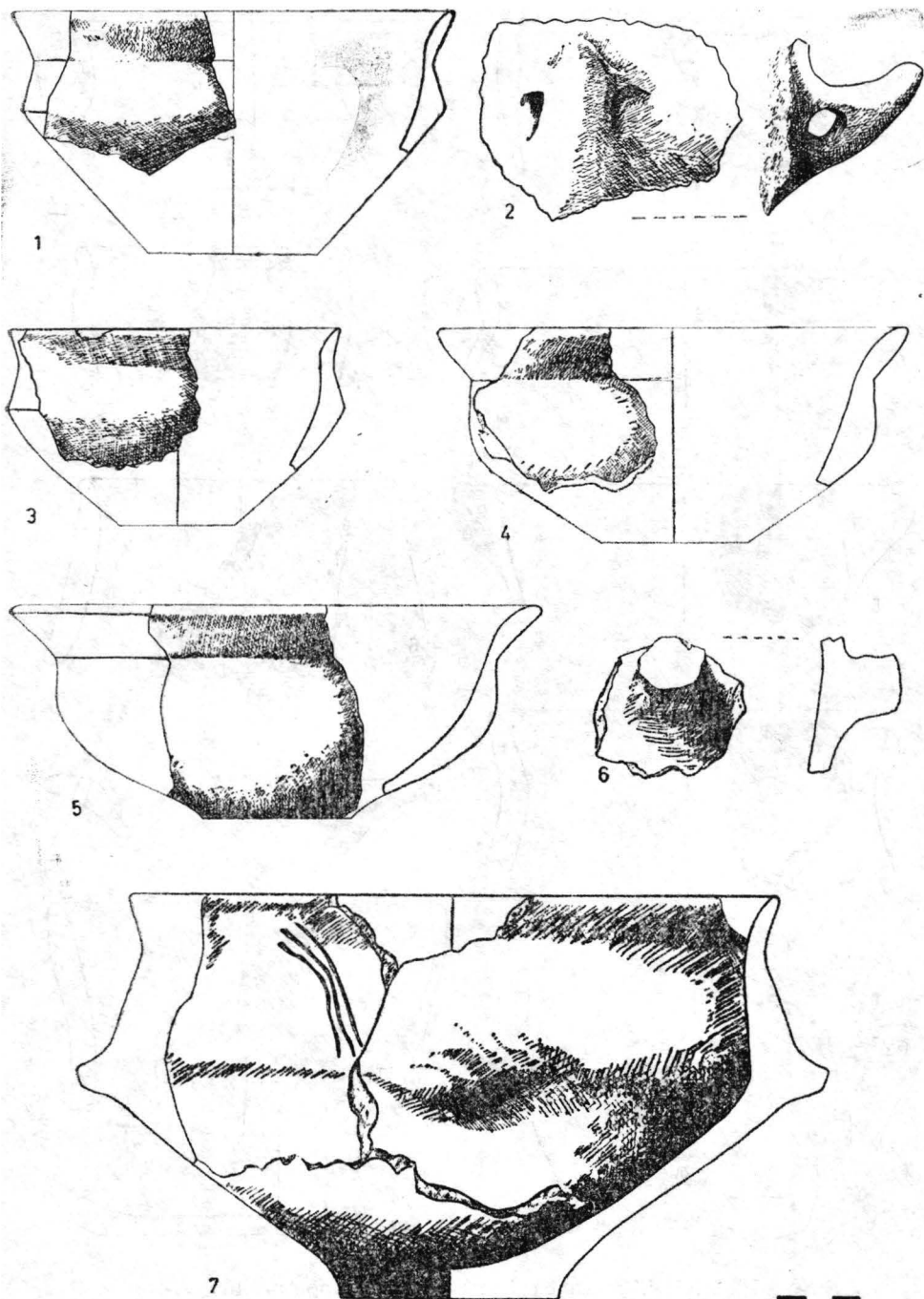
Pl. XXXII. Ceramică descoperită în groapa nr. 16.

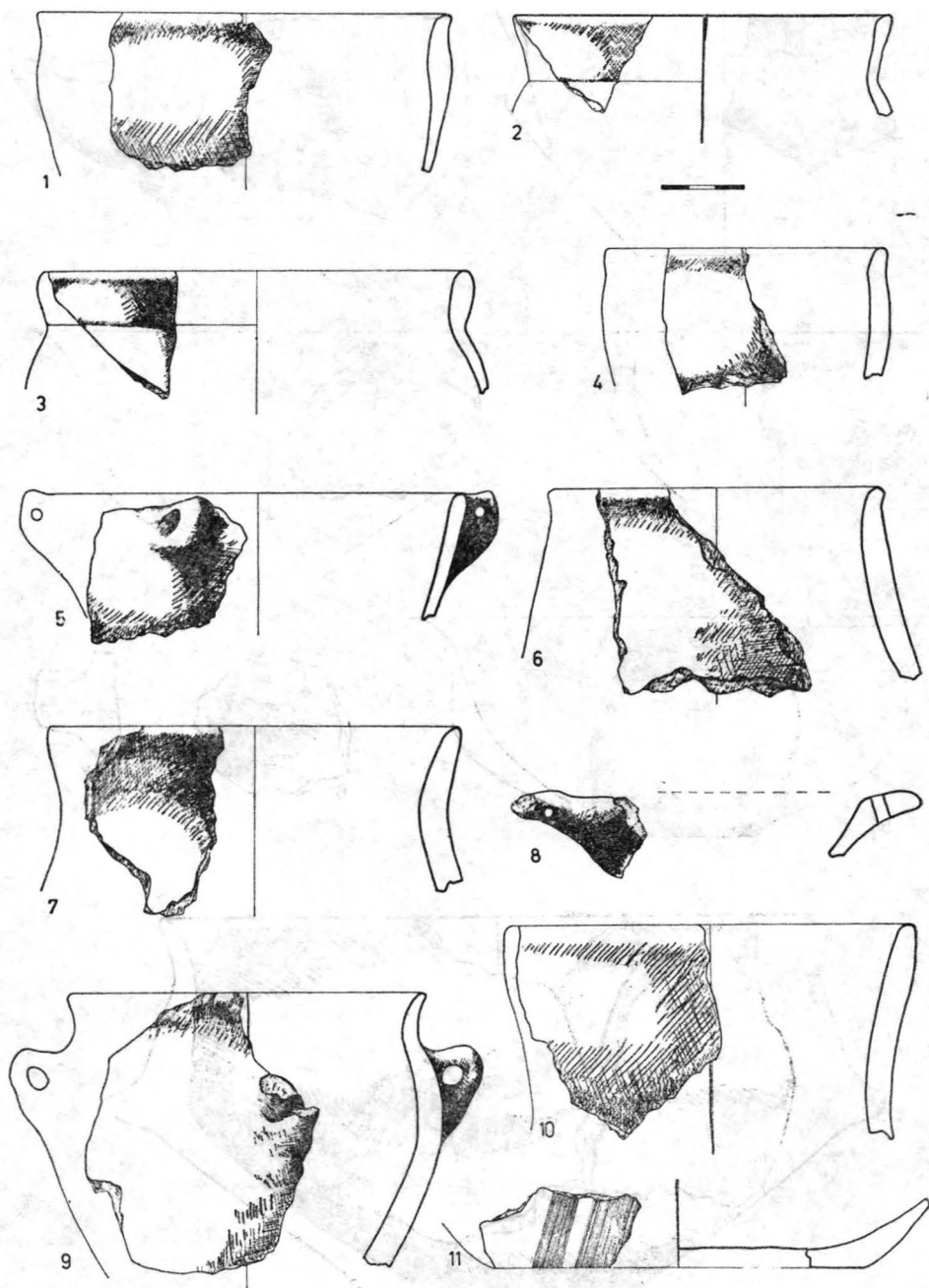

Pl. XXXIII. Ceramică descoperită în groapa nr. 16.

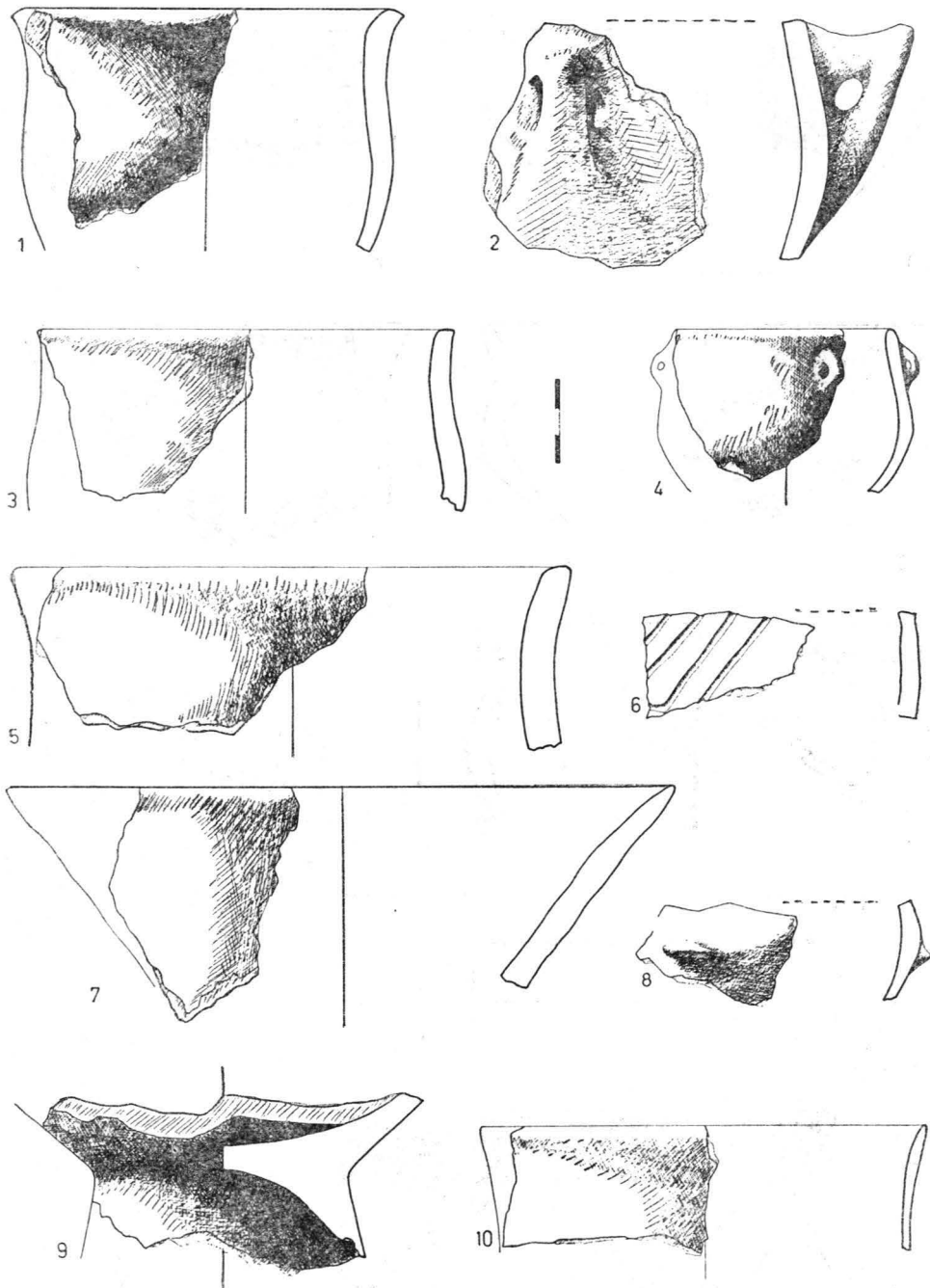

Pl. XXXIV. Ceramică descoperită în groapa nr. 16a.

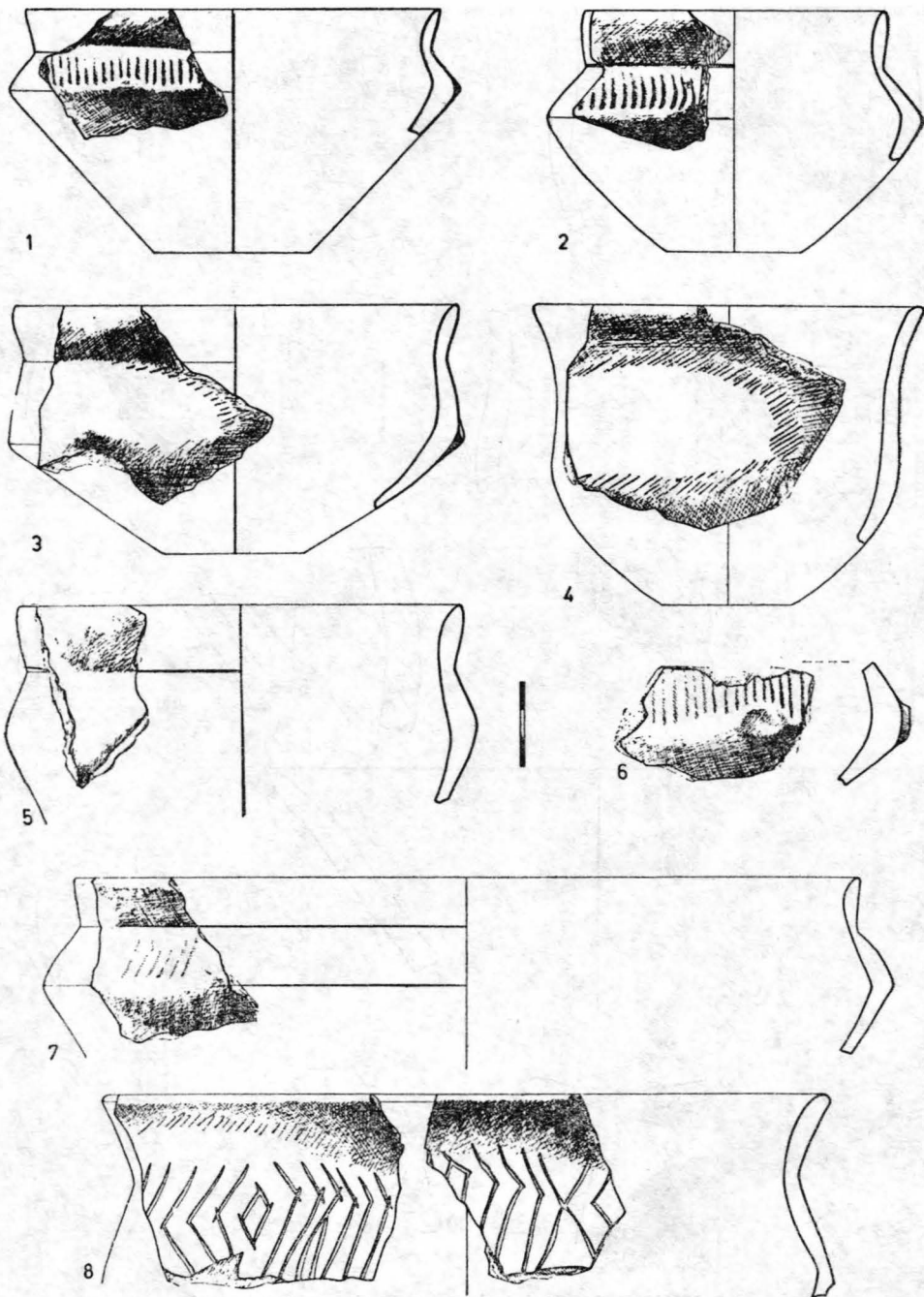

Pl. XXXV. Ceramică descoperită în groapa nr. 16a.

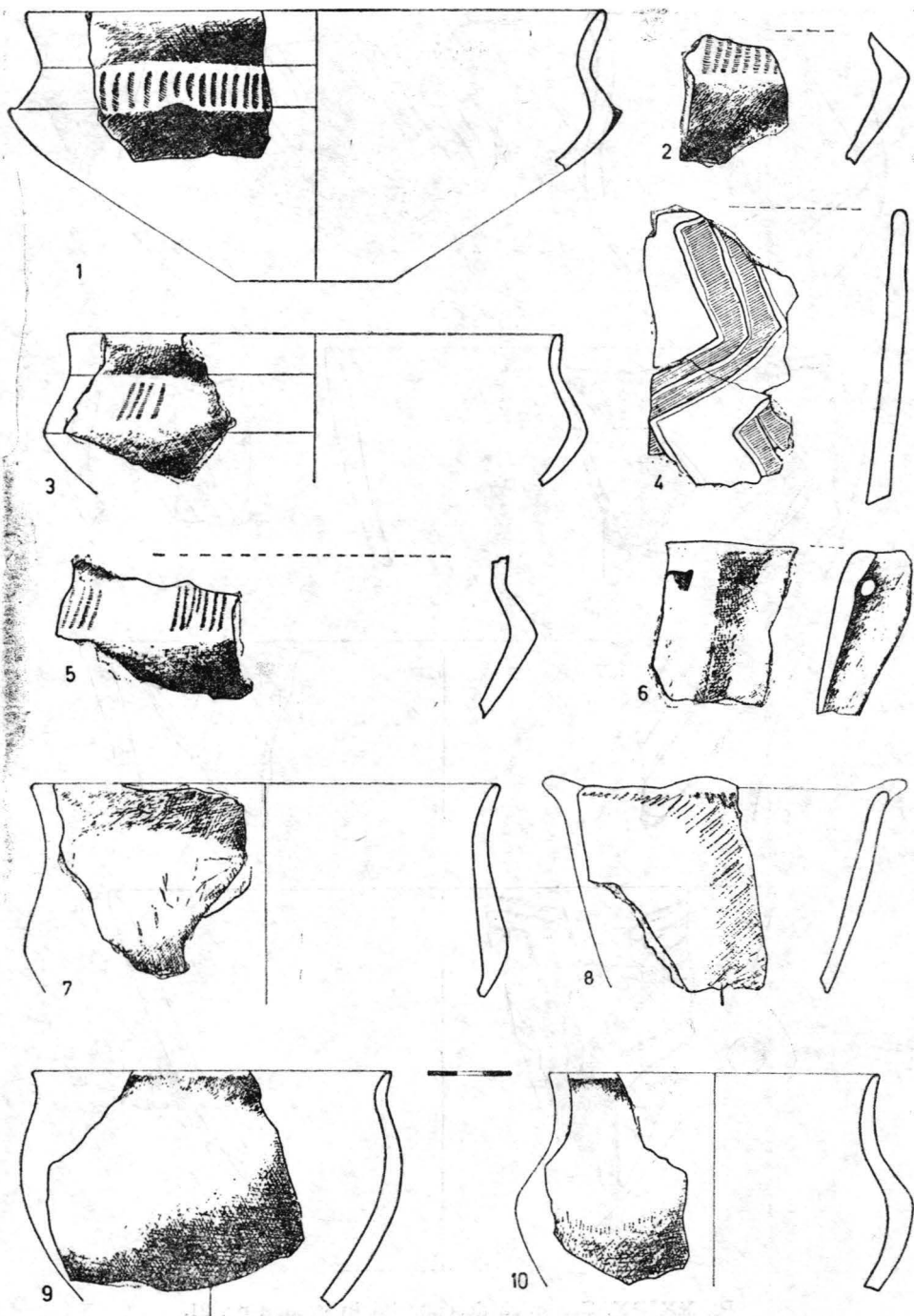
1920 An. Episcopii de Buzău nr. 16a. 1920. 1920.

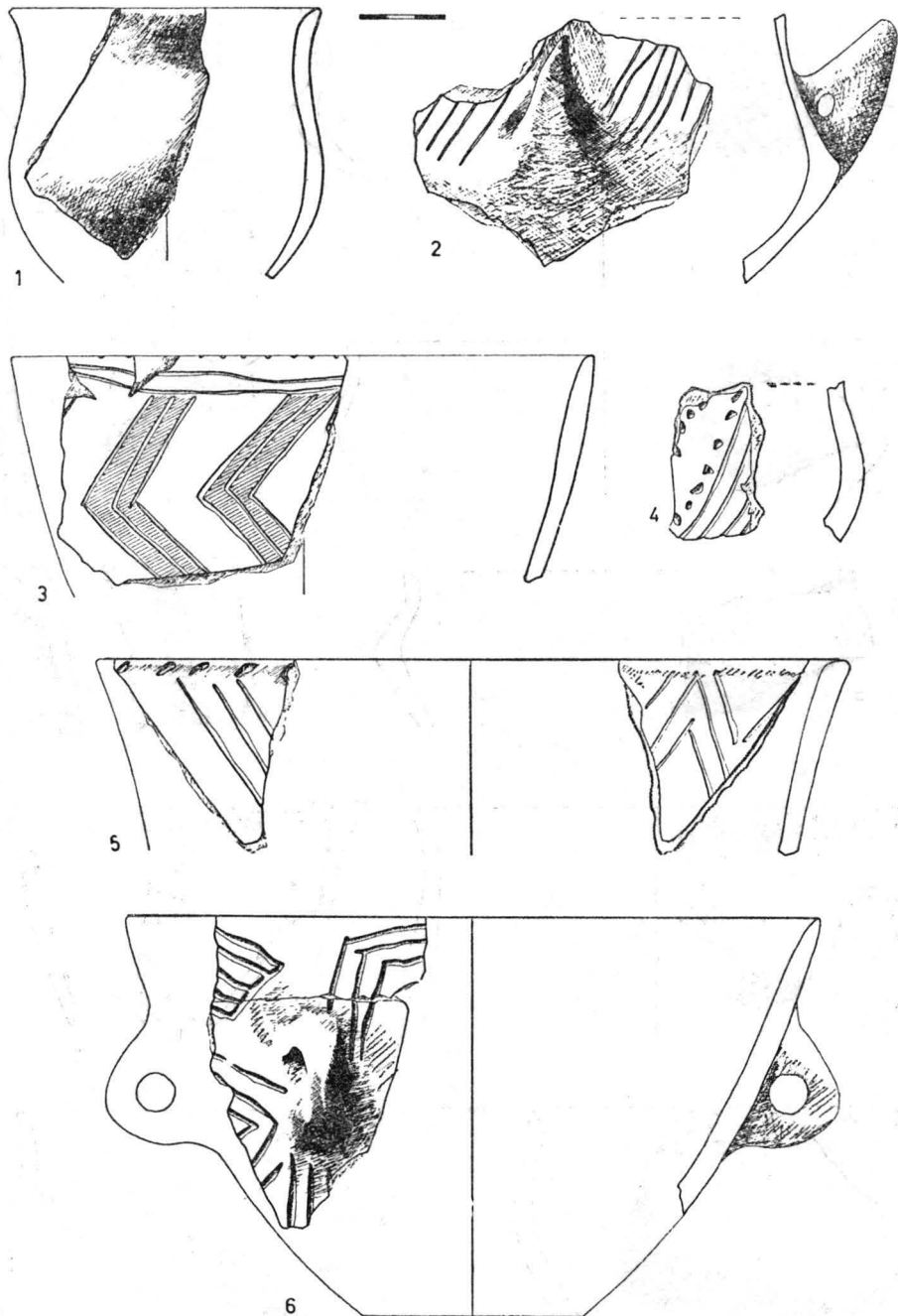
Pl. XXXVI. Ceramică descoperită în groapa nr. 20.

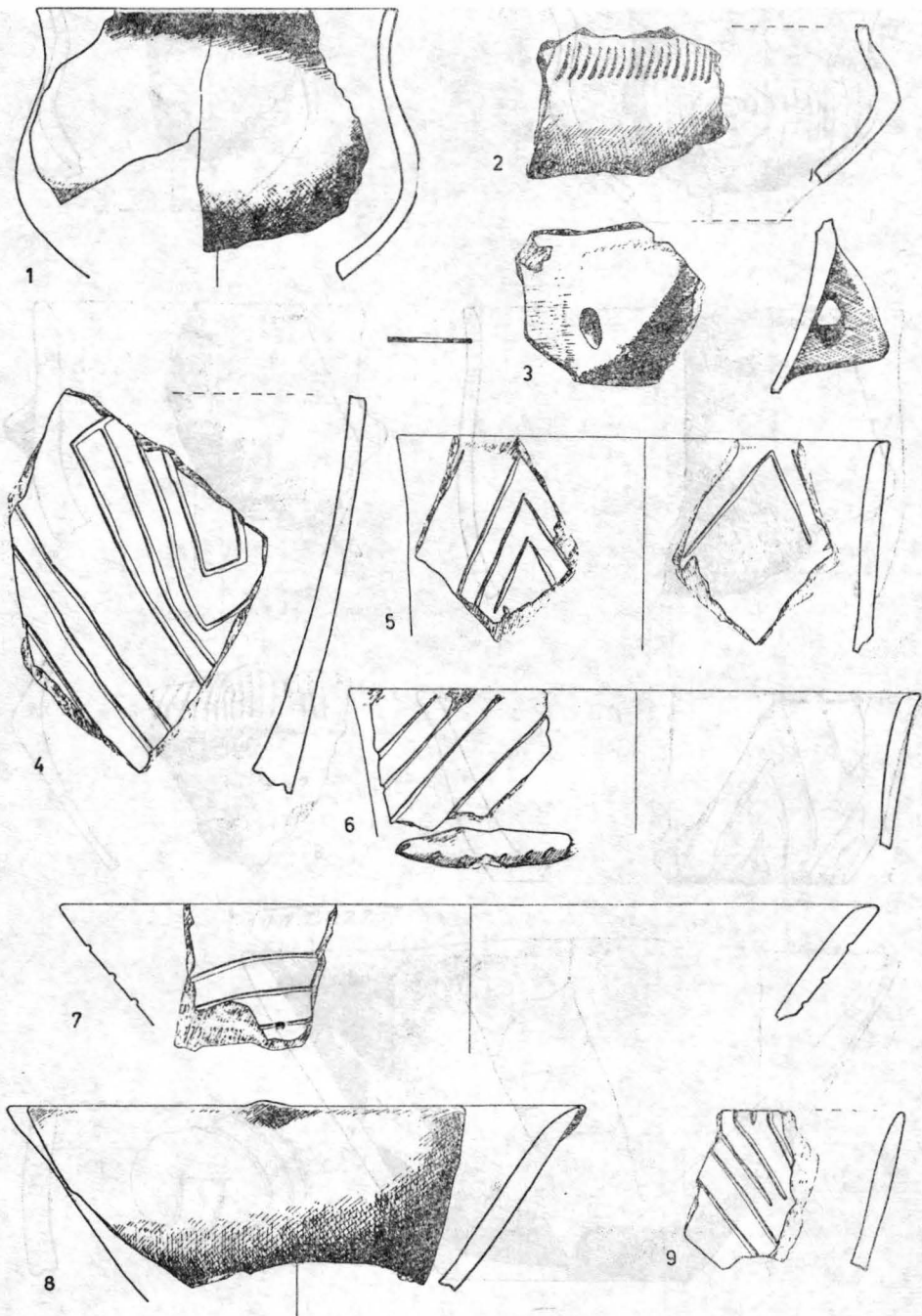
Pl. XXXVII. Ceramică descoperită în groapa nr. 21.

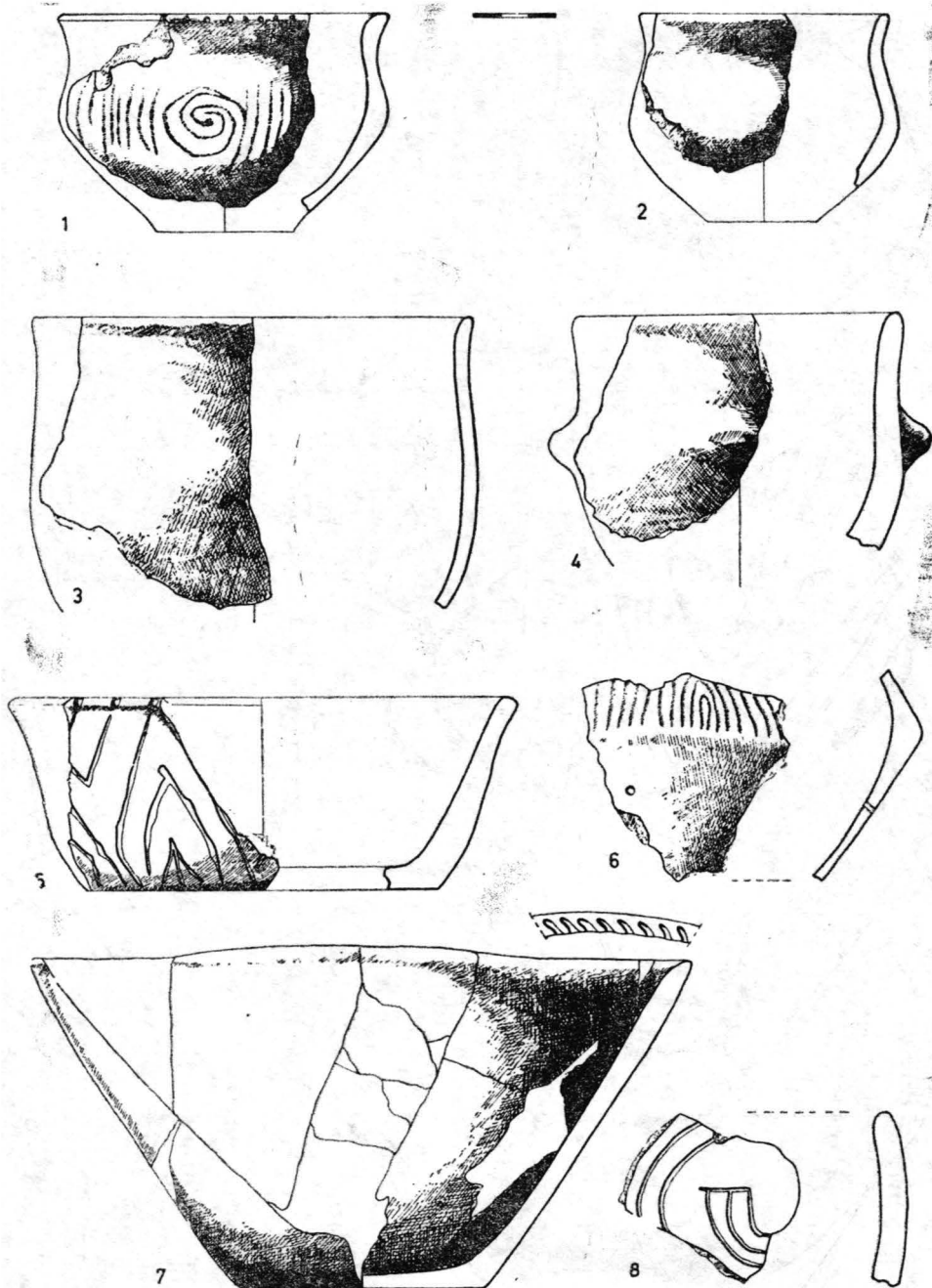
Pl. XXXVIII. Ceramică descoperită în groapa nr. 21.

Pl. XXXIX. Ceramică descoperită în groapa nr. 21.

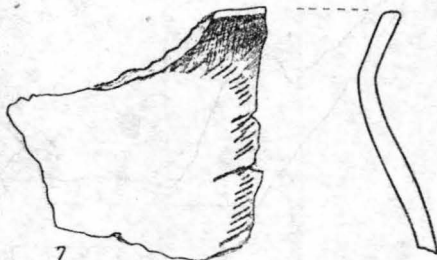
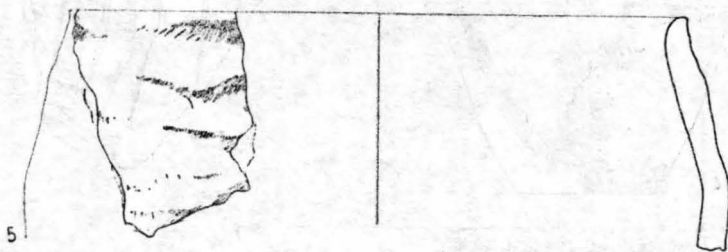
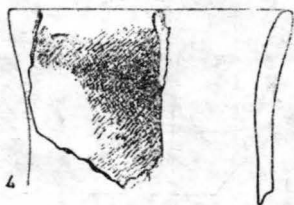
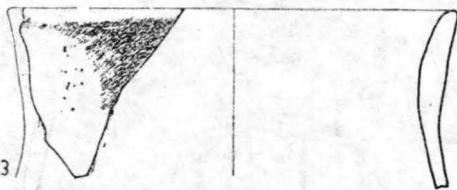
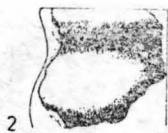
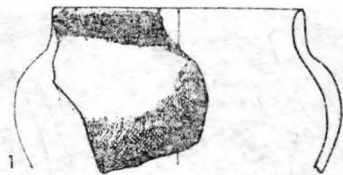

Pl. XL. Ceramică descoperită în groapa nr. 21.

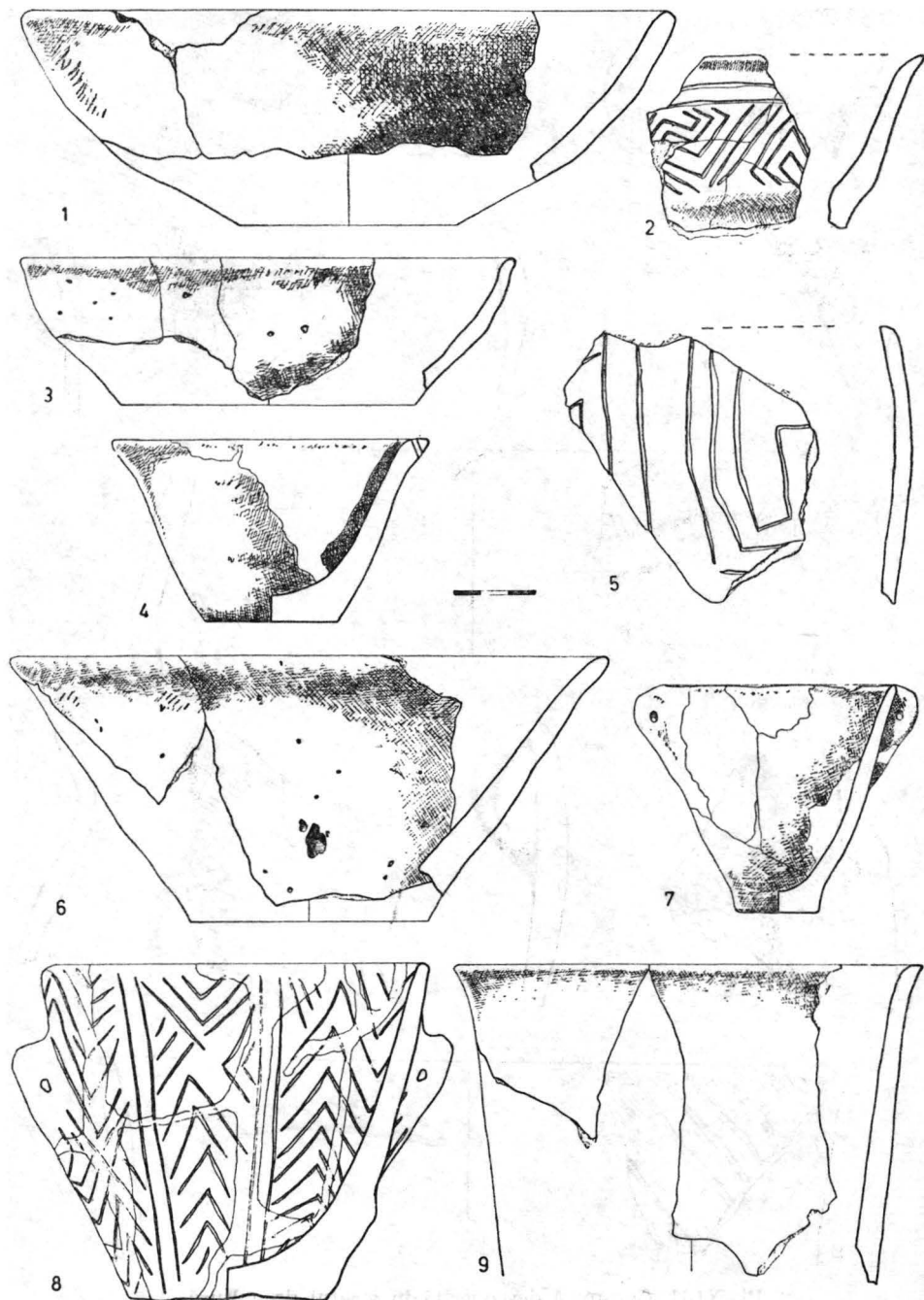

Pl. XLI. Ceramică descoperită în stratul de cultură.

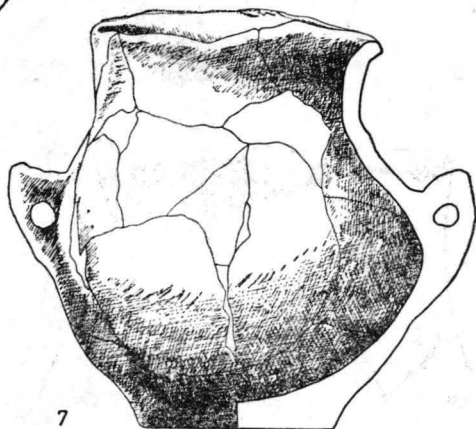
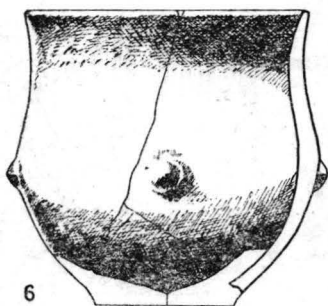
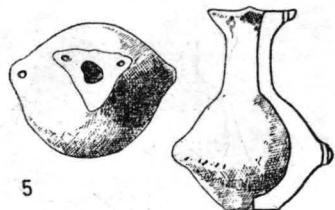
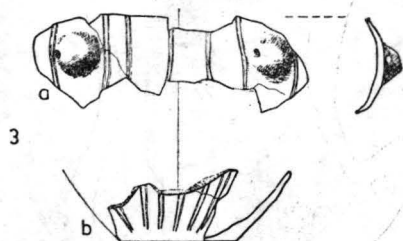
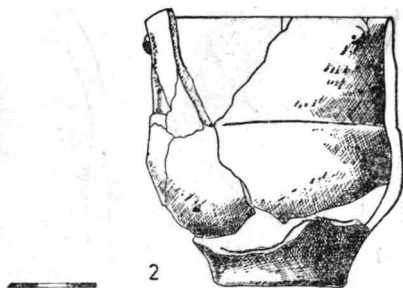

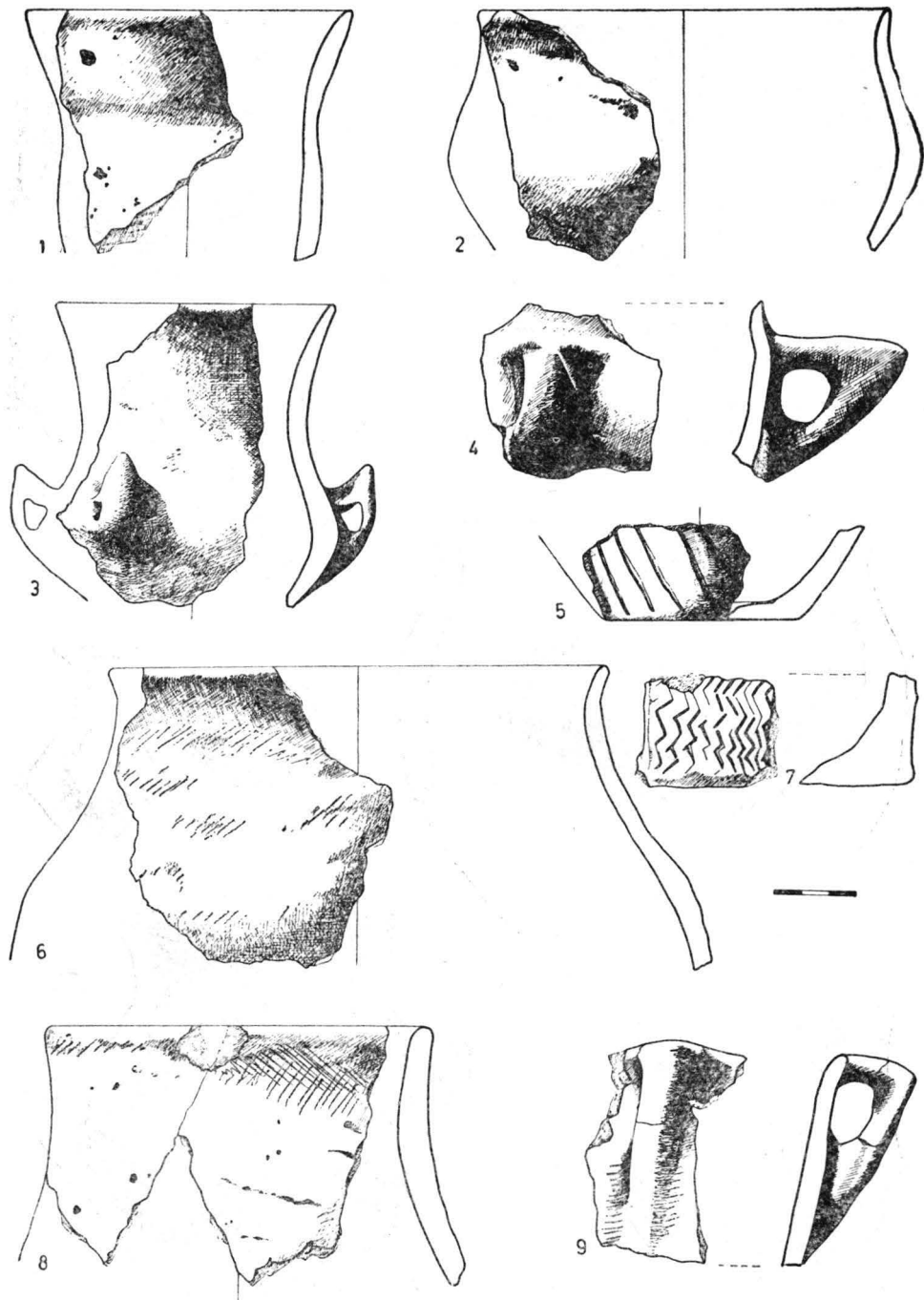
Pl. XLII. Ceramică descoperită în stratul de cultură.

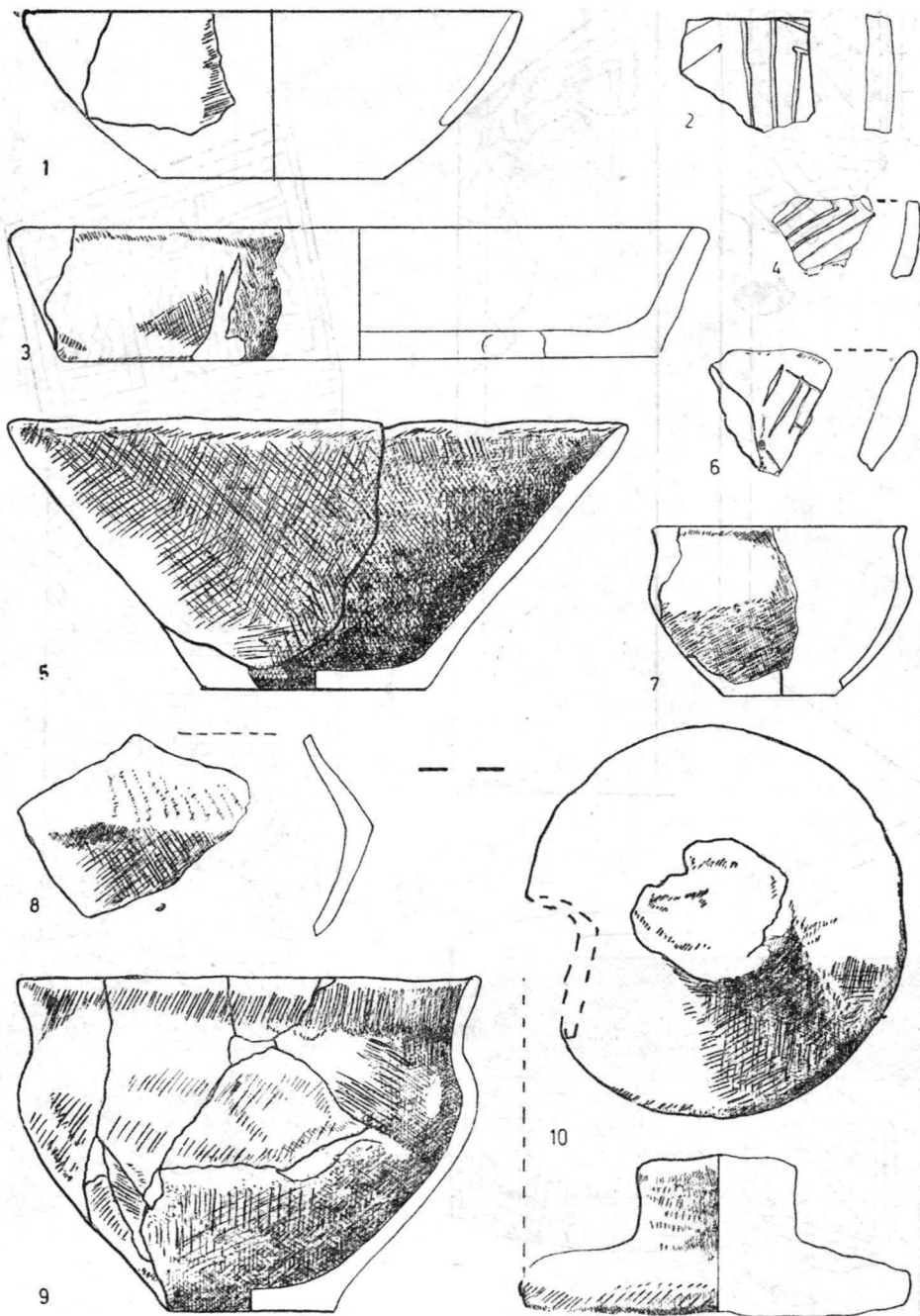
Pl. XLIII. Ceramică descoperită în locuința nr. 1.

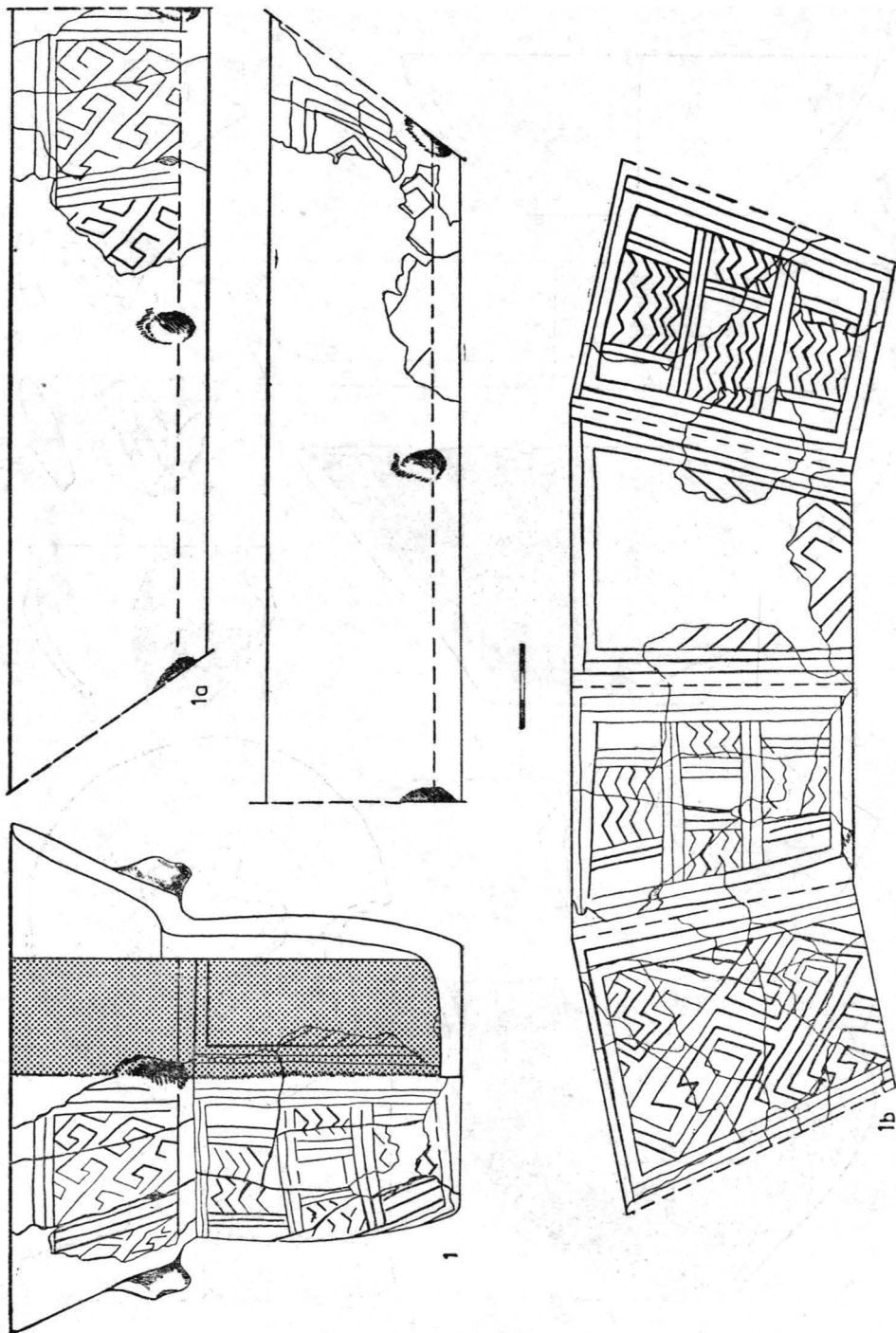
Pl. XLIV. Ceramică descoperită în locuința nr. 1.

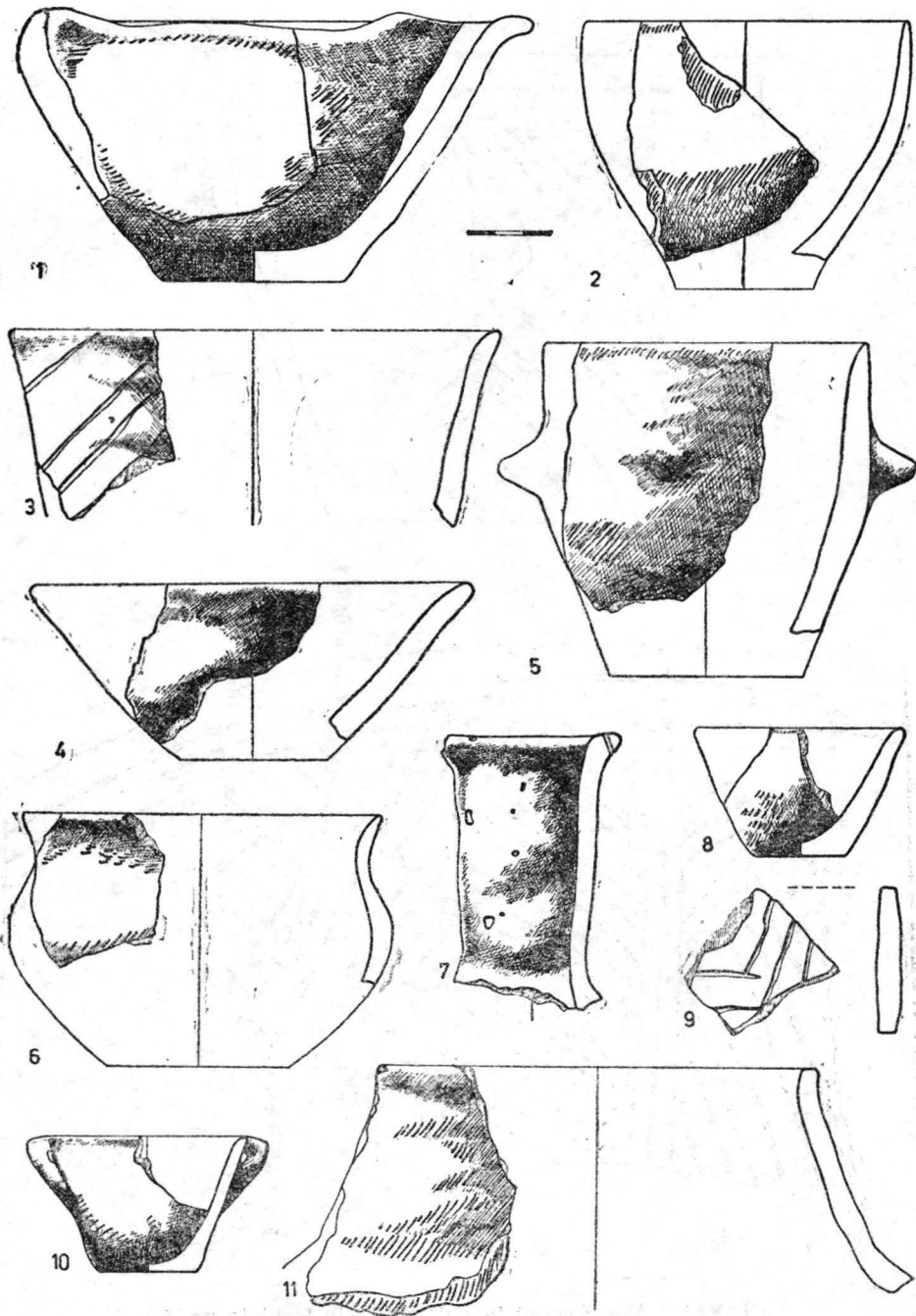
Pl. XLV. Ceramică descoperită în locuința nr. 1.

Pl. XLVI. Ceramică descoperită în locuința nr. 3.

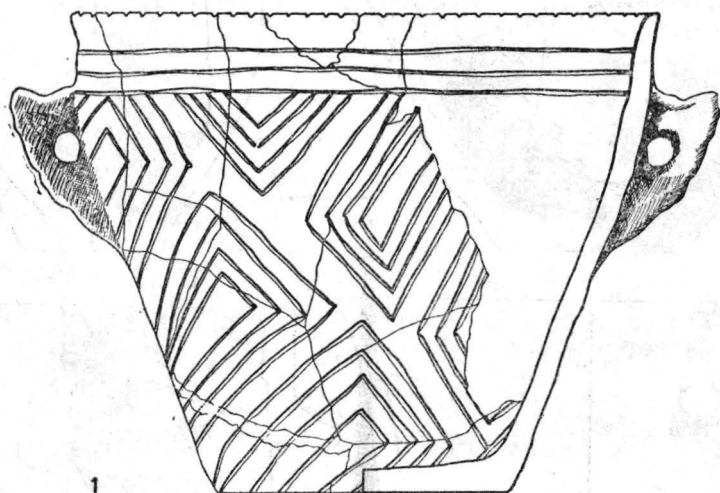

Pl. XLVII. Vas decorat în stil textil din locuința nr. 3.

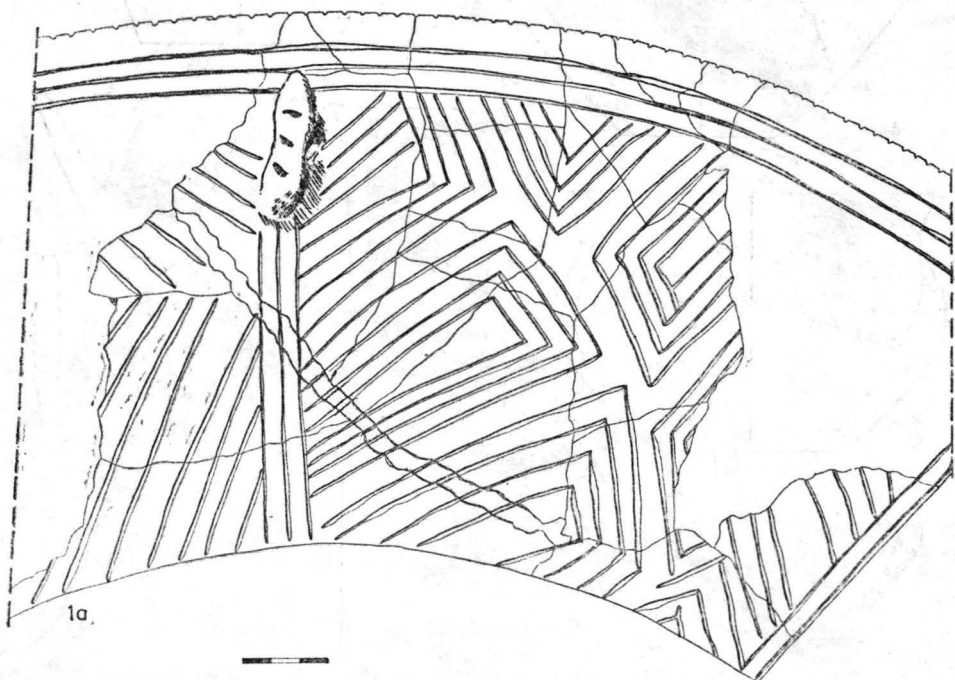

Pl. XLVIII. Ceramică descoperită în locuința nr. 4.

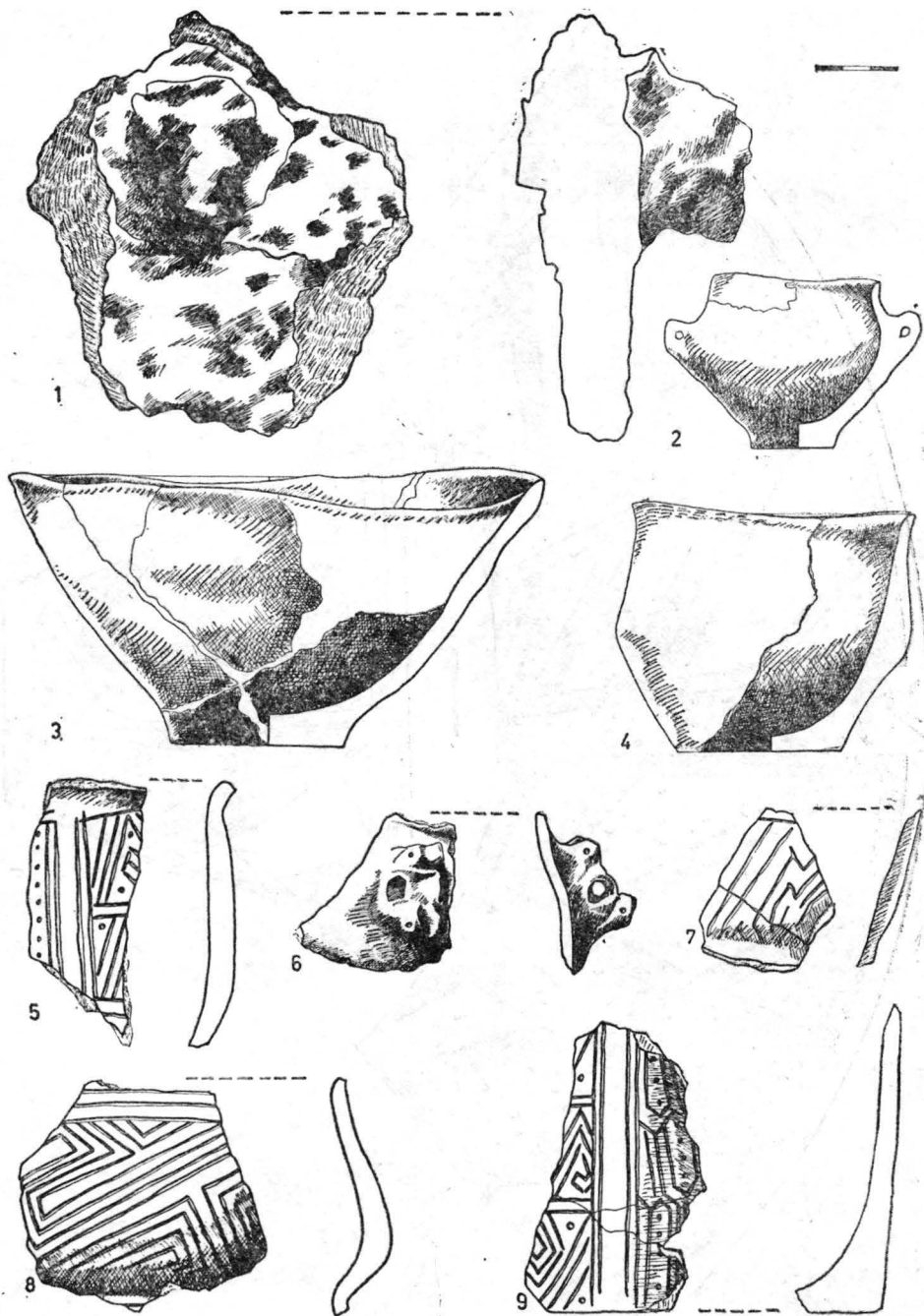
1

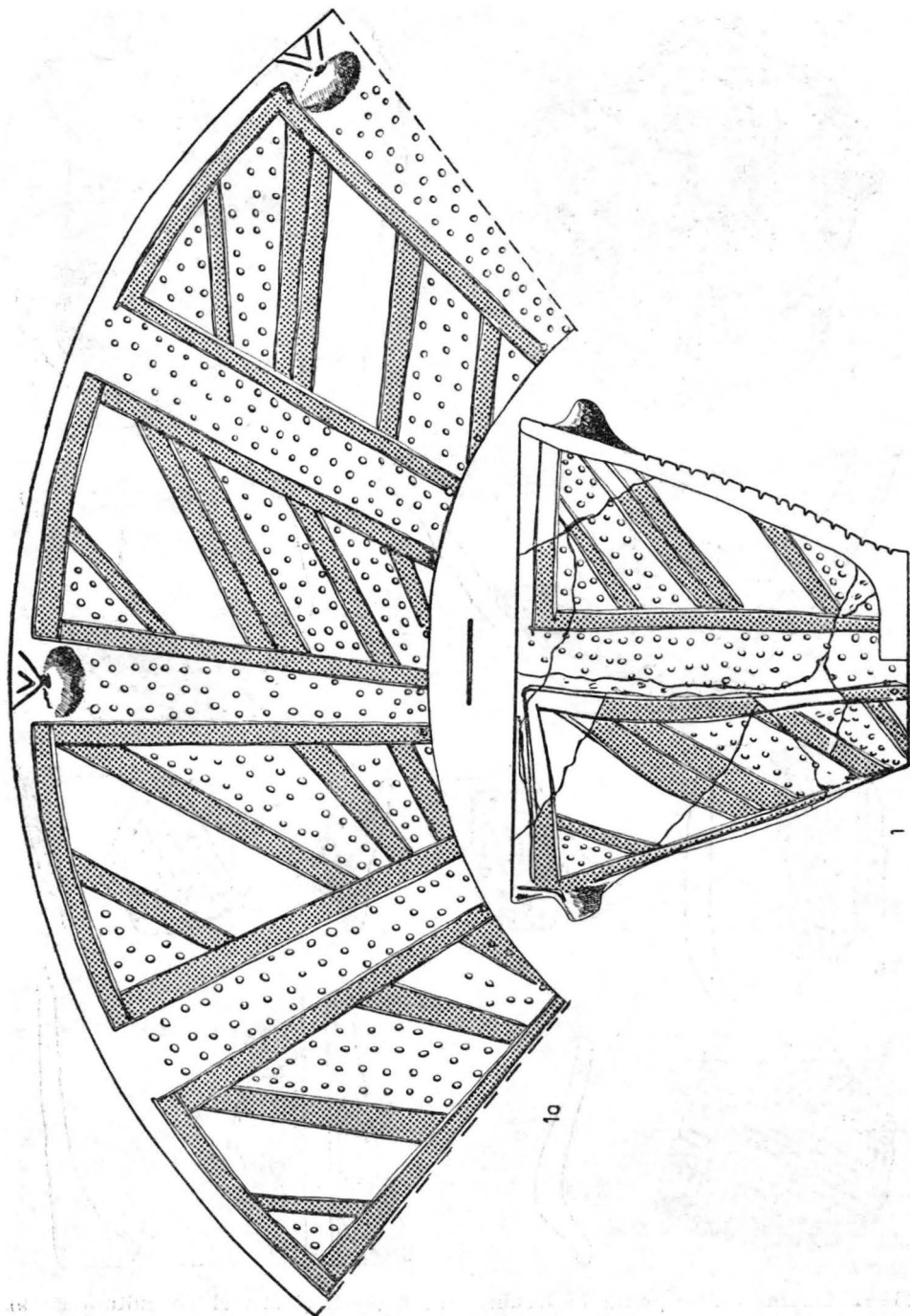
1a

Pl. XLIX. Vas decorat în stil textil din locuința nr. 4.

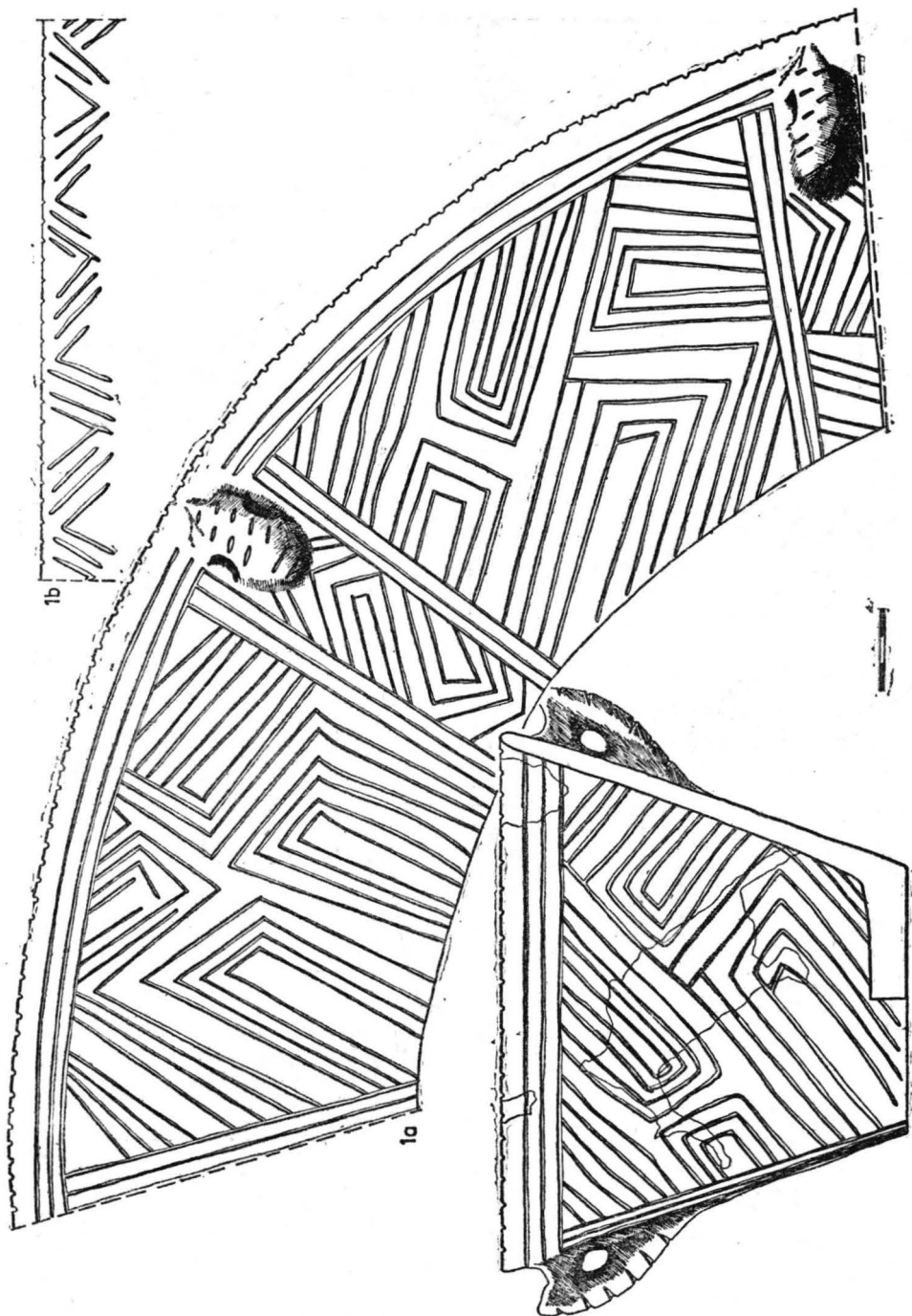

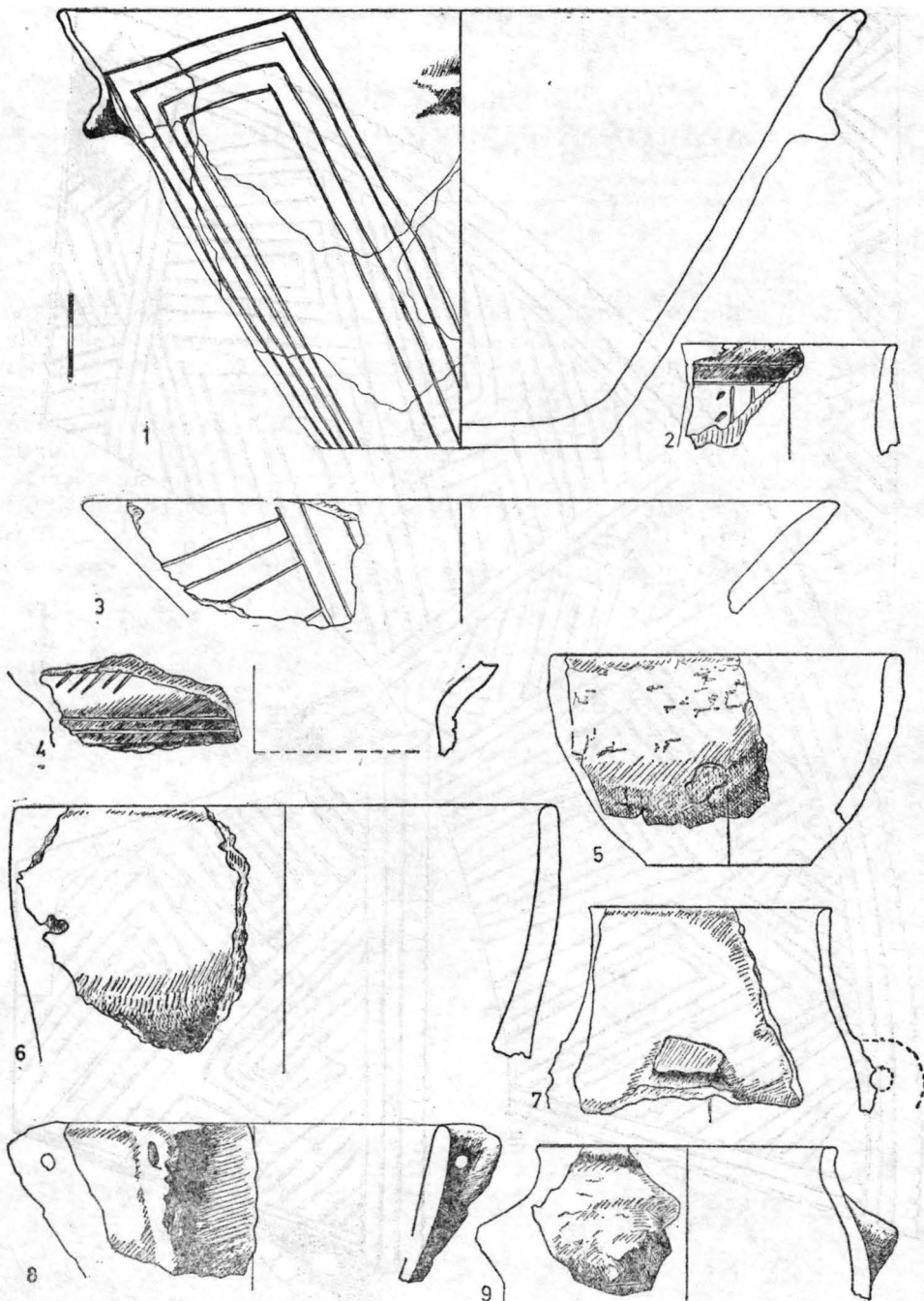
Pl. L. Ceramică descoperită în locuința nr. 6 (2—4) și stratul de cultură (5—9).

Pl. LI. Vas descoperit în locuința nr. 5.

Pl. LII. Vas decorat în stil textil descoperit în locuința nr. 5.

Pl. LIII, Ceramică descoperită în locuința nr. 7.

UN TOPOR DIN CUPRU APARTINÂND CULTURII SĂLCUȚA

ADRIANA OPRINESCU

Viața economică a populațiilor preistorice nu s-a derulat la întâmplare, sub semnul forțelor naturale și a situațiilor conjuncturale. Ele știau că pentru a putea supraviețui era necesar să-și organizeze viața de zi cu zi astfel, încât activitatea de confecționare a uneltelor și armelor să se desfășoare paralel cu identificarea surselor de materii prime și cu cea de perfecționare a metodelor tehnologice. Exploatarea silixului — prima mină fiind documentată încă din paleoliticul superior — și a altor materiale petrografice¹ îi creează omului din acele vremuri o experiență mineralogică și minieră. În acest context, exploatarea timpurie a minereurilor de cupru pare un fapt ce urmează tradiția, perfecționând-o.

Folosirea cuprului nativ și a celui obținut prin mijloace metalurgice este o caracteristică a îndeletnicirilor populațiilor eneolitice din zonele bogate în acest minereu.

Săpăturile efectuate în vara anului 1994 în așezarea eneolitică de pe dealul Sfogea² (sat Cuptoare, comuna Cornea, județul Caraș-Severin) au dus la descoperirea unui topor din cupru. A fost găsit în secțiunea SII/1994, caroul 3c, într-o groapă cu dimensiunile de 2,10×1,95 m, aparținând locuinței sălcuțene, așezat între două pietre ce se încadrează grupării de aici. Grija de a pune bine piesa dovedește importanța acordată acestui tip de unealtă, în dorința de a o folosi un timp cât mai îndelungat.

Descrierea și încadrarea tipologică

Este de formă trapezoidală alungită, cu secțiunea rectangulară și curbura tăișului clar marcată, puțin știrbită ca urmare a folosirii intense. Partea opusă acesteia, deformată ca urmare a întrebuințării ca daltă sau pană, prezintă un mic orificiu — rezultat al metodologiei de turnare, iar pe ambele fețe se văd mici adâncituri datorate baterii în vederea finisării. Dimensiuni: lungime = 11,5 cm; lățime la tăiș = 3,2 cm; lățime la ceafă = 1,6 cm; grosime maximă = 1,3 cm. Greutatea este de 220 g.

Piesa se încadrează în seria topoarelor aparținând tipului Sălcuța, după Al. Vulpe³. Se cunosc patru obiecte de acest tip, încadrate fazei a III-a a culturii Sălcuța.

a. La Vădastra⁴, în punctul Măgura—„Cetate“ a fost găsită o astfel de piesă, despre care se afirmă că a fost realizată din cupru nativ, cu

nuanță roșietică. Dimensiuni: lungime=15 cm; lățime la tăiș=4,5 cm; lățime la ceafă=2 cm.

b. Cele două topoare-dălți descoperite la Piscul Cornișorului⁵, pe podeaua unei locuințe incendiate făceau, probabil, parte integrantă din inventarul gospodăriei respective. Una dintre piese, întocmai ca cea descoperită la Cuptoare—„Sfogeă“, prezintă la partea opusă tăișului urme ale unei utilizări intense. Ambele exemplare au secțiunea dreptunghiulară și sunt aplatizate pe latura tăișului, a cărui curbura este clar marcată. Dimensiuni: lungime: a=14 cm; b=13,9 cm; lățime la tăiș a=4,5 cm; b=4 cm; grosime maximă: a=1,7 cm; b=1,5 cm; greutate: a=480 g; b=330 g.

c. Un exemplar asemănător celor de mai sus a fost recuperat din dărâmăturile unei locuințe, în stațiunea de la Cerăt⁶.

Tipologic, topoarele variantei Sălcuța seamănă cu cele ale variantelor Coteana și Gumelnița⁷, ambele aparținând culturii Gumelnița. Analiza factorială⁸ efectuată asupra datelor metrice ale topoarelor plate și dălților din cupru din România și Cehoslovacia explică legăturile dintre variabilitatea lățimii cefei și a tăișului cu grosimea și lungimea pieselor. Analiza de clusteri a acestor date a realizat clasificarea în trei grupe, în ultima intrând variantele Sălcuța și Gumelnița, subliniindu-se astfel înrudirea lor tipologică.

Buletin metalurgic și metalografic

Analizele metalurgice au fost realizate și comentate de domnul Gheorghe Topan de la Întreprinderea *Armătura* din Cluj-Napoca⁹.

La capătul opus tăișului, toporul prezintă un gol de construcție, asociat cu sulfuri. Suprafața interioară a golului este rugoasă, specifică defectului de retasură. Obiectul prezintă suprapuneri de material nesudat, ca urmare a ciocănilor. Între straturi sunt intercalate urme de zgură datorate prelucrării și sudării la cald.

Microstructura este constituită din cristale de cupru alungite în direcția deformării (longitudinal). La microscop se observă benzi de alunecare a cristalelor, ce se formează de obicei atunci când materialul suferă deformări mari la rece. S-a constatat și existența unor incluziuni sferice — impurități de zgură.

Duritatea obiectului s-a măsurat cu un aparat PH-C-02/02 în următoarele condiții: sarcina — 1 000 kgf, bila cu diametrul de 10 mm, timp de expunere — 30 secunde. Au fost obținute 54,9 unități Brinell, specifice cuprului deformat la rece sau la cald.

Piesa a fost realizată prin turnare în poziție verticală. În urma solidificării, la partea superioară s-a format un gol de construcție în formă de pâlnie. Pentru a fi finisată, ea a fost bătută la cald și la rece. La ciocănire, o parte a golului de construcție s-a închis, dar temperatura fiind scăzută (sub 700°C), materialul nu s-a sudat, prezentând fisuri mai ales în părțile laterale.

Analiza spectrală indică existența metalului aproape în stare pură, cuprul fiind în proporție de 99,95%.

Cele două topoare-dălți de la Sălcuța supuse analizelor¹⁰ au dat ca procente pentru cupru 99,46 și, respectiv, 99,57%. Alte analize publicate fără comentariu¹¹ au fost efectuate asupra mai multor obiecte din cupru aparținând culturii Sălcuța din stațiunile Sălcuța și Verbicioara. Referitor la piesele de mai sus, una este prezentată ca fiind confecționată din cupru pur, iar cealaltă din cupru cu urme de argint.

Acul din cupru găsit la Peștera Hoților¹² (lângă Băile Herculane, județul Caraș-Severin), în stratul C1, în afară de cupru mai conține: Ag 0,006, Al 0,03, Fe 0,01, cât și Ca, Mg, Si.

Comparând analizele făcute asupra pieselor din cupru găsite în aria culturilor Sălcuța și Gumelnița, cercetătorul E. Comșa¹³ ajunge la concluzia că purtătorii culturii Sălcuța au folosit două tipuri de minereuri: unul cu urme de argint, uneori argint și fier; cel de-al doilea cu infime urme de nichel. Totodată, avansează ipoteza că ultimul este tipic numai pentru Oltenia, în timp ce primul — în funcție de cantitatea de argint și nichel pe care o conține — caracterizează una din cele două comunități culturale (concentrația este mai mare la cele provenind din mediul Gumelnița). Rămâne ca cercetări viitoare în acest domeniu să confirme sau să infirme această ipoteză și pentru piesele aparținând culturii Sălcuța din Banat.

Aceste diferențieri aduc în prim plan problema locului de unde era procurat mineralul, conturându-se mai multe zone ca prezumtive surse de minereu. Pentru Oltenia, cel de la Baia de Aramă¹⁴ pare a fi cel mai indicat în realizarea pieselor din cupru ale populațiilor sâlcutene. Banatul, datorită frecvenței mari a zăcămintelor din cupru sau a mineralelor conținând cupru¹⁵, precum și a absenței analizelor specifice asupra pieselor eneolitice, este mai greu de cartat din acest punct de vedere. Întrucât cuprul nativ poate fi găsit în albiile râurilor sau pârâurilor din apropierea zăcămintelor de cupru, identificarea lui poate constitui un prim pas în descoperirea și apoi folosirea acestor zăcămine.

Încadrarea culturală

Prin caracteristicile sale metrice, toporul de la Cuptoare—„Sfogeă“ se înscrie mai degrabă în categoria dălților, având însă toate atributele topoarelor plate. Apartine culturii Sălcuța (faza IIc—III) existentă în așezare. În afara analogiilor cu piese similare din țară, deja prezentate, își găsește corespondențe în depozitul de la Pločnik¹⁶, în materialele provenind din peștera Zlot¹⁷, în stratul IIa de la Maliq¹⁸.

*
* *

Descoperirea unui număr relativ mare de obiecte din cupru în stațiunile de la Cuptoare—„Sfogeă“ și Băile Herculane—„Peștera Hoților“ (ace, sule, cârlige de undiță, perle din cupru) ar putea indica o activitate metalurgică locală, idee sprijinită și de faptul că surse ale mine-reului de cupru se găsesc în imediata apropiere a celor două localități¹⁹. Purtătorii culturii Sălcuța și-au făcut o îndeletnicire din prelucrarea

metalului, existența ei fiind susținută și de descoperirile din peștera Zlot²⁰ din Iugoslavia unde, pe o suprafață restrânsă au fost găsite peste 50 de obiecte din cupru, întregi și fragmentare. Această abundență de materiale conduce la concluzia că așezarea a fost într-o anumită fază a evoluției ei un important centru de extracție, dar și unul metalurgic, piesele fiind lucrate în locurile unde au fost descoperite.

Complexul Bujanj—Sălcuța—Krivodol a cunoscut o intensă metalurgie. El s-a dezvoltat pe spațiul inițial stăpânit de grupe eneolitice timpurii cu activitate metalurgică: Vinča—Pločnik, Vinča—Rast, Građešnica, în parte Gumelnița, legate de exploatarea de la Rudna Glava și Ali Bunar²¹.

Apariția metalurgiei cuprului este un proces intern, cu multiple valențe și consecințe. Toate descoperirile documentează rolul hotărâtor al ținuturilor bogate în cupru în evoluția culturală a populațiilor aflate în aceste regiuni.

NOTE

1 Jovanović, în *Découverte du métal*, p. 93.

2 Gh. Lazarovici, în *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979; Idem, în *Banatica*, VI, 1981, p. 35—41; A. Oprinescu, în *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, p. 16—17; Idem, *A XXVIII-a sesiune națională de rapoarte arheologice*, Cluj-Napoca, 1995, p. 27—28.

3 Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, în *Prähistorische Bronfunde*, Abt. IX, Band 5, München, 1975, p. 57; Taf. 32; Idem, în *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 221.

4 E. Comșa, în *Dacia*, NS, XXV, București, 1981, p. 334.

5 D. Berciu, în *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 233—234.

6 E. Comșa, *op. cit.*, p. 335; Al. Vulpe, *Die Äxte...*, p. 57, nr. 258, Taf. 32.

7 Al. Vulpe, *Die Äxte...*, p. 56—57, Taf. 32.

8 Z. Kalmar-Maxim, în *Acta Musei Porolissensis*, XVI, Zalău, 1992, p. 80.

9 Ținem să aducem, încă o dată, pe această cale, mulțumiri domnului Gheorghe Topan pentru sprijinul științific acordat.

10 D. Berciu, *op. cit.*, p. 234 și Anexa III, „Prospecțiuni“, Întreprinderea de prospecțiuni și laboratoare, Buletin de analiză nr. 536/1951, p. 356.

11 E. Comșa, *op. cit.*, p. 340, nota 92 și p. 341, notele 93—104.

12 P. Roman, în *Dacia*, XV, București, p. 60, Abb. 17/3.

13 E. Comșa, *op. cit.*, p. 341.

14 *Ibidem*, p. 340; C. N. Mateescu, în *SCN*, 3, 1960, p. 281, nota 1.

15 C. Beșliu, Gh. Lazarovici, Agatha Olariu, în *Acta Musei Porolissensis*, XVI, Zalău, 1992, p. 116.

16 B. Jovanović, în *Metalurgija Eneolitskog Perioda Jugoslavije*, Beograd, 1971, pl. VI.

17 N. Tasić, în *Praistorija Jugoslavenskih Zemlja, III. Eneolitsko Doba*, Sarajevo, 1979, p. 108.

18 F. Prendi, în *Studia Albania*, III-e année, 1, 1966, Tirana, Taf. III/d.

19 C. Beșliu, Gh. Lazarovici, Agatha Olariu, *op. cit.*, anexa S, p. 123—125; M.S. Petrescu, O. Popescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 65—66.

20 N. Tasić, *op. cit.*, p. 107.

21 B. Jovanović, în *Anatolica*, XIX, 1993, p. 65.

EINE KUPFERAXT DER SÂLCUȚA-KULTUR ANGEHÖREND

(Zusammenfassung)

Die wirtschaftliche Existenz der vorgeschichtlichen Bevölkerungen hat sich nicht zufällig, unter den Zeichen der natürlichen Kräfte und konjunkturellen Situationen abgewickelt. Die Bevölkerungen wussten, dass sie — um zu überleben zu können — sich das tägliche Leben so organisieren müssen, dass die Herstellungstätigkeit der Werkzeuge und Waffen sich parallel mit der Identifizierung der Rohstoffesourcen und mit der Verbesserung der technologischen Methoden abrollt.

Die Axt hat im Sommer des Jahres 1994, in der äneolithischen Siedlung vom Sfogea Hügel (Dorf Cuptoare, Gemeinde Cornea, Kreis Caraș-Severin) unternommenen Grabungen, hatten zur Entdeckung einer Kupferaxt geführt. Das Stück befand sich in einer Grube von $2,10 \times 1,95$ m, die der Sâlcuța-Wohnung angehört hat.

Die Axt hat eine verlängerte trapezoidale Form, mit rechteckigen Sektion und mit der Schneidekrümmung deutlich markiert. Die Dimensionen sind die folgenden: Länge=11,5 cm, Breite an der Schneide=3,5 cm, Breite am Nacken=1,6 cm, maximale Dicke=1,3 cm. Gewicht=220 g.

Das Stück reiht sich der Serie der Äxte vom Typus Sâlcuța an, nach Al. Vulpe³. Die Äxte der Sâlcuța-Variante ähneln typologisch mit denen der Coteana- und Gumelnița-Varianten⁷, beide der Gumelnița-Kultur angehörend. Man kennt vier Gegenstände von diesen Typ, die der dritten Phase der Sâlcuța-Kultur eingerahmt wurden. Sie stammen aus den Siedlungen von Vădastra⁴, Piscul Corniorului⁵ (zwei Gegenstände) und Cerât⁶.

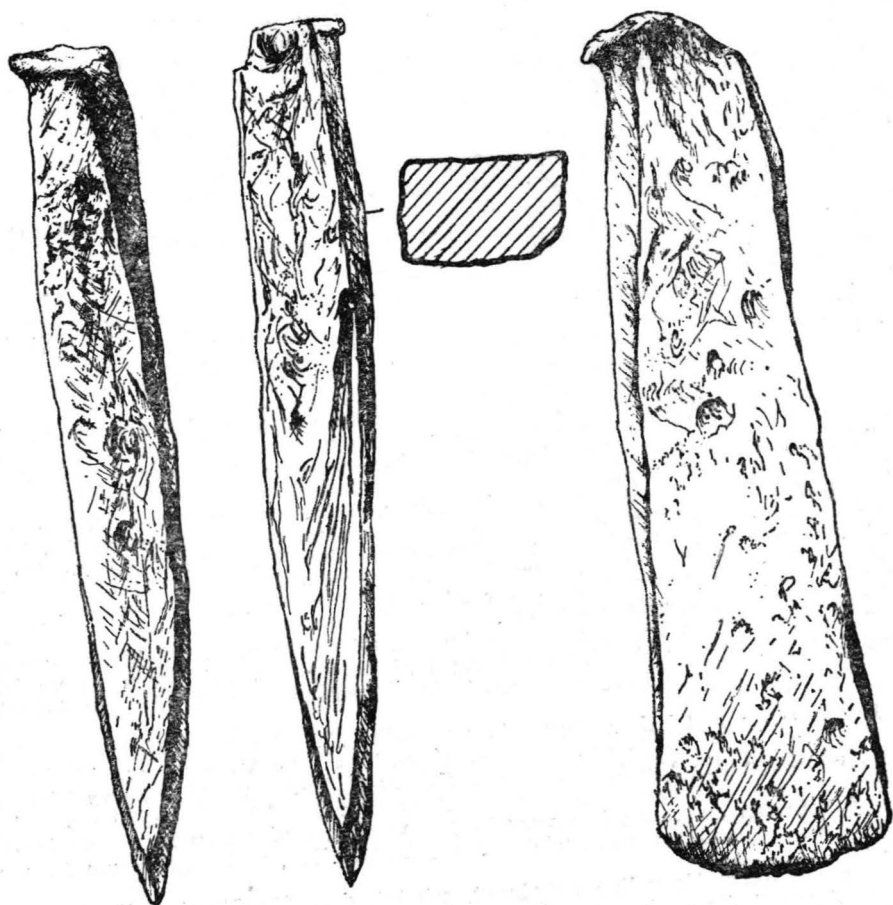
Die metallographischen und metallurgischen Analysen⁹ haben gezeigt, dass das Stück durch Giessen in senkrechten Position hergestellt wurde. Nach der Verdichtung, entstand auf dem oberen Teil eine trichterförmige Konstruktionsleere. Um das Stück zu vollenden wurde es bei warm und kalt geklopft. Beim Hämmern schliesste sich teilweise das Konstruktionsloch, doch der niedrigen Temperatur wegen (unter 700°C) hatte das Material nicht zusammengeschmolzt, so dass Risse zurückgeblieben sind, überhaupt auf den Seiten. Die Härte des Gegenstandes ist von 54,9 Brindell-Einheiten, die spezifisch für das bei kalt oder bei warm deformierten Kupfer ist. Die Mikrostruktur ist von Kristallen gegeben, die der Deformationsdirektion nach verlängert sind.

Man hat die Existenz mancher kugelförmige Inklusionen-Schlackenunreinheiten festgestellt, die der Verarbeitung und Schweißen bei warm zu verdanken sind. Die Spektralanalyse beweist die Gegenwart des Kupfers in beinahe reinen Zustand: 99,95%.

Durch seine metrischen Eigenschaften, reiht sich der Gegenstand von Cuptoare-, „Sfogea“ eher der Meisselserie an, obwohl es alle Attribute der Flachbeile hat. Es wurde in der IIc—III Phase der Sâlcuța-Kultur eingeordnet, ebenfalls die Siedlung wo es gefunden wurde. Ausser Analogien mit ähnliche Stücke die sich im Land befinden und die schon vorgetragen wurden, findet man Korrespondenzen im Depot von Pločnik¹⁶, im Material von der Zlot-Hölle¹⁷, und im Stratum IIa von Malič¹⁸.

Was die Rohstoffquellen anbelangt, scheint, dass für Oltenien die Erze von Baia de Aramă¹⁴ die geeignetsten für die Herstellung der Kupfergegenstände sind. Das Banat, dank der grossen Anzahl der Kupfersammellagern und dem Fehlen der spezifischen Analysen für den äneolithischen Gegenstände, ist es schwerer eine Kartierung herzustellen. Weil man das in natürlichen Zustand befindliches Kupfer in den Fluss- und Bachbetten, die sich in der Nähe der Lagerstätte befinden, versorgen kann, könnte seine Identifizierung ein erster Schritt in der Entdeckung und Nutzung dieser Lagerstätte sein.

Die Entdeckung einer ziemlich grosse Zahl von Kupfergegenstände in den Stationen von Cuptoare — „Sfogea“ und Băile Herculane — „Pește-a Hotilor“ könnte eine lokale metallurgische Tätigkeit beweisen, Idee die auch von der Tatsache, dass sich Sourcen des Kupfererzes in der Nähe der beiden Ortschaften befinden, unterstützt wird¹⁹.

CONSIDERAȚII ANTROPOLOGICE ASUPRA UNOR OASE UMANE PROVENITE DIN PEȘTERA DE LA ROMĂNEȘTI (JUD. TIMIȘ)

MARIUS MUNTEAN

Materialul studiat provine din săpăturile arheologice efectuate în anul 1991 în peștera de la Românești de către Fl. Drașovean, Fl. Gogăltan și P. Rogozea. Am primit spre determinare patru loturi de oase. Aceste conțineau oase umane și de animale. Cele patru loturi de oase proveneau:

— două din secțiunea I. Una dintr-o albiere de la marginea peșterii, iar cea de-a doua dintr-o groapă din imediata vecinătate a albiei. Ambele erau acoperite cu un strat de pietre (2).

Cel de-al treilea lot provenea din primul nivel al secțiunii a doua (4). Al patrulea lot provenea din secțiunea a treia (2).

Metodă de lucru și rezultate

Am separat oasele umane de oasele de animale, acestea din urmă au fost date spre determinare d-nei Georgeta El Susi.

Oasele umane, întregi sau fragmentare sunt în număr de 116. Majoritatea lor reprezintă oase mici: vertebre, oase carpiene, metacarpiene, tarsiene, metatarsiene și falange. Oasele craniene și oasele lungi sunt reprezentate prin puține fragmente.

După separarea oaselor de animale am identificat fiecare os, iar acolo unde a fost posibil am determinat sexul și vârsta individului căruia i-a aparținut. De asemenea, am comparat între ele cele patru loturi de oase.

Din secțiunea I-a am primit un număr de 67 de oase, 33 din albiere și 34 din groapă.

Oasele găsite în groapă se prezintă în felul următor:

— 7 oase provin din cranii:

— un fragment de mandibulă care a aparținut unui copil de 4 ani

— un fragment de maxilă provenit de la un copil de 8 ani;

— un fragment de sfenoid provenit de la un copil;

— 3 fragmente de calotă, două de la copii și una de la un matur;

— vertebrele, întregi sau fragmentare, sunt în număr de 9:

— două vertebre cervicale;

— două vertebre toracale;

— 4 vertebre lombare, dintre acestea una este de copil;

— un fragment de sacru provenit de la un copil;

— s-a mai găsit un fragment de coastă.

Membrul superior este reprezentat prin 8 oase:

- un fragment de claviculă dreaptă;
- 2 scapule, pereche provenite de la o femeie;
- o scapulă stângă provenită de la un bărbat;
- un fragment de radius stâng, provenit de la un bărbat;
- 3 fragmente din ulne: un fragment dintr-o ulnă dreaptă care a aparținut unui bărbat, un corp de ulnă stângă care a aparținut unei femei a cărei vârstă era aproape de 20 de ani și pare să fie pereche cu ulna dreaptă găsită în secțiunea a doua; al treilea fragment a aparținut unui copil.

Membrul inferior este reprezentat prin 10 oase:

- 2 fragmente de oase coxale: un ischion provenit de la un copil și un fragment de ischion provenit de la o femeie;
- 2 fragmente de femur: jumătatea superioară a unui femur provenit de la o femeie și un fragment de corp femural provenit de la un copil. Acesta se întregește cu alte două fragmente găsite în albierea din secțiunea întâia și din secțiunea a doua.
- un fragment de fibulă stângă provenită de la un bărbat;
- 4 oase tarsiene: un talus drept provenit de la un bărbat, un calcaneu, un talus și un navicular, toate trei din partea stângă, au aparținut aceleiași femei;

- un metatarsian prim provenit de la un bărbat.

În albiere am identificat un număr de 33 de oase:

- 6 vertebre, întregi sau fragmentare, una cervicală, și cinci toracale, dintre acestea două suprapuse aparțineau unui bărbat;
- 6 fragmente costale provenite de la bărbați, femei și una de copil;
- un fragment de stern.

Membrul superior este reprezentat prin 12 oase:

- 3 clavicule: una stângă provenită de la un bărbat și două dreaptă și stângă, nepereche, provenite de la două femei;
- două scapule din partea dreaptă provenite de la doi copii, ambii în vârstă de 9—10 ani;
- două fragmente de humerus ambele din dreapta, provin de la un bărbat și un copil;
- extremitatea superioară a unui radius stâng, provenit de la un bărbat;

- 3 fragmente de ulnă, toate din partea stângă, două provin de la două femei, cea de-a treia de la un bărbat, același de la care provenea și fragmentul de ulnă;

- un metacarpian II din stânga provenit de la o femeie.

Membrul inferior este reprezentat printr-un număr de opt oase:

- un fragment de corp femural drept provenit de la un copil;
- un fragment dintr-o tibie stângă provenită de la o femeie;
- 2 fragmente de fibule dintre care una din partea dreaptă a aparținut unui bărbat;

- 2 talusuri din partea stângă provenite de la două femei;

- 2 oase metacarpiene.

Din secțiunea a doua provin 45 de oase.

Oasele craniene sunt reprezentate prin trei fragmente:

- un temporal stâng, provenit de la o femeie;

— 2 fragmente ale aceleiași mandibule, provenite tot de la o femeie matură.

Scheletul axial este reprezentat prin 20 de vertebre întregi sau fragmentare:

— o vertebră cervicală;

— 5 vertebre toracale

— 13 vertebre lombare dintre care 10 provin de la 3 femei (grupate 4, 3 și 3), iar 3 provin de la 3 bărbați diferiți;

— un fragment de sacru de copil.

Am mai identificat 2 fragmente de coaste și 2 fragmente de stern.

Oasele membrului superior sunt în număr de 10:

— un fragment dintr-o claviculă dreaptă;

— 2 scapule din partea dreaptă provenite de la 2 femei;

— o ulnă dreaptă provenită de la o femeie a cărei vârstă se apropia de 20 de ani;

— 2 metacarpiene III, unul provenit de la un bărbat celălalt de la o femeie;

— 2 metacarpiene fragmentare;

— 2 falange.

Membrul inferior este reprezentat prin 7 oase:

— un ilion stâng provenit de la un copil;

— un epicondil femural distal din dreapta provenit de la un copil;

— 2 oase tarsiene, un talus și un os navicular, ambele din dreapta provin de la același individ de sex masculin;

— 2 prime metatarsiene din stânga, unul provine de la o femeie, celălalt de la un bărbat;

— 2 falange.

Din secțiunea a treia provin 4 oase:

— o hemimandibulă dreaptă care a aparținut unui senil;

— un fragment de coastă.

— un metacarpian II din dreapta provenit de la o femeie;

— un talus stâng provenit de la o femeie.

Discuții

Cele 116 oase umane, provenite din cele 3 secțiuni, reprezintă toate segmentele corpului omenesc. Ele provin de la mai mulți indivizi. Am putut identifica: 4+x femei, pe baza celor 4 talusuri stângi provenite de la persoane de sex feminin, 3+x bărbați, identificați pe baza celor 3 mărimi de vertebre lombare aparținând unor persoane de sex masculin și 4+x copii. Aceștia au fost identificați pe baza fragmentului de mandibulă provenită de la un copil de 4 ani, al fragmentului de maxilă provenit de la un copil de 8 ani și a celor 2 scapule provenite de la doi copii de 9—10 ani.

În lotul de oase studiat sunt reprezentate toate vârstele de la infantis I (4 ani) până la senil.

Deși oasele au fost observate cu multă atenție, pe nici unul nu am surprins urme de tăiere, zgâriere sau rosături de animal. Având în vedere

și faptul că foarte multe dintre oase provin de la extremitățile membrelor, porțiuni aproape lipsite de mușchi și formate în special din oase și tendoane nu cred că poate fi vorba despre canibalism sau ca indivizii respectivi să fi fost devorați de animale.

Faptul că am găsit 3 fragmente din același os în 3 secțiuni diferite, pe o distanță de cel puțin 30 m și a unei perechi de ulne situate în 2 secțiuni diferite mă face să cred că scheletele au fost împrăștiate prin peșteră la mai mulți ani de la deces, după dezintegrarea părților moi.

Numărul mare al indivizilor, peste 11, care s-au degradat undeva și apoi au fost împrăștiati prin peșteră mă face să cred că resturile osoase determinate provin dintr-un cimitir format din cadavre care au fost expuse sau depuse, probabil în peșteră.

Concluzii

1. Oasele determinate au fost găsite într-o poziție secundară, neanatomică. Ele reprezintă toate segmentele corpului omenesc.
2. În această poziție au ajuns la mai mulți ani de la deces, după descompunerea părților moi.
3. Oasele determinate provin de la cel puțin 11 indivizi: 4 femeie, 3 bărbați și 4 copii.
4. Sunt reprezentate toate grupele de vârstă de la infants I la senilis.

BIBLIOGRAFIE

- P. CLAVELIN, L. DEROBERT — *Ostéométrie anthropo-médico-légale*. 1946, Paris, Ed. Bailliere et fils.
 FL. DRAȘOVEAN — 1991 — *Caiet de săpătură*.
 MARTIN R., SALLER K. — *Lehrbuch der Anthropologie*. Fischer Verlag 1957.
 P. ROGOZEA — *New archaeological finds in the Cave from Românești, Timiș country*, 1994.

ANTHROPOLOGICAL CONSIDERATIONS ON HUMAN BONES FROM THE ROMANESTI CAVE (TIMIS COUNTY)

(Summary)

In this paper 116 complete or fragmentary human bones from the Românești Cave are being described. They were found in a secondary position and belong at least to 11 skeletons; four of females, three of males and four of children. There are represented all age classes from infants I to senile.

DACIA ÎN TIMPUL LUI AURELIANUS

DOINA BENEA

1. Situația generală a Imperiului Roman la mijlocul veacului III p.Chr.

La mijlocul secolului al III-lea Imperiul Roman s-a confruntat cu o criză profundă determinată de instabilitatea politică internă și de începutul unei avalanșe de incursiuni barbare îndeosebi pe granița de nord dar și pe cea de est.

În această situație desele proclamări de împărați făcute de către armata diferitelor provincii a dus Imperiul în pragul destrămării. Provinciile întregi precum: Gallia, Britannia (prin Postumus) sau Pannonia Superior (prin Ingenuus și Regalianus), Africa (prin Firmus) etc. s-au sustras conducerii centrale. Uzurpatorii au emis monede proprii, au încercat chiar să guverneze independent față de puterea centrală de la Roma. Această confuzie generală determinată de neputința autorității centrale de a asigura apărarea provinciilor însăși în care Italia a fost nesigură de integritatea ei a avut urmări incalculabile în momentul acela asupra vieții economice, a orașelor și așezărilor rurale, în general.

Decăderea economică provocată nu numai de distrugeri masive de ferme rurale, exploatarea miniere, ateliere, dar și jaful sistematic practicat de năvălitorii barbari a avut ca urmare scăderea demografică a populației provinciilor. Căile de comunicație și comerciale ale Imperiului între provincii, dar și cu lumea barbară nu mai prezentau siguranță și astfel, dispare o sursă importantă de câștig care, indirect va influența piața internă deschisă romană. Tot mai mult, în relațiile de schimb aurul devine etalon în locul monedei uzuale, curente (deci, practic, o piață închisă sub acest aspect).

În urma incursiunilor barbare mulți provinciali au fost luați sclavi. Ruinarea vieții economice, lipsa de siguranță pentru așezările provinciilor au dus la decăderea și ineficacitatea sistemului administrației locale care nu mai putea face față în condițiile deselor schimbări ale autorității centrale provinciale, în funcție de proclamările împăraților¹.

În această situație, la granițele de nord și est ale Imperiului se constată abandonarea unor teritorii, a unor provincii, revenirea unora apoi la Imperiu sau pierderea lor definitivă. Astfel este cazul teritoriului de la gurile Rinului, *Agri decumates* din fața Rinului, teritoriu cedat triburilor barbare în anii 262—267 sub presiunea lacringilor².

Și totuși vor exista mereu încercări de refacere a statului roman chiar și extinderi ale jurisdicției romane peste Rin. În est, asemenea evenimente s-au constatat în Egiptul de Sus și la Volubilis. Izvoarele literare romane antice târzii consemnează o serie de zvonuri și informații

prin care teritoriile atacate de barbari erau pierdute pentru Imperiul Roman. În realitate, incursiunile barbare pe teritoriul unor provincii determinaseră o confuzie generală din neputința de-a le respinge și astfel, exista părerea, supoziția chiar la Roma că ele erau pierdute pentru statul roman. *Panegiricul* lui Constantin, I, 10 amintește faptul că provincia Raetia a fost părăsită în anul 250 în timpul lui Gallienus. Ori, este cunoscut faptul că un general al lui Gallienus, Aureolus, va purta o serie de lupte în fruntea legiunilor sale chiar în Raetia³.

Un alt paragraf semnificativ referitor la starea generală de confuzie din Imperiu provine din *Historia Augusta, Vita Probi*, 13, care relatează despre campania împăratului Probus în vestul Imperiului pentru readucere sub ascultare a Galliei și Germaniei în care cete de barbari se mișcau în căutare de pradă. Desigur, în scop apologetic, autorul antic privește această campanie ca o nouă cucerire (*a recucirit 60 de cetăți de la barbari din cele mai renumite și pradă ce o luaseră barbarii*). Barbarii intrașeră în Gallia după moartea lui Aurelianus, iar expediția lui Probus nu era altceva decât o restaurare a ordinii și de alungare a lor peste Niger (Neckar — n.a.) („... fiindcă mai erau din cei care rățăceau fără grijă pe țărmul nostru și prin Gallia după ce a omorât aproape 500 din aceștia care ocupaseră pământul roman i-a alungat pe ceilalți peste fluviul Nig-ger...”)⁴. În continuarea campaniei sale Probus a trecut Rinul și a început reorganizarea sistemului defensiv roman pe teritoriul barbar. Măsurile luate de Probus dovedesc deja poziția fermă a Imperiului, față de barbari care vor sfârși prin a se supune și implicit, împăratul va pretinde o serie de obligații, cum ar fi: ostateci, 6 000 de recruți pentru armată, grâu, vaci, oi. În același timp, trupele romane instalate în garnizoane în teritoriu barbar au fost asigurate cu ogoare, hambare, aprovizionare cu alimente⁵.

Pasajul prezentat mai sus relevă totuși și altceva și anume permanenta încercare a statului roman de formare a unei zone tampon în fața frontierei romane un *Vorland* pentru o mai bună protejare a graniței. În plus, continuă politica cunoscută privind relațiile cu lumea barbară — de *clientelat* (ce prevedeau plata subsidiilor în caz de nevoie în cazul unor semănții barbare puternice din punct de vedere militar) sau de *forță*, prin impunerea unor obligații ferme de plată în natură, prestații, corvezi în caz de supunere totală pentru semănțiile slabe în schimbul promisiunii de a-i apăra în fața altor barbari. Prin această politică, romanii au încercat să controleze situația teritoriilor din fața graniței lor.

Împăratul Gallienus a fost acela care, cu eforturi disperate, purtând războaie în estul și vestul Imperiului, a reușit să aducă o oarecare stabilitate obligând diferitele provincii răzvrătite la subordonare. În același timp, Gallienus a reușit să pacifice pentru un timp barbarii fie prin forța armelor, fie pe cale diplomatică, cum ar fi în cazul sarmaților iazigi, de pildă.

Primele mărturii literare privind abandonarea provinciei Dacia de către romani datează din vremea lui Gallienus. Istorici ai secolului IV ca: *Eutropius*, *Rufius Fastus* și apoi în secolul VI *Iordanes* relatează despre o *amissa Dacia*⁶. În schimb, această informație apare în *Historia Augusta*, unde autorul biografiei împăratului Gallienus, care era defavorabil acestuia nu o menționează în nici un fel⁷. Aceste paragrafe au

provocat în literatura de specialitate modernă discuții aprinse privind părăsirea provinciei nord-dunărene⁸. Izvoarele literare ce menționează acest eveniment nu relatează în ce mod a fost părăsit teritoriul provinciei. Indirect pentru aceasta a pledat și faptul că monedele având pe revers legenda *PROVINCIA DACIA* nu mai apar începând cu anul 256. O serie de descoperiri epigrafice, arheologice și numismatice dovedesc existența Daciei romane de la Dunăre și până la granița ei de nord de pe Someș⁹. Acest lucru constituie deja un fapt bine precizat atât în literatura de specialitate românească cât și străină. În bună măsură s-a ajuns la un consens general de acceptare a faptului că prin *amissa provinciae* din timpul lui Gallienus trebuie înțeleasă abandonare doar a unei zone a teritoriului aflat în sud-estul Transilvaniei unde, până acum, nu sunt știți după mijlocul veacului al III-lea.

De la început, domnia lui Aurelianus (270—275) se va confrunta, după cum relatează mărturiile literare cu dificultăți, atât în Gallia, cât și în Orient cu regatul Palmirei¹⁰. Alături de acestea împăratul a avut de înfrânt mai multe incursiuni barbare ale alamanilor care au ajuns până în nordul Italiei, la Mediolanum. Pe Dunărea de Mijloc și de Jos, noi atacuri ale vandalilor, carpilor și goților au creat mari probleme împăratului în primii ani de domnie. În anul 270 a fost respinsă din Pannonia o incursiune a vandalilor, quazilor și sarmaților iazigi, urmând prima expediție din Orient împotriva reginei Zenobia a Palmyrei. După aceste campanii, Aurelianus a revenit în Peninsula Balcanică pentru a respinge o incursiune a carpilor și goților, în anul 272. *SHA, Vita Divi Aureliani* relatează faptul că pentru victoria în acest război, împăratul a primit epitetul de *Carpicus Maximus* acordat de Senat în lipsă și apoi, pe acela de *Gothicus Maximus*.

Evenimentele cu carpi au avut loc în Moesia Inferior și romanii au reușit să-i alunge peste fluviu. Două inscripții datate în anul 272 amintesc de victoria asupra carpilor¹¹.

Goții, vor fi înfrânți, cu aceeași ocazie, izvoarele amintind de „*refacerea granițelor Imperiului până la vechile lor hotare*”¹².

Lipsa unui tratat încheiat între romani și goți a creat impresia pentru o serie de istorici moderni că aceștia locuiau deja pe teritoriul Daciei, ca și *colonii*¹³ și implicit că atacul lor s-ar fi produs separat de cel al carpilor. În acest caz, însă se pierde din vedere sistemul de alianțe al triburilor barbare de la Dunărea de Jos. Încă de la mijlocul veacului al III-lea atacurile barbare împotriva Moesiei Inferior și chiar a Daciei au fost realizate de *carpi în alianță cu goții*¹⁴. Conducerea alianței militare judecând după atestările documentare din izvoarele literare, aparține carpilor¹⁵. Așa cum este cunoscut și în cazul altor seminții barbare care au atacat Imperiul, triburile conducătoare în astfel de alianțe sunt acelea mai puternice din punct de vedere militar, ele sunt acelea care încheie tratatele de clientelat cu Imperiul Roman.

După bătălia de la Naissus, din anul 268, goții erau în mare măsură decimați în urma bătăliei câștigate de către Claudius II, supranumit *Goticul*. În anul 269, Aurelianus urmărea încă în Balcani cete și grupuri de goți împrăștiați după pradă. În atare situație, este greu de crezut că după măcelul de la Naissus goții s-au putut reface ca forță militară în

doar 3—4 ani. Pentru a reuși, atacul lor se putea desfășura numai în alianță cu carpii.

În altă ordine de idei, nu există nici o mărturie literară care să ateste stabilirea goților în Dacia, iar arheologic prezența lor nu este documentată până acum în secolul III (deci până în momentul abandonării provinciei). Un argument indirect pentru cele de mai sus îl constituie faptul că direcțiile de atac gotice și carpice sunt în această perioadă îndreptate spre Moesia Inferior prin Câmpia Munteniei peste Dunăre sau prin Dobrogea.

Deci, în anul 272, conform izvoarelor literare Aurelianus a refăcut granițele statului roman în zona unde a luptat împotriva goților, ceea ce sugerează ideea că acestea ar fi putut exista undeva în fața Daciei romane și implicit s-ar referi la această provincie.

Izvoarele literare antice: *Eutropius*, *Rufius Festus*, *Iordanes* și *SHA, Vita Divi Aureliani* relatează în texte aproape identice părăsirea Daciei de către romani, armata și provincialii din provincie fiind strămutați la sud de Dunăre, între cele două Moesii¹⁶.

Mai nou, reluând o discuție mai veche a lui Vl. Iliescu¹⁷ și dezvoltând-o însă în alt sens, E. Chrysos sugerează o altă ipoteză¹⁸. Vl. Iliescu a remarcat just prezența la autorii antice a doi termeni diferiți pentru epoca lui Gallienus și cea a lui Aurelianus, referitor la abandonarea provinciei Dacia. Astfel, la *Aurelius Victor*, *Eutropius*, *Rufius Festus* și *Iordanes* se folosește expresia: *amīsea Daciae* (Dacia a fost pierdută), pe când pentru epoca lui Aurelianus la unii autori se utilizează verbul *intermittere* = a lăsa, a întrerupt ce ar trebui înțeles în sensul că a realizat actul concret al retragerii armatei și a romanilor din orașele și satele Daciei (*Eutropius*)¹⁹. În *SHA, Vita Divi Aureliani* este utilizat, în locul verbului *intermisit* acela de *reliquit*, care s-ar traduce prin „a părăsi”. E. Chrysos luând în discuție o traducere în limba greacă a operei lui *Eutropius* aparținând lui Georgios Syncellus ajunge la concluzia că aici termenul de *αφεσι* are sensul de *intermittere* din paragraful mai sus citat al lui *Eutropius* și prin adăugarea în text a cuvântului de *βαρβαροι* încearcă să sublinieze un alt termen și anume pe acela de *derelictio* = părăsire, după care ar urma referirea „bărbații și femeile din Dacia, care au fost mutați în Moesia”, amintită și de pasajul din *Eutropius*.

Prin termenul de *derelictio* s-ar putea înțelege în acest caz că „teritoriul ocupat a fost părăsit în întregime de către stăpânul de până atunci și că devine cunoscut pentru cei din jur că acesta nu mai are interes de-a exercita o stăpânire asupra teritoriului în cauză”²⁰. Prin aceasta s-ar subînțelege după părerea autorului retragerea definitivă dintr-un teritoriu dat pentru totdeauna devenind publică am zice intenția de-al pune la dispoziția oricui. E. Chrysos aduce ca argument al ideii sale o informație a lui Orosius — scriitor din secolul al V-lea, ce menționează faptul că provincia nord-dunăreană a fost părăsită pentru totdeauna („*Nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur*”²¹). E. Menzel în definiția iuridică a termenului de *derelictio* îl consideră un teritoriu rămas fără stăpân și implicit deschis unei ocupații străine. Aceasta ar fi fost cazul Daciei al cărui teritoriu „liber” de populație, dar mai ales de administrație și în sens mai larg de puterea politică, militară recunoscută ar fi fost implicit ocupat de către goți²², lucru asupra căruia vom mai reveni pe

parcursul lucrării noastre. Autorul își bazează argumentarea pe două informații literare și anume pe *Eutropius* și *Orosius*.

Eutropius este un scriitor antic care își scrie opera sa în ultimele decenii ale veacului al IV-lea în informațiile sale asupra Daciei apar date pe care le oferea acest teritoriu în momentul scrierii lucrării sale. Lucrarea este o încercare de prezentare rezumativă a istoriei romane și, în cazul de față, a domniei lui Aurelianus, în care se prezintă, succesiv devastarea Illyricumului și a Moesiei de către barbari care l-ar fi determinat pe împărat să abandoneze Dacia și nu situația internă a acesteia din urmă. Rezultă că Dacia nu se afla în momentul dat într-un pericol extern, ci că împăratul a căutat să aducă apărarea Imperiului pe linia fluviului Dunărea la fel ca pe cursul mijlociu și în continuare până la vărsarea în Mare pentru a fixa o graniță naturală de apărare. Implicit, prin aceasta un număr de trupe auxiliare deveneau disponibile a fi utilizate în armata de campanie a lui Aurelianus.

VI. Iliescu²³ a fost tentat să creadă că *Eutropius* în relatarea sa despre Dacia și părăsirea ei, a fost influențat de un eveniment apropiat în timp de epoca sa și anume abandonarea de către romani a orașelor Nisibis și Singara după războiul cu persii din anul 363. Este greu de apreciat dacă *Eutropius* și chiar *Rufius Eestus* au fost influențați de aceste evenimente militare și mai ales de tratatul de pace încheiat de împăratul Iovianus cu persii²⁴.

Scriitorii romani târzi dețineau pentru domnia lui Aurelianus două informații pe care ni le-au transmis: strămutarea unor romani din fosta provincie la sud de Dunăre și faptul că împăratul a denumit acest teritoriu, *Dacia*.

La aproape un veac de la abandonarea Daciei nord-dunărene, *Eutropius* nu mai consemnează în fosta provincie romană decât semințiile barbare cunoscute lui din viața cotidiană: taifali, victohali, tervingi care probabil erau în relații clientelare cu Imperiul Roman sau ale căror acțiuni militare afectau granițele statului în acel moment și deci erau demne de reținut. Pasajul din *Eutropius*, 8, 12²⁵ face referire scurtă și clară: „Dacia întemeiată de Traian pe care acum o au taifalii, victohalii și tervingii“. Deci, apare evident că Dacia era stăpânită în momentul dat de aceste seminții germanice și nu mai înainte.

Orosius este un scriitor din veacul al V-lea a cărui operă se datează în primele decenii ale veacului. Este perioada când se produc cele mai multe perturbări militare la granița de nord a Imperiului provocate de înaintarea hunilor. Întregul areal al Dunării de Mijloc și de Jos va fi frământat de expedițiile de pradă ale hunilor, care pentru câteva decenii își vor impune propria lor dominație. *Orosius* într-o descriere asupra spațiului de la nordul Dunării menționează următoarele teritorii: „de la est încoace (spre vest — n.n.) este Alania, în mijlocul Daciei, unde este și Gothia și apoi cea mai mare parte, care se află în stăpânirea suebilor — Germania“²⁶. Evident, autorul antic a reținut numele seminției care la data respectivă avea dominația politică asupra zonei în discuție.

În sfârșit, *Iordanes* care preia în opera sa informațiile unor autori din secolul al IV-lea, între care și pe cele ale lui *Eutropius* remarcă că

Dacia veche se afla acum în stăpânirea gepizilor²⁷ și în continuare „aceasta Gothia pe care antici o numeau și Dacia“. Despre gepizi, Iordanes spune clar că stăpânesc acest teritoriu (*possedere*), deci, chiar o stăpânire politică, militară. Informația din Iordanes afirmă astfel că succesiv teritoriul fostei provincii Dacia a fost teritoriu disputat de anumite seminții barbare cu populație băstinașă, romanică în trecerea lor spre vestul Europei ajungând pentru un timp scurt la o putere militară capabilă a subordona populația ce locuia teritoriul fostei provincii care îi asigură cele necesare traiului, dar care oferea și posibilitatea unei baze de atac împotriva Imperiului Roman.

Prima observație ce trebuie făcută izvoarelor în discuție este aceea că pentru secolul al IV-lea respectiv V, ele descriu situația politică a momentului redactării lucrărilor lor, „fapt recunoscut în bună măsură și de E. Chrysos²⁸. A doua observație este că autorul încearcă prin utilizarea unui termen juridic (*derelictio*) pentru traducerea grecescului ἀπελς βαρβαρος cuvinte introduse de traducătorul grec antic să demonstreze faptul că după capitularea goților în anul 272, Aurelianus le-ar fi predat provincia Dacia unde după supoziția autorului „goții locuiau deja ca și coloni“²⁹, ceea ce evident nu poate dovedi. Nici un izvor antic literar, epigrafic și nici arheologic nu documentează prezența goților în vreun fel pe teritoriul Daciei până la părăsirea oficială a provinciei. În încercarea sa de a dovedi acest lucru E. Chrysos încearcă să demonstreze existența unui *vid de locuire după părăsirea oficială a Daciei*. După E. Chrysos o astfel de situație s-ar fi putut obține doar pe baza unui principiu juridic de *derelictio*. Prin aceasta Imperiul Roman renunța oficial la situația sa de stăpân asupra acestui teritoriu nemaiavând nici un fel de pretenții teritoriale, sau militare, politice, economice fiind considerat un teritoriu al nimănui. O astfel de prezumție este greu de acceptat. În toate zonele unde Imperiul a fost obligat în veacul al III-lea să se retragă (de pildă în *Agri decumates* etc.), în zona din dreapta Rinului nu s-a constatat nici unde o abandonare totală de populație a unui teritoriu. Mai mult descoperirile numismatice și arheologice, demonstrează chiar o continuitate a locuirii romane³⁰. Este greu de crezut că o *părăsire totală* s-a făcut doar pentru Dacia, deși și aici descoperirile arheologice și numismatice o contrazic³¹. O serie de alte rațiuni de natură politică, economică, chiar spirituală trebuie luate în discuție în analiza acestui fenomen alături de acela privind puterea semințiilor gotice la momentul anilor 270—275, probleme asupra cărora vom mai reveni în cursul lucrării de față.

Decamdată, credem necesar să observăm că în anul 272 Aurelianus a reușit să restabilească situația la Dunărea de Jos după înfrângerea carpilor și goților și să readucă Imperiul la vechile granițe³². Ce trebuie înțeles prin vechile granițe? Având în vedere faptul că evenimentele militare se desfășurau undeva în sudul Dunării, este cu puțință ca autorul antic să se refere la teritoriile abandonate în vremea lui Gallienus (*aceea amissa Daciae*), care au reintrat în componența provinciei.

Cauza sau mai bine-zis pretextul, care l-a determinat pe Aurelianus să retragă administrația romană, după anul 272 nu este cunoscut. Desigur,

invocarea dezastrelor provocate de incursiunile barbare în Illyricum și Moesia despre care nu avem o știre directă a momentului respectiv între 272—274/275 ar reprezenta de fapt o cauză generală, repetată mereu în decursul timpului, ani de-a rândul în secolul al III-lea prin atacurile succesive ale sarmaților iazigi, carpile, goților etc³³. Autorii antici: *Rufus Festus*, *Eutropius*, *Aurelius Victor*, *SHA*, *Iordanes* lasă să se înțeleagă că motivul acestei hotărâri venea după un timp îndelungat în care și Illyricum și Moesia avuseseră de suferit de pe urma incursiunilor barbare.

Rațiunea care a putut determina totuși abandonarea provinciei Dacia și retragerea armatei în zona sud-dunăreană nu poate fi decât una de natură militară — fixarea graniței Imperiului pe linia unui curs natural de apă — ceea ce însă, nu s-a dovedit îndeajuns de sigur, după cum au demonstrat-o permanentele atacuri barbare.

Direcția atacurilor sarmatice, carpice și gotice spre Moesia Superior și Moesia Inferior nu au afectat direct provincia Dacia apărută în bună măsură de lanțul munților Carpați. În atare situație, Dacia a apărut izolată ca provincie, care nu-și mai îndeplinea rolul ei defensiv în cadrul Imperiului Roman de avanpost într-un teritoriu barbar locuit de o populație sedentară stabilă. Peisajul demografic a suferit și mutații etnice și sociale profunde în spațiile locuite din jurul Daciei romane. În Câmpia Munteniei alături de dacii liberi sunt documentați roxolanii, bastarnii, apoi în veacul al III-lea ca urmare a mișcării altor triburi vor pătrunde alanii, carpii. În estul, nordul și vestul Daciei în teritoriile locuite de dacii liberi pătrund în est carpii, apoi în nord-vest: taifalii, tervingii, iar sarmații iazigi în teritoriul dintre Tisa și Dunăre. Tot mai mult prin nordul Carpaților Păduroși înspre Tisa Superioară pătrund triburi de sarmați roxolani. Masa triburilor migratoare era în mișcare permanentă în încercarea, pe de o parte — sub presiunea altor triburi — de a găsi o posibilitate de a se stabili într-un teritoriu dat, iar pe de altă parte chiar în scopuri de pradă.

Așezarea legiunilor Daciei la sud de Dunăre: a XIII-a *Gemina la Ratiaria* și a V-a *Macedonica* la *Oescus* venea în chip evident să întărească structura sistemului defensiv între *Viminacium* și *Novae*. Totodată se crea posibilitatea ca un număr mare de trupe auxiliare să devină disponibile pentru armata de campanie a lui Aurelianus. Fixarea celor două legiuni în castră relativ apropiate sugerează faptul că zona respectivă se dovedise vulnerabilă în decursul timpului și că multe atacuri și incursiuni barbare în Balcani au pătruns prin această zonă³⁴. Numărul mare de auxiliarii din provincia nord-dunăreană a devenit disponibil pentru armata de campanie a lui Aurelian, ceea ce ar sugera ca probabilă o dată anterioară începerii campaniei împotriva reginei Zenobia, deci anul 274. Desigur și o astfel de ipoteză trebuie avută în vedere cu rezerva cuvenită neputând aduce suficiente argumente în acest moment. Ideea prof. A. Bodor că retragerea romană din Dacia a putut avea loc în anii 274/275 rămâne deocamdată cea mai plauzibilă.

1.2. Organizarea abandonării provinciei Dacia

Teritoriul Daciei sud-dunărene. Zona care a fost reorganizată în provincie — noua Dacie — cuprinde teritorial partea de est a Moesiei Superior și respectiv cea de vest a Moesiei Inferior având la mijloc aproximativ valea râului Ciabrus³⁵. Teritoriul în discuție reprezintă în bună măsură o zonă de contact între traci și moesi, cercetările lingviștilor așează aici și triburile tribalilor, parțial ale dardanilor etc. Între centrele cele mai importante ale provinciei se remarcă coloniile: *Ratiaria*, *Naissus*, *Serdica*, apoi *Aquae* etc. Teritoriul ales a fi noua Dacie în ochii cetățenilor Imperiului este în general un teritoriu muntos caracterizat prin câmpii înalte, brăzdat de râuri de munte, bogat în minereuri. Valea Dunării oferea un câmp vast pentru practicarea agriculturii. Două râuri *Margus* (Morava) și *Timacus* (Timoc), brăzdau de la nord teritoriul noii provincii. Cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul acestei provincii au evidențiat existența unui număr mare de așezări rurale, castre, stații de drum, orașe³⁶ remarcându-se zonele cu densitate mare de locuire în valea Dunării și de-a lungul celor două râuri. În stadiul actual al cercetărilor este dificil de departajat cu precizie (cu excepția centrelor mari: *Timacum Minus*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Aquae* etc.) momentul formării noii provincii sud-dunărene. Descoperirile de tezaurе monetare data-bile în veacul al III-lea sugerează în mod convingător dificultățile prin care a trecut teritoriul respectiv, neliniștea și nesiguranța care au existat în rândul populației³⁷. Aceste descoperiri monetare sunt similare ca densitate cu cele ce provin de pe întreg teritoriul Moesiei Superior și al Moesiei Inferior.

Dispunerea legiunilor Daciei la *Ratiaria* și *Oescus* a putut fi determinată și de necesități militare, dar probabil că a influențat mult în luarea acestei decizii apropierea lor de fosta provincie în momentul transferării și poate de grabă cu care aceasta a fost realizată. Nici o informație literară sau de natură epigrafică nu oferă date despre măsurile luate de autoritatea romană pentru organizarea celor stabiliți în noua provincie. Nu avem știri despre prezența unor provinciali daco-romani din Dacia care au fost colonizați formând așezări de sine stătătoare sau au fost stabiliți în așezări romane deja existente. Nu este atestat epigrafic nici unde în noua Dacie dacă pentru provincialii nord-dunăreni s-au acordat loturi din *ager publicus* sau nu.

Aceste aspecte la care istoriografia modernă nu răspunde deocamdată din lipsă unor informații literare pot fi elucidate în bună măsură doar prin cercetări arheologice³⁸.

Strămutarea legiunilor și a provincialilor — după cum amintesc unele izvoare, probabil s-a realizat după un plan conceput de către Aurelianus despre care izvoarele nu lasă nici o informație. Problemele pe care le-a ridicat o astfel de părăsire nu ne sunt cunoscute. *Agri decumates* abandonate cu câțiva ani mai înainte formau un teritoriu a cărui organizare diferea de cea a unei provincii romane. Chiar dacă repetăm lucruri cunoscute pentru istoriografia modernă — Dacia a fost prima provincie romană abandonată de statul roman într-o vreme când încă lumea bar-

bară nu era conștientă de forța ei militară, când exista încă teama de Imperiul Roman și armata sa cu toate succesele locale obținute cu ocazia diferitelor incursiuni de către barbari.

1.3. Retragera administrației romane din Dacia

În literatura de specialitate românească și străină momentul părăsirii provinciei nord-dunărene, ca de altfel și etapele în care s-a desfășurat și mai ales urmările pentru spațiul în discuție a fost analizat sub cele mai diverse aspecte³⁹. Studiile întreprinse au încercat mereu să releve aspecte și fațete necunoscute ale acestui eveniment politic și militar. Dar, de foarte multe ori nu rațiuni științifice au stat la baza demersului istoric întreprins de unii specialiști, ci cele politice în ideea argumentării existenței unui *vid de populație* după anul 275⁴⁰, care ar justifica o serie de teorii privind istoria generală a spațiului nord-dunărean în mileniul I p.Chr. Literatura de specialitate referitoare la acest eveniment este deosebit de bogată bazându-se în principal pe analiza izvoarelor literare, respectiv: *Aurelius Victor*, *Eutropius*, *Rufius Festus*, *Historia Augusta*, *Orosius* și *Iordanes*. Punctele litigioase care au fost luate în discuție au cuprins două aspecte: 1. unul *general*, referitor la momentul exact când a avut loc o abandonare a Daciei în timpul lui Gallienus sau a lui Aurelianus. În acest sens s-a ajuns la un consens general între specialiști și anume a părăsirii provinciei prin administrație și retragerea armatei s-a făcut în timpul lui Aurelianus⁴¹. Studiul prof. A. Bodor menționat mai sus a dovedit elocvent că acest eveniment a avut loc în a doua parte a domniei lui Aurelianus respectiv în anii 274/275⁴²; 2. *special* referitor la modul cum izvoarele literare amintesc retragerea stăpânirii romane. Ce trebuie înțeles sub mențiunea *armata (legiones)* și *civili* care au fost transferați la sud de fluviu? Acest din urmă aspect a trezit nenumărate discuții aprinse între istorici. Unii istorici cum ar fi: A. Alföldi, A. Mócsy, E. Toth și mai nou E. Chrysos cred că întreaga populație a provinciei a fost retrasă în sudul Dunării creându-se un *vid de populație* în teritoriul dat astfel încât oricare seminție barbară s-a putut stabili pe teritoriul fostei provincii Dacia. În primul rând ar fi vorba de goți, iar pentru sud-vestul Daciei populația în discuție, care s-ar fi stabilit ar fi fost sarmații iazigi⁴³. De aici, supoziția că nemaexistând populația romană și daco-romană în acest teritoriu al *nimănu*i, nu s-a putut forma o cultură materială de tradiție latină populară, care în veacurile următoare să se cristalizeze în cea românească.

Vidul de populație invocat mereu de unii istorici străini nu este o idee nouă ea a fost vehiculată încă din veacul al XVIII-lea și era adusă mereu ca argument în favoarea unei alte supoziții cu substrat politic că românii au venit din Peninsula Balcanică, cândva în veacurile XI—XII sau, după alții, mai nou, câteva secole mai devreme⁴⁴.

În literatura de specialitate românească s-a încercat mereu explicarea corectă a evenimentului petrecut în timpul lui Aurelian, aducându-se o serie de argumente de ordin arheologic, numismatic privind existența unei populații daco-romane pe vatra vechilor așezări urbane sau rurale ale provinciei⁴⁵. Argumentele științifice aduse pentru comba-

terea falsei idei a existenței unui vid de populație în fosta provincie nord-dunăreană după anul 274/275, au fost evidențiate mai ales în ultimele 4—5 decenii cu ajutorul unor cercetări arheologice de mare amploare⁴⁶.

Alte argumente de natură lingvistică, apoi toponimică, hidronimică, onomastică au întregit tabloul complex al vieții materiale și spirituale din fosta Dacie în deceniile imediat următoare părăsirii romane.

Toate aceste argumente de ordin științific au analizat habitatul, ocupațiile populației rămase sau alogene din Dacia, relațiile acesteia cu lumea romană târzie nu numai sub raport politic și economic dar și cultural-spiritual, relațiile cu lumea barbară înconjurătoare. În ideea unei analize cât mai profunde a evenimentului reprezentat de retragerea aureliană credem necesară studierea sa și sub un alt aspect și anume al importanței pe care ar fi reprezentat-o acest teritoriu:

a) pentru *Imperiul Roman* (sub raport politic, economic, social, spiritual).

b) pentru *populația daco-romană* rămasă în spațiul nord-dunărean,

c) pentru *barbari* interesați în așezarea pe acest teritoriu și implicit relațiile stabilite de aceștia cu lumea romană.

a) *Imperiul Roman* a luat decizia abandonării provinciei în condițiile restrângerii frontierelor sale și regroupării tactice militaro-strategice pentru o mai bună organizare. La aceste rațiuni militare trebuie să fi corespuns și una de natură politică. Aspectul politic ridicat de părăsirea Daciei este deosebit de complex și, în bună măsură aproape imposibil de reconstituit. Aurelianus a fost obligat la această decizie, deși doar cu doi-trei ani înainte luase măsuri de restabilire a situației la Dunărea de Jos.

Hotărârea abandonării provinciei, credem că viza în primul rând retragerea legiunilor sau a vexilațiilor lor care s-au implicat în campania din Orient împotriva regatului Palmyrei. Despre planul întreg de evacuare a administrației și populației civile nu se știe absolut nimic.

Din punct de vedere economic, Dacia deținea încă resurse importante pentru interesele Imperiului resurse reprezentate nu numai de produse agricole: vite, cereale, miere, dar și sare, metale în care nu pe ultimul loc, erau aurul, argintul și fierul. La mijlocul veacului al III-lea, criza politică internă a determinat o profundă criză economică care se manifesta printr-o scădere a comerțului interprovincial și, implicit, o scădere a cantității de monedă pe piață. Desele schimbări de împărați datorită uzurpatorilor proclamați în diferite provincii au făcut nesigure monedele de bronz emise de aceștia și astfel tot mai mult sunt căutate monedele mai vechi databile în prima jumătate a secolului III.⁴⁷ Fenomenul este cunoscut și în alte provincii ale Imperiului, s-a emis chiar părerea că se ajunge la reluarea unor emisiuni mai vechi care erau credibile, cum ar fi de pildă cele din vremea lui Filip Arabu⁴⁸. Și, totuși, cantitatea de monedă romană pe cuprinsul provinciei în deceniile premergătoare retragerii romane deși mai mică denotă o economie bazată pe monedă.

Desigur, se constată o scădere a afluxului de mărfuri din vestul și chiar estul Imperiului (constând din ceramică de import, sticlă, podoabe etc.) ceea ce probabil trebuie înțeles și în sens invers prin exportul de produse din provincia nord-dunăreană către Imperiu. Nesiguranța vieții zilnice, anarhia militară internă au determinat în bună măsură o decădere

a vieții urbane, o îndreptare a populației spre mediul rural. Fenomenul constatat în Dacia nu este singular, el apare evidențiat de o serie de descoperiri și din alte părți ale Imperiului⁴⁹.

În acest cadru politico-economic a fost organizată evacuarea Daciei începând cu armata, legiunile, trupele auxiliare însoțite în bună măsură de o parte a populației vicilor militari. Oficialitățile, locuitorii proveneau din cele 10 orașe ale provinciei a căror avere mobilă, bani în special facilita o astfel de decizie. Dificil de crezut este că și-au părăsit pământul veteranii, coloniștii care fuseseră împroprietăriți cu ocazia venirii lor în Dacia și care își întemeiaseră gospodării, ferme. Comunitățile indigene daco-romane aflate și organizate cu deosebire în mediul rural au rămas pe loc într-o organizare tipică proprie acestora, respectiv obștiile satești.

Abandonarea Daciei, în anii 274/275 reprezenta pentru Imperiu o pierdere temporară. Ea constituia încă un izvor de resurse materiale absolut vitale pentru statul roman mai ales cele cu caracter metalifer.

Asemenea ca în alte teritorii, Imperiul a căutat mereu și mereu să revină în spațiul nord-dunărean, situația se aseamănă mult cu cea de pe Rin unde câțiva ani mai târziu, Probus va trece la organizarea unui *Vorland*⁵⁰ înzestrat nu numai cu garnizoane, dar și cu mijloacele de trai necesare. În plus, Probus și-a luat angajamentul față de cei 9 regi ai unor triburi barbare că le va asigura apărarea în schimbul unui tribut în natură: grâu, vite etc.

Ulterior, *Panegiricul* rostit în cinstea lui Constantius I la 1 mai 297, la Trier reflectă o astfel de situație, chiar dacă mesajul *Panegiricului* era de a face propaganda Tetrației, împărații, care erau la origine din Illyricum, deci dintr-o zonă apropiată de Dacia încercaseră refacerea unității Imperiului.

Textul antic menționează: *Partho quippe ultra Tigrum redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danuvii caput Germaniae Raetiaeque limitibus*... (deci împărații au reușit: în est să asigure granița Imperiului până la Tigr, să restabilească Dacia, iar provinciilor Germania și Raetia să le extindă granițele până la gurile Dunării...⁵¹ Această aserțiune, *Dacia restituta*, istoriografia modernă o consideră ca o afirmație cu caracter propagandistic⁵², fără a avea un caracter real. Alți istorici, precum A. Lippold văd în aceasta o primă afirmare a faptului că în anul 297, Imperiul a încheiat un tratat *foedus* cu goții, după războaiele îndelungate purtate între anii 294—297, la Dunărea de Jos și implicit autorul *Panegiricului* dorea să sugereze că fosta Dacie se află sub controlul romanilor⁵³, desigur aceasta în cazul în care goții ar fi locuit în Dacia la aceea dată. Ori goții nu sunt amintiți nici în izvoare și nici de descoperirile arheologice. Încercările de a demonstra că medalioanele de aur și *solidi* lui Constantin cel Mare cu legenda *Gothia* care au fost emise la Trier între anii 332/332 ar constitui un indiciu al ocupării Daciei este eronat. Ele se asociază celor cu legenda *Sarmatia*, *Alamania*, având un evident caracter propagandistic⁵⁴ și poate numai indirect, amintesc de evenimente militare legate de semințiile respective.

Supoziția lui E. Chrysos de a demonstra *pur teoretica* că Dacia a fost predată barbarilor, în speță goților, de către însăși Aurelianus printr-o formulă juridică descoperită tot, teoretic de *derelictio* reprezintă o în-

cercare de justificare a ideii mai vechi asupra vidului de populație pe teritoriul fostei provincii după anul 274/275 și, implicit începutul stăpânirii, deja de la aceea dată, a întregului areal de către aceștia.

Momentul pătrunderii goților pe teritoriul Daciei, judecând după unele izvoare antice (Ammianus Marcellinus) are loc cândva în deceniul al IV-lea al veacului IV⁵⁵ sau poate chiar două decenii mai târziu, cum credem noi⁵⁶.

Oricât de apologetic s-ar privi *Panegiricul* lui Constantius el reflectă o situație reală. Care ar fi aceasta?

Interesul Imperiului pentru teritoriul nord-dunărean a fost determinat în primul rând de interesele economice, resursele fostei provincii. În al doilea rând Imperiul dorea realizarea unui teritoriu *tampon* pentru liniștea frontierei romane și implicit nu în ultimul rând protejarea populației romane, daco-romane rămase aici.

Cauzele sunt multiple și de natură politică dar mai ales economică. Unii istorici au denumit în chip diferit aceasta *control nominal*⁵⁷. Deocamdată o stăpânire militară nu se confirmă arheologic decât pe linia Dunării și apoi, din vremea lui Constantin cel Mare, pe teritoriul sud-carpatic până la Brazda lui Novac.

Organizarea din partea Imperiului Roman a controlului asupra fostei Dacii implică două aspecte, primul privește statutul juridic pe care Statul roman îl atribuie locuitorilor daco-romani, romanicilor în relațiile sale politice, economice și chiar spirituale cu aceștia. Al doilea aspect se referă la poziția Imperiului față de semințiile barbare ce locuiau în jurul fostei provincii Dacia. În primul caz, retragerea romanilor din Dacia nu s-a produs prin violențe, incendii fapt atestat arheologic. În castele cercetate până acum nu s-a observat nici un nivel de locuire care să se încheie cu incendii cum ar fi firesc în cazul abandonării unui teritoriu în mâna dușmanului, ci se observă prezența unui nivel de locuire care de obicei este considerat post roman fără a se putea oferi prea multe detalii, întrucât materialul arheologic descoperit este asemănător cu cel anterior din timpul provinciei. Asemenea caste și descoperiri sunt cunoscute la: Slăveni, Feldioara, Bucium, Cășei Gilău, Vețel, Bologa, *Porolissum*, *Tibiscum* etc.⁵⁸.

Nici în mediul urban în nivelele de locuințe atribuite celei de a doua jumătăți a secolului III nu se constată urme de violențe, ci doar o restrângere a activității, reducerea unor spații de locuit, dispariția unor ateliere meșteșugărești dar menținerea altora cum ar fi poate cele de olărie de la *Porolissum*, *Tibiscum*, cele de sticlă de la *Tibiscum* etc.⁵⁹ Oricât apare de redusă circulația monetară constatată în cea mai mare parte a centrelor urbane pentru ultimele decenii ale veacului III, ea a fost identificată și cercetată pentru majoritatea centrelor urbane ale provinciei (Apulum, Napoca, Potaissa, *Porolissum*, Ulpia Traiana Sarmisegetusa, *Tibiscum*, Drobeta, Romula și Dierna, ultimele din zona directă de contact cu Imperiul și unde acestea sunt mai numeroase⁶⁰. În așezări mai dezvoltate, rurale cum ar fi de pildă: Micia, Cristești etc. se constată locuirea unor edificii cu caracter privat. Viața urbană va înceta în orașele provinciei în *sensul* ei original, dar locuirea centrelor urbane a continuat, desigur nu cu aceeași amploare și intensitate ca în dece-

niile precedente, dar ea dovedește existența unei populații, care prin materialul arheologic descoperit era romană.

În condițiile abandonării Daciei de către romani, situația teritoriului provinciei trebuie privită diferențiat. Oltenia și Banatul constituind teritoriile lipite de Dunăre, erau în contact direct cu Imperiul ale cărui trupe au continuat să staționeze în vechile lor caestre de la: Pojejena, Moldova Veche (?), *Dierna*, *Drobeta*, *Hinova*, *Puținei* etc. În același timp Oltenia și Banatul au fost porțile de acces atât pe plan economic și spiritual prin creștinism spre interiorul arcului carpatic dinspre Moesia și Dacia sud-dunăreană.

b) Din punctul de vedere al populației daco-romane, retragerea administrației romane din Dacia a fost privită diferit determinată fiind de rațiuni economice și în primul rând de existența unei averi personale în locurile de baștină și lipsa unor posibilități similare de obținere la sud- de fluviu.

Primele două decenii până la instaurarea Tetrarhiei sunt importante pentru a înțelege evoluția relațiilor daco-romane cu Imperiul Roman. Fără a teoretiza credem că menținerea în nordul Dunării a populației rurale daco-romane s-a datorat în primul rând existenței unor așezări a căror organizare se baza pe obștea sătească în virtutea căreia trebuie înțeleasă proprietatea asupra pământului. Veteranii, coloniștii stabiliți în Dacia în secolele II—III erau deținătorii unor bunuri materiale imobiliare. Fiind la a doua sau chiar a treia generație aceste familii aveau gospodării constituite în bună măsură în mediul rural. Alături de aceste ferme rurale sunt de evidențiat așezările autohtone existente în preajma fiecărui castru sau vicus militar care în bună măsură a ființat pe vechea lor vatră până când teama de anumite pericole externe i-a determinat pe locuitori să se retragă spre zonele îndepărtate de căile principale de acces cunoscute din timpul provinciei. Așezările daco-romane sunt așezate de acum de-a lungul unor cursuri de apă pe terasele înalte ale acestora, înspre zonele de deal și de munte.

În fosta provincie a rămas o parte a populației urbane sau din vici militari care, prin relațiile de rudenie, a fost determinată să rămână. Din această categorie făceau parte nu numai familii de veterani, dar și meșteșugari, negustori, interesați în activitatea lor cotidiană de nevoile comunităților din jur sau de eventuale relații cu lumea barbară. Cercetările arheologice întreprinse până acum au demonstrat elemente de locuire pe vatra celor trei vici militari de la: *Porolissum*, *Micia*, *Tibiscum* ca de altfel și în alte centre⁶¹.

Trăind într-o lume frământată de dese incursiuni barbare care s-au resimțit mai puțin în interiorul arcului carpatic și mai mult în zonele sudice din Oltenia și Banat nesiguranța așezărilor, a vieții cotidiene sunt factorii esențiali în a înțelege capacitatea de organizare a acestora.

Cine a preluat conducerea așezărilor în condițiile plecării oficialităților romane? În mediul rural rolul, la dimensiunea comunității l-a avut obștea sătească care va continua activitatea ei din perioada precedentă. Probabil rațiuni similare și modalități de organizare au fost adoptate în mediul urban și al vicilor militari. Aceasta ar explica lipsa

unui nivel de incendiere în castrele și așezările de tip vici militari în nivelurile corespunzătoare celei de a doua jumătate a secolului III, deși este lucru știut că în momentul abandonării unui teritoriu în mod obligatoriu romanii incendiau totul pentru a nu cădea în mâna dușmanului⁶².

În cazul Daciei, recunoscându-se caracterul organizat al retragerii romane, trebuie admis că două lucruri au putut determina această decizie: 1. eventualitatea unei reîntoarceri și deci gândul că aceasta reprezintă o retragere temporară din provincie, ceea ce nu se justifică pe de-a întregul; 2. ideea de a lăsa fortificațiile în mâna provincialilor romani din Dacia pentru o eventuală apărare⁶³. În același timp în același scop prin aceasta Imperiul atenționa lumea barbară înconjurătoare de faptul că aceștia se aflau sub protecția și apărarea sa. Prin ce contribuia teritoriul fostei provincii la susținerea Imperiului? Prin aceleași produse ca și în timpul provinciei: grâne, vite, sare, metale⁶⁴ care de acum nu mai erau sub controlul statului roman, dar a căror producție depindea de protecția oferită de acesta.

Dacă la nivelul unei comunități rurale apare clar modul în care populația daco-romană și-a menținut organizarea, lipsește veriga următoare, cum erau organizate relațiile cu Imperiul dacă exista o autoritate centrală. Care era această autoritate centrală? Izvoarele nu ne dau nici un fel de informații pentru eventualele reunificări ale așezărilor.

Pentru perioada imediat următoare retragerii până la instaurarea Tetrarhiei în anul 284, nu se pot face afirmații privind evoluția vieții așezărilor cu caracter rural. Se pare că încă din această perioadă încetul cu încetul vor fi alese alte locuri pentru stabilirea unor așezări. Fenomenul nu este singular, el este documentat și în alte părți ale Imperiului și este caracteristic pentru epoca de instabilitate în care se petrece.

Câteva decenii mai târziu Ammianus Marcellinus amintește în nordul Dunării pe *limiganti*⁶⁵, ca o seminție, populație care la acea dată era subordonată sarmaților arcaraganti. Episodul singular în istoria veacului IV menționează faptul că în fața pericolului gotic, sarmații arcaraganti au cerut ajutor lui Constantin cel Mare și în același timp i-au înarmat pe limiganti, care erau *servi Sarmatrum* și care fiind mult mai numeroși alungându-i atât pe goți cât și pe sarmații arcaraganti. În general, majoritatea istoricilor au fost tentați a stabili teritoriul locuit de către limiganti doar în zona Banatului⁶⁶ sau chiar în sudul acestui teritoriu⁶⁷. Ulterior, în timpul lui Constantius II în anul 359, are loc o acțiune militară romană combinată cu barbarii sarmați și taifali împotriva limiganților. Direcțiile de atac ale romanilor sunt descrise astfel: romanii au atacat prin zonele apropiate de granița romană, iar taifalii prin cele apropiate de țara lor, iar cei liberi (sarmații — n.n.) au ocupat o regiune vecină cu romanii⁶⁸. Aceasta înseamnă că sarmații care locuiau în zona dintre Tisa și Dunăre puteau pătrunde spre est printr-o zonă accesibilă poate pe Mureș. Taifalii locuiau, însă, la aceea dată într-o zonă din nord-vestul României de azi⁶⁹, ceea ce sugerează faptul că atacul s-a concentrat pe întreaga latură de vest a fostei provincii Dacia.

Ammianus Marcellinus relatează că sclavii sarmaților arcaraganti sunt mult mai numeroși decât stăpânii lor și i-au obligat pe aceștia

să părăsească pământurile lor. Limiganții au apărut tuturor cercetătorilor care s-au ocupat de acest episod în chip evident ca o seminție de sarmați, deși numele este necunoscut până acum în lumea barbară a secolului IV, nefiind documentat în izvoarele antice decât cu ocazia evenimentelor relatate de Ammianus Marcellinus.

Denumirea dată de *limigantes* unei populații nu este cunoscută nici înainte în veacul al III-lea, dar nici după evenimentele descrise. În epoca constantiniană în lumea barbară au loc frecvente permutări politice și sociale de vasalitate. Termenul de *servi Sarmatarum* trebuie înțeles în sensul de populație aflată sub controlul nominal al sarmaților. Dependența aceasta asupra unei zone din vestul României s-a constituit într-o vreme când controlul asupra întregii zone a Dunării de Mijloc a slăbit datorită luptelor interne pentru tron din prima jumătate a secolului al IV-lea.

Ceea ce surprinde este faptul că limiganții apar nominalizați nu ca și celelalte seminții barbare având *regi*, ei apar în toate mențiunile literare printr-o desemnare colectivă de *limigante* = *cei care locuiesc în fața frontierelor romane*⁷⁰. Numai că nici unde în altă parte a Imperiului Roman nu avem o astfel de atestare. Probabil că trebuie înțeles prin *limigantes* locuitorii daco-romani din apropierea frontierei romane. Puterea lor militară în acele momente apare importantă. Nu sunt menționați la cele două întâlniri cu împăratul Constantius II din anii 358 și 359 decât prin denumirea lor colectivă.

Cu privire la organizarea lor internă se cuvine a remarca faptul că cu ocazia bătăliei din anul 358, în fața pericolului de a fi decimați la *sfatul celor bătrâni*, limiganții au decis să se predea⁷¹. Menționarea textuală a instituției, a forului suprem de conducere a limiganților atestă un element de organizare locală autohtonă a lumii geto-dacice.

În altă ordine de idei, descrierea așezărilor acestor limiganti este tipică pentru o populație sedentară: *colibe* sau chiar *case din bărne*, așezate în locuri ferite, ascunse între mlaștini descrise destul de exact de către Ammianus Marcellianus participant direct la evenimente alături de armata romană. Deci descrierile sale sunt veridice⁷².

Revenind la populația daco-romană rămasă pe teritoriul Daciei se pare, că aceasta a continuat să trăiască mai ales în mediul rural după principiile cunoscute de ea din epoca romană care au continuat din epoca preromană. Probabil acesta a fost sistemul de colaborare dintre oficialități și comunitățile rurale indigene.

Retragerea, cu timpul, a așezărilor daco-romane din apropierea căilor principale de acces este un proces care a început deja din a doua jumătate a secolului III și este documentat și în alte provincii ale Imperiului (cum ar fi de pildă în Raetia)⁷³.

Importul de produse romane (fibule cu capete de ceapă, sau diferite tipuri, opaițe) dar și de monede romane sugerează menținerea unei economii monetare între Imperiu și nordul Dunării. Faptul că moneda cea mai des utilizată este aceea de bronz denotă faptul că aceasta era utilizată în relațiile de schimb curente. Ea provine din monetăriile centrale de la: Roma, Arelate sau din provinciile învecinate ca: Sirmium, Siscia⁷⁴.

În această perioadă nu monedele de aur și argint reprezintă cele mai mari cantități descoperite pe teritoriul fostei provincii, care de obicei sunt atribuite pe bună dreptate, de majoritatea istoricilor, federațiilor barbari⁷⁵.

Viața economică în teritoriul fostei provincii era descentralizată și acest fapt a influențat existența așezărilor locale care au început să fie interesate material în producerea pentru nevoile lor a tot ce era necesar și putea fi realizat. În zonele metalifere lipsa controlului statului roman asupra centrelor de exploatare minieră și, implicit, reducerea minereului au determinat, desigur, intrarea acestor teritorii în stăpânirea comunităților locale din jur. Cum vor fi fost organizate acestea este greu de apreciat?

K. Horedt observase cu ani în urmă faptul că monedele romane târzii jalonează căile de acces spre salinile transilvane⁷⁶. Schimburile comerciale între comunitățile locale cu produse agricole sau meșteșugărești cu timpul se îndreaptă probabil spre un schimb în natură. Relațiile comerciale ale așezărilor indigene cu Imperiul sunt relații bazate pe monedă romană descoperită și în interiorul arcului carpatic⁷⁷. Nevoia de metal (fier, cupru) și sare va influența în chip hotărâtor aceste relații comerciale, alături de schimbul firesc de produse agricole.

În pasajul amintit mai sus privind expediția lui Probus până la fluviul Neckar (Niger) populației ce locuia pe malul opus în fața frontierei romane împăratul îi promise apărarea împotriva altor dușmani în schimbul obținerii de grâne, vite etc. Tratatul de pace pe care Constantius II îl încheie cu limiganții prevedeau între altele: plata unui tribut, alături de 16 000 de recruți⁷⁸ etc. Acest fapt constituie un indiciu asupra naturii relațiilor pe care Imperiul le avusese cu lumea limiganților și cu populația nord-dunăreană, în general. Probabil că, în schimbul promisiunii apărării lor, așezările locale trebuiau să contribuie și prin prestații în natură față de imperiu.

Discreția izvoarelor literare asupra situației populației daco-romane din nordul Dunării nu trebuie să ne mire, ea intră în firescul relațiilor care nu au dus la conflicte de natură politică, dar mai ales militară, motiv pentru care nici nu au intrat în atenția scriitorilor antici sau a oficialităților.

Populația romanică rămasă pe teritoriul fostei provincii Dacia nu avea altă soluție pentru a supraviețui decât de a fi în bune relații cu lumea romană, iar în momentul neputinței acesteia, să accepte, în funcție de posibilități, controlul unei seminții barbare ce se va impune politic.

Un factor important de menținere a relațiilor cu lumea romană îl reprezintă relațiile de natură spirituală. În fosta provincie cultele religioase romane, orientale nu mai erau sub protecția oficială a statului, nu știm cum a fost organizarea și existența lor. Dar tot în această vreme evenimente importante au loc pe de o parte, prin persecuțiile împotriva creștinilor făcute în mai multe rânduri de către Dioclețian care au determinat probabil refugiarea multor creștini la nord de Dunăre. Pe de altă parte, în fosta provincie au existat, asemenea altor zone dunărene, elemente creștine, comunități chiar, care s-au dezvoltat mai ales după edic-

tul de la Milan acordat de către Constantin cel Mare. În templele cercetate până acum din Dacia nu au fost descoperite indicii de folosire în veacul al IV-lea, dar nici urme de incendii care să le încheie activitatea, ci o părăsire și ruinare a lor în timp⁷⁹.

Dificultatea mare provine din faptul că nu se poate sesiza cezura exactă a anului 274/275 (când a fost abandonată Dacia) sub raportul inventarului arheologic, în condițiile în care lipsesc elemente de datare mai precisă cum ar fi: fibule, opaițe etc.

În *concluzie*, daco-romanii au profitat în primele decenii de protecția Imperiului, protecție care, după instaurarea Tetrarhiei, s-a întărit tot mai mult și a permis așezărilor rurale să-și continue existența relativ în liniște. Poate nu sunt întâmplătoare deseale campanii militare începute din anii 294—297 împotriva sarmaților, carpilor, goților, seminții care locuiau în preajma fostei provincii Dacia și care încercau pătrunderea înspre interiorul Transilvaniei.

Situația populației nord-dunărene din fosta provincie Dacia este similară cu cea a romanilor din dreapta Rinului după anul 260⁸⁰.

c) Din punctul de vedere al *barbarilor* teritoriul Daciei constituia un teritoriu necesar îndeosebi spațiul din interiorul arcului carpatic care oferea o siguranță în plus pentru orice populație barbară ce trebuia să dețină un oarecare grad de sedentarizare. În fond, orice seminție căuta să profite de slăbiciunea Imperiului pentru a încerca stabilirea ei în fosta Dacie, care le oferea *absolut* toate cele necesare traiului obținute prin muncă așezărilor daco-romane, iar pe de altă parte oferea o bază de atac împotriva Imperiului.

Populațiile barbare aflate la acea dată la granițele Daciei erau: carpii, roxolanii în est, dacii liberi în nord-est, nord-vest, sarmații iazigi în vest. La acestea se adaugă presiunea triburilor gotice, care încercau o mai mare apropiere de granița romană.

Mișcările de populație care sunt determinate de pătrunderea în zonă europeană a unor triburi ce vin din estul Europei sau altele ce coboară de la Marea Baltică vor afecta locurile și așezările locuite în mod tradițional de o serie de seminții la Dunărea de Mijloc și de Jos aflate la granițele Imperiului, cum ar fi: marcomanii, quazi, sarmații, iazgi și carpii. Semințiile germanice în plină ascensiune militară și politică vor încerca să se așeze în aceste teritorii și să intre în serviciul roman prin preluarea unor obligații de natură militară și de apărare. Acest sistem defensiv în adâncime, conceput ca un *Vorland* în fața graniței romane s-a cristalizat în epoca Tetrarhiei.

K. Stribny analizând circulația monetară în a doua jumătate a secolului al III-lea și până în prima jumătate a secolului al IV-lea în zona din dreapta Rinului a observat, din studiul izvoarelor literare ce menționează așezări ale germanilor, alamanilor, că acestea nu sunt confirmate arheologic. Alamanii nu sunt documentați în zona amintită înainte de epoca în care scria Ammianus Marcellinus (353—378)⁸¹. Mai mult, analiza circulației monetare constatată în zona unor castre, cum ar fi de pildă: Ems, Friedberg, Miltenberg, Stockstadt, Seligenstadt⁸² sugerează utilizarea acestora de către populația romană în scop de apărare. Același fenomen a avut loc probabil și pe teritoriul fostei provincii

Dacia. Încercările goților de a pătrunde în interiorul arcului carpatic s-au izbit mereu de intervenția statului roman. Eventuala organizare a romanilor sub forma unor *miliții* cointerestate material sau politic în apărarea acestui teritoriu trebuie avută în vedere la fel ca în alte părți de la granița romană.

Presiunea goților asupra sarmaților iazigi în intenția lor de a se apropia de Dacia trebuie avută în vedere în anii ce urmează imediat instaurării Tetrarhiei, când izvoarele literare consemnează mai multe campanii romane împotriva sarmaților conduse de Galerius între anii 294—297⁸³. Cele mai numeroase expediții de pedepsire ale sarmaților vor duce în anul 294 la construirea unor fortificații în fața castrelor de la: Aquincum, Bononia⁸⁴

În *Panegiricul* rostit pentru Constantius II în anul 297 menționarea expresiei de *Dacia restituta* trebuie să fi avut un sâmbure de adevăr cu toată coloratura propagandistică, să reflecte o restabilire a vechii situații la granițele fostei provincii și ale Pannoniei. Prin aceasta trebuie să înțelegem că semințiile barbare nu au preluat teritoriul provinciei romane. Pentru barbarii ce locuiau la granițele Daciei, bogățiile acesteia reprezentau mari tentații nu numai prin produsele agricole ale pământului, dar și prin cele ale subsolului (fier, aur, argint, sare etc.). Totodată aici trebuie incluse și preluarea unor bunuri romane imobiliare ce puteau fi utilizate de aceste triburi. Dacia, prin relieful ei variat, oferea un cadru prielnic de siguranță, de apărare împotriva altor seminții dar și împotriva romanilor.

Având în vedere considerentele economice și militare apare evident interesul oricărei seminții barbare ce se vedea amenințată în zonele deschise de câmpie și care dorea să se sedentarizeze pentru a se stabili în fosta Dacie. Desele campanii militare romane întreprinse de către Galerius și Dioclețianus la nord de Dunăre în zona Panoniei a Moesiei Prima și a Moesiei Secunda denotă faptul că Imperiul Roman se opunea apropierii goților de fosta provincie și mai ales pătrunderii lor în această zonă. Cu alte cuvinte Imperiul Roman era stăpân pe situație.

În Dacia nord-dunăreană nu avem documentate până în prezent urmele vreunei seminții barbare. În apropiere de Potaissa s-a presupus la Obreja a avut loc o așezare, în cursul secolului al III-lea, a unei comunități de carpi⁸⁵. Resursele economice ale spațiului nord-dunărean au determinat Imperiul să impună un statut juridic de protecție și apărare pentru populația daco-romană în schimbul unor prestații în natură. Fenomenul nu este nou și a fost cunoscut în decursul timpului în mai toate provinciile Imperiului de la granița de nord.

În *concluzie*: semințiile sarmatice, gotice, carpice nu s-au putut stabili pe teritoriul fostei provincii nord-dunărene în condițiile în care în ultimele decenii ale veacului III și primele ale secolului IV Imperiul Roman s-a opus din rațiuni economice, sociale, militare. Fosta Dacia era un *Vorland* pentru Moesia Prima, Dacia Ripensis și chiar Moesia Secunda. Astfel, în primele decenii după abandonarea provinciei până la sfârșitul secolului al III-lea nu poate fi dovedită prezența pe teritoriul fostei provincii Dacia a goților și nici a vreunei alte seminții barbare, așa cum a încercat, mai nou, să demonstreze E. Chrysos.

NOTE

1 M. Rostovtzeff, *Der Niedergang der alten Welt und seine wirtschaftlichen Erklärungen*, în *Der Untergang der römischen Reiches*, Darmstadt, 1970, p. 228—259; A. Piganiol, *Die Ursachen der Untergangs des römischen Reiches*, în *Der Untergangs des römischen Reiches*, Darmstadt, 1970, p. 275—285.

2 H.v. Petrikovits, *Die Rheinlande in römischer Zeit*, Düsseldorf, 1980, p. 168—183.

3 Ph. Filtzinger și alții, *Die Römer in Baden-Württemberg*, Stuttgart 1980, p. 95 sq; K. Stribrny, *Römer rechts des Rheins nach 260 n. Chr.*, în *Bericht R.G.K.*, LXII, 1989, p. 353—474.

4 SHA, *Vita Probi*, 13, 9.

5 SHA, *Vita Probi*, 13, 9; 14, 1.

6 Izvoarele literare amintesc în mod diferit abandonarea provinciei în timpul lui Gallienus. Astfel Eutropius, 9, 8; *Dacia quae a Traiano ultra Danuvii fuerat adiecta tum amissa est...*, Rufius Restus, 8, 4; *Sub Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianus, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt*; Aurelius Victor, 23, 3; *amissa trans Istrum, quae Traianus quaeaverat...*; Iordanes, 217: *Sed Gallienus eos dum regnaret, amisit.*

7 SHA, *Vita Gallieni*.

8 A. Bodor, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia*, în *Decorumania*, I, 1973, p. 29—40. Cu toată bibliografia până la acea dată, mai nou v. E. Chrysos, *Von der Räumung der Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia*, în *Bonner Jahrbuch*, 192, 1992, p. 175—191.

9 *Istoria României*, I, 1960, p. 459—467; E. Chirilă, N. Gudea, *Economie, populație, societate*, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 123—136.

10 Aurelianus era originar din provinciile dunărene născut în apropiere de Sirmium (a. 214) s-a evidențiat printr-o carieră militară deosebită. În anul 269, Aurelianus a comandat armata romană care a nimicit grupurile de goți ce supraviețuiseră bătăliei de la Naissus. Moartea lui Claudius II l-a surprins pe Aurelianus undeva în provincia Moesia Inferior, aproape de Nicopolis. Proclamarea sa împărat a avut ca urmare respingerea unor triburi germanice (vandalii și iutun-gii) ce au pătruns în nordul Italiei, până la Mediolanum (SHA, *Divi Aureliani*). L. Homo, *Essai sur le regne de l'empereur Aurélien 270—275*, Paris, 1904, p. 313—317.

11 CIL, III, 7586, 12456.

12 SHA, *Vita Divi Aureliani*, 22, 3; Eutropius, 4, 131, 1.

13 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 175—180.

14 B. Gerov, *Die gotische Invasion in Moesien und Thrakien unter Decius um Lichte der Hortfunde*, în *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Hist. et Philolog.*, Sofia, 1963, p. 127—146, Idem, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde. I Das II.u. III. Jahrhundert (101—284)*, în *ANRW*, II, 6, 1977, p. 110—181. M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 271—305; D. Tudor, *În legătură cu războiul lui Filp Arabul împotriva carpilor*, în *Pontica*, IX, 1976, p. 89—97; Idem, *Oltenia Romană*, Ed. IV București, 1978; A. Alföldi, *The Abandonment of Dacia*, în *Cam. Ancient History*, XII, 1939, 150—153.

15 D. Tudor, în *Pontica*, IX, 1976, p. 89—76.

16 Eutropius, 8, 5, 1: *Provinciam Daciam quam Traianus ultra Danuvium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbis et agris Daciae in media Moesa collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est dextra Danuvio in mare fluenti, cum ante fuerit in laeva*; Rufius Festus 8, 4; *et per Aurelianus translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt*; Iordanes, *Getica*, 217: *Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Moesia conlocavit ibique aliquam partem Daciam Mediteraneanam Daciamque Ripensem constituit et Dardanium iunxit*; Mentionarea doar a legiunilor care au fost retrase din Dacia și nu și a romanilor ca la Rufius Festus demonstrează dependentă informației din Iordanes de acest din urmă izvor. *Historia Augusta, Vita Divi Aureliani*, 39: *cum vastatum Illyricum et Moesiam departitum videret provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri abductosque ex ea populos in Moesia appellavitque suam Daciam quae duas Moesias dividit.*

- 17 Vl. Iliescu, *Zu Eutropius IX, 15, 1*, în *Revue Roumaine linguistique*, XV, 1970, p. 193—200; Idem, *Evocatis exinde legionibus zu Iordanes*, Rom. 217, în *Studii Clasice*, XIV, 1972, p. 149—160.
- 18 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 175—191.
- 19 Vezi nota 16.
- 20 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 179—180.
- 21 Orosius, *Hist.*, 7, 22, 7; A. Lippold, *Paulus Orosius. Die antike Weltgeschichte in christlicher Sicht*, vol. V—VII, 1986, p. 282.
- 22 K. Strupp/H. J. Schlochauer, *Wörterbuch des Völkerrechtes L* (1960), s.v. *Dereliktion* (E. Menzel), apud E. Chrysos, *op. cit.*, p. 180, nota 25.
- 23 Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei în izvoarele literare*, în *SCIVA*, XXII, 1, p. 26.
- 24 Eutropius, 8, 12: *Provincia trans Danuvium facta in his agris, quos nunc Taifali, Victohali et Tervingi habent.*
- 25 Orosius, *Hist.*, 1, 2, 53: *In medio ad Danuvium Dacia ubi et Gothia.*
- 26 Presupunerea lui Vl. Iliescu cu toate similitudinile aduse, respectiv formarea pentru refugiații de la Nisibis de către împăratul Iovianus a unei tabere lângă orașul Amida trebuie luată în considerare la proporțiile respectiv fiind vorba doar de populația unui oraș. Dar, nici în acest caz nu avem certitudine că era în întregime adunată acolo, pe când Dacia era o provincie cu toate efectele ei militare ce cuprindeau administrația, populația civilă cu problemele ei economice, culturale sociale etc.
- 27 Iordanes, *Getica*, 73. *Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danuvium corona Montium... haec Gothia, quam Dacia appelavere maiores, quae nunc... Gepidia dicitur.* Confuzia lui Iordanes între geți și goți este deja cunoscută pentru a mai insista asupra ei.
- 28 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 178. În bună măsură ideea este preluată de la A. Alföldy, *Die Bewegungen der dakischen und germanischen Völker am Pontus, an der Donau und am Rhein*, în *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jhd.n.Chr.*, Bonn (1967), p. 327.
- 29 *Ibidem*, p. 184—190.
- 30 Vezi supranota 3.
- 31 R. Harholu, *Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in Siebenbürgen in der Licht einer ungarischen Geschichte Transilvaniens*, în *Dacia*, XXXI, 1987, p. 119—129 cu toată bibliografia.
- 32 A. Bodor, *op. cit.*, p. 29—40.
- 33 Vezi nota 14.
- 34 *Ibidem*.
- 35 H. Vetters, *Dacia Ripensis*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, XI, 1, 1950, *passim*; T.I.R., K. 34 Ljubljana, 1976 *passim*.
- 36 B. Gerov, *op. cit.*
- 37 Cercetările arheologice în zona Porților de Fier II au evidențiat de-a lungul fluviului prezența unor așezări aparținând populației daco-romane databile în răstimpul secolelor III—IV (vezi. *Cahiers des Portes de Fer*, I, Beograd 1980 și urm.
- 38 M. Mirković, *Rimske Gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*; A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1984.
- 39 Vezi bibliografia la R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 119—120.
- 40 V. bibliografia la E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*
- 41 C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945, p. 191 sq. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966; M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 445—488; D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1978, p. 415—454.
- 42 A. Bodor, *op. cit.*, p. 29—40.
- 43 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 191 cu bibliografia respectivă.
- 44 R. Roesler, *Romaenische Studien*, Leipzig, 1871; vezi și nota 41.
- 45 *Ibidem*.
- 46 E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*; R. Harhoiu, *op. cit.*, *passim*.
- 47 M. Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul veacului III*, în *Potaissa II*, 1980, p. 161—187.
- 48 K. Stribny, *op. cit.*, p. 354—370.

- 49 În Raetia de pildă în caz de pericol populația locală se retrage în zonele muntoase. v.P. Filtzinger, *Die Römer in Baden-Württemberg*, Stuttgart, 1986, p. 95.
- 50 SHA, *Vita Probii*, 13.
- 51 Panegiricul lui Constantius, 4, 33 cf. E. Chrysos, *op. cit.*, p. 183.
- 52 T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, în *Dacoromania*, I, 1973, p. 65—68.
- 53 Apud. H. Wolfram, *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 1979; I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 92—124.
- 54 R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 121—123.
- 55 Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XVII, 12.
- 56 D. Benea, *Limigantes et arcaragantes (I)*, în *Analele Universității din Timișoara, Seria Filosofie și Științe Socio-Umane*, IV, 1992, p. 143—156.
- 57 E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974 *passim*.
- 58 E. Chirilă, N. Gudea, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 129—131; D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p.
- 59 E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*, p. 126, D. Benea, *Atelierele de ceramică de la Tibiscum, Potaissa*, III, 1982, p. 28—41; Idem, *Die Glaswerkstätten von Tibiscum und der Perlenerport ins Barbaricum im 2. bis 4. Jhd.*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 115—120 etc.
- 60 K. Horedt, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. ; Idem, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982, p. 172—184; E. Chirilă, N. Gudea, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 130—134; R. Ardevan, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, 111—121.
- 61 D. Benea, *Vicus Tibiscensis, Contribuții la istoria vicilor militari din Dacia Romană în SCIVA*, 44, 1993, 3, p. 267—293; N. Gudea, *Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, București, 1986, p. 153—164.
- 62 Flavius Iosephus, *De bello Iudaicum*,
- 63 C. Oprean, informație verbală cu care suntem de acord, ea fiind observată în zona altor castre cum ar fi de pildă, în Germania. V. și C. Oprean, *Elemente ale culturii materiale dacice și daco-romane târzii (sec. III—IV)*, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p. 235—259.
- 64 *Istoria României*, I, 1960, p. 415—416.
- 65 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XVII, 12.
- 66 A. Mócsy, în *Cumania*, I (Archeologia) 1972, p. 82—83; D. Benea în *Analele Univ. Timișoara, Seria Filosofie Socio-Umane*, IV, 1993, p. 151 cu toată bibliografia.
- 67 N. Vulić, în *Byzantinische Zeitschrift*, 30, 1929/1930, p. 374—376.
- 68 D. Benea, *op. cit.*, p. 146—147.
- 69 I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 118—119 cu toată bibliografia.
- 70 D. Benea *op. cit.*, p. 148.
- 71 Amm. Marcellinus, *Res Gestae*, 13, 8, 21—23.
- 72 Ibidem.
- 73 K. Stribny, *op. cit.*, p. 429 nota 199.
- 74 E. Chirilă N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 76—81.
- 75 K. Stribny, *op. cit.*
- 76 K. Horedt, *op. cit.*, p. 172—184.
- 77 R. Ardevan, *op. cit.*, p. 119—122.
- 78 Amm. Marcellinus, *Res Gestae*, XVII, 13, 2.
- 79 M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1968, *passim*.
- 80 K. Stribny, *op. cit.*, *passim*.
- 81 Idem, p. 435.
- 82 Idem 435—438; v. și G. Oprean, *op. cit.*
- 83 U. B. Dittrich, *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im 4.Jh. nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus*, 1984, p. 44 sqq.
- 84 Ibidem, p. 59—84.
- 85 M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 161—187.

DAKIEN ZUR ZEIT DES KAISERS AURELIANUS

(Zusammenfassung)

Des vorliegende Studium strebt eine Analyse des archäologischen und numismatischen Materials zu machen im Zusammenhang mit den literarischen Quellen die die Zeitspanne des Rückzugs der Römer aus Dazien widerspiegeln. Man hat während dieser Analyse drei Gesichtspunkte in Sicht gehabt: der des ganzen Römischen Reiches; des der zurückgebliebenen dako-römischen Bevölkerung und der dritte war derjenige der Barbaren die sich an den Grenzen Daziens zu jenem Zeitpunkt befanden.

Die Schlußfolgerung dieser Arbeit ist die folgende: die wirtschaftlichen Interessen spielten die wichtigsten Rolle in der Aufrechterhaltung einer monetären Ökonomie (Salz, Metalle, Getreide) was die Römer veranlaßten die Grenzen der norddonaulichen Provinz Dazien gegen die Barbaren zu schützen.

Die geistigen Beziehungen der Römer mit dem dako-römischen Raum begünstigten die Stärkung des norddonaulichen Christentums. Der Fortbestand der dako-römischen Siedlungen in Dazien konnte im wirtschaftlichen Bereich für das 3—4 Jh.n.Chr nachgewiesen werden. Die ersten Zeugnisse des Eindringens einiger gotischen Stämme in den dako-römischen Raum datieren aus der Zeit Konstantins des Großen, d.h. aus dem 3 und 4 Jahrzehnte des 4. Jh.

CATALOGUL SISTEMATIC AL MONEDELOR DIN COLECȚIA MUZEULUI BISERICA ALBĂ¹

Partea I

LJILJANA BAKIĆ, DUBRAVKA UJES

Colecția actuală a Muzeului din Biserica Albă este succesorul Muzeului Orășenesc din Biserica Albă (Stadtmuseum), a cărui întemeiere este legată de anul 1877 și de activitatea cunoscutului istoric, cercetător și erudit Felix Milleker.² De la întemeierea sa Muzeul din Biserica Albă a avut și colecția de numismatică, în care, după mențiunea lui F. Milleker, la finele anului 1881, s-au găsit 765 exemplare diferite monede de metal și 47 bancnote, în timp ce deja conform următorului raport prezentat în 1883 de către Leonhard Böhm colecția dispune de 1912 bucăți de monede de metal laolaltă cu medalioanele și 92 bancnote de hârtie.³

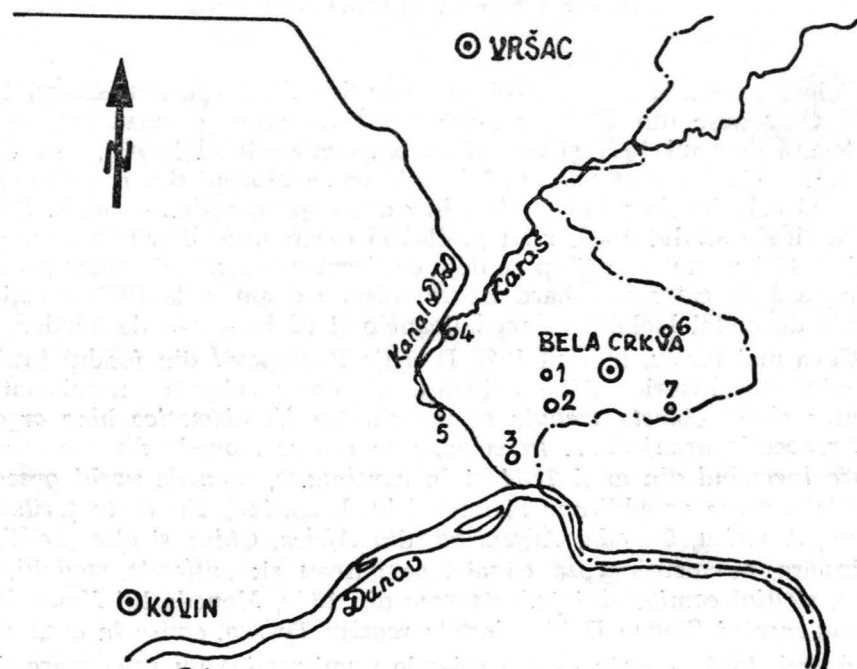
Ceva mai târziu, la anul 1928 Djordje P. Popović din fondul total al Muzeului din Biserica Albă evidențiază chiar colecția numismatică: „Printre altele obiecte trebuie să menționăm Numismatica bine organizată, respectiv aranjată... În colecție se găsesc monede diverse austro-ungare începând din anul 1784 și în continuare, monede vechi grecești, monede romane republicane și imperiale, bizantine, din toate țările europene, America, Canada, Argentina, din Africa, China și alte țări“.⁴ În continuare, se menționează că aici se găseau și: „diferite medalii, diplome, sigiliul comitetului judecătoresc din 1849, Moneda lui Kossuth“ și „charta regelui Stevan Dobiša fratele regelui Turtko, emisă în anul 1395.

Astăzi, însă, aceasta este o colecție numismatică nu prea mare, fără date despre locul descoperirii și evident, risipită. Judecând după indicațiile din literatura mai veche și din documentația Muzeului Popular din Vârșeț, partea mare a acestei colecții a ajuns în mâinile colecționarilor, în primul rând a lui L. Böhm, de altfel primarul orașului Biserica Albă și a fiului său, menționându-se că prin intermediul lui Sigmund Ormos, jupan al Timișorii, o cantitate mai mare de monede au ajuns la Muzeul din Timișoara, iar prin intermediul lui F. Milleker și în Muzeul din Vârșeț.⁵ Lipsuri ulterioare din conținutul colecției, având în vedere condițiile istorice în ansamblu de pe acest spațiu, de asemenea se pot numai presupune.

În colecția Muzeului din Biserica Albă astăzi se găsesc 598 exemplare de monede metal (printre care 420 romane, 4 bizantine și 174 exemplare din evul mediu — turcești și monede din țările europene), 19 bancnote și două bucăți bijuterii în care este încadrată monedă (o „decorație“ și o brățară cu șapte monede turcești și 8 austro-ungare.)

Colecția aceasta, cu toate că astăzi din punct de vedere numeric mică, reprezintă oarecum reflectarea unei pătrunderi și circulații mult mai inense de monede pe teritoriul Bisericii Albe și a împrejurimii acestui oraș, respectiv pe partea microregiunii Banatului de sud-est, care de altfel este bogată cu tezaure monetare.

Din Biserica Albă și împrejurimi provin mai multe descoperiri monetare care se menționează în literatura mai veche (harta). Din Biserica Albă și din cele mai apropiate împrejurimi se amintesc următoarele tezaure monetare:⁶

Našli novca iz Bele Crkve i okoline:
 1. Crvena Crkva, 2. Uračev Gaj, 3. Ban. Polanka, 4. Dupljaja, 5. Kajtasovo
 6. Kruščica, 7. Kusić

Fig. 1. Descoperiri de pe raza orașului Bela Crkva (Biserica Albă) și împrejurimi.

Încă în anul 1882 Milleker pomeneste de moneda maghiară a lui Robert Carol din Biserica Albă.⁷

— după L. Böhm, din acelaș loc provine și moneda lui Vitellius, Traian, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Iulia Dommna și Galenius.⁸

— S. Ormós a procurat de la L. Böhm în anii șaptezeci și optzeci a secolului trecut doi denari republicani, moneda lui Vitellius și Hadrian, monedă de bronz din secolul al IV-lea și câte un Aurelius a lui Constantin cel Mare și a lui Senon.⁹ Aceste descoperiri monetare au ajuns în Muzeul din Timișoara.

Din împrejurimile mai îndepărtate ale Bisericii Albe se amintesc:

1. *Crvena Crkva* (Biserica Roșie): o monedă de bronz a lui Galienus găsită în mormânt sarmat,¹⁰ în timp ce S. Ormos a procurat un denar a lui Traian pentru Muzeul din Timișoara.¹¹

2. *Vračev Gaj*: în hotarul Djavoli most (Podul Dracului) provine un starter al lui Alexandru cel Mare; în anul 1899. În acest sat s-a găsit un tezaur cu circa 400 exemplare de monede de argint (circa 300 Apollonia și Dyrhachium și circa 100 denari republicani) care a ajuns în Muzeul din Timișoara.¹²

3. *Banatska Palanka* și împrejurimi: L. Böhm pentru colecția sa a procurat de aici șapte exemplare monede romane, trei monede de aur (Tiberius, Iulianus și Honorius) și patru monede de argint (August, Domițian, Antonius Pius și Traian) și monedă de argint din secolul al XVII-lea¹³. Pe țărmul Dunării, la clădirea punctului de control financiar, s-a găsit în 1896 un depozit de 57 exemplare de monede de argint și aur (de la Tiberius până la Traian); depozitul s-a pierdut. Din Banatska Palanka și împrejurimi se amintesc și descoperiri împrăștiate de monede grecești, barbare, romane, maghiare și sârbești, iar L. Böhm a procurat de aici pentru colecția sa cinci aureus și 30 exemplare de monede de argint romane.¹⁴ Cu colecția lui Ormos în Muzeul din Timișoara au ajuns o monedă barbară, un aureus a lui Titus, circa 50 exemplare de monede romane de argint și de aramă din secolul I până-n secolul al IV-lea, patru exemplare de monede a lui Constantin cel Mare și mai multe bucăți de monede maghiare medievale.¹⁵

4. *Dupljaja*: în hotarul Stari grad au fost găsite două bronzuri, care au ajuns în Muzeul din Timișoara.¹⁶

5. *Kajtasovo*: În a. 1900 F. Milleker a procurat pentru Muzeul din Vârșeț șapte exemplare de monede de argint din veacul al XVI-lea din tezaurul care a fost descoperit în această localitate.¹⁷

6. *Kruščica*: În anul 1845 a fost găsit un aureus a lui Vitellius.¹⁸

7. *Kusić*: o monedă romană republicană găsită în acest sat a ajuns la S. Ormos.¹⁹ În așezarea Ševac (Sevaț) în a. 1881 a fost descoperit un tezaur de monede maghiare medievale pe care Milleker îl atribuie lui Sigismund.²⁰

În Muzeul Popular din Vârșeț se găsesc următoarele descoperiri monetare care au proveniență de pe teritoriul Bisericii Albe și a împrejurimii acestui oraș:

— prin cumpărarea colecției lui Carol Böhm Muzeul din Vârșeț a procurat 19 exemplare de monede de argint;²¹

— depozit de monede romane de bronz din secolul al IV-lea din Vračev Gaj;

— trei tezaure de monede romane din secolul al IV-lea²² și descoperiri efectuate indiseplat din secolul al II-lea până-n sec. IV din Banatska Palanka;

— descoperiri monetare de la săpăturile efectuate pe insula Sapaja din 1967, până-n 1970;²³

— tezaur de monede maghiare medievale: două din Biserica Albă, una din Kusić — Ševac (Sevaț); una din Vračev Gaj; două din Banatska Palanka.

Descoperirile menționate nu au fost până în prezent publicate cu excepția unui tezaur monetar din Banatska Palanka (Vezi nota 18).

La locul acesta prezentăm încă o dată legată de Biserica Albă care, în realitate, prezintă o curiozitate numismatică. Anume, este notat că în toamna lui 1848, din cauza lipsei de bani în circulație, orașul Biserica Albă a emis bancnotele sale locale.²⁴

Prima parte a Catalogului cuprinde monedele din perioada de la Republica Romană până la imperatorul Carinus.²⁵ Pentru toate exemplarele, care sunt vizibile, referința este menționată conform Catalogului relevant. Unele exemplare nu au putut fi cu precizie descifrate din cauza uzării, fapt care, împreună cu alte observații esențiale, au fost indicată cu note speciale.

Datele despre fiecare exemplar sunt astfel menționate:

- numărul curent, metal, axă, greutate
- nominal, atelier, emisunea
- cf. catalog de referință
- * observații și imagini

CATALOG

REPUBLICA ROMANA

1. AR, 9, 3, 46 g.
denarul anonim, Roma, 115—114 î.e.n.
cf. RRC 287/1; S 530.
— pe aversul, pe lângă bărbia feței contramarcă în forma de litera C

IMPERIUL ROMAN

AUGUSTUS (27 î.e.n.—14 e.n.)

2. AE, 9, 9, 02 g.
as, Roma, (Cn. Calpurnius Pison), 23 î.e.n.
cf. RIC I, Augustus, 72.

TIBERIUS (14—37)

3. AE, 6, 9, 08 g.
as, Roma, anul 22.
cf. RIC I, Tiberius, 18.

LIVIA

4. AE, / ., 10, 03 g.
dupondius, Roma, anul 22. (sub Tiberius)
cf. RIC I, Tiberius, 22.

CLAUDIUS (41—54)

5. AE, 6, 8, 62 g.
as, Roma, anii 41—44., ori mai târziu
cf. RIC I, Claudius, 69.

6. AE, / ., 7,85 g.

as, Roma, nedeterminat.

* deși acest exemplar este foarte uzat, după poziția și caracteristicile părții lizibile din legendă și în raport cu stilul portretului, se poate concluce că e vorba de moneda lui Claudius, deși tipul nu poate fi precizat.

NERO (54—68) sau DOMITIANUS (81—96)

7. AE, 6, 10, 56 g.

as, Roma, nedeterminat.

* din cauza uzării nu e posibil să se precizeze datarea piesei iar stilul și tipul reversului indică pe Nero ori Domitianus.

DOMITIANUS (81—96)

8. AE, 6, 15,71 g.

as, Roma, anul 85.

cf. RIC II, Domitianus, 272.

9. AE, / ., 6,53 g.

AE, 24, Macedonia, fără dată.

cf. SNG. Cop. (Macedonia) 1337; (BMC nu este)

* Exemplarul este excentric bătut.

NERVA (96—98)

10. AE, 6, 23,08 g.

sestert, Roma, anul 97.

cf. RIC II, Nerva, 100.

TRAIANUS (98—117)

11. AE, 6, 7,25 g.

sestert, Roma, anii 98—99.

cf. RIC II, Traianus, 399 (Concordia) ori 401 (Pax).

* imaginea de pe revers este ștearsă și amănuntele nu se văd așa că exista două posibilități pentru a stabili tipul.

12. AE, 6, 6,65 g.

as, Roma, anii 98—99., ori 99—100.

cf. RIC II, Traianus, 395 (COS II) ori 417 (COS III).

* nu e cu totul clar dacă este conzul a II-a ori a III-a oară, așa ca nici tipul nici emisiunea nu pot fi precis stabilite.

13. AE, 6, 11,85 g.

sestert, Roma, anii 103—111.

cf. RIC II, Traianus, 489.

14. AE, 6, 11,19 g.

dupondius, Roma, anii 103—111.

cf. RIC II, Traianus, 563.

HADRIANUS (117—138)

15. AE, 6, 10,91 g.

as, Roma, anii 125—128.

cf. RIC II, Hadrianus, 668.

ANTONINUS PIUS (138—161)

16. AE, 6, 22,15 g.
sestert, Roma, anii 140—144.
cf. RIC III, Antoninus Pius, 626.

17. AE, 6, 11,34 g.
dupondius, Roma, anii 152—153.
cf. RIC III, Antoninus Pius, 908.

MARCUS AURELIUS (161—180)

18. AR, 6, 2,71 g.
denar, Roma, decembrie 169—170.
cf. RIC III, Marcus Aurelius, 214.
* după ordinea de litere în legendă numărul în urma de TR. P. este XXIIII, dar deoarece se citește cu greu mai lăsam rezervă în ceea ce privește stabilirea tipului.

FAUSTINA II

19. AE 22, Pautalia (Tracia), fără dată.
cf. Ruzicka, 138—155 (Faustina II, cu imaginea Tihe); SNG Cop. (Thrace) și BMC (Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace, etc.) nu există acest tip.
* fiindcă imaginea aversului este ștearsă și inscripția lizibilă, tipul nu poate fi stabilit cu precizie.

LUCIUS VERUS (161—169)

20. AE, 12, 10,33 g.
dupondius, Roma, martie—decembrie 161.
cf. RIC III, Marcus Aurelius, 1292.

LUCILLA

21. AE, 6, 11,86 g.
sestert, Roma, anii 164—169.
cf. RIC III, Marcus Aurelius, 1751.

ELAGABAL (218—222)

22. AR, 6, 2,08 g.
denar, Roma, fără dată.
cf. RIC IV — 2, Elagabal, 188.

IULIA DOMNA

23. AE, 12, 6,08 g.
AE 23, Stobi (Macedonia), fără dată.
cf. BMC G (Macedonia), Stobi 8.
cf. Cohen IV, 266—267 (p. 128)
SNG Cop. nu este asemănător cu numărul 332 și 333 doar deosebiri în inscripția aversului și aversului.

ALEXANDER SEVERUS (222—235)

24. AE, 1, 3,80 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) 519.

25. AE, 12, 3,40 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) 519.
26. AE, 1, 2,97 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia) fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) 519.
27. AE, 1, 3,68 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) nu este tipul cu *draperie* deși legenda este la fel cu numărul 520; diferența este în detalii imaginii reversului, care se aseamăna cu numărul 520.
28. AE, 12, 4,33 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) 519.
29. AE, 7, 4,56 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) 520, cu diferența în detalii imaginii reversului.
30. AE, 7, 3,79 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) legenda reversului nu are variantă aceasta dar și anumite detalii ale imaginii sunt diferite, deși tipul se aseamănă cu numărul 520.
31. AE, 1, 4,87 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) aversul ca și numărul 519; reversul ca și 520 cu diferență în detalii.
32. AE, 1, 4,46 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia) fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) 520 cu diferență în anumite detalii ale imaginii reversului.
33. AE, 6, 4,22 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) aversul la fel cu 519, revers la fel cu 520 cu diferență în detalii.
34. AE, 12, 3,67 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia), fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) — din cauza că este șters tipul aversului nu se poate stabili; reversul asemenea cu 520.
35. AE, 1, 4,76 g.
AE 20, Nicaea (Bithynia) fără dată.
cf. SNG Cop. (Bosporus—Bithynia) — idem cu 34.
- IULIA MAMAEA
36. AR, 12, 1,66 g.
denar, Roma, fără dată.
cf. RIC IV — 2, Alexander Severus, 335.

GORDIANUS III (238—244)

37. AR, 11, 2,09 g.
denar, Roma, anii 241—243.
cf. RIC IV — 3, Gordian III, 113.

38. AE, 1, 9,25 g.
AE 25* Macrianopolis (Moesia Inferior), fără dată.*
cf. Pick, 1152.

* exemplarul aparține nominalilor mari de bronz tipice pentru Marcianopolis care se marchează obișnuit ca cinci asaria (greutate 11—14 g; pe revers) au semn de valoare E=cinci asaria). Fiindcă pe aversul este imaginea lui Serapis și nu Tranquillina, se presupune că e o monedă emisă pe vremea lui Gordian III, când încă nu a fost căsătorit (Pick, 77). Piesa este perforată (amuletă?).

FILIP II (244—249)

39. AE, 6, 14,14 g.
BRONZ MARE,
AE 28, Viminacium, 247/248.
cf. Pick, 118.

VALERIAN (253—260)

40. AR, 7, 3,33 g.
antoninian, Roma, anii 255—256.
cf. RIC V, Valerian, 87.
41. AR, 7, 2,59 g.
antoninian, Roma, anii 256—257.
cf. RIC V, Valerian, 128.
42. AR, 12, 4,03 g.
antoninian, Roma, anul 254.
cf. RIC V, Valerian, 140.
43. AR, 7, 3,49 g.
antoninian, Mediolanum (Italia), anul 257.
cf. RIC V, Valerian, 253.

GALLIENUS (253—268)

44. AR, 12, 2,93 g.
antoninian, Roma, anii 257—258.
cf. RIC V, Gallienus, perioada de conducere comună cu Valerian, 175.
45. AE, 6, 2,40 g.
antoninian, Roma, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 160.
46. AR, 12, 2,21 g.
antoninian, Roma, fără dată.
cf. Ric V, Gallienus, stăpânire individuală, 177.
47. AE, 12, 2,07 g.
ant. Roma, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 207.

48. AE, 6, 2,19 g.
ant. Mediolanum, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 508 a.
49. AE, 6, 1,33 g.
ant. Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 572.
50. AE, 6, 2,35 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 562.
51. AE, 12, 2,33 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 572.
52. AE, 6, 2,34 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 585.
53. 12, 2,67 g.
ant., / / —
— reversul este șters nu se poate determina tipul.
54. AE, 1, 1,33 g.
ant., / / —
— nu este clară inscripția și imaginea reversului; reversul este șters, nu se poate determina tipul.
55. AE, 12, 10,02 g.
BRONZ MARE
AE 26, Viminacium (Moesia Superior), anii 254/255.
SALONINA
cf. Pick, 193.
56. AE, 7, 2,97 g.
ant., Roma, fără dată.
cf. RIC V, Gallienus, stăpânire individuală, 31.
CLAUDIUS GOTHICUS (276—270)
57. AE, 12, 2,11 g.
ant., Roma, fără dată.
cf. RIC V, Claudius Gothicus, 19.
58. AE, 6, 3,42 g.
ant., Roma, fără dată.
cf. RIC V, Claudius Gothicus, 21—23.
* există trei posibilități pentru determinarea tipului în funcție de partea ilizibilă a inscripției reversului.
59. AE, 6, 2,23 g.
ant., Roma, fără dată.
cf. RIC V, Claudius Gothicus, 32.
60. AE, 6, 1,85 g.
ant., Roma, fără dată.
csf. RIC V, Claudius Gothicus, 57.

61. AE, 7, 2,13 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Claudius Gothicus, 192.
62. AE, 2,29 g.
ant.,
* reversul este șters, nu se poate determina tipul, nici atelierul.
63. AE, 12, 2,37 g.
ant.,
* reversul este șters, nu se poate determina tipul.
AURELIAN (270—275)
64. AE, 12, 2,95 g.
ant., Mediolanum*, II perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 129.
* stabilirea atelierului s-a făcut în baza caracteristicilor stilului, **căci** sigla atelierului nu este lizibilă.
65. AE, 12, 4,30 g.
ant., Siscia, II perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 171.
66. AE, 7, 3,03 g.
ant., Sisicia*, fără dată.
cf. RIC V, Aurelian, 225.
* stabilirea atelierului s-a făcut în baza caracteristicilor stilului, **căci** sigla atelierului nu este lizibilă.
67. AE, 12, 3,19 g.
ant., Siscia, III perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 249.
68. AE, 7, 2,76 g.
ant., Siscia, a III-a perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 255.
69. AE, 5, 4,14 g.
ant., Cyzicus, II perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 344.
70. AE, 12, 2,51 g.
ant., Cyzicus, II perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 348.
71. AE, 6, 3,37 g.
ant., Cyzicus, III perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 360.
72. AE, 11, 3,08 g.
ant., Cyzicus, III perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 363.
73. AE, 5, 2,93 g.
ant., Cyzicus, III perioadă
cf. RIC V, Aurelian, 369.

74. AE, 12, 2,02 g.
ant.,
cf. RIC V, nu prezintă în cadrul emisiunilor lui Aurelian nici o combinație care ar cuprinde tipul reversului IOVI CONSERVATORI și sigla atelierului care se află pe exemplarul acesta; conform caracteristicilor stilului, probabil acest exemplar s-ar putea lega cu emisiunea „*atelierului nedeterminat*“.
- TACITUS (275—276)
75. AE, 6, 3,46 g.
ant., Ticinum, fără dată.
cf. RIC V, Tacitus, 130.
- FLORIAN (276)
76. AE, 6, 2,95 g.
ant., Cyzicus.
cf. RIC V, Florian, 116.
77. AE, 12, 3,79 g.
ant., Serdica, fără dată.
cf. RIC V, Florian, 111.
PROBUS (276—282)
78. AE, 12, 2,51 g.
ant., Lugdunum (Galia), II perioadă
cf. RIC V, Probus, 65.
79. AE, 6, 3,24 g.
ant., Roma, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 158.
80. AE, 12, 3,11 g.
ant., Roma, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 203.
81. AE, 11, 3,51 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 709.
82. AE, 12, 3,05 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 713.
83. AE, 6, 3,02 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 731.
84. AE, 6, 3,03 g.
ant., Siscia, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 744.
85. AE, 12, 4,60 g.
ant., Serdica, fără dată.
cf. RIC V, Probus, 862.
86. AE*, 6, 3,62 g.
ant., Cyzicus, fără dată.

— pe avers se mai vede un strat subțire de argint păstrat numai pe parte.

87. AE, 6, 1,92 g.

ant. / /*

cf. RIC V, dar tipul nu poate fi precizat din cauza uzării reversului.

CARUS (282—285)

88. AE, 4, 1,47 g.

ant., Lugdunum, postume

cf. RIC V, Carinus, 29.

CARINUS (283—285)

89. AE, 12, 3,49 g.

ant., Roma, fără dată.

cf. RIC V, Carinus (la fel de augustus), 264.

MONEDE ILIZIBILĂ DIN SECOLUL III

În acest catalog mai adăugăm și trei exemplare cu aversul cu totul ilizibil.

90. AE, 12, 2,90 g.

ant. / /

91. AE, 6, 2,44 g.

ant. / /

92. AE, /., 2,46 g.

ant. / /

Ultimul exemplar de bronz are un stat subțire de argint, care este tare uzat. Nu este posibil să stabilim tipul mai precis.

93. AE—AR, /., 3,10 g.

Comentariul privitor la Catalog

În prima parte a Catalogului de monede din colecția Muzeului din Biserica Albă au fost prezentate 93 exemplare. Toate monedele fac parte din cadrul monedelor romane, perioada republicană ori cea imperială, aparținând emisiunilor de la finele secolului II î.e.n. până la domnia lui Dioclețian.

Exemplarele din această colecție, într-adevăr, reflectă oarecum pătrunderea și circulația monedelor în spațiul zonei Biserica Albă, cu toate că trebuie subliniate unele fapte esențiale care determină alte concluzii: înainte de toate, nu există date despre descoperirile (fie izolate ori tezaure), nici privind locul descoperirii și modul cum au ajuns în colecție. Apoi, numai prin cele menționate anterior privind istoricul colecției, este clar că aceasta a suferit o reducere însemnată a numărului exemplarelor, fapt care mie reduce posibilitățile de verificare a interpretării prezenței monedelor în această zonă.

Cea mai veche monedă din colecție este denarul roman republican emis la 115—114 î.e.n. (număr catalogului 1), care se poate lega de începuturile pătrunderii monedelor în regiune.²⁶ Exemplarul poartă contra-

marcă, iar tocirea extraordinară demonstrează folosirea prelungită a acesteia.

Monedele din secolele I, II și III e.n. până la Valerian și Galienus se pot privi ca o unitate integrală (nr. cat. 2—39). În grupa aceasta este dominant bronzul, în timp ce exemplarele de argint sunt rare (4 denari, nr. cat. 18, 28, 36 și 37). Se observă că majoritatea împăraților este reprezentată cu câte un singur exemplar, iar rareori cu un număr mai mare de exemplare (Alexander Severus — 12 exemplare, Traian — 4 exempl.). Exemplarele emise în atelierele pentru baterea monedelor (atelieri locale) sunt destul de dese: prezența monedei bătute în *Macedonia* (Domitianus, nr. cat. 9), *Pautalia* (Faustin II, nr. cat. 19), în *Stobi* (Iulia Domnax, nr. cat. 23), în *Nicaea* (Severus Alexander, nr. cat. 24—35), în *Makrianopolis* (Gordinus al III-lea, nr. cat. 39) și în *Viminacium* (Filip al II-lea, nr. cat. 39). În total 17 exemplare din aceste monede (la care se poate adăuga o monedă a lui Gallienus bătută la Viminacium, nr. cat. 55) constituie aproape jumătate a tuturor exemplarelor din grupa întreagă, ceea ce constituie o dată importantă pentru remarcarea nu numai a circulației, ci și a legăturilor regiunii cu alte zone. Majoritatea exemplarelor sunt destul de tocite (uzate), mai ales cele din secolul I. Aici se încadrează după toată probabilitatea și acel exemplar suberat menționat la sfârșitul catalogului (nr. cat. 93).

Monedele din perioada de la Valerianus și Gallienus până la Carinus se clasează într-o grupă, compusă de antoninieni, nominali tipici pentru emisiunile „împăraților militari” din secolul al treilea (nr. cat. 40—42, cu excepția nr. cat. 55). Cel mai mare număr îl reprezintă moneda lui Gallienus (15 exemplare), apoi a lui Aurelian (11) și Probus (10). Se observă că toate exemplarele lui Valerianus sunt de argint, ori cu un strat mai puternic de argint, ca apoi degradarea metalelor este tot mai evidentă, astfel că după Gallienus antoninienii sunt practic de bronz. Tocirea suprafeței la acest grup este cu mult mai mic. A fost notată emiterea în șapte ateliere imperiale a monedelor: *Roma* (15 exemplare), *Lugdunum* (2), *Mediolanum* (3), *Sissia* (13), *Cyzicus* (7), *Ticinum* (1) și *Serdica* (2), iar pentru nouă exemplare atelierul nu a putut fi stabilit.

Având în vedere mențiunile anterioare privind relativitatea concluziilor deduse în baza exemplarelor din colecție, totuși putem releva unele elemente esențiale privind pătrunderea și prezența monedelor în zona Bisericii Albe în perioada dată: Începuturile pătrunderii se pot lega (cel mai târziu) de sfârșitul secolului II și începutul sec. I î.e.n. Însă procesul nu este intens; în cursul secolului I e.n. descoperirile sunt încă modeste, mai numeroase sunt cele din epoca lui Traian; în continuare pătrunderea se intensifică sub Severi, iar sub „împărații militari” aceasta atinge un grad și mai înalt. Această imagine este în concordanță cu dezvoltarea generală a condițiilor cultural-istorice într-o regiune mai largă, având în vedere și problema încadrării Banatului în teritoriile Imperiului Roman. Sperăm că descoperirile monetare tratate aici vor avea însemnătate și pentru cercetările numismatice într-un context mai larg, în primul rând pe întreg spațiul Banatului, mai ales dacă se vor include și piese din alte colecții ale Voivodinei cât și din partea românească a Banatului.

(Traducere în limba română: GLIGOR POP)

NOTE

1 Autorii aduc mulțumiri cordiale custodelui Colecției Muzeului din Blserica Albă, istoricul de artă Nada Stojanović, pentru punerea la dispoziție colegială a materialului numismatic pentru tratare și publicare.

2 F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar XII*, Beograd 1937, p. 63. Se menționează în 1877, iar în: *Kurze Geschichte der Stadt Belackrva (Weisskirchen) im Banat (1355—1918)*, Bela Crkva (Weisskirchen) im Banat, 1927, menționează la pag. 24 anul 1878.

3 S. Barački: *Prilog proučavanju istorijata muzejske delatnosti Vojvodine*, în *Rad Vojvodjanskih muzeja* 28, Novi Sad 1982—1983, 19, p. 21.

4 Dj. P. Popović: *Istorija grada Bele Crkve (1717—1928)*, Bela Crkva 1928, p. 148—149.

5 I. Bergeszi, *Délmagyarország érmeleletei, Történelmi és régészeti értesítő* (dalje TRE) XXII I—II, Temesvár 1907, p. 19. Date despre colecționarii de seamă din Biserica Albă la F. Milleker: *Vorgeschichte...* p. 61—62.

6 Toate datele care urmează sunt prezentate așa cum se menționează în literatura citată.

7 F. Milleker, *Egyveleg*, TRE VIII/I, 1882, 47.

8 L. Böhm, *A Lederata — Tibiscum közötti hadút vonal az egykori Dáciiában*, TRE IX/II, 1883, p. 37.

9 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 18—19.

10 În proprietatea lui L. Böhm, F. Milleker, *Délmagyarországi régiségleletei a honfoglalás előtti időkből III*, Temesvár 1906, 266, această operă a lui Milleker în trei volume în textul care urmează se dă prescurtat astfel: Milleker I (1897), II (1899), III (1906).

11 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 45.

12 L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, Leipzig, 1961, p. 321; F. Milleker I, p. 190; I. Berkeszi: *op. cit.*, p. 47—48.

13 L. Böhm, *Geschichte...*, p. 320—321.

14 F. Milleker II, p. 56; I. Berkeszi: *op. cit.*, p. 31—32.

15 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 31—32.

16 Ibidem, p. 45.

17 F. Milleker, *A Verseczi Városi Múzeum*, în *Archaeologiai értesítő XXII*, Budapest 1902, p. 191; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 20. Moneda este introdusă în cartea veche a lui Milleker nr. de înreg. 8/1901.

18 L. Böhm, *Geschichte...*, p. 310; F. Milleker, *Dél Magyarország római régiségleletei*, TRE VIII/II, 1892, p. 126; Milleker II, p. 60; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 35.

19 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 26.

20 F. Milleker, *Egyveleg*, TRE IX/III, 1883, 151; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 26.

21 F. Milleker, cartea veche, nr. de înreg. 10/1909.

22 V. Dautova — Ruševljanin: Dve ostave iz Narodnog muzeja u Vršcu, *Rad Vojvodjanskih muzeja*, 23—24, Novi Sad 1974—1978, p. 41—54.

23 Privire generală asupra monedelor din perioada târzie antică și bizantină timpurie din castelul pe insula Sapaja a prezentat D. Dimitrijević: *Sapaja, rimsko i srednjevekovno utvrđenje na ostrvu kod Stare Palanke*, în *Starinar XXXIII—XXXIV*, 1982—1983, Beograd 1984, 58. Din aceeași localitate provin însă și monedele de bronz romane din secolul I, precum și monedele maghiare, turcești, austro-ungare și moneda mai nouă sârbească.

24 F. Milleker, *Kurze Geschichte...*, p. 18.

25 Autorii mulțumesc în mod cordial pentru ajutorul de specialitate și colegial a mr. Jovana Borić-Brešković de la Muzeul Popular din Belgrad și mr. Nikola Crnobrnja de la Muzeul orașului Belgrad.

26 Cu privire la începuturile pătrunderii monedelor, vezi supra notele 12, 14, 15, și 19.

ABREVIERI FOLOSITE ÎN LUCRARE

- RRC — Michael H. Crawford: *Roman Republican Coinage*, London 1974.
- S — Edward A. Sydenham: *The Coinage of the Roman Republic*. London 1952.
- RIC — The Roman Imperial Coinage:
 I — *Augustus to Vitellius*; Harold Mattingly — Edward A. Sydenham, London 1948 (repr.)
 II — *Vespasian to Hadrian*: idem, London 1962. (repr.)
 III — *Antoninus Pius to Commodus*: idem, London 1930.
 IV/2 — *Macrinus to Papienus*: idem, London 1938.
 IV/3 — *Gordian III to Uranian Antoninus*: idem, London 1949.
 V/—1 — *Valerian to Florian*: Percy H. Webb, London 1927.
 V/2 — *Probus to Galerius Maximian*; The Gallic Empire; The British Empire; The Usurpers; idem, London 1933.
- SNG Cop. — Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum.
 Niels Beitenstein: *Macedonia*, part III, Phillip III — Phillip VI, Macedonia under the Romans, Kings of Paeonia, Copenhagen 1943.
 Bosphorus — Bithynia, Copenhagen 1944.
- BMC G — A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum; B. Head, *The Coins of Macedonia*, London 1879.
- Pick — Cohen, Henry: *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, T. IV, Leipzig 1937.
- Cohen — Pick, Behrendt: *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Bd I, Ed. F. Imhoof-Blumer: *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, Band I, Berlin 1898.
- Ruzicka — Ruzicka, L.: *Die Münzen von Pautalia*, Известия на Българския Археологически Институт, том VII, София, 1932—1933, 1—216.

SYSTEMATIC CATALOGUE OF COINS IN THE
MUSEUM COLLECTION OF BELA CRKVA

(Abstract)

The paper deals with the collection of coins from the Museum Collection in the city of Bela Crkva in Southern Banat. The Museum Collection custodian, art historian Nada Stojanović has kindly permitted the examination and the publishing of the entire collection of coins, and we express our gratitude to her (note in text: 1).

The Museum Collection is a successor of Bela Crkva City Museum, the foundation (about 1877) and museological activities of which are closely connected with the work of Felix Milleker, well — known historian of great erudition and explorer of the Banat region (2). From the very beginning Bela Crkva City Museum had a collection of coins and bank notes, and some documents relative to the inventory of the Museum show the increase in number of coins up to 1912 (3—4). Not a single coin, however, has survived the II World War (5), and a new museum was founded in 1955 (6).

The collection, actually, consist of 598 exemplars of coins (420 Roman; 4 Byzantine; 174 Medieval, Turkish, and of European countries) and two pieces of jewellery made of coins; around 200 exemplars belong to the legacy of professor S. Subotić, one of the founders of the Museum Collection (7).

In the region of Bela Crkva have been found numerous hoards and isolated coins, from III century B. C. to the recent period (8—12; findings from the region;

13—23: findings from Bela Crkva and close surroundings; 24—26: findings from Bela Crkva region now in the National Museum in Vršac).

There is a numismatic curiosity related to Bela Crkva, interesting to be noted here: in the autumn of 1848, during the revolution in Austro-Hungary, the city of Bela Crkva issued its own bank notes due to the lack of currency (27).

. . .

Coins from Roman Republic to Emperor Carinus, together with relevant references according to numismatic catalogues (listed in text), are listed in the first part of the systematic catalogue (28). All remarks are marked by an asterisk.

Comment on the Catalogue

The first part of the sistematic catalogue of coins in the Bela Crkva Museum Collection consist of 93 exemplars. All of them belong to Roman coinage, from the very end of the 2. c. B. C. till the end of emperor Carinus's reign.

The examined exemplars reflect in a certain way the penetration and the circulation of coins in the Bela Crkva region. Nevertheless, it is necessary to point to several facts that exclude the possibility of making any firmer conclusion: first of all, not all the coins were found in the Bela Crkva region, and there is no documentation concerning the conditions and the character of findings.

The most ancient coin in the collection is a Roman republican denarius issued 115—114 B. C. (cat. no. 10), with a countermark, and very worn- out perhaps because of prolonged circulation (26). The coins issued during I, II and III century, to Valerianus and Gallienus, could be considered as a whole, in which the bronze coins are highly prevalent (cat. nos. 2—39). The fact that there is a considerable number of exemplars from eastern mints is a very significant, not only because of the question of circulation, but also due to the problem of relations of this region with the others, more or less distant ones (cat. nos. 9, 19, 23—35, 38, 39, 55). The coins from Valerianus and Gallienus to Carinus form a separate group consisting of „antoniniani“ (cat. nos. 40—54, 56—92). From Valerianus onwards, there is a visible reduction of weight and pourcentage of silver. Seven mints are represented: Rome, Lugdunum, Ticinum, Mediolanum, Siscia, Serdica and Kyzikos. One subaerated exemplar is noted (cat. no. 93).

Having in mind relatively limited significance of the data provided by the examined numismatic material, we can, however, point forwards some basic conclusions, which are certainly in accordance with the main historical events: the penetration of coins from the II c. B. C., but the process was not intensive; findings from the I c. are still scarce, but more numerous from the time of Trajan; the penetration was intensified during Severes, and it culminated during the III c.

(Translation: DUBRAVKA UJES)

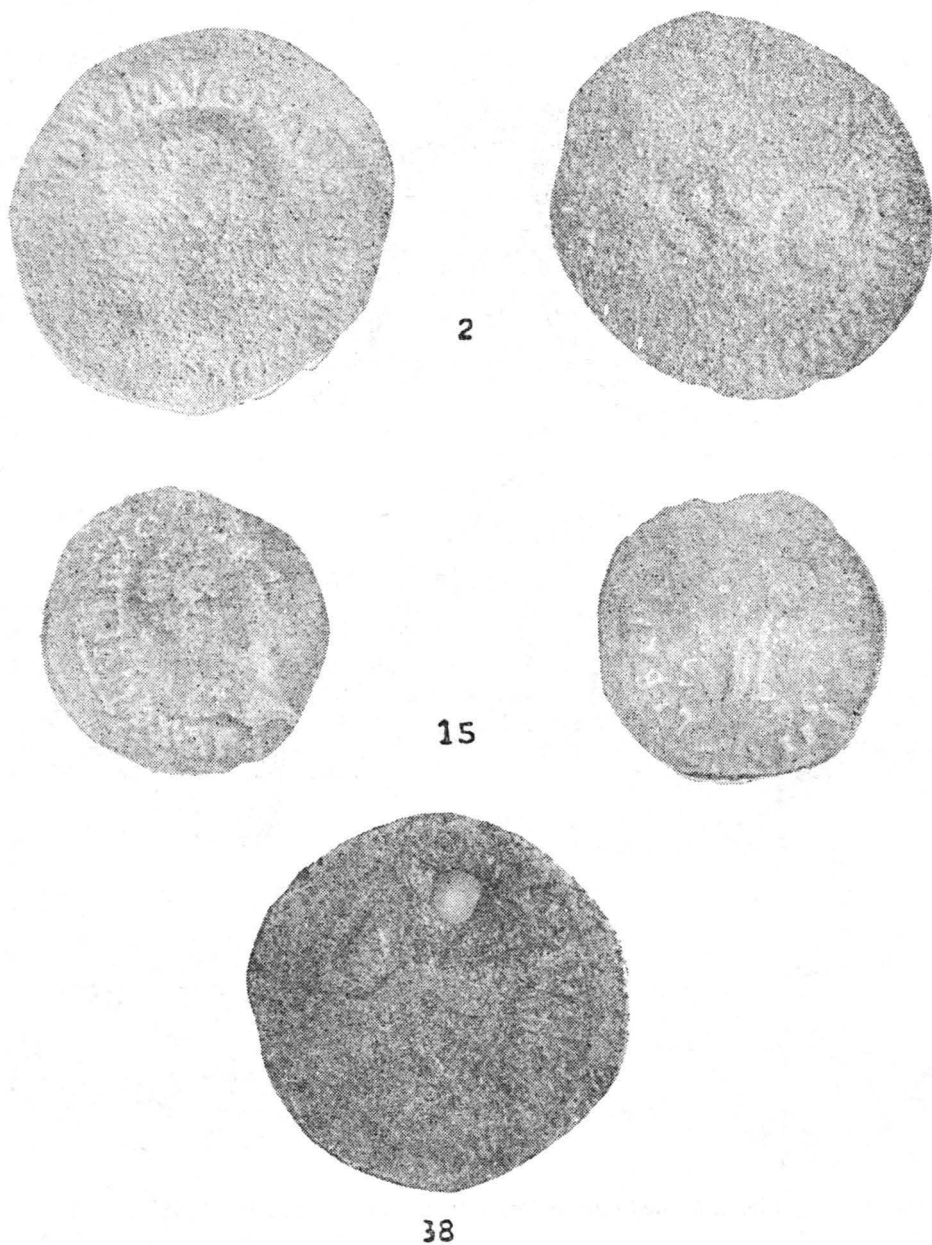

Fig. 2. Monede din colecția Muzeului din Biserica Albă (numărul de pe figură corespunde cu cel din catalog)

Fig. 3. Monede din colecția Muzeului din Biserica Albă.

Fig. 4. Monede din colecția Muzeului din Biserica Albă.

DESCOPERIRI MONETARE INEDITE

DANA BĂLANESCU

La sfârșitul anului 1994 și începutul anului 1995, ne-au fost aduse spre identificare și achiziționare, câteva loturi monetare, cu proveniență bine stabilită. În ciuda diversității pieselor ca și a locului de descoperire diferit, publicarea lor devine necesară, întrucât aceste monede reprezintă o importanță numismatică deosebită și, completează, totodată, repertoriile numismatice ale județelor Caraș-Severin, Sălaj și Timiș.

Cele 5 loturi sunt prezentate în ordinea alfabetică a localității de proveniență, fiind însoțite de unele considerații numismatic și chiar istoric¹.

LISTĂ-CATALOG

I. GĂTAIA (jud. Timiș)

În data de 31 ianuarie 1995, doamna Roncov Elena (Grupul Școlar de Construcții Montaj, Reșița) ne-a încredințat pentru determinare o monedă de argint, provenită din această localitate. Piesa a fost descoperită de mama sa, Imbrea Ana, în vara anului 1994. Locul descoperirii este situat chiar în grădina casei părintești, de pe str. Republicii nr. 60, pe malul pâraului Gorovei.

Monedă traco-getică?

Avers: Capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, stilizat, în profil spre dr., urme de cerc perlat.

Revers: Călăreț spre dr., sensibil stilizat, fără ramură și simbol, iar din legendă se mai păstrează primele litere: $\Phi\Gamma\Lambda\P\P[\Pi\Omega\Upsilon]$.

Imitație timpurie de tip Filip II, cu legendă pe revers, tip general Preda, *Monedele* pl. I, 12, prima jumătate a sec. III a.Ch. AR, 22x23; 12,52; 6; 916‰; M; t, cu urme de patină nobilă.

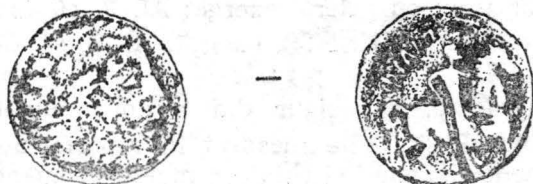

Fig. 1. Moneda descoperită la Gătaia (desen Maria Gyömbér).

Reversul piesei prezintă o incizie adâncă², care acoperă vertical corpul călărețului și pe cel al calului, până pe marginea pastilei monetare. De asemenea, picioarele anterioare ale calului sunt frapate foarte slab, întreaga reprezentare este ușor deplasată, depășind modulul (fig. 1). Pe de altă parte, anumite elemente ale efigiei de pe avers sunt tocite, astfel încât încadrarea într-o anumită serie tipologică ni se pare, deocamdată, dificilă. Totuși, din punct de vedere stilistic, cele mai apropiate analogii sunt reprezentate de unele piese din: tezaurul de la *Mecica* (Bulgaria)³ și *județul Prahova*⁴, ultima având chiar o incizie, mai largă, de asemenea pe reversul piesei. Tot din acest punct de vedere, moneda de la Gătaia prezintă analogii cu două monede descoperite împreună cu monede originale Filip II, undeva în Serbia ori Voivodina⁵.

Deși socotim că studierea monedei nu este încă încheiată⁶, ea reprezintă, încă de pe acum, o importanță deosebită. În primul rând, această descoperire constituie prima imitație timpurie de tip Filip II, semnalată în centrul Banatului. În general, imitațiile de stil bun, din prima serie (foarte apropiate de prototipul macedonean) sunt situate cu precădere în apropierea Dunării și Tisei⁷. Astfel, pentru Banatul de azi, se cunosc deocamdată⁸ descoperirile din județul Caraș-Severin: *Răgi*⁹, *Berzasca*¹⁰ și *Gornea*¹¹. Pe de altă parte, Gătaia nu a figurat, până în prezent, cu vreo descoperire monetară dacică, în hotarul localității fiind semnalat doar un denar roman republican (probabil *L. Antestius Gragulus*, Crawford 238/1, Roma, an 136 a.Ch.)¹². Oricum, precizăm că doar completarea cu noi date referitoare la contextul descoperirii cât și la determinarea exactă a piesei, va fi în măsură să ne permită formularea unor alte concluzii.

II. REȘIȚA (jud. Caraș-Severin)

Așa cum ne-a informat Răduca Dumitru (Teatrul Municipal G. A. Petculescu, Reșița), pe str. Rodnei, micro IV, în preajma blocului 4, copiii au descoperit în 1993 câteva monede, deținute, în prezent în colecția sa personală. În urma unei sumare examinări, putem preciza că este vorba despre 6 monede romane din bronz, destul de degradate, dar care pot fi sigur datate în sec. IV:

1. *Follis*, Constantius II, 341—346 (tipul de revers *Victoriaeddauggqnn*) exergă: distrusă
2. *Follis*, 346—350, tipul cu galeră, exergă: ASIR, cf. LRBC, II, 1144
- 3.—4. *Follis*, 355—361, tip FH, FTR, exergă: ASIS, cf. LRBC, II, 1115—1116
- 5.—6. Foarte degradate, dar sigur din a doua jumătate a sec. IV.

Deși municipiul Reșița este încadrat în repertoriul numismatic al Banatului cu monede romane¹³ și chiar cu monede romane târzii¹⁴, considerăm, totuși, destul de incerte condițiile prezentei descoperiri, exprimându-ne anumite rezerve asupra veridicității acesteia.¹⁵

III. STÎRCIU (com. Horoatu Crasnei, jud. Sălaj)

În luna decembrie a anului trecut, cetățeanul Sav Ioan (împiecat la Gara de Nord, Reșița) ne-a prezentat în vederea achiziționării, următoarea piesă, moștenită de la tatăl său¹⁶ 2/3 tater, 1679.

Avers: D(ei) G(ratia) IOHA[N](nes) (ERNEST(us) D(ux) S(axoniae) I(u-
liaci) C(liviae) ET MONT(ium). Înainte de primul cuvânt o cruce
treflată, după primul, al cincilea, al șaselea, al șaptelea și al op-
tulea cuvânt câte 2 puncte, iar după celelalte câte un punct în
formă de romb. Legendă în cerc perlat mare, tocite. Bustul du-
celui cu perucă lungă și buclată, armură și eșarfă, spre dr., efigia
ușor tocită.

Revers: P[R]UDENTER ET (2/8 CONSTANTER; 16—79; După fiecare cu-
vânt un punct în formă de romb, linia fracției treflată. Legendă
în cerc perlat, tocite. Anul de o parte și alta a scutului, ornat
pe laturi cu motive vegetale și împărțit în patru câmpuri: ar-
mele Saxoniei (benzi orizontale, cu ghirlandă oblică); armele
ducatului Cleve/Clivium (opt sceptre în formă de crini, dispuse
în chip de stea), vulturul de Pfalz, Sachsen și leul ducatului
Jülich. Deasupra scutului o coroană ducală.

Ducatul Sachsen-Neu Weimar, Johann Ernest (1662—1683), emisiune
din 1679, AR (gulden, sau 2/3 taler) 37; 17,62; 7; 916₀₀; B, efigiile ușor
tocite, câteva litere din legendă ilizibile
inv. Nt 2490/18765 (pl. V).

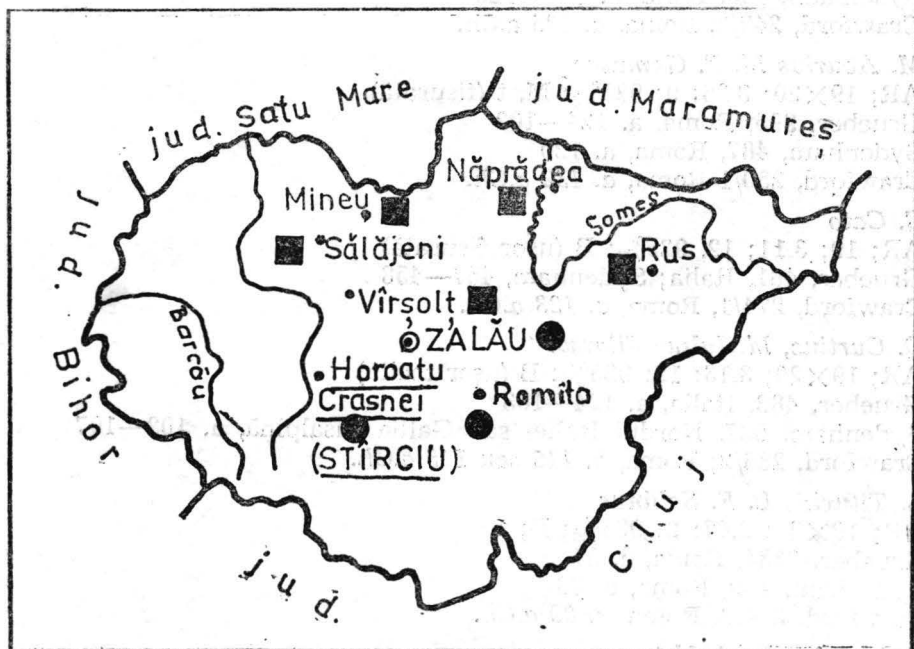

Fig. 2. Descoperiri monetare medievale din jud. Sălaj: ■ tezaure de sec. XV—XVII; ● tezaure cu guldeni (desen Doina Drăghin).

Piesa prezintă o achiziție importantă pentru Cabinetul Numismatic al muzeului reșițean, care până în acel moment nu deținea un asemenea tip monetar. Pe de altă parte, având în vedere condițiile descoperirii, ea marchează un posibil punct inedit în lista tezaurilor monetare medievale din județul Sălaj¹⁷. Totodată, guldenul descoperit la Stirciu lărgeste aria de răspândire a acestui nominal, semnalat în structura următoarelor tezaure din județul menționat: *Romita* și *Zalău*¹⁸ dar și din întreaga Transilvania, la: *Tebești* și *Răscruci* (jud. Cluj), *Roteni* (jud. Mureș), *Alba-Iulia* și *Cenade* (jud. Alba)¹⁹. Prezența relativ numeroasă a guldenilor în tezaurele transilvănene de secol XVII, în comparație cu reducerea acestora în circulația monetară a Europei centrale, a fost explicată prin creșterea influenței și intervenției austriece în Principat²⁰. De remarcat că toate cele trei tezaure sălăjene cu guldeni sunt situate în apropierea Zalăului (fig. 2), oraș care, în secolele XVI—XVII, era un important centru meșteșugăresc, comercial și punct vamal, situat pe drumul comercial ce lega Transilvania de Viena²¹.

IV. TINCOVA (com. Sacu, jud. Caraș-Severin)

În zona drumului forestier din perimetrul acestei localități au fost descoperite în 1994, 9 monede romane republicane²² (pl. I—III):

1. *C. Minucius Augurinus*

AR; 18×20; 2,68; 6; 925⁰/₁₀₀; M, f. t.*

Grueber, 952, Roma, a. 150—125

Sydenham, 463, Italia, a. 130—126

Crawford, 242/1, Roma, a. 135 a.Ch.

2. *M. Aburius M. F. Geminus*

AR; 19×20; 3,26; 9; 925⁰/₁₀₀; M, t (fisurată)

Grueber, 995, Roma, a. 124—103

Sydenham, 487, Roma, a. 120

Crawford, 250/1 Roma, a. 132 a.Ch.

3. *C. Cato*

AR; 19; 3,11; 12; 925⁰/₁₀₀; B (ușor fisurată)

Grueber, 461, Italia; Sydenham, 457—458

Crawford, 274/1, Roma, a. 123 a.Ch.

4. *Q. Curtius, M. Iulius Silanus*

AR; 19×20; 3,16; 12; 925⁰/₁₀₀; B (ușor tocită)

Grueber, 482, Italia, a. 124—103

Sydenham, 537, Nordul Italiei sau Gallia Cisalpină, a. 108—107

Crawford, 285/2; Roma, a. 116 sau 115 a.Ch.

5. *L. Titurius L. F. Sabinus*

AR; 19×21; 2,47; 2; 925⁰/₁₀₀; B; t

Grueber, 2334, Roma, a. 87

Sydenham, 700, Roma, a. 88

Crawford, 344/3, Roma, a. 89 a.Ch.

6. *C. Licinius L. F. Macer*

AR; 20; 3,28; 1; 916⁰/₁₀₀; D (frag., 2 buc.)

Grueber, 2467; Sydenham 734, Italia, a. 84
Crawford, 354/1, Roma, a. 84 a.Ch.

7. *P. Fourrius Crassipes*

AR; 21; 2,85; 2; 925‰; B, t
Grueber 2604, Roma, a. 84
Sydenham, 735, Italia, a. 83
Crawford, 356/1a, Roma, a. 84 a.Ch.

8. *Q. Antonius Balbus*

AR (denar serratus); 19×15; 2,43; 9; 800‰; D, frag.
Grueber, 2750, Roma, a. 82
Sydenham, 742 b, Italia, a. 81
Crawford, 364/1 d, Roma, a. 83—82 a.Ch.

9. *C. Marius C. F. Capito*

AR (denar serratus); 19×20; 3,33; 3, 875‰; B, t
Grueber, 2855, rv. var., Roma, a. 82
Sydenham, 744 b, Italia, a. 79
Crawford, 378/1 c, Roma, a. 81 a.Ch.

Dat fiind faptul că drumul forestier se află în zona „Valea Radului”, (la nord de sat), unde în anii 1978 și respectiv 1981 au fost recuperate două loturi ale unui important tezaur monetar roman republican²³, inclinăm să atribuim cele 9 monede aceluiasi depozit monetar. De asemenea, caracteristicile tehnice și stilistice confirmă apartenența prezentului lot la acest tezaur. Dar, așa cum se poate observa din tabel (fig. 3), piesele de față nu modifică datele esențiale ale cronologiei tezaurului de la Tincova, adică momentele acumulării și respectiv al îngropării acestuia):

Tabel

Perioada de emitere (cronologie Crawford)	LOT I (1978)	LOT II (1981)	LOT III (1994)	TOTAL
211	1	—	—	1
150—130	12	2	2	16
129—108/7	36	1	2	39
105—101	5	4	—	9
99—91	11	3	—	14
90—81	36	4	5	45
80—71	19	—	—	19
70—61	1	—	—	1
			Total:	144

Fig. 3. Tabel cu distribuția cronologică a tezaurului de la Tincova.

Din analiza distribuției cronologice se mai poate remarca aceleași caracteristici cronologice ale lotului III cu primele două: un număr de 5 exemplare (55,55‰) aparține anilor 90—81, perioadă care este cea mai bine reprezentată în toate cele trei loturi²⁴.

În ceea ce privește greutatea celor 9 piese, media este de 2,95, deci mult sub media grutății celorlalte loturi ale tezaurului. Cea mai grea monedă cântărește 3,33 g, iar cea mai ușoară 2,43, fiind așadar sub limite cuprinse între 2,71—3,69 ale pieselor din primele două loturi²⁵. Această situație se datorează probabil stării fragmentare și gradului de tocire ale unor piese, afectate, așa cum am mai menționat, de operațiile „empirice” de conservare. În schimb, cele 9 exemplare din lotul 1994 prezintă un titlu de argint mult mai ridicat, decât al monedelor din lotul I și II. Astfel 6 ex. — 925‰; câte un exemplar — 916‰, 875‰ și respectiv 800‰, în vreme ce monedele din primele două loturi au titlul argintului cuprins între 825‰ și chiar sub 750‰**.

Tezaurul de la Tincova se încadrează în seria tezaurilor monetare romane republicane din sud-vestul Daciei: *Băuțarii de Sus*, *Sinandrei*, *Biled*, *Idioara*, *Berzovia*, *Remetea Mare*, *Goleț*, *Potoc* și *Baziaș*²⁶. În același timp, acest depozit monetar corespunde orizontului II de tezaure din Dacia (cu ultimele emisiuni 69—62 a.Ch.)²⁷. Raportând la grupa de tezaure din diferite regiuni ale Daciei, atunci tezaurul de la Tincova se apropie ca limite cronologice de tezaurele de la *Peteni*²⁸ și *Medveș*²⁹ (din Transilvania) și cu grupa Muntenia II (cu ultimele emisiuni 79—74)³⁰.

V. VĂLIUG (jud. Caraș-Severin) = Cuptoare (mun. Reșița)

Împreună cu lotul monetar de la Tincova, ne-au fost aduse spre identificare și cercetare alte două romane republicane și trei monede romane imperiale, cu indicația că, cele cinci piese au fost descoperite în dreptul kilometrului 7 de pe șoseaua Văliug—Reșița (pl. III—IV):

1. *M. Tullius*

AR: 20×17; 2,70; 6; 916‰; D; t, frag.

Crawford 280/1, Roma, a. 120 a.Ch.

2. *L. Papius*

AR; 19×17; 3,22; 2; 875‰; B

Crawford, 384/1, Roma, a. 78 a.Ch.

3. *Hadrian*

RIC, 41 a; BMC, 479, Roma, a. 118

AR; 20; 2,55; 7; 916‰; B

4. *Gordian III*

AR (antoninian); 21×22; 4,28; 6; sub 750‰; B, t

RIC, 351, Roma, a. 240

5. *Filip Arabul*

AR (antoninian); 21×22; 4,27; 12; sub 750‰; B, t

RIC, 41, Roma, a. 244—247

După informațiile primite de la descoperitori³¹, cele 5 monede reprezintă un lot unitar, inclusiv în ceea ce privește starea de conservare, sugerând apartenența la un singur depozit monetar. Însă prezența a două tipuri monetare — romane republicane și respectiv romane imperiale — și descrierea vagă a locului de descoperire ne-au determinat să încercăm clarificarea structurii acestui posibil tezaur și, de asemenea, să precizăm

proveniența acestuia. Astfel, pe traseul Văliug—Reșița, în dreptul km 7, în preajma localității suburbane Cuptoare, se află situată culmea denumită „*Piatra Albă*“, care figurează în literatura de specialitate, cu două descoperiri, după opinia noastră, distincte: a. prima este legată de două descoperiri izolate (o tetradrahmă dacică și o imitație după un denar roman republican) localizate pe „*Muntele Piatra Albă*“ (fostul județ Caraș)³²; b. A doua descoperire constă într-un tezaur roman imperial, de peste 500 de piese, semnalat în anul 1800 în „*hotarul comunei Cuptoare (Secu), pe locul numit „Piatra Albă*“³³. În primăvara anului 1968—1970 Muzeul Județean de Istorie din Reșița a achiziționat șase monede de argint, provenite din același loc cu tezaurul descoperit în secolul trecut.³⁴

Așadar, date fiind coordonatele topografice menționate, confirmate ulterior de descoperitori, cele 5 exemplare sunt de fapt, descoperite la *Cuptoare* — „*Piatra Albă*“. Totuși, rămâne neelucidată apartenența acestor piese la un singur tezaur sau la două tezaure (descoperiri). În acest sens, îndrăznim să oferim următoarea posibilitate. Astfel, cele două monede romane republicane par a fi legate, mai degrabă, de descoperirea de la *punctul a* (de epocă dacică) reprezentând, fie loturi ale unui posibil tezaur, fie o descoperire izolată, compusă din câteva piese. În schimb, monedele emise de Hadrian, Gordian III și Filip Arabul pot constitui un alt lot al tezaurului scos la iveală în secolul trecut, pe culmea „*Piatra Albă*“³⁵. Prin urmare, lotul de cinci monede prezentat în cronică de față, dobândește, pe lângă valoarea numismatică și o altă semnificație, deoarece confirmă atât posibilitatea existenței unor vestigii dacice în zonă cât și necesitatea recuperării întregului tezaur roman imperial de la Cuptoare — „*Piatra Albă*“.

NOTE

1 Dorim să exprimăm și cu această ocazie, sincere mulțumiri tuturor celor care ne-au furnizat datele consemnate în rândurile de față, îngăduindu-ne să le redăm circuitului științific. De asemenea, mulțumim pe această cale desenatoarelor Doina Drăghin și Maria Gyömbér și fotografului Ion Voina pentru realizarea ilustrațiilor. Ordinea datelor tehnice din catalog este următoarea: diametru (în mm); greutate (în g); poziția relativă avers-revers în cifre orale; starea de conservare (B—bună, M—mediocră, D—degradată, t—tocită, frag.—fragmentară), titlul metalelor prețioase (analize efectuate de ingenera Codruța Cernea de la sucursala Caraș-Severin a B.N.R.).

2 Din informațiile primite de la d-na Roncov, căreia îi aducem cuvenitele mulțumiri pentru că ne-a pus la dispoziție piesa, tăietura a fost provocată de sapa mamei sale, în timpul lucrărilor agricole, mai precis, unealta s-a agățat de sapă. Dar, dr. Constantin Preda, care a examinat doar imaginea grafică a piesei, este de părere că moneda poate fi încadrată și în categoria monedelor postume Filip II, iar incizia putea fi aplicată încă din antichitate. Această ultimă ipoteză este susținută atât de analogiile menționate în text cât și de aspectul inciziei, acoperită, ca și întreaga monedă, de un strat de sulfat de argint. Despre semnificația inciziilor pe monedele macedonene și dacice, vezi C. Preda, *Monedele*, p. 392—395; V. Mihăilescu-Birliba, *Dacia răsăriteană*, p. 67—68.

3 C. Preda, *SC*, 11, 1969, fig. 2/3.

4 Idem, *BSNR*, 60—65 (1986), 1992, 134—139, p. 292/VII, 2, pl. III/2; În colecțiile Muzeului Banatului se află, de asemenea, șase monede cu urme de legendă (cf. Fl. Medeleț *AnB*, 3, 1994, p. 248/4).

5 Monedele sunt păstrate la Muzeul Național de Istorie din Belgrad (cf. P. Popović, *Numizmatičar*, 3, 1980, pl. 14, pl. V/30, 33). De asemenea, exemplare cu incizii mai largi figurează în colecțiile Muzeului Sloveniei din Osijek (cf. P. Popović, *Le Monnayage des Scordisques*, Beograd—Novi-Sad, 1987, pl. I/12—15).

6 Se poate presupune chiar existența unui tezaur în zona respectivă, deși monedele din seria primelor imitații apar de obicei izolat (cf. C. Preda, *SC*, 11, 1969, p. 75).

7 C. Preda, *SC*, 11, 1969, p. 76—77, care localizează principalele centre ale începutului imitației monedei de tip Filip II în Tracia sud-balcanică, zona getică a Dunării și Illyricum.

8 Se cuvine să atragem atenția asupra existenței și a altor descoperiri de asemenea imitații timpurii, deoarece în cazul multor exemplare semnalate vag drept „barbare” (de pildă descoperirile de la Gaiu Mic, Valea Mare, Cenad) nu se cunoaște exact descrierea și încadrarea tipologică a acestora. De aceea, numai după verificarea tuturor monedelor de tip Filip II (unele dintre acestea descoperite în secolul trecut) se poate preciza numărul exact de imitații timpurii descoperite în Banat. De altfel, Fl. Medeț în *AnB*, 3, 1994, p. 246—294 a încercat să elucideze multe din condițiile de descoperire ale unor tezaure și piese izolate, semnalate cu ani în urmă și preluate eronat în literatura de specialitate.

9 C. Preda, *SC*, 11, 1969, p. 76, nota 36.

10 D. Bălănescu, *Banatica*, 10, 1990, p. 196/1, pl. I/1, nota 32 (o monedă de tip Rasa, mijlocul sec. III a.Ch., descoperită de prof. T. Buracu, pe malul Dunării, lângă localitatea Gornea).

11 D. Bălănescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 192/2, nota 35, monedă de tipul Rasa.

12 D. Bălănescu, *Moneda în sud-vestul Daciei pre-romane (teză de doctorat mss)*, fișă repertoriu nr. 39 (determinare după descrierea lui L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara 1979, p. 159 nota 43). Fl. Medeț în *An B*, 3, 1994, p. 262/59 menționează anul descoperirii denarului (1972) și numele deținătorului (Beniamin Gáll).

13 Pe dealul Ghica din Reșița au fost descoperite două monede de bronz (Traian și Hadrian), conform informației primite de prof. O. Răuț de la dr. Luca Umberto.

14 „In zona Reșița” au fost semnalate mai multe monede de sec. III p.Ch. și o siliqua Constans (cf. O. Göhl, *NK*, 9, 1910, p. 134; D. Protase, *PCD*, p. 177/115).

15 Monedele au fost găsite în stratul de pământ din grădinița blocului, așadar pot proveni de oriunde. Ele prezintă urme de pământ și de oxizi, deci nu sunt piese de colecție. În schimb, ar putea reprezenta un lot desprins din marile tezaure de sec. IV din sudul Banatului (Moldova-Nouă—„Flotații”, Măcești, Radimna, tezaure aflate la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, urmând a fi prelucrate și publicate de dr. N. Gudea, dr. R. Ardevan și semnatara acestor rânduri). Ipoteza referitoare la proveniența monedelor de la Reșița ne-a fost sugerată de colegul O. Bozu (șeful secției istorie de la muzeul reșițean), care le-a examinat prima oară. De altfel, la firma „Antiquaire” din Reșița (patron C. Wolf, membru S.N.R.) sunt aduse mereu loturi de monede de sec. IV, descoperite probabil tot în sudul Banatului.

16 Dorim să aducem sincere mulțumiri domnului Sav Ioan pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție toate informațiile legate de istoricul descoperirii guldenului. În urmă cu câțiva ani, bunica acestuia din satul Stîrciu a deținut mai multe piese de acest tip, iar în preajma celui de-al doilea război mondial a fost descoperit în aceeași localitate chiar un tezaur („o oală mare, plină cu bani”), care a fost, însă, împărțit între localnici.

17 *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei, sec. XVI—XVIII*, Zalău, 1970 (tezaurele de la Rus, Năpradea, Sălăjeni, Zalău și Romita).

18 E. Chirilă, E. Lăko, *Acta MP*, 6, 1982, p. 173; E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș* Tirgu-Mureș, 1980, p. 102, notele 45—46. Dar, spre deosebire de guldenii din tezaurul de la Roteni, care sunt falsuri de calitate inferioară prevederilor sistemului de la Zinna și respectiv de la Leipzig (cf. E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 101, notele, 31, 41) guldenul descoperit la Stîrciu prezintă un titlu ridicat de argint.

19 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 95, notele 23—32, p. 100.

20 E. Chirilă, E. Lăko, *op. cit.*, p. 173.

21 *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei...*, p. 70.

22 Pieseile au fost recuperate de către *Asociația Căutătorilor Amatori de Documente Istorico-Arheologice, Comori și Tezaure* — filiala Reșița (președinte col. Alexandru Cîmpianu) și predate în custodie muzeului reșițean de către căpt. Grigore Terfeloga (I.J.P. — secția pentru combaterea criminalității economico-financiare, act 65/31.01.1995). Tuturor le mulțumim și pe această cale pentru informațiile date.

* Monedele au fost curățate (probabil mecanic) de către descoperitori rezultând o peliculă strălucitoare, dar care a afectat lizibilitatea legendelor și a eventualelor simboluri și contramărci.

23 M. Petrovsky, R. Petrovsky, *Acta MP*, 5, 1981, p. 175—187 (lotul I compus din 131 de exemplare, date după cronologie Grueber între 217/211—70/61 a.Ch.); D. Bălănescu, P. Rogoza, *BSNR*, 57—59 (1983—1985), 1986, 131—133, p. 109—116 (lotul II compus din 16 exemplare, date după cronologie Crawford între 150/130—90/81 a.Ch.; Fl. Medelet, *op. cit.*, p. 289/144, a—c. Loturile I și II se păstrează la Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Cărașbeș (nr. inv. 9615, 12661). Din informațiile primite de la prof. Maria Calotă Șc. gen. nr. 11 Reșița) căreia îi mulțumim pentru datele utile despre istoricul descoperirii și „circulația ulterioară” a tezaurului, multe monede se mai află la prof. L. Roșu din localitatea Obreja (jud. Caraș-Severin). În sfârșit, menționăm că suntem tentați să corelăm tezaurul monetar de la Tincova cu vestigiile dacice din zonă: fragmente ceramice din sec. II—I a.Ch. semnalate în punctul „Ripa Mare” situat la 1,5 km de „Valea Radului” și la 5 km de Jdioara, unde a fost descoperit de asemenea un tezaur monetar roman republican (cf. P. Rogoza, O. Popescu, *Tibiscum*, 7, 1986, p. 273/IV pl. V/15, 16), cât și urme de exploatare miniere în zonă (M. Moga, *Tibiscum*, 4, 1975, p. 89).

24 D. Bălănescu, P. Rogoza, *op. cit.*, p. 110—111, tabel 2, tezaurul fiind redeterminat după cronologia Crawford.

25 *Ibidem*, p. 110, fig. 1.

** Nu putem să ne pronunțăm asupra cauzei acestor diferențe, mai ales că analizele efectuate la bancă sunt destul de relative.

26 D. Bălănescu, P. Rogoza, *op. cit.*, p. 111—112, fig. 4, c cu bibliografia respectivă. Unele din aceste tezaure sunt mixte, având în structura lor, pe lângă denari romani republicani, fie drahme Dyrrhachium și Apollonia, fie tetradrahme Thasos. În ceea ce privește tezaurul de la Goleț (com. Bucosnița), pe care Fl. Medelet în *op. cit.*, p. 262 nu îl încadrează în epoca Latène, având în structură și monede romane imperiale din sec. III p.Ch., recent am primit confirmarea de la dr. G. Dembski (Kunsthistorisches Museum — Sammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen din Viena) prin care se menționează existența a 60 de exemplare romane republicane și doar a unui singur denar roman imperial, de la Goleț, păstrate la muzeul menționat (nr. inv. Aj R 13).

27 M. Chițescu, *Dacia*, N.S., 29, 1975, p. 249—250.

28 I. Glodariu, *Relații*, p. 288/219 M. Crawford, *RRCH*, p. 107/329.

29 I. Glodariu, *Relații*, p. 286/16; M. Crawford, *RRCH*, p. 324; M. Chițescu, *RRCD*, p. 195/138 (care menționează ultima emisiune din anul 60 a.Ch., după cronologie Sydenham).

30 R. Ocheșanu, *CAB*, 3, 1981, p. 66—67 (alte tezaure din aceeași grupă: Sfîntești și Nicolae Bălcescu). De altfel, în cadrul tezei de doctorat (supranota 12), cap. V, tezaurul de la Tincova este reluat după cronologie Crawford, și însoțit de histograme și tabele cu distribuție cronologică și comparații cu orizonturi contemporane din Dacia.

31 Col. Cîmpianu a afirmat că monedele au fost descoperite la suprafața solului și că în anul 1951 au mai fost depistate încă cca 47 de monede, împărțite între localnici. De altfel, recoltarea monedelor pe culmea „Piatra Albă” pare continuă, deoarece în aprilie 1995, cetățeanul Cotoșman Stelian din Reșița ne-a prezentat spre identificare o monedă achiziționată de la un locuitor din satul Cuptoare, cu precizarea că provine din același loc. Piesa în discuție este un antoninian Gordian III (RIC, 64, Roma, an 240) și poate fi încadrat în seria monedelor din tezaurul de la Cuptoare—„Piatra Albă”.

32 „Muntele Piatra Albă” figurează în literatura de specialitate cu monede de epocă dacică (o tetradrahmă de tip janiform și o imitație a unui denar roman republican: B. Mitrea, *EDR*, 10, 1945, p. 104/22; C. Preda, *Monedele*, p. 146/8 (confuzie cu o localitate din jud. Mehedinți); I. Glodariu, *Relații*, p. 299/429; Fl. Medelet, *op. cit.*, p. 259/40 A—B (care precizează că locul respectiv se află

în hotarul cadastral al localității Cuptoare), care însă nu aparține de com. Secu, ci este suburbie a municipiului Reșița. Tot în Banat, dar la Teregova mai există vârfurile „Pietrele Albe”, dar socotim că nu este vorba despre această înălțime, deoarece localitatea respectivă figura în fostul județ Severin și nu în fostul județ Caraș (cum este menționat în literatura veche de specialitate). Mai mult decât atât, indicațiile toponimice (V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 70, 265) cât și vecinătatea Rîului Alb; afluent al Bîrzavei, care are și izvoarele în „Piatra Albă”, și și-a săpat albia în acest ținut carstic (alb) demonstrează că descoperirea de la „Piatra Albă” aparține numai localității Cuptoare, punctul fiind situat pe acea înălțime de 756 m altitudine, situată la est de satul Cuptoare (cf. I. Uzum în volumul 200 de ani de construcții de mașini la Reșița 1771—1971, Reșița, 1971, p. 34, nota 97). În ceea ce privește localitatea Văliug, ea este înscrisă doar cu o descoperire monetară dacică (C. Preda, *Monedele*, p. 437/B3, avers de tip Lisimach și reversul de tip Banat; E. Chirilă, N. Chidioșan, N. Kiss, *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972, p. 60—61, de tip Șilindia, grupa XXII Fl. Medeleț, *op. cit.*, p. 151). Monede romane au fost semnificate doar în vechiul cimitir de la „Groposu” (informații de la preotul M. Brebenar — 1993). De fapt, Valea Groposu, situată între Reșița și Văliug, în amonte de satul Cuptoare mai figurează cu monede romane postaureliene, (c. I. Uzum, *op. cit.*, p. 36).

33. I. Uzum, *op. cit.*, p. 34, notele 97—100, care menționează bibliografia și condițiile descoperirii: un miner care scotea piatră de construcție a descoperit câteva sute de monede de argint, din care 466 piese au ajuns la episcopul Cenedului Bonnaz Sandor și au fost determinate de S. Ormoș, care a stabilit 176 de variante (probabil tipuri) și 17 împărați emitenți (de la Marcus Aurelius la Traian Decius); în februarie 1883, au fost descoperite, alte monede din care cca 30 de piese au intrat în colecția Gimnaziului din Lugoj (probabil ele reprezintă încă un lot al tezaurului din 1800). I. Uzum opiniază că întregul tezaur ar fi aparținut proprietarilor de construcții romane de pe Valea Bîrzavei (Ramna, Berzovia), refugiați spre Munții Semenicului datorită atacurilor iazigilor. Despre istoricul și bibliografia aceluiași tezaur, vezi și N. Gudea, *Banatica*, 1, 1971; p. 139, nota 1.

34 Monede emise de Caligula, Diadumenianus, Sever Alexander, Gordian III, Filip Arabul, catalogate de N. Gudea, *op. cit.*, p. 139/1. Aceste piese, împreună cu un denar Iulia Maesa (nemenționat de N. Gudea) au fost descoperite de N. Trebucianu și Todor Mihai Ion (cf. I. Uzum, *op. cit.*, p. 34, nota 101) și se păstrează la muzeul reșițean (nr. inv. N 431/2445—N 436/2440).

35 Deși se cunosc tezaure acumulate într-o perioadă îndelungată (de pildă tezaurul de la Țaga, cu monede de la Galba la Gordian III, cf. D. Protase, I. H. Crișan, *SCN*, 4, 1968, p. 164, tabel 1), sau cel de la Tisa (I. Winkler, *Sargeția*, 7, 1970, p. 27—42, sec. I a.Ch.—II p.Ch.) totuși nu putem să admitem că denarii romani republicani din lotul de față ar putea să aparțină tezaurului roman imperial descoperit în 1800 la Cuptoare, deoarece grosul monetar se încadrează în secolul III p.Ch. Dar lotul din 1995 este deosebit de important, deoarece studiarea sa a contribuit la localizarea punctului „Piatra Albă” și a conturat ipoteza despre existența a două tezaure în același punct, ipoteză care merită a fi verificată măcar printr-un sondaj arheologic.

LISTA ABREVIERILOR

An B	— Analele Banatului (serie nouă), Ed. Museion, București
Acta MN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Acta MP	— Acta Musei Porolissensis, Zalău
Banatica	— Banatica, Reșița
BMC	— Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române, București
CAB	— Cercetări Arheologice în București
Crawford	— M. H. Crawford, <i>Roman Republican Coinage</i> , Cambridge, 1974

- EDR — Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola di Roma (Roma)
- Dacia N.S. — Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne (nouvelle série), București
- Grueber — H. A. Grueber Coins of the Roman Republic in the British Museum, 3 vol., London, 1910
- LRBC — Late Roman Bronze Coinage A. D. 324—498, London, 1965
- V. M. Bîrliiba — V. Mihăilescu-Bîrliiba, *Dacia răsariteană în secolele VI—I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990
- NK — Numizmatikai Közlöny, Budapest
- Numizmatičar — Numizmatičar, Belgrad
- Num Sborn — Numismaticky Sbornik, Praga
- PCD — D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966
- C. Preda, Monedele — C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973
- RRCD — *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman, Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman type*, Oxford, 1981
- Relații — *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974
- RRCH — Roman Republic Coins Hoard, London, 1969
- RIC — H. Mattingly and E. A. Sydenham, *Roman Imperial Coinage*, London, 1924 sqq.
- SC — Studii Clasice, București
- SCIV/SCIVA — Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN — Studii și Cercetări Numismatice, București
- Sydenham — E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1952

Alte abrevieri

- a. — anul/anii (emisiei)
- a./p Ch. — ante/post Christum
- FH — Falling Horseman (tip de iconografie pe revers)
- FTR — Fel Temp Reparatio (tip de legendă pe revers)
- SNR — Societatea Numismatică Română
- dr. — dreapta

NEW MONETARY DISCOVERIES

(Summary)

In the present article, five discoveries are presented which complete the numismatic repertory of the Caraș-Severin, Sălaj and Timiș counties.¹ At the same time, these discoveries present a distinct importance, because some of these ones signal new points for certain monetary categories: Gătaia²⁻¹² (an early imitation of type Philip II, fig. 1); Reșița¹³⁻¹⁵ (Roman coins of the IV-th century); Stiriciu¹⁶⁻²¹ (one gulden, 1679, belonging probably to a treasure, tab. V). On the other hand, the nine coins from Tincova²²⁻³⁰ (tab. I—IV) belong to the Roman republican treasure discovered in this locality, while the coins proceeded from Văliug³¹⁻³⁵ (tab. III—IV) represent rather another batch of the treasure discovered at Cup-toare (Reșița) — „Piatra Albă.”

(Translated by Manuela Bălănescu-Obădau)

THE LIST OF PICTURES

Fig. 1. Coin discovered at Gătaia (drawing Maria Gyömbér).
treasures of XV-th—XVII-th cent.

Fig. 2. Medieval monetary discoveries from the Sălaj county:
treasures with guldens (drawing Doina Drăghin).

Fig. 3. Table with the chronological distribution of the treasure from Tincova.

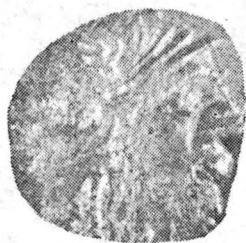
Tab. I. Coins discovered at Tincova (the number corresponds to that one from the
catalogue; enlarged of 1.5 times).

Tab. II. Coins discovered at Tincova (the number corresponds to that one from
the catalogue; enlarged of 1.5 times).

Tab. III. Coin discovered at Tincova (IV. 9); Coins discovered at Văliug, Cuptoare
(V.1—V.2, enlarged of 1.5 times).

Tab. IV. Coins discovered at Văliug Cuptoare (the number corresponds to that
one from the catalogue; enlarged of 1.5 times).

Tab. V. Gulden, Sachsen-Neu Weimar, discovered at Stîrciu (Sălaj county; enlarged
of 1.3 times).

IV. 1

IV. 3

IV. 4

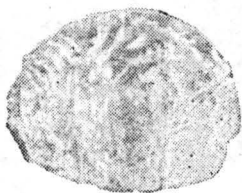
Pl. I — Monede descoperite la Tincova (numărul corespunde cu cel din catalog; mărite de 1,5 ori).

IV · 5

IV · 7

IV · 8 · VI

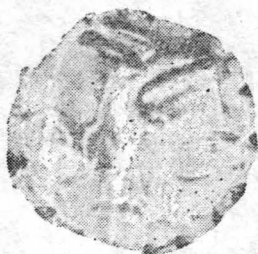
Pl. II — Monede descoperite la Tincova (numărul corespunde cu cel din catalog; mărite de 1,5 ori).

IV 9

V 1

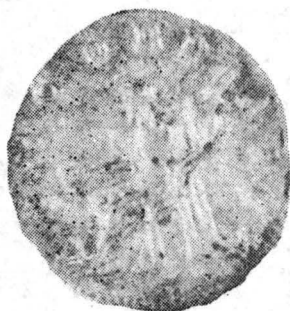
V 2

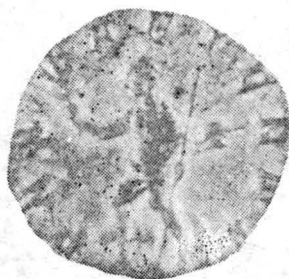
Pl. III — Moneda descoperită la Tincova (IV. 9); Monede descoperite la Văliug-Cuptoare (V.1—V.2, mărite de 1,5 ori).

V · 3

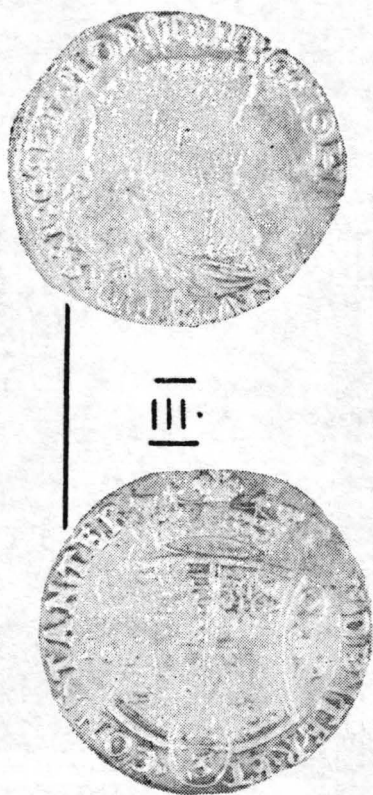
V · 4

V · 5

Pl. IV — Monede descoperite la Văliug-Cuptoare (numărul co-
respunde cu cel din catalog; mărite de 1,5 ori).

Pl. V — Gulden, Sachsen — Nău
Weimar, descoperit la Stirciu
(jud. Sălaj, mărît de 1,3 ori).

ÜBER DIE ANFÄNGE DER MITTELALTERLICHEN BEFESTIGUNGSARCHITEKTUR IM BANAT

DUMITRU ŢEICU

Die archäologische Erforschung des mittelalterlichen Dorfes setzt eine komplexe und globale Angangsweise der Bewohnung eine geographischen Mikrorums voraus. Diese muß die Erforschung mit spezifischen archäologischen Methoden des Dorfkerns enthalten, mit all seinen Entdeckungen, des Friedhofs, und der kirchlichen und militärischen Denkmäler, die in diesem Areal aufgebaut worden waren.¹ Aus dieser methodologischen Perspektive hat die rumänische Geschichtsschreibung mit Erfolg die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes aus der Maramuresch und aus Hatzeg durchgeführt, desgleichen des südkarpatischen Dorfes.² Unser Aufsatz bezieht sich nur auf einen einzigen Aspekt der Archäologie des mittelalterlichen Dorfes, und zwar auf den der Wohntürme.

Die archäologischen Forschungen von Ilidia geben Anlaß zur Diskussion der Anfänge der Befestigungsarchitektur mit Mauern im Banat. Das Dorf Ilidia befindet sich am Fuße der Aninaer Berge in der Hügellage, die den Übergang zur Karasch-Ebene bildet. Das Tal des Viciu-Baches, das sich entlang der langen Hügelkämme zieht, bindet die piemontane Gegend an die Karasch-Ebene und weiter an das Donau-Becken. Die systematischen Forschungen von Ilidia, die vor fast drei Jahrzehnten begonnen haben, haben erstklassige Informationen für das Kennen der Geschichte der mittelalterlichen Architektur im Banat ergeben. Diese Forschungen sind teilweise und deformiert veröffentlicht worden. Größtenteils sind sie aber unbekannt geblieben, so daß sie nicht die notwendige wissenschaftliche Anerkennung bekommen konnten.³ Unter diesen Umständen ist eine neue Besprechung einiger der Probleme, die sich auf die mittelalterliche Architektur von Ilidia-Oblița beziehen, notwendig.

Das Architekturensemble besteht aus fünf Denkmälern, die entlang des Langkammes des Oblița-Berges aufgestellt waren. Die Forschungen aus 1974—1975 haben etwa 100 m westlich von der Rundkirche die Fundamente eines gemauerten quadratischen Baues zum Vorschein gebracht. Sein Grundriß betrug 11×11 m. Die Mauern des Baus waren bis zu den Fundamenten abgetragen. Der Plan des Baus

wurde anhand der Fundamentgräben und anhand des Baufragments, das sich bewahrt hatte, festgestellt. Die Fundamentmauern hatten eine Stärke zwischen 0,80 und 0,90 m. Der Bau war auf dem westlichen Hang des Berges aufgestellt und die Fundamentgräben erreichten eine Tiefe zwischen 0,60 und 1 m, vom heutigen Betretungsniveau. Der Bau mit einem regulären Plan wird von einer Trennmauer in zwei Räume geteilt. Die Struktur der entdeckten Fundamentmauern bestand aus Stein und Ziegelsteinen, die mit Mörtel verbunden waren. In der Grabungsstätte fand man einen Sporn mit Dorn, eine Münze von König Stefan dem III. (1162—1172) und einen Salzburger Denar aus der Mitte des XII. Jh.⁴, Gebrauchskeramik, die für das XII. Jh. charakteristisch ist, sowie Haushaltsabfälle. Die Münzen und die anderen gefundenen Gegenstände, die sich in ihrer größten Zahl in der nordöstlichen Ecke des Baus befanden, stellen wichtige chronologische Bezugspunkte für die Datierung des Baus dar. Ihre Rolle steigt, weil von diesem Monument nur Fragmente der Fundamente bewahrt worden sind. Der Bau von Ilidia-Oblița ist ein Wohnturm aus der zweiten Hälfte des XII. Jh. Es erübrigt sich, die Bedeutung der Forschungen von Ilidia zu unterstreichen, in einem Kontext, in welchem gezeigt wurde, daß das Denkmal von Ilidia eines der ersten mittelalterlichen Befestigungsdenkmäler aus Siebenbürgen und dem Banat ist.

Der Bau von Ilidia-Oblița macht notwendig, eine Neubesprechung der Probleme, die sich auf den Ursprung, die Entwicklung und die Chronologie dieser Kategorie der mittelalterlichen Befestigungen im rumänischen Raum beziehen. Die Geschichtsschreibung der letzten zwei Jahrzehnte über die mittelalterlichen Befestigungen in Siebenbürgen und dem Banat verzeichnet das ständige Interesse für das Studium der Türme oder Wohntürme, wie man sie manchmal nennt. In erster Linie erwähnen wir die Synthesen von Gh. Anghel⁵, R. Popa⁶, und A. A. Rusu⁷, die sich auf die Entstehung und Entwicklung der Wohntürme im innerkarpatischen Raum beziehen. In den letzten Jahrzehnten erforschten Ștefan Matei⁸ und N. Secară⁹ diese Kategorie von Befestigungen im Banat mit besonderem Erfolg.

Von Anfang an müssen wir eine Präzisierung machen über die Terminologie, die in der rumänischen Geschichtsschreibung die Mauerbefestigungen vom Beginn des Mittelalters benutzt wird. Da kein Wörterbuch für diese Terminologie, wie im Westen, existiert¹⁰, haben die rumänischen Historiker und Archäologen vorwiegend den Begriff „Donjon“ benutzt. Gleichzeitig haben sie aber für dieselbe Denkmalkategorie den Begriff Turn-Locuintă=Wohnturm verwendet.¹¹

Die wichtigste Frage, auf welche man Antwort suchte, war die, die sich auf den Augenblick der Entstehung und den Ursprung des Wohn-

turms im Zwischenkarpatenraum bezog. Die Wohntürme begannen gewöhnlicherweise in Siebenbürgen gebaut zu werden ab dem 7. Jahrzehnt des XIII. Jh. Diese Schlußfolgerung, die von den meisten Historikern und Archäologen geteilt wird, wurde durch die Erforschung eines Teils der Monumente bestätigt.¹² In Siebenbürgen wird die erste Befestigung von diesem Typus archäologisch für die erste Hälfte des XIII. Jh. durch den Wohnturm von Cetatea-de-Baltă nachgewiesen¹³.

Im Banat erscheint der Wohnturm in derselben Periode des XIII. Jh.¹⁴ Die Befestigungsarchitektur vom Anfang des Mittelalters hat das Erbe der Holzarchitektur übernommen und an den gemauerten Bau weitergegeben. Der gemauerte Wohnturm wird als eine der großen Neuerungen des XI. Jh. im Westen Europas angesehen.¹⁵ Ein wichtiger Beitrag zu seiner Verbreitung hat die sich in voller Entwicklung befindliche kirchliche Architektur gehabt. Das XII. Jh. hat von diesem Standpunkt für den Westen Europas den Höhepunkt der Verbreitung des Wohnturms mit gleichseitigen Mauern gehabt.¹⁶ Er kannte eine rasche und weite Verbreitung auf großen Räumen aus Zentral- und Südosteuropa im XIII. und IV. Jh. Die volle Blüte erreicht er im XIV. Jh.¹⁷ Die Präsenz des Byzantinischen Reiches auf der unteren westlichen Donau im XI. Jh. hat sicherlich auch die Entwicklung der Befestigungsarchitektur beeinflußt. Der Wohnturm wurde eine gewöhnliche Anwesenheit in der Befestigungsarchitektur aus Südosteuropa aus dem XIII. und XIV. Jh.¹⁸

Der Ursprung des Wohnturms als typische Befestigung mit individuellem Charakter muß in der mittelalterlichen westeuropäischen Zivilisation des XI.—XII. Jh. gesucht werden. Diese hat Traditionen des späten Altertums bewahrt.

Die untere westliche Donau wird im XI. Jh. gemeinsame Grenze des byzantinischen Reiches und des ungarischen Königreichs. Die politischen Beziehungen zwischen den beiden Staaten, die im XII. Jh. sogar eine Heiratsallianz versucht haben, haben gleichzeitig kulturelle Interferenzen zwischen der byzantinischen und der westlichen Zivilisation in dieser Gegend gefördert.¹⁹

Der Wohnturm von Ilidia wurde in einer Gegend des kulturellen Korridors gebaut. Die Erklärung seiner Anwesenheit findet man in dem historischen Ambiente des XII. Jh. aus dem Banat, wo sich zwei große kulturelle europäische Einflußzonen trafen, die byzantinisch-balkanische mit der westlichen.²⁰

Die Kanzleiurkunden erwähnen die mittelalterliche Siedlung Ilidia am Anfang des XIII. Jh. neben der Burg Keve und neben anderen Besitztümern aus der Gegend SREM, unter den Besitztümern der Margaretha, „früher glorreiche Kaiserin von Byzanz“²¹. Die Erwähnung des königlichen Gutes Ilidia im oben angegebenen Kontext verpflichtet uns, auf

die Geschichte der byzantinisch-ungarischen Beziehungen aus dem XII. Jh. zurückzukommen. In diese war auch die Gegend der unteren westlichen Donau impliziert. Die Güter der Ex-Kaiserin Margaretha, die unter päpstlichen Schutz mittels des Dokuments von 30. März 1223 gelangt sind, befinden sich in dieser Gegend des Donaubeckens. Sie waren Teil der Aussteuer, als 1185 die Tochter Bélas des III. den Kaiser Isac II Angelos heiratete. Diese Donaugebiete wurden 1182 vom ungarischen König von den Byzantinern erobert.²² Wie es die Akten des Kaisers Basileus II vom Jahre 1020 zeigen, befand sich das südliche Banat schon zu Beginn des XI. Jh. unter der kirchlichen Kontrolle des Erzbistums von Ohrida. Der nördliche Teil des Banats befand sich unter der Jurisdiktion der Bistümer von Tibiscum und Weißkirchen.²³

Die Anwesenheit des byzantinischen Reiches an der westlichen unteren Donau hat auch das Befestigungssystem aus dieser Gegend beeinflusst. Man hat Befestigungen mit den Merkmalen der byzantinischen Militärarchitektur aus der Zeit der Komnenen gebaut.²⁴ Die byzantinischen Städte entlang der Donaulinie, von Belgrad, Braničevo bis nach Widin waren Kulturzentren, deren Tätigkeit auch im Norden der Donau verspürt wurde.²⁵

Der Wohnturm, das Werk der westlichen feudalen Welt, wurde frühzeitig im feudalen rumänischen Milieu adoptiert, so wie es auch das Denkmal aus dem XII. Jh. von Ilidia beweist. In der gleich darauffolgenden Periode haben die Spitzen der rumänischen Feudalität aus Siebenbürgen und dem Banat eine große Zahl von Wohntürmen zum eigenen Nutzen gebaut.²⁶ Bedeutungsvoll scheint uns die Tatsache, daß im Augenblick, in dem die rumänische Feudalität östlich und südlich der Karpaten sich ihre Höfe zu bauen beginnt, der Wohnturm nie fehlt.²⁷

Die Forschungen von Ilidia haben ein Architekturdenkmal hervorgehoben, das sich an der Spitze einer Serie solcher Schöpfungen aus dem rumänischen Raum befindet.

ANMERKUNGEN

1 W. Jansen, in *Vorträge und Forschungen*, 22, Sigmaringen, 1979, S. 20—42; R. Popa, *SCIVA*, 30, 4, 1979, S. 555—561.

2 R. Popa, *Tara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970; Idem, *La începuturile evului mediu românesc. Tara Haţegului*, Bucureşti, 1988; M. Constantinescu, *Cocon. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*. Bucureşti, 1972.

3 I. Uzum, in *ActaMN*, 20, 1983, S. 517 und Anm. 60 beschreibt den Wohnturm als ein *Nebengebäude* im Rahmen des autochtonen Adelshof des 12.—15. Jh. Dieses absolute Mißverständnis der in Ilidia unternommenen Forschungen hat er ständig in den späteren Aufsätze hervorgehoben. So, im Vortrag der er in *RMM-MIA*, 2, 1988 veröffentlicht, stellt die frühmittelalterliche Wohnung — wie er sie nun

benennt — und die nur zwei Räume aufweist, wieder als ein Nebengebäude vor, das zur Rundkirche und zu der von den Soldaten und von den Knechten benutzte Burg gehören! Für die wesenhafte Forschungen in Ilidia-Oblița, siehe St. Matei, in *Banatica*, 2, 1973, S. 317—318; D. Teicu, in *Banatica*, 9, 1987, S. 327—330.

4 D. Bălănescu, in *SCN*, 8, 1984, S. 132.

5 Gh. Anghel, in *Apulum*, 18, 1980, S. 95—210.

6 R. Popa, in *IBI. Bulletin*, 31, 1978, S. 115—126.

7 A. A. Rusu, in *ActaMN*, 17, 1980, S. 177—197.

8 Șt. Matei, in *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, S. 103—122.

9 N. Săcară, in *Banatica*, 3, 1975, S. 303—309; Idem, in *Tibiscus*, 1, 1971, S.

10 L. Villena in Zusammenarbeit mit L. Crespi, Fr. Enaud, W. Mayer, A. Taylor, *Glossaire, Burgenfachwörterbuch des mittelalterlichen Werbaus*, Frankfurt am Main, 1975.

11 V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, S. 17; V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală*, București, 1976, S. 130; Gh. Anghel, a.a.O., S. 195; A. A. Rusu, a.a.O., S. 179; R. Popa, in *BMI*, XLI, 1972, S. 59—60, schlägt die Benutzung der Terminologie „turn-locuință“ vor, die von der deutschen Gleichnennung „Wohnturm“ übernommen oder Donjon (Hauptturm) wurde; Idem, in *IBI, Bulletin*, 34, 1978, S. 115—126.

12 A. A. Rusu, a.a.O., S. 181; R. Popa, a.a.O., S. 60; V. Vătășianu, a.a.O., S. 17; P. Iambor, in *ActaMN*, 21, 1984, S. 197—202.

13 Gh. Anghel, a.a.O., S. 196; Idem, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII—XVI*, Cluj-Napoca, 1986, S. 93—94 — die hier vorgeschlagene Datierung ist um die Mitte des 13. Jh. bestimmt.

14 Șt. Matei, a.a.O., S. 108; A. Corvătescu, A. Rădulescu, in *Tibiscus*, 5, 1979, S. 169—171.

15 Fr. Enaud, in *IBI. Bulletin*, 43, 1985, S. 49; M. de Bouard, *Manuel d'archéologie médiévale. De la fouille à l'histoire*, Paris, 1975, S. 113—114.

16 Fr. Enaud, a.a.O., S. 50; M. de Bouard, a.a.O., S. 114.

17 Vl. Nekuda, J. Unger, *Hradky a tvrze na Morave*, Brno, 1981, S. 357—360; Al. Habovstiak, *Srednoveka dedina na Slovensky*, Bratislava, 1986, Kap.; Wl. Szafarsky, in *ArchPoliski*, 11, 1, 1966, S. 213—248; I. Holl, in *ActaArchHung*, 22, 1970, S. 386—394; N. Paraday, in *ActaArchHung*, 34, 1982, S. 131—149 — Wohnturm vom Ende des 12. Jh. und Anfang des 13. Jh. der in Kács erforscht wurde.

18 A. A. Rusu, a.a.O., S. 181; M. Popović, in *Balcanslavica*, 11—12, S. 14.

19 Gy. Moravcsik, in *Studia Bizantina*, Budapest, 1967, S. 307, 314—317; Idem, *Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, S. 102—119.

20 R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, S. 61—67.

21 *DIR*, Veacul XI, XII și XIII, I (1075—1250), S. 197; L. Tăutu, in *Ante murale*, 3, Roma, 1956, S. 52—65.

22 Gy. Moravcsik, a.a.O., S. 312; L. Tăutu, in *Melanges Eugène Tisserant*, III, 2, Cita del Vaticano, 1964, S.

23 M. Gyöni, in *Etudes slaves et roumains*, I, 3, Budapest, 1948, S. 151; Idem, in *Revue d'Histoire Comparée*, XXV, 1947, 6, 1, S. 49.

24 M. Popović, a.a.O., S. 14—16.

25 M. Janković, Dj. Janković, in *GGB*, 25, 1978, S. 42—58.

26 A. A. Rusu, a.a.O., S. 191 — schätzt, daß 15% von den bekannten Donjons sich im Besitz der rumänischen Feudalherrschaft von Siebenbürgen fanden.

27 L. Bătrăna, A. Bătrăna, in *SCIVA*, 4, 36, 1985, S. 302.

ATELIERUL METALURGIC DIN SECOLUL AL XII-LEA DE LA GORNEA

DUMITRU ȚICU

Localitatea Gornea se află situată în microdepresiunea Liubcova din Valea Dunării, la 40 km est de Moldova Veche. Ceea ce caracterizează întreaga zonă a Dunării de jos apusene, de la Baziaș și până la Gura Văii, este alternanța permanentă a zonelor de strâmtură cu a unor bazine. Astfel, microdepresiunea Liubcova, care se întinde pe o lungime de 20 km la est de strâmtura de la Pescari, este înconjurată de culmile unor dealuri domoale, vâile principale care o străbat formând bazine de eroziune și acumulare¹.

Condițiile naturale deosebit de prielnice au creat premise pentru dezvoltarea așezărilor umane a căror existență a putut fi urmărită prin cercetări arheologice din preistorie și până în epoca medievală². Vatra satului medieval de la Gornea a fost amplasată de o parte și de alta a pârâului Camenița, spre confluența acestuia cu fluviul, în zona numită Târmuri și Zomoniță³ (fig. 1). Atelierul metalurgic din cadrul așezării medievale de la Gornea Zomoniță, cercetat cu aproape două decenii în urmă, a fost semnalat în treacăt în cadrul unui raport de săpătură⁴. Acesta a fost motivul care ne-a determinat să reluăm problema atelierului metalurgic în contextul rolului jucat de activitatea metalurgică în cadrul economiei medievale ce a caracterizat zona montană a Banatului.

Atelierul a fost amplasat într-o construcție monocelulară, săpată în pământ până la adâncimea de 0,90 m de la nivelul actual de călcare, cu dimensiunile de 3,25/2,30 m (fig. 2). Cuptorul a fost amenajat în colțul sud estic al încăperii. Observațiile făcute în timpul cercetării arată că pereții acestuia s-au păstrat pe alocuri până la înălțimea de 0,60 m. Vatra cuptorului, în poziție înclinată față de podeaua atelierului, de formă rotundă neregulată măsura pe axe 0,75/0,80 m. În peretele dinspre atelier, cuptorul a avut practică o deschidere ale cărei dimensiuni nu se pot preciza cu exactitate și al cărei rol se poate stabili pe baza analogiilor cu instalațiile metalurgice din epocă. În interiorul atelierului nu s-au găsit în timpul cercetării tuburi suflante, ceea ce denotă că aerajul în cadrul procesului de reducere s-a făcut direct cu ajutorul unor foale.

Inventarul atelierului cuprindea pe lângă ceramica uzuală ceramică smălțuită și o cantitate de zgură de fier (fig. 3). Ceramica uzuală este reprezentată de oale simple fără toartă, căldări din lut care prin forme, factură și ornamente suntem de părere că poate fi atribuită veacului al XII-lea. Descoperirile ceramice, în lipsa altor elemente concludente, servesc ca reper cronologic important pentru stabilirea perioadei de funcționare a atelierului. Din acest motiv vom zăbovi sumar în prezentarea caracteristicilor ceramicii găsite în atelier. Vasele au fost lucrate

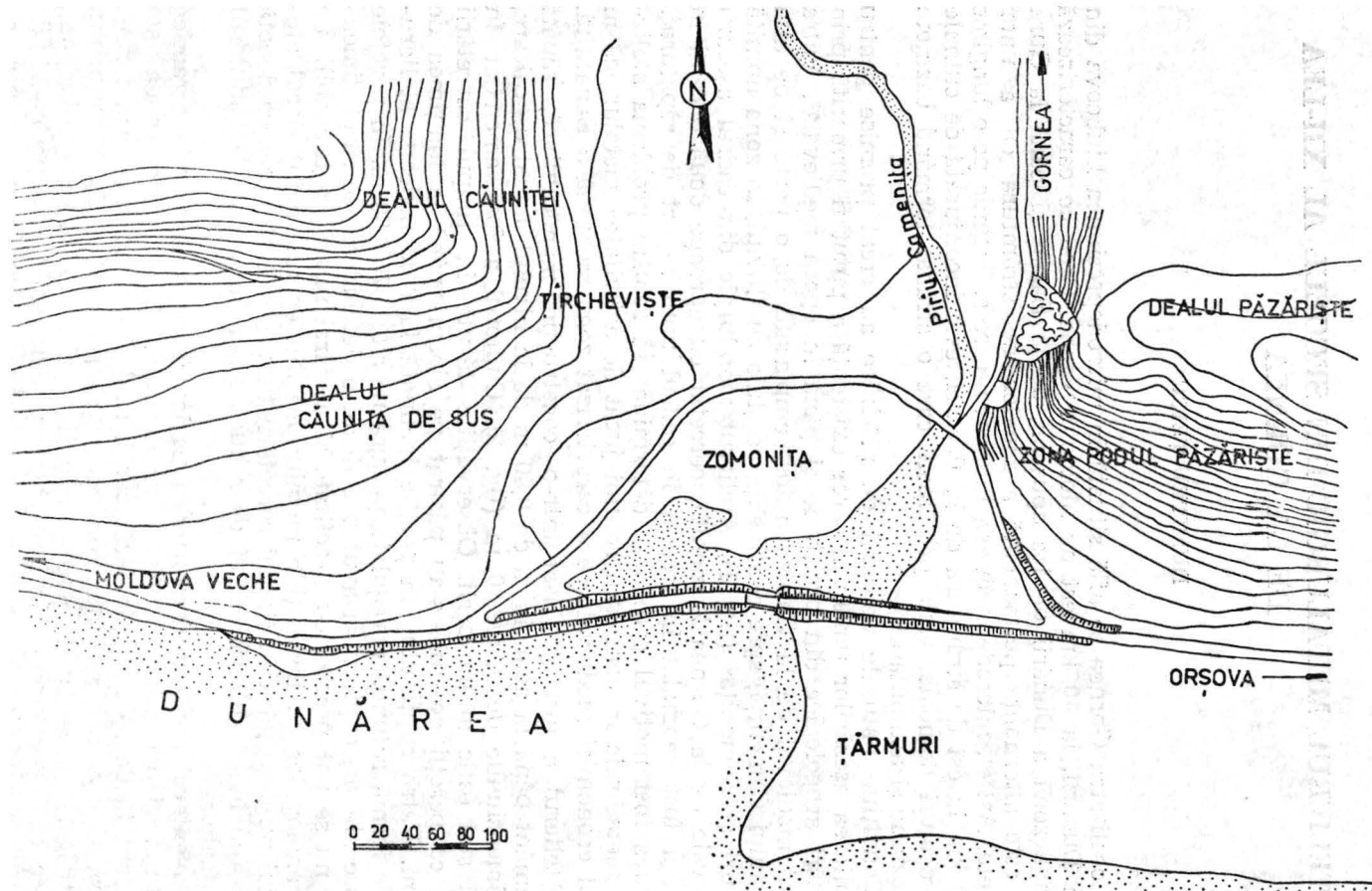

Fig. 1. Gornea. Plan de situație cu amplasarea vetrei satului medieval.

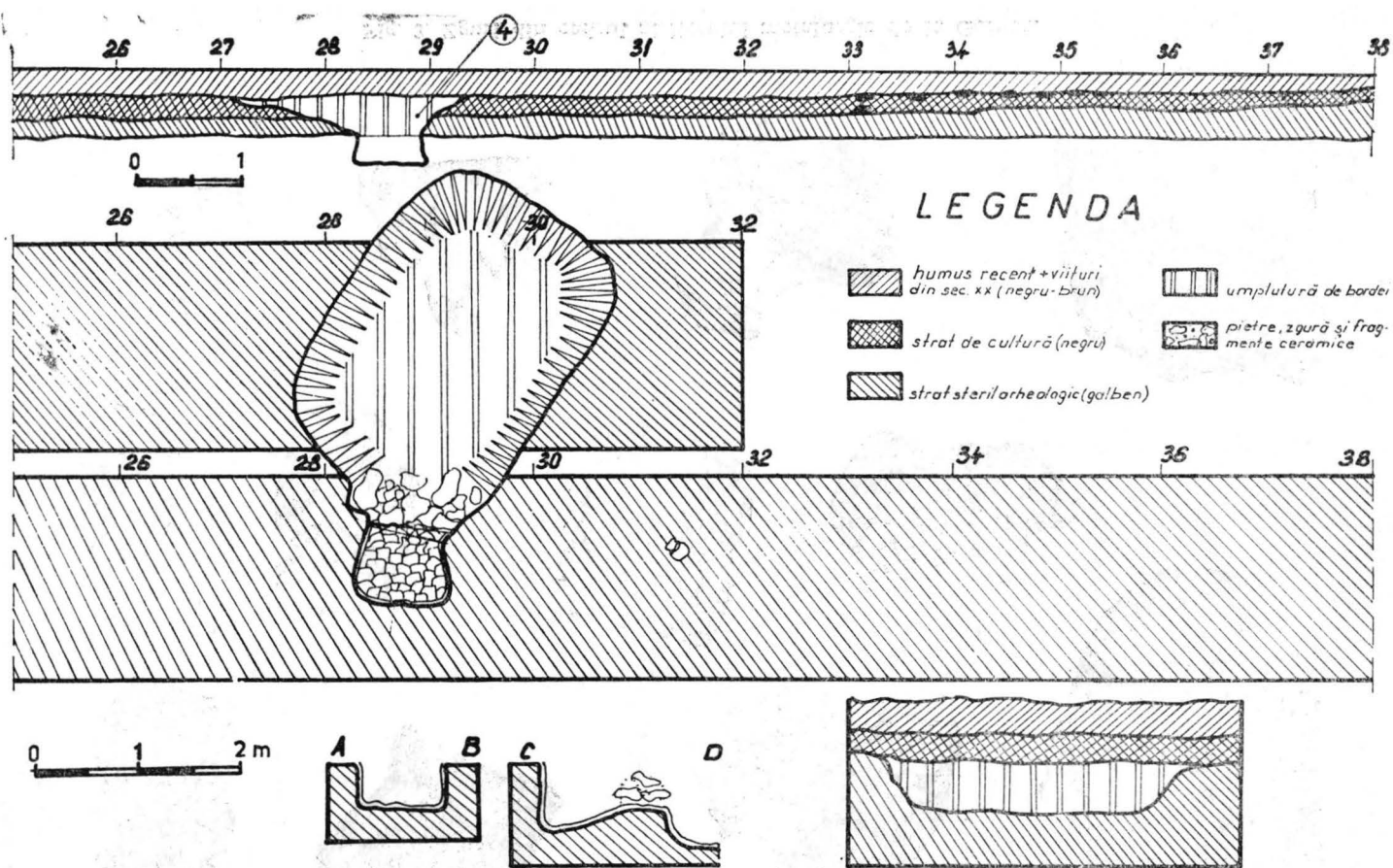

Fig. 2. Gornea — Zomoniță, Planul atelierului metalurgic din veacul al XII-lea.

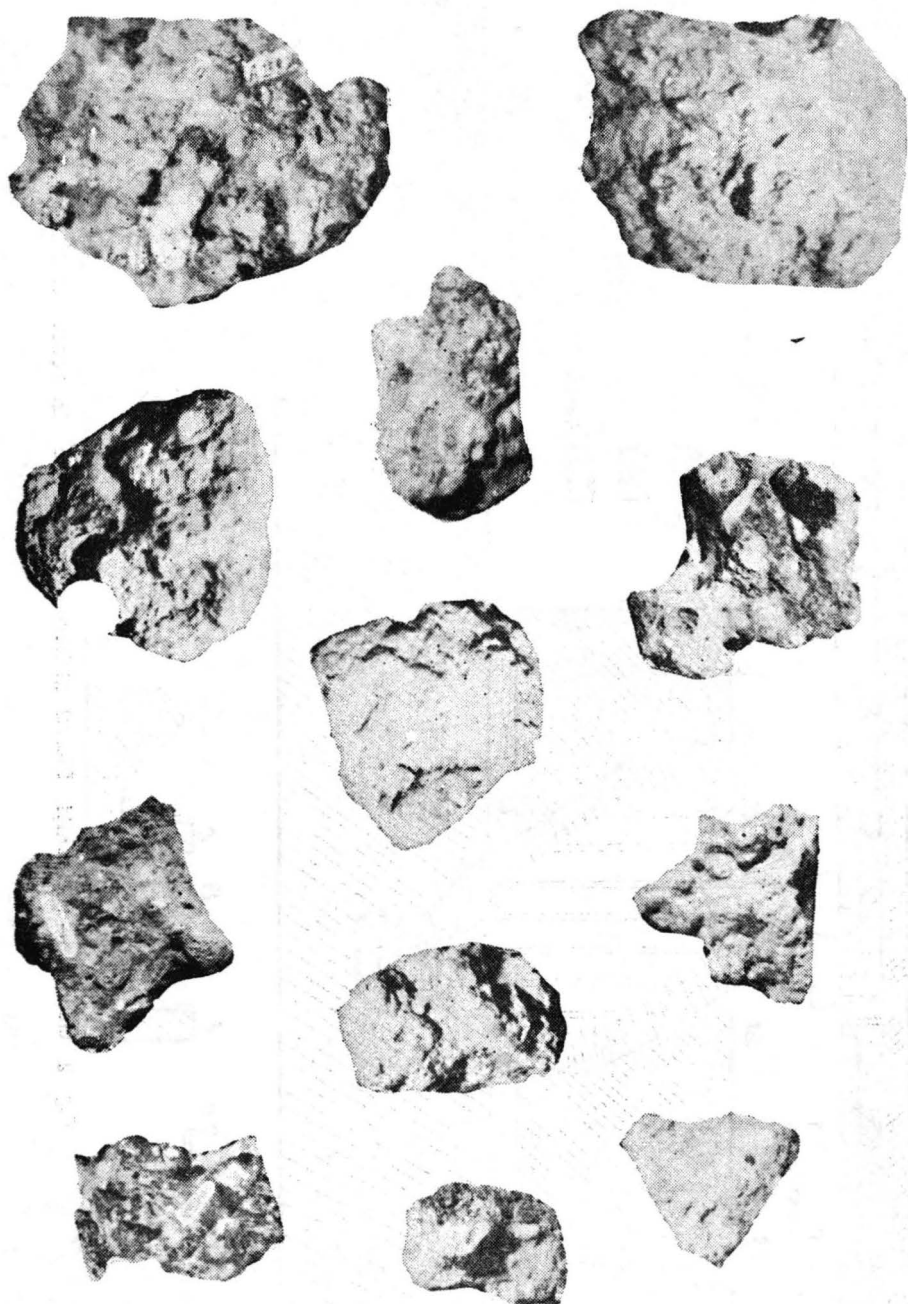

Fig. 3. Zguri din cadrul atelierului metalurgic de la Gornea.

dintr-o pastă nisipoasă, arsă până la culoarea cărămidie ori brună. Oala este forma cea mai frecventă întâlnită, simplă, fără mănuașă cu corpul ușor bombat. Alături de oale s-au descoperit fragmente provenind de la căldări din lut (fig. 4). Ornamentele de pe vase sunt simple, reprezentate îndeosebi prin linii paralele, linii în val sau impresiuni. Ceramica descoperită în atelierul de la Gornea își găsește analogii în așezări din veacul al XII-lea din Banat și din zonele vecine de la sudul Dunării⁵. Ceramica smălțuită de tradiție bizantino-balcanică este reprezentată de fragmente de funduri provenind probabil de la ulcioare, precum și de o cană cu o toartă. Lutul din care au fost lucrate vasele a fost amestecat cu mult nisip și pietricele, ceea ce conferă vasului un aspect mai puțin îngrijit. Smălțul care acoperă vasele doar la exterior este de nuanță verde. În stadiul actual al cercetării ceramica smălțuită de la Gornea Zomoniță reprezintă cea mai timpurie descoperire din Banat⁶.

Analizarea descoperirilor de la Gornea Zomoniță impune o reluare a problemei activității metalurgice în cadrul economiei medievale specifice zonei montane din Banatul de sud. Această analiză istorică asupra unui segment important al economiei medievale, presupune studiul asupra cuptoarelor de redus minereu, asupra zăcămintelor metalifere exploatare, a ocurenței acestora și nu în ultimul rând o investigație cu mijloace moderne a nivelului tehnologic atins de meșterii medievali care au lucrat în această zonă.

Cuptorul din veacul al XII-lea de la Gornea reprezintă, deocamdată, singura amenajare metalurgică cunoscută în cadrul așezărilor medievale din Banat. Sigur, urme ale activității metalurgice în vatra satelor medievale, constând în zguri, lupe de fier etc. sunt cu mult mai numeroase. Studiul cuptoarelor de redus minereu în contextul dat se poate face doar în cadrul mai larg al descoperirilor contemporane din spațiul carpato-dunărean⁷ și al regiunilor limitrofe dinspre Europa centrală și sud estică⁸. Cu toate progresele remarcabile înregistrate de arheologia medievală românească se cunosc încă puține cuptoare de redus minereu ce au funcționat în spațiul carpato-dunărean la începutul evului mediu. Astfel, pentru Transilvania și Banat, cu excepția descoperirii de la Gornea sunt cunoscute instalațiile metalurgice de la Dăbâca⁹ și Ghelari¹⁰. Cuptorul de la Dăbâca a deservit o așezare datată în secolele IX—X, în timp ce pentru cuptorul de la Ghelari atribuit aceleiași perioade cercetări recente sugerează o încadrare tipologică specifică mai degrabă secolelor XV—XVI¹¹.

Cercetarea arheologică din spațiul est carpatic a adus mărturie privind activitatea unor cuptoare de redus minereu de fier în așezările din secolele VIII—IX la Fedești Vaslui și Dodești¹², în așezarea de la Bârlad — Prodana¹³ din sec. XI—XII și la Hlincea — Iași¹⁴.

La începuturile evului mediu cuptoare de redus minereu au funcționat și în așezările din zona subcarpatică la Sirna și Ziminicea¹⁵. Fără îndoială însă, că numărul atelierelor metalurgice a fost cu mult mai mare, așa cum lasă să se întrevadă descoperirile din așezările medievale¹⁶.

Atelierele metalurgice care au funcționat în sec. XI—XII în nord-vestul Ungariei au utilizat cuptoare de redus minereu foarte asemănătoare tipologic cu cel de la Gornea¹⁷. În această zonă, la Imola și Trisz,

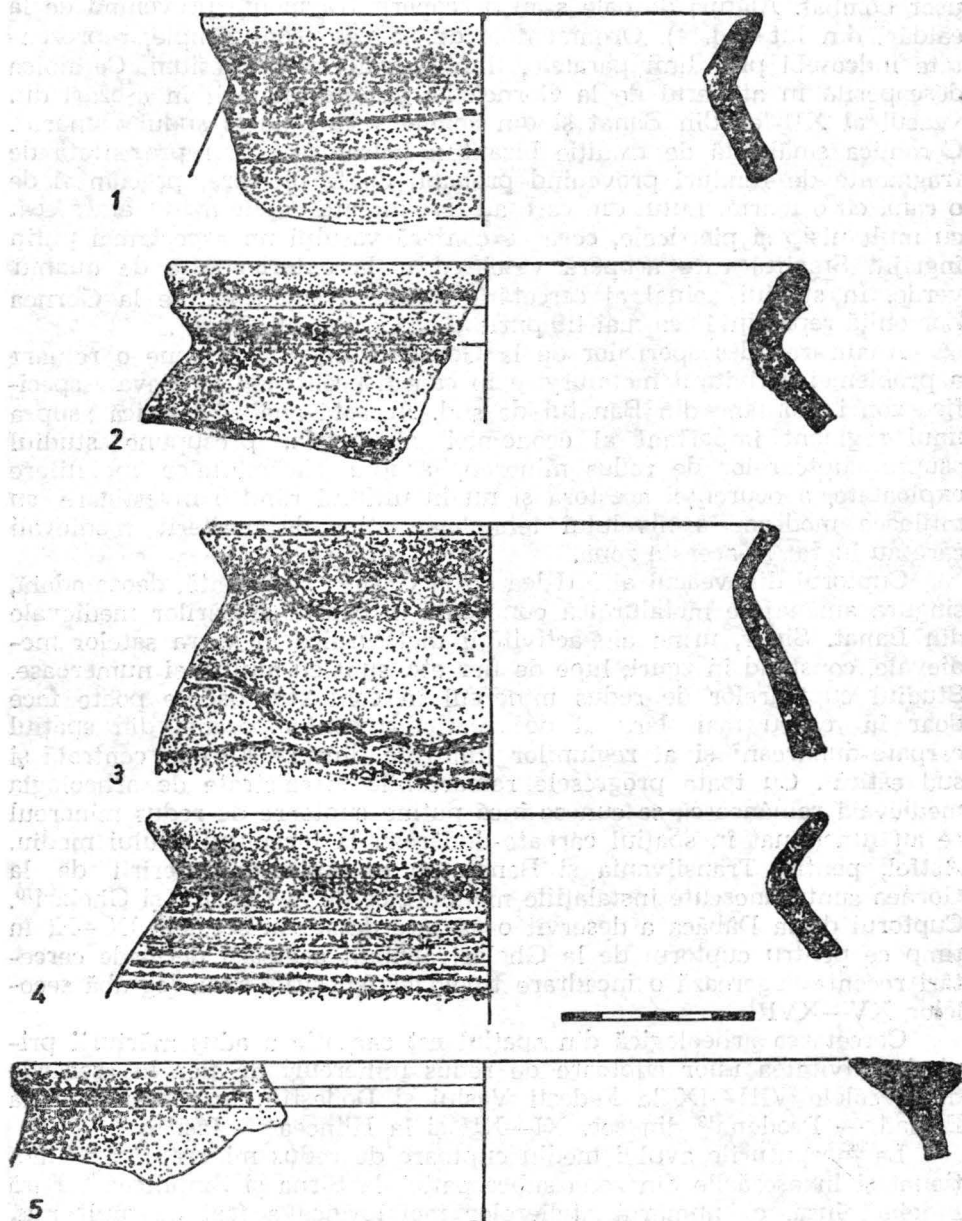

Fig. 4. Ceramica uzuală din inventarul atelierului de la Gornea

dar și în alte locuri au fost cercetate ateliere care aveau cuptorul într-o margine a lor. Cuptoarele de formă tronconică, săpate în malul gropii atelierului, aveau o înălțime de până la 0,90 m, diametrul vetrei de 0,30 m. Curentul de aer necesar în procesul de reducere se introducea cu ajutorul unor foale și al tubului suflant în deschiderea practică în perete¹⁸ (fig. 5).

Cuptorul de la Gornea — Zomoniță se înscrie într-o serie de cupatoare simple, arhaice și care au avut o lungă viață în timp din epoca Latene și până la începuturile evului mediu¹⁹. Ele au cunoscut în același interval cronologic o difuziune pe vaste arii din spațiul european. O problemă fundamentală care a preocupat cercetarea istorico-arheologică a constituit-o natura minereurilor utilizate și ocurența acestora²⁰. Zona montană din sudul Banatului, reprezintă din acest punct de vedere un ținut bogat în minereuri de fier, care au favorizat de altfel încă din antichitate o înfloritoare activitate metalurgică. Mineralizațiile din Munții Banatului, legate îndeosebi de rocile magmatice sunt cunoscute sub denumirea de banatite²¹. Culoarul Văii Dunării care ne preocupă

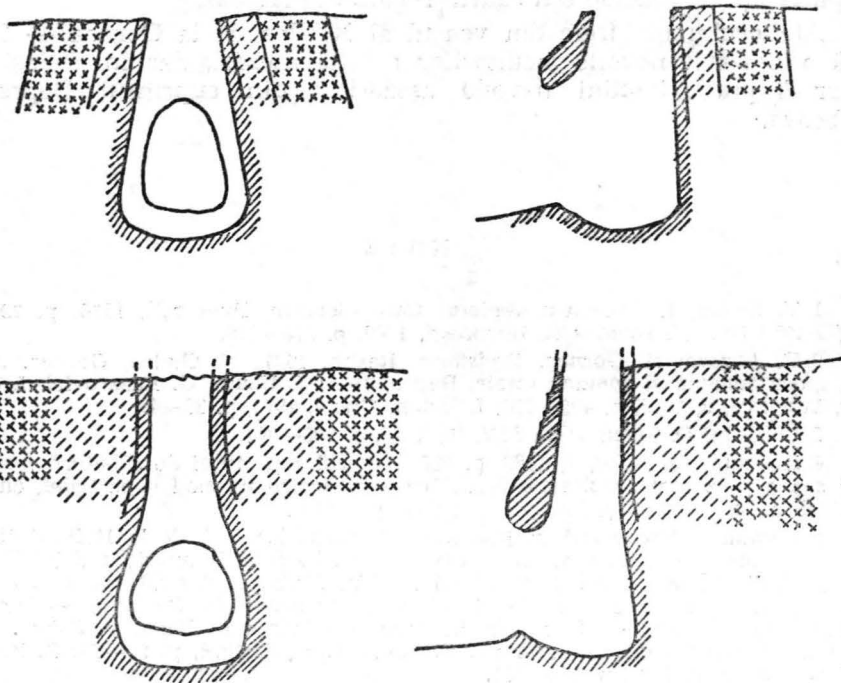

Fig. 5. Imola. Planul unor cupatoare de redus minereul din sec. XI—XII (după Gy. Novaky).

din punctul nostru de vedere, a atelierului de la Gornea, este depozitul unor importante resurse de magnetit, hematit și limonit. Astfel, cercetarea geologică a evidențiat prezența unor zăcăminte de magnetit la Moldova Nouă și Liubcova²², hematitul, sub forma unor corpuri lentili-forme asociat cu siderit a fost evidențiat la Ogradena, Dubova și Svinia²³, iar limonitul la Berzasca, Liubcova și Moldova Nouă²⁴. Așa cum reiese chiar din această succintă prezentare, chiar în imediata vecinătate a așezării de la Gornea se află importante zăcăminte metalifere. Cercetarea modernă, așa cum s-a arătat și pentru alte epoci istorice, nu a consacrat studii anume privind exploatarea minereurilor de fier într-o zonă anume și pentru o perioadă istorică determinată²⁵. Sursele locale au reprezentat pentru meșterii medievali un mod eficient și foarte la îndemână pentru a rezolva problema materiilor prime necesare în procesul de obținere a fierului. S-au pus în valoare resursele locale existente sub forma unor lentile de oxid de fier de natură secundară ori sedimentară-aluvionară²⁶. Aceste resurse locale au fost cunoscute și utilizate în atelierele metalurgice care au deservit așezările rurale din secolele XII—XIV din zona de sud a Banatului²⁷. Cu certitudine, în aceeași perioadă au fost exploatare și resursele metalifere de la Dognecea și Ocna de Fier, cunoscute și utilizate încă din antichitate. Izvoarele scrise din veacul al XIV-lea amintesc în zona montană a Banatului centrele miniere de la Secășeni și Dognecea²⁸. În momentul consemnării lor documentare spațiul Banatului de sud a intrat deja în sistemul juridic al relațiilor feudale din cadrul regatului maghiar.

Atelierul metalurgic din veacul al XII-lea de la Gornea — Zomonița a deservit nevoile locuitorilor acestei așezări, dar în același timp el ar fi putut împlini nevoile așezărilor din cuprinsul Depresiunii Liubcova.

NOTE

1 V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976; p. 72; *Geografia Văii Dunării românești*, București, 1969, p. 278—279.

2 G. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977; N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița, 1977; I. Uzum, G. Lazarovici, I. Dragomir, *Banatica*, 2, 1973, p. 402—416; I. Uzum, *Crisia*, 1974, p. 39—42.

3 I. Uzum, D. Țeicu, *Acta MN*, 15, 1978, p. 295—301.

4 I. Uzum, *Banatica*, 7, 1983, p. 255. Autorul raportului de săpătură menționat mai sus a prezentat rezultatele cercetării arheologice în mod superficial, cu grave confuzii asupra datării și interpretării descoperirilor.

5 Ceramica descoperită în inventarul turnului-locuință de la Ilidia-Oblița este datată pe bază de monede și un pinten cu spin. Cercetările aparținând lui G. Lazarovici, S. Matei și D. Țeicu sunt încă inedite. Descoperiri aparținând veacului al XII-lea, în zona de sud a Banatului sunt cunoscute la Berzovia — Pătruieni, Caransebeș, Mehadia — Ulici, iar în zona de câmpie la Parța și Foieni. Pentru zona de la sudul Dunării D. Minić, *Balkanoslavica*, 3, 1974, p. 59—73; Z. Zêravica, *Balkanoslavica*, 3, 1974, p. 121—131.

6 D. Țeicu, *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 283.

7 S. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii. Secolele VIII—XI*, București, 1983, p. 90—91.

- 8 J. W. Gilles, *Sthal und Eisen*, 56, 1936, p. 255—256; H. Hingst, *Sthal und Eisen*, 77, 3, 1957, p. 162—163; W. Hensel, *Die Slawen im Fruhenmittelalter*, Berlin, 1965, p. 130—133; G. Nowaky, *Acta Arch Hung*, 21, 1969, p. 305—331.
- 9 S. Pascu și colab., *Acta MN*, 5, 1968, p. 160.
- 10 N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 102.
- 11 *Ibidem*, p. 102; S. Olteanu *op. cit.*, p. 90; M. D. Lazăr, *Sargeția*, 18—19, 1984—1985; p. 196—198, a cercetat în aceeași zonă un cuptor de redus minereul de fier de tip *Stückoffen* specific secolului al XVI-lea.
- 12 D. G. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 78, nota 53.
- 13 *Istoria României*, 2, București, 1962, p. 61.
- 14 M. Petrescu Dâmbovița și colab., *SCIV*, 6, 3—4, 1955, p. 694—695, fig. 5.
- 15 S. Olteanu, *op. cit.*, p. 91.
- 16 *Ibidem*, p. 87 și harta de la pag. 79.
- 17 G. Novaky, *op. cit.*, p. 305, fig. 8—9, 11—12, 14.
- 18 *Ibidem*, p. 305—311, fig. 12 și 29.
- 19 B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens*, Berlin, 1954, p. 12, 18—24; H. Hingst, *op. cit.*, p. 163; J. W. Gilles, *op. cit.*, p. 255; I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 31, 35; E. Iaroslavski, R. Petrowsky, *Tibiscus*, 3, 1974, p. 148—154; K. Bieleni, *Arch Pol*, 10, 1968, p. 160.
- 20 S. Olteanu, *Dacia NS*, 22, 1978, p. 300; N. Maghiar, S. Olteanu, *op. cit.*, p. 108—109.
- 21 S. Nicolae Vlad, în *Studii și cercetări de geologie, geografie și biologie*, Reșița, 1978, p. 9—15.
- 22 D. Rădulescu, R. Dumitrescu, *Mineralogia topografică a României*, București, 1966, p. 197.
- 23 *Ibidem*, p. 163—164.
- 24 *Ibidem*, p. 186—189.
- 25 A. Stoica, *SCIVA*, 44, 4, 1993, p. 329.
- 26 J. W. Gilles, *op. cit.*, p. 257; S. Olteanu, *SCIVA*, 30, 3, 1979, p. 405.
- 27 E. Stoicovici, *Banatica*, 7, 1983, p. 240; *Ibidem*, 6, 1981, p. 175.
- 28 Pesty Fr., *Krassó Vármegye története*, 3, Budapest, 1984, p. 33; Ortway T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, Bratislava, 1895, p. 250—251.

DIE METALLHÜTTE AUS DEM 12. JH. VON GORNEA

(Zusammenfassung)

Die Ortschaft Gornea befindet sich in der kleinen Senke von Liubcova aus dem Donautal, ca 40 km östlich von Moldova Veche. Das mittelalterliche Dorf von Gornea wurde auf beiden Ufern des Baches Camenița identifiziert und zwar in der Zone Tărmuri und Zomonița wo der Bach den Strom trifft. Die Metallwerkstatt von Gornea-Zomonița wurde vor zwei Jahrzehnten archäologisch erforscht und in einem kurzen Ausgrabungsbericht erwähnt was uns veranlaßt hat das Thema neu zu erfassen.

Die Werkstatt war in einem einräumigen Gebäude eingerichtet. Dieses war 3,25/2,30 m groß. Der Metallofen befand sich im süd-östlichen Teil des Gebäudes. Der Herd des Ofens, leicht geneigt im Bezug zum Fußboden, war 0,75/0,80 m groß. Die Wände des Ofens sind nur auf einer Höhe von 0,60 m erhalten geblieben. Im Inneren der Werkstatt hat man keine Gebläseohre gefunden was uns veranlaßt anzunehmen daß die Lüftung direkt mittels einem Blasebalg gemacht wurde.

Im Atelier befanden sich gewöhnliche Keramik, glasierte Keramik und Eisenschlacke. Die Keramik ist sehr nützlich für die chronologische Bestimmung der Werkstatt. Die Metallhütte von Gornea-Zomonița aus dem 12. Jh. ist vorläufig die einzige metallurgische Anlage die in den frühen mittelalterlichen Siedlungen

des Banats bekannt und erforscht ist. Die Werkstatt aus Gornea-Zomonița findet typologische Analogien in den Werkstätten aus dem 11. und 12. Jh. aus dem Nord-Westen Ungarns. Sie reiht sich in eine Serie von einfachen archaischen Öfen die in der Zeit lang existierten und auf großen europäischen Flächen verbreitet waren.

Die Liubcova Senke ist reich an Magnetit, Hematit und Limonit. Die lokalen Erzlagerstätten bildeten, wie auch in anderen Banater Gegenden, eine effiziente und handhabliche Lösung für die mittelalterlichen Handwerker beim Anschaffen der Erze die sie zur Eisenproduktion brauchten.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Gornea. Grundriß des mittelalterlichen Ortes.

Abb. 2. Gornea-Zomonița. Plan der metallurgischen Werkstatt aus dem 12. Jh.

Abb. 3. Schlacken vom metallurgischen Atelier aus Gornea.

Abb. 4. Gewöhnliche Keramik aus Gornea.

Abb. 5. Imola. Plan einiger Hütten aus dem 12. Jh. (Nach Gy. Novaky).

Buletin de analiză chimică — Gornea—Zomoniță

crt. Nr.	Rezultatul analizei ‰												
	SiO ₂	Fe ₂ O ₃	Al ₂ O ₃	TiO ₂	CaO	MgO	MnO	P ₂ O ₅	Sn	Cu	Pb	Ni	Zn
1.	51,52	31,27	9,90	0,33	3,06	0,63	0,88	1,03	—	0,01	—	—	0,01
2.	37,98	45,60	7,45	0,45	4,17	0,89	0,51	2,70	—	0,01	—	—	0,01
3.	55,09	21,32	13,30	0,33	5,95	0,99	0,49	1,60	—	0,01	—	—	0,01
4.	59,38	15,93	14,90	0,34	5,14	0,77	0,63	1,71	—	0,01	—	—	0,01
5.	38,11	43,02	8,70	0,45	4,25	0,72	1,17	3,20	—	0,01	—	—	0,01
6.	38,82	45,91	6,05	0,51	4,02	1,16	0,78	1,53	—	0,01	—	—	0,01

BISERICA MEDIEVALĂ DE LA CÂRNECEA

DUMITRU ȚICU

Cârnecea se află amplasată pe rama sudică a Dealurilor Doclinului, având hotar comun cu satele Ticvaniul Mare, Secășeni, Calina și Forotic. Relieful zonei este dominat de culmile prelungi și domoale ale Dealurilor Doclinului care delimitează Munții Dognecei, spre sud, de Valea Carașului¹ (Fig. 1). Mai multe văi și pâraie, printre care Barcășul, Nandărășul și Valea Satului, ce-și duc apele spre Caraș, fărâmițează și separă culmile dealurilor (Fig. 2). La confluența Văii Satului cu Valea Țigăncii, într-o zonă cu aspect de câldare, dominată de coama Dealului Bisericii (203 m) a Dealului Mare se află actuala așezare Cârnecea.

Tradiția locală și toponimia au păstrat amintirea unei biserici ce se înălța odinioară pe Dealul Bisericii. În imediata vecinătate, pe Valea Satului, toponimele Săliștea Mare și Săliștea Mică sugerează existența unei vetre a satului medieval contemporan bisericii. Investigația de teren din anul 1991 a confirmat existența la Cârnecea a ruinelor unei bisericuțe de zid. Se păstrau încă, în acel moment, vizibile la suprafața solului, fragmente din zidul nordic al navei și din colțul nord-estic al altarului². Săpăturile arheologice întreprinse în anii 1992—1993 și 1995 au scos la lumină planul unei biserici-sală cu altar rectangular și o parte din necropola înconjurătoare (Fig. 4).

Monumentul de la Cârnecea a fost ridicat aproape la extremitatea sudică a Dealului Bisericii, care are aspectul unui promontoriu cu margini abrupte. În funcție de configurația terenului pe care a fost amplasată bisericuța, împădurit la un moment dat, s-au trasat secțiunile și casele care au dezvelit o suprafață de circa 100 m² (Fig. 3 și 4). Cercetarea interiorului navei și altarului a fost mult îngreunată tocmai de prezența arborilor care au bulversat de altfel și stratigrafia.

Obiectivul principal al cercetărilor de arheologie medievală de la Cârnecea l-a constituit stabilirea planului exact al monumentului, având în vedere starea de ruină în care s-a păstrat și evident stabilirea pe aceeași cale a epocii în care a fost construit. Biserica de la Cârnecea are la bază un plan simplu, compus dintr-un altar rectangular, cu dimensiunile la exterior de 6,00/3,75 m și o navă care măsoară la exterior 9,00/7,75 m. Zidurile au avut o grosime de 1,10 m și au fost lucrate din piatră de calcar cioplită și mortar de bună calitate. Ele s-au conservat mai bine pe latura de nord a navei și altarului în rest fiind demolate până la fundație. Nivelul de construcție al bisericii a fost surprins pe latura de nord în S₇ și S₈ la adâncimea de 0,40 m de la actualul nivel de călcare. S-a remarcat faptul că și în fundație constructorii medievali au utilizat aceeași piatră cioplită de calcar.

Necropola din jurul bisericii a fost cercetată doar parțial. S-a constatat astfel că au fost practicate înmormântări peste tot împrejurul bi-

sericii. În săpătură au fost înregistrate un număr de 54 de morminte mai mult ori mai puțin conservate. O parte din ele au fost deranjate de înmormântările succesive care s-au practicat, sau de gropile căutătorilor de comori care au răscolit zona. Aprecierea globală a numărului înmormântărilor, în condițiile în care a fost investigat doar un spațiu restrâns din jurul bisericii, având în vedere și numărul mare de morminte deranjate, ar fi hazardată și nu credem că ar oferi o cifră apropiată realității. Cercetarea integrală a necropolei ar necesita un considerabil efort material, greu realizabil în momentul actual.

Adâncimea gropii mormintelor este cuprinsă de la 0,70—0,80 m și coboară până la 1,10 m. Mormintele au fost orientate în general pe direcția E—V, cu privirea spre răsărit. S-au constatat însă și câteva excepții, greu explicabile, astfel M_{21} , $_{25}$, $_{35}$ fiind dispuse aproape pe direcția N—S. În cazurile în care s-au putut face observații s-a constatat că poziția brațelor a fost următoarea: ambele brațe au fost ridicate la umăr cu palmele așezate pe claviculă (M_{16}), ambele brațe au fost așezate pe abdomen ($M_{1, 38}$), un braț a fost așezat la piept iar celălalt ridicat spre umăr cu palma la claviculă ($M_{2, 21, 19}$), un braț pe abdomen și celălalt așezat pe piept (M_{23}). Prezentăm în cele ce urmează o descriere sumară a mormintelor și a inventarului funerar găsit (Fig. 5—6).

- M_1 — cercetat în S_1 , la est de altar, groapa a avut o adâncime de 0,85 m. Partea inferioară a mormântului a fost tăiată de groapa M_2 . A fost înmormântat cu ambele brațe așezate pe abdomen. În groapă, în zona picioarelor s-a găsit un obol de la Sigismund de Luxemburg.
- M_2 — cercetat parțial în S_1 , a deranjat o înmormântare mai veche. Mortul a fost așezat cu brațul drept adus la piept și cu celălalt așezat cu palma pe claviculă.
- M_{3-6} — fragmente de la un grup de morminte răvășite de o groapă modernă a căutătorilor de comori. În această zonă, în apropierea de M_4 , s-au găsit două monede, emisiuni de la Ioan Corvin (1446—1453). În colțul nord-estic al S_1 în aceeași zonă răvășită la 1,20 m adâncime s-a găsit un dinar de la Ioan Corvin.
- M_7 — cercetat în S_2 la 0,75 m adâncime. A fost înmormântat aproape alipit de zidul sudic al navei bisericii.
- M_{8-9} — deranjate, în S_2 la 0,75 m adâncime în imediata apropiere a zidului sudic al navei.
- M_{11} — răvășit, a fost identificat în S_2 la 0,35 m adâncime.
- M_{12} — răvășit, s-a păstrat craniul și fragmente din ambele femure la adâncimea de 1,00 m. A fost cercetat după demontarea lui M_7 . Craniul se afla în poziție anatomică, în jurul gâtului fiind surprinse urme de la o salbă de podoabe din plăcuțe de metal foarte friabile. Mormântul a fost deranjat în parte de M_{13} .
- M_{13} — răvășit, cercetat în S_2 la 0,85 m. Craniul deranjat fiind ușor deplasat. Brațul drept a fost așezat pe abdomen, poziția celuilalt nu a putut fi precizată.

- M_{14} — cercetat în S_2 la adâncimea de 1,05 m. Partea inferioară a mormântului a fost deranjată de o înmormântare ulterioară. Ambele brațe au fost așezate pe abdomen.
- M_{15} — cercetat parțial în S_2 la 1,00 m adâncime. Groapa mormântului a tăiat aproape jumătate din M_{14} .
- M_{16} — cercetat în S_3 la 1,07 m adâncime. Brațele au fost așezate cu palmele aduse la claviculă. (Fig. 7).
- M_{17-18} — răvășite, păstrate parțial în S_3 la 1,00 m adâncime.
- M_{19} — groapa mormântului, din S_3 , a fost săpată până la 1,08 m adâncime. Brațul drept așezat cu palma pe claviculă și cel stâng pe piept.
- M_{20} — răvășit, cercetat în S_3 la 0,95 m.
- M_{21} — în S_2 la marginea sudică. A avut orientare N—S. Brațul drept adus la piept, iar stângul așezat pe abdomen.
- M_{22} — păstrat parțial.
- M_{23} — cercetat în S_3 la adâncimea de 1,00 m. Brațul drept așezat cu palma la piept, iar cel stâng adus pe abdomen. (Fig. 7).
- M_{24} — identificat la sud de altar în S_5 la 1,20 m adâncime. Deranjat de înmormântări ulterioare.
- M_{25} — în S_5 la adâncimea de 1,00 m. Groapa mormântului 24 a tăiat și răvășit jumătatea inferioară a acestui mormânt.
- M_{26} — cercetat parțial în S_5 la 0,80 m adâncime.
- M_{27} — a fost deranjat de o groapă modernă săpată la sud de altar de căutătorii de comori.
- M_{28-29} — răvășite, au fost cercetate în S_4 la sud de nava bisericii.
- M_{30} — mormânt de copil, înhumat în apropiere de zidul sudic al navei la 0,80 m adâncime.
- M_{31} — cercetat în S_1 , la o distanță de 1,30 m de latura vestică a navei. S-a păstrat doar craniul, la o adâncime de 0,60 m. Mormântul a fost distrus în parte de șanțul zidului vestic al navei. (Fig. 11).
- M_{32} — situat în imediata apropiere a lui M_{31} , la 0,80 m adâncime. S-a păstrat doar craniul, situat la 0,30 m de latura vestică a bisericii. A fost o înmormântare anterioară construcției bisericii de zid. În raport cu M_{42} , acesta din urmă a fost o înmormântare mai veche care nu a fost deranjat de groapa mormântului 32. (Fig. 11).
- M_{33} — cercetat parțial, în S_6 groapa mormântului a deranjat un mormânt mai vechi M_{34} .
- M_{35} — în S_6 a fost răvășit.
- M_{37} — cercetat parțial în S_7 la 0,60 m.
- M_{38} — deranjat, cercetat în S_6 la nordul bisericii.
- M_{39} — deranjat, a fost cercetat la dezafectarea martorului dintre S_2 și S_3 la 0,80 m adâncime.
- M_{40} — a fost tăiat în parte de șanțul de fundație al zidului sudic al navei bisericii. Cercetat la dezafectarea martorului dintre S_2 și S_3 la 0,70 m adâncime.
- M_{41} — situat la vestul bisericii, a fost cercetat în S_1 la 0,70 m adâncime.

- M₄₂ — cercetat în vecinătatea lui M₄₁ la 1,00 m adâncime. Ambele brațe au fost așezate cu palmele pe bazin (Fig. 11).
 M₄₃ — răvășit, cercetat în S₁ la 0,70 m adâncime.
 M₄₄ — cercetat parțial în S₁ la 0,70 m adâncime.
 M₄₅ — cercetat parțial în apropiere de M₄₄. Ambele brațe așezate cu palmele pe abdomen.
 — păstrat parțial, doar craniul.
 M₄₇₋₄₈ — păstrate doar craniile de la două morminte deranjate.
 M₄₉ — cercetat la dezafectarea matorului dintre S₃ și S₄, la 0,90 m adâncime.
 M₅₀ — cercetat în S₉ la 0,90 m adâncime, păstrat fragmentat.
 M₅₁ — cercetat parțial în S₉ la 0,80 m adâncime.
 M₅₂₋₅₃ — deranjate, cercetate în S₄ la 0,90 m adâncime.
 M₅₄ — păstrat parțial, a fost cercetat la nordul navei în S₇ la 0,70 m adâncime.

Inventarul funerar al mormintelor este foarte modest și a cuprins un număr de 6 monede alături de câteva fragmente mărunte de podoabe. Monedele descoperite sunt emisiuni de la Sigismund de Luxemburg, trei dintre ele, iar celelalte de la Iancu de Hunedoara³. Ele provin dintr-o zonă, de la est de altar, care a fost răscolită și bulversată stratigrafic. Moneda de la M₁, un obol de la Sigismund de Luxemburg emis în perioada 1387—1427, s-a găsit într-o situație stratigrafică clară. În acest context nu se pot face aprecieri privind cronologia internă a necropolei precum și raportul cronologic dintre biserica de zid și necropolă. Necropola a avut o fază de înmormântări anterioară construcției bisericii după cum o dovedesc situațiile stratigrafice. Având în vedere modestia inventarului funerar nu putem aprecia momentul de început al necropolei și nici durata de funcționare a ei. Monede găsite, până în acest stadiu al cercetării, emise în perioada de la sfârșitul secolului al XIV și mijlocul secolului al XV-lea reprezintă un reper util pentru cronologia cimitirului din jurul bisericii de la Cârnea.

Observațiile stratigrafice au relevat câteva aspecte privind raportul dintre necropolă și monument. Mormintele situate la vestul și sudul navei tăiate de șanțurile de fundație denotă că înmormântările sunt anterioare bisericii de zid. În același timp pe latura de nord în S₈ și S₉ la 0,40 m adâncime de la actualul nivel de călcare s-a surprins un strat subțire de mortar care reprezintă momentul construcției bisericii. Acesta suprapune și umplutura gropii unor morminte.

Monumentul de pe Dealul Bisericii de la Cârnea a fost construit după un plan simplu, care cuprindea o navă și un altar rectangular. Planul acesta, de veche tradiție în Europa Centrală, a fost frecvent utilizat din veacul al XII-lea începând în arhitectura bisericilor de curte ori parohiale din Transilvania și Banat⁴. În mediul feudal românesc din sudul Banatului, biserici sală cu altar rectangular au fost ridicate în sec. XIII—XIV la Ilidia⁵, Reșița⁶ și Mehadia⁷. Monumentul de la Reșița—Moroasa, o biserică de curte care împreună cu locuința turn au constituit reședința cnezilor de la Terova, a fost construit la mijlocul secolului al XIV-lea⁸. Biserica sală de la Ilidia-Cetate, a fost ridicată în mijlocul unei fortificații de pământ în a doua jumătate a secolului

al XIII-lea⁹. Biserica parohială a satului Remetea din Valea Bârzavei (actuala Berzovia) a fost atribuită celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea¹⁰. Monumentul de la Constantin Daicoviciu, aparținând comunității opidane din Caran, a fost socotit o adaptare gotică din prima jumătate a secolului al XV-lea a vechiului tip al bisericii sală¹¹. Analogii formale de plan pentru monumentul de la Cârnecea se pot stabili în mediul ortodox transilvănean din secolele XIV—XV¹².

Informațiile documentare referitoare la satul Cârnecea sunt târzii și extrem de sumare. Documentele de cancelarie amintesc sub acest nume așezarea abia la sfârșitul secolului al XVI-lea¹³. *Statistica bisericilor din Eparhia Caransebeșului* de la 1757 pomeneste satul Cârnecea cu 150 de locuitori și o biserică din lemn ridicată în anul 1738¹⁴. Rama sudică a Munților Dognecei la confluența lor cu Valea Carașului, ce cuprinde dealurile și văile limitrofe hotarului Cârnecei, s-a aflat însă încă din veacul al XIV-lea în atenția cancelariilor feudale. Asistăm astfel, prin intermediul mărturiilor documentare, la o serie de acțiuni de cōtropire și depozedare a cnezilor români din zonă în favoarea unor mari feudali. Ioan Pecenegul, castelanul din Ersumlow (Vârșet) a dobândit în cursul anilor 1357—1358 pământurile de pe Valea Secășului pe care le stăpâniseră până atunci cnezii Farcaș, Grigore și Nicolae fiii lui Zocul¹⁵. Astfel, în cursul anului 1357 Ioan Pecenegul s-a prezentat regelui Ludovic I și pentru vrednicia slujbelor sale credincioase a cerut și a obținut „niște pământuri regești sau văi aflătoare în comitatul Caraș, anume una chemată Valea Secășului... aflătoare și așezată lângă râul Caraș”¹⁶. Hotarele moșiei Secaș începeau lângă o mină regală numită Baia Secășului și se învecinau cu cele ale cetății regale Caraș. Actul din 14 iunie 1358, prin care castelanul a fost introdus în stăpânirea moșiei Secaș a delimitat și hotarele acesteia.

Acțiunii samavolnice de depozedare s-au opus în cursul anului 1357 Grigore, Farcaș și Nicolae fiii lui Zocul. Ei s-au împotrivit arătând că tatăl lor a primit ca danie, întărită cu scrisoare regească, cele două moșii Secaș situate în acele văi. Actele însă prin care regele Carol Robert a dăruit pe cneazul Zocul cu cele două moșii au fost mistuite în focul pus la cale de cnezii din Carașova Mică și Carașova Mare¹⁷. Actul din 5 decembrie 1387 consfințește înfrângerea fiilor lui Zocul care își cedează moșia Secaș lui Ioan Pecenegul. Acesta s-a obligat să le asigure o sesie de pământ unde să-și poată ridica 50 de gospodării.

Cotropirile și depozedările cnezilor de pe Valea Secășului, aflată pe hotar cu Cârnecea, nu reprezintă un fenomen izolat pentru zona piemontană a Banatului din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Un fenomen istoric similar s-a petrecut în Valea Carașului, bunăoară, cu moșia Valea în cursul celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea. Marii feudali din familia Himfy, în urma unui îndelungat proces, au depozedat pe nobilii români de Valea¹⁸. Actele de cancelarie, referitoare la Valea Carașului și zona deluroasă ce o desparte de Munții Dognecei, din cursul veacului al XIV-lea, dovedesc existența unui mediu omogen românesc în această zonă a Banatului. Această lume românească, frământată adeseori de conflicte patrimoniale interne, a fost depozedată de stăpânirile proprii din zonă prin intervenția unor mari feudali, oameni ai regelui.

Cercetarea arheologică a reușit să pună în evidență un monument de arhitectură ce aparține cu certitudine veacului al XV-lea, dispărut datorită vicisitudinilor vremii. Documentele de cancelarie nu au păstrat amintirea bisericii de la Cârnecea deși fac referiri câteodată, cum a fost cazul cu biserica de pe moșia Valea, din vecinătate din a doua jumătate a veacului al XIV-lea¹⁹. Modestia inventarului funerar al necropolei din jurul bisericii precum și absența unei locuințe turn, până în acest stadiu al cercetării, ne îndeamnă să atribuim construcția bisericii de la Cârnecea ca fiind opera comunității rurale de acolo. Biserica de la Cârnecea a fost așadar o biserică parohială, ridicată probabil la cumpăna dintre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Ea a fost dezafectată și abandonată într-o perioadă anterioară începutului secolului al XVIII-lea când satul avea deja o biserică din lemn²⁰. Absența oricăror urme de inventar funerar din secolele XVI—XVII ar putea sugera distrugerea bisericii încă în această perioadă. În acest context, abandonarea bisericii și a necropolei ar putea fi puse pe seama impactului cuceririlor turcești din Banat din cursul veacului al XVI-lea²¹.

NOTE

- 1 V. Sencu, I. Bacănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 27, 45;
- V. Mihăilescu, *Dealurile și câmpiile României*, București, 1966, p. 108—109.
- 2 Cercetările de teren au fost efectuate de Vidu M. și D. Țeicu.
- 3 D. Bălănescu în *Banatica* 12/1, 1995, p.
- 4 V. Richter, Die Anfänge der Gross mährischen Architektur, în *Magna Moravia*, Praga, 1965, p. 165 și următoarele; I. Holl, în *Acta Arch Hung.* 22, 1970, p. 378—385, fig. 7; V. Drăguț în *SCIA*, 12, 1965, 2, p. 307—310; R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 225—233;
- E. A. Rusu în *ArsT*, 1, 1991, p. 137—139.
- 5 Șt. Matei, în *Banatica*, 2, 1973, p. 315; Șt. Matei, I. Uzum, în *ActaMN*, 9, 1972, p. 555—564.
- 6 D. Țeicu, în *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 67—70.
- 7 Cercetările de la Mehadia, conduse de Șt. Matei și D. Țeicu sunt încă inedite.
- 8 D. Țeicu, *op. cit.*, p. 70.
- 9 Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p.
- 10 D. Țeicu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 278.
- 11 V. Vătășeanu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 258; I. Miloia, în *AnB*, 3, 1930, 7, p. 31—35.
- 12 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 131; V. Vătășeanu, *op. cit.*, p. 252; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 299; V. Eskenazy, A. A. Rusu, în *AIIA*, 26, 1987, p. 87—88.
- 13 Pesty F., *Krassó Vármegye története*, II/1, Budapesta, 1882, p. 270—272.
- 14 I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la Mitropolia Banatului*, 1, Timișoara, 1980, p. 232.
- 15 *DRH*, C, XI, (1356—1360), p. 201.
- 16 *Ibidem*, p. 285.
- 17 *Ibidem*, p. 287.
- 18 M. Holban, în *SMIM*, 5, 1962, p. 97—101, 109—123; vezi și T. Popa în *Banatul de altădată*, Timișoara, 1944, p. 130—145.
- 19 Pesty F., *Krasso*, III, p. 147, „ecclesia partim in lignis et partim lapidibus constructa“.
- 20 I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 232.
- 21 Cristina Feneșan-Bulgaru, în *Banatica* IV, 1977, p. 224—238, cu o specială analiză a problemei cuceririlor turcești în Banat.

DIE MITTELALTERLICHE KIRCHE VON CÂRNECEA

(Zusammenfassung)

Cârnecea befindet sich im südlichen Teil der Docliner-Berge, die das Caraş-Tal vom Dognatschkaer Gebirge abgrenzen (Abb. 1). Die lokale Tradition und die Namensbezeichnung haben die Erinnerung an einer in Cârnecea stehenden Kirche bewahrt: *am Kirchenberg*. Die archaologischen Ausgrabungen aus den Jahren 1992–1993 und 1995 brachten den Plan einer Saalkirche mit rektangulärem Altar, sowie einen Teil der Nekropole zum Vorschein (Abb. 3). Die Kirche von Cârnecea wurde nach einem einfachen Plan gebaut: sie hat, wie erwähnt, einen rektangulären Altar von $6 \times 3,75$ m groß und ein Schiff das von aussen gemessen $9 \times 7,75$ m groß ist (Abb. 4). Die Wände, aus bearbeiteten Kalksteinen, waren 1,10 m breit.

Der Friedhof, ringsherum der Kirche, wurde teilweise erforscht. Es wurden bei den Ausgrabungen 54 mehr oder weniger erhaltene Gräber entdeckt. Ein Teil der Gräber wurde von den nacheinanderfolgenden Bestattungen oder von den Gruben der Schatzsucher zerstört. Weil nur ein Teil der Gräber erforscht wurde, kann nicht die Gesamtzahl der stattgefundenen Bestattungen geschätzt werden. Das Bestattungsinventar der Gräber war bescheiden und bestand aus 6 Münzen und einigen Schmuckbruchstücken. Die entdeckten Münzen sind Prägnungen von Sigismund von Luxemburg (1387–1437) und von Iancu Corvin (1443–1456). Sie wurden in Gräbern entdeckt die sich im Osten des Altars befanden, eine Zone die von neueren Gruben stratigraphisch zerstört ist. Die Münze von Grab 1 stammt aus einer klaren stratigraphischen Lage. Unter diesen Umständen, können wir nicht den Anfang und die Dauer der Bestattungen bestimmen. Stratigraphisch konnte man nur feststellen, daß der Friedhof eine frühere Bestattungsphase hatte als der Bau der Kirche.

Die Kirche von Cârnecea wurde nach einem einfachen, archaischen Plan gebaut, der eine langjährige Tradition in Zentraleuropa hatte. Dieser Plan wurde bestimmt mit dem 12. Jh. oft in der Architektur der Hof- und Pfarrkirchen in Siebenbürgen und Banat benützt. Im rumänischen adligen Millieu aus dem Süden des Banats wurden Saalkirchen mit rektangulärem Altar im 13. und 14. Jh. in Ilidia, Reşiţa, Mehadia gebaut. Später, im 14. und 15. Jh. baute man solche Kirchen, in Berzovia und in Constantin Daicoviciu (Căvâran). Die Bescheidenheit des Bestattungsinventars aus den Friedhöfen ringsherum der Kirche und das Fehlen einer Turmwohnung veranlaßten uns anzunehmen, daß die Kirche von Cârnecea einer Dorfgemeinschaft angehört hat, also eine Pfarrkirche war. Sie wurde um die Wende vom 14. zum 15. Jh. gebaut.

Die Quellenangaben über das Dorf Cârnecea sind sehr spärlich und beginnen erst am Ende des 16. Jh. Der südliche Teil der Dognatschkaer Gerbirge, an der Konfluenz des Caraş-Beckens, wo auch Cârnecea lokalisiert ist, befindet sich aber schon im 14. Jh. im Blickpunkt der Urkunden. Die Kanzleiakten verzeichnen schon im 14. Jh. eine einheitliche rumänische Welt. Die Knesen aus den umliegenden Tälern, aus dem Secaştal z.B., wurden mit Gewalt vom Kastellan der königlichen Burg Ersumlow enteignet. Die archäologische Erforschung hat ein verschwundenes Denkmal erkannt und hervorgehoben und hat zum besseren Kennen der Geschichte der mittelalterlichen Architektur und des Habitats im Banater Bergland beigetragen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Das Dognatschkaer Gebirge und das Caraştal mit der Lage des Dorfes Cârnecea.

Abb. 2. Die Karte der Gegend Cârnecea.

Abb. 3. Cârnecea — „Der Kirchenberg“ — Lageplan mit der mittelalterlichen Kirche.

Abb. 4. Cârnecea — „Der Kirchenberg“ — Aspekte vor der Erforschung.

Abb. 5. Cârnecea — Ansichten von der Erforschung des südlichen Teiles des Friedhofes.

Abb. 6. Cârnecea — die mittelalterliche Kirche.

Abb. 7. Plan der Gräber die im Süden des Kirchenschiffes erforscht wurden (S_2 — S_4).

Abb. 8. Plan der im Süden des Altars erforschten Gräber (S_3).

Abb. 9. Plan der im S_2 und S_6 erforschten Gräber.

Abb. 10. Ansichten von der Erforschung des Friedhofes.

Abb. 11. Plan der im Osten des Altars und im Westen des Kirchenschiffes erforschten Gräber (S_1).

Abb. 12. Cârnecea — „Der Kirchenberg“ — Profil der Schnitte 2 und 5.

Abb. 13. Rekonstruktionsvorschlag der Kirche von Cârnecea.

Abb. 14. Rekonstruktionsvorschlag der Kirche von Cârnecea.

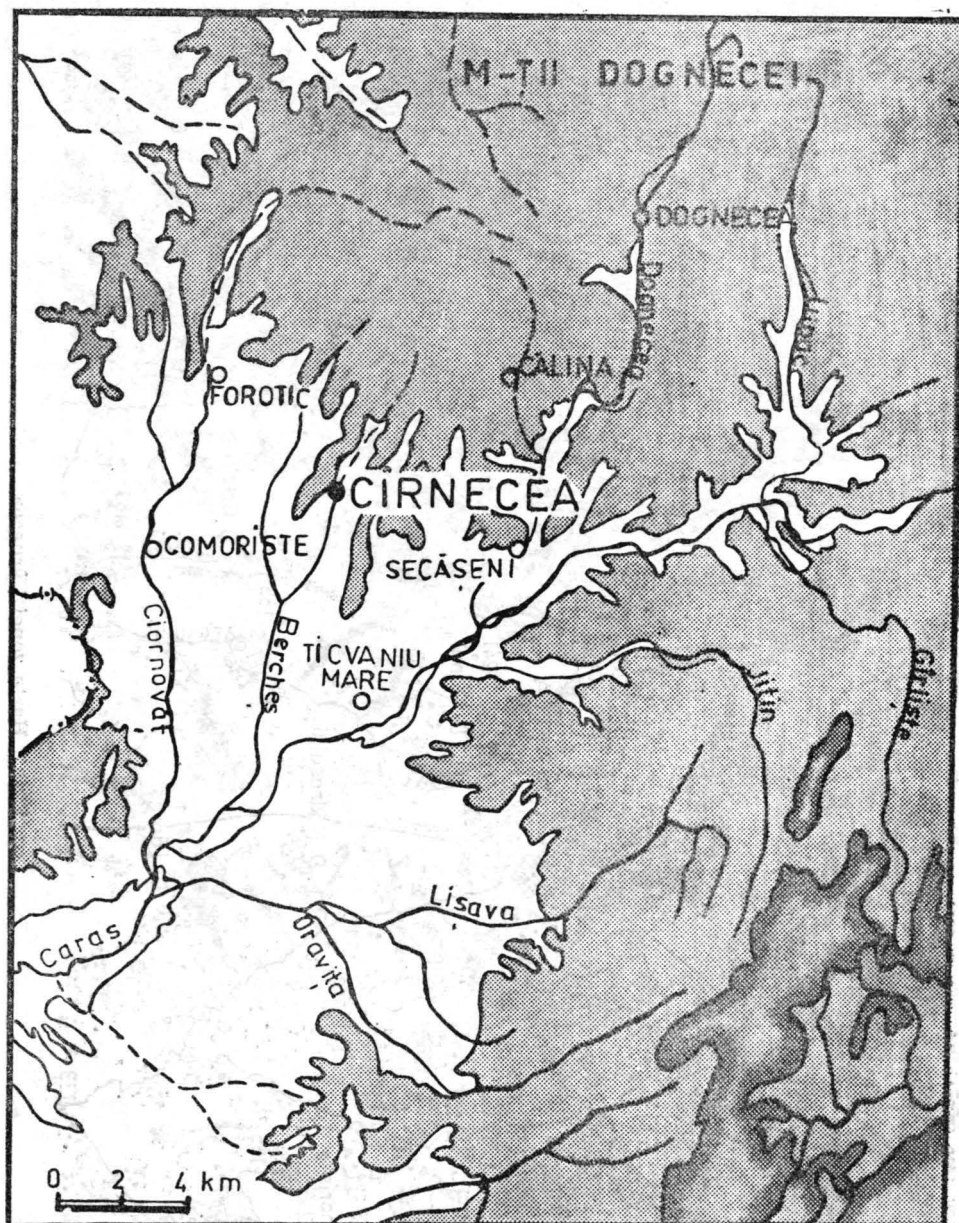

Fig. 1. Munții Dognecei și Valea Carașului cu amplasarea satului Cârnecea.

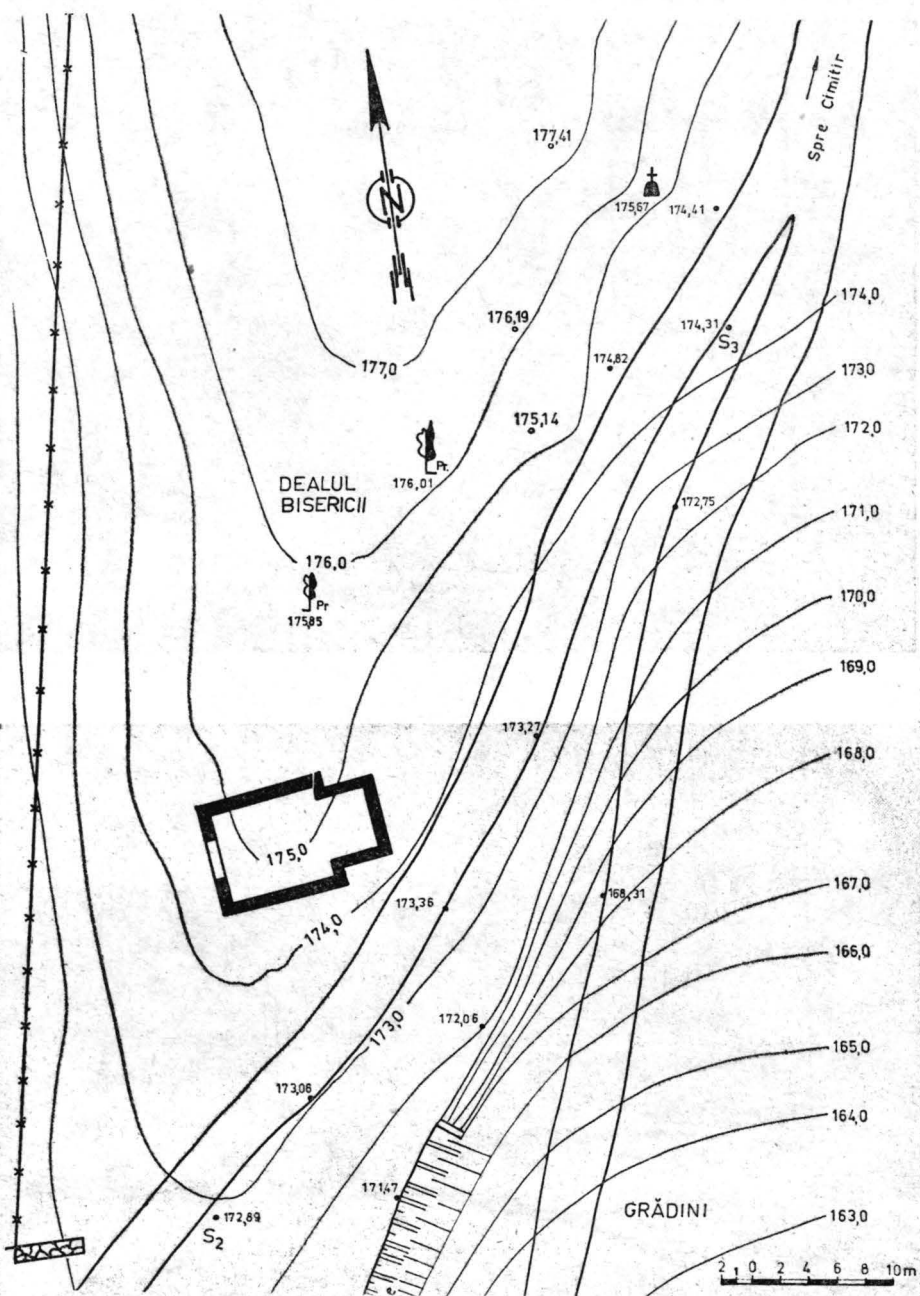

Fig. 3. Cârnecea — „Dealul Bisericii“ — plan de situație cu amplasarea bisericii medievale.

Fig. 4. Cârnecea — „Dealul Bisericii”. Aspecte din timpul cercetării.

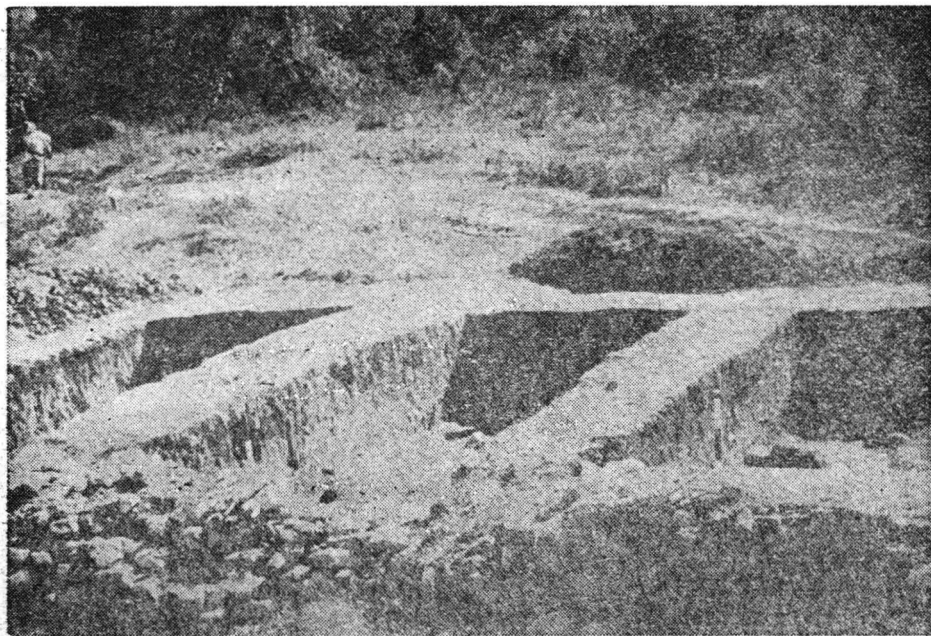

Fig. 5. Cârnecea. Aspecte din cercetarea zonei de sud a necropolei.

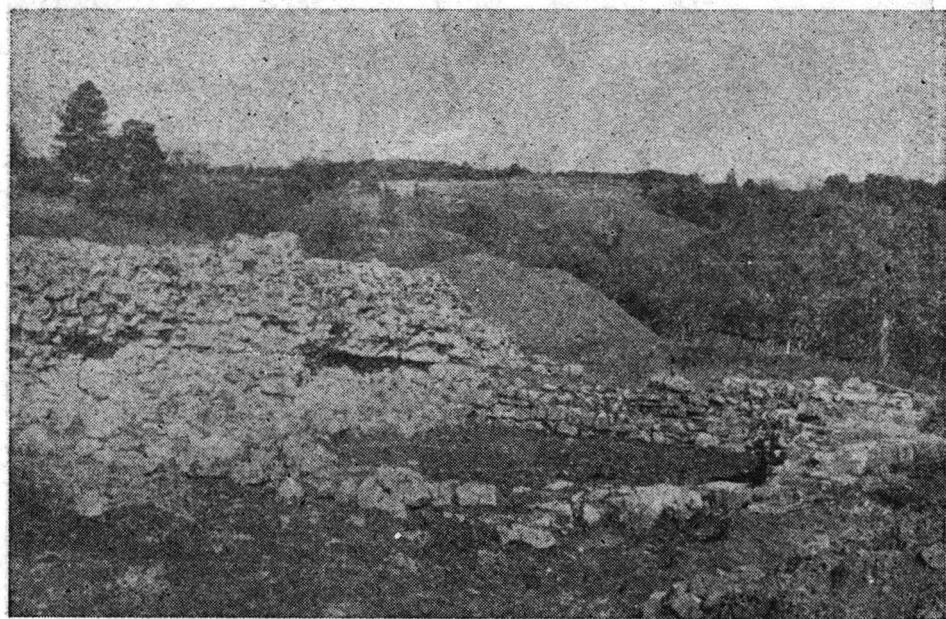
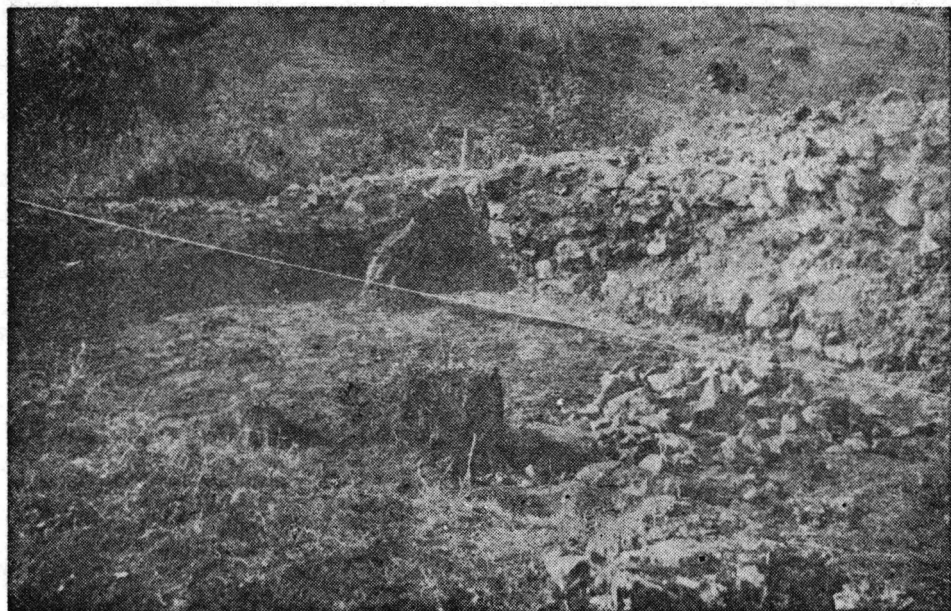

Fig. 6. Cârnecea. Biserica medievală.

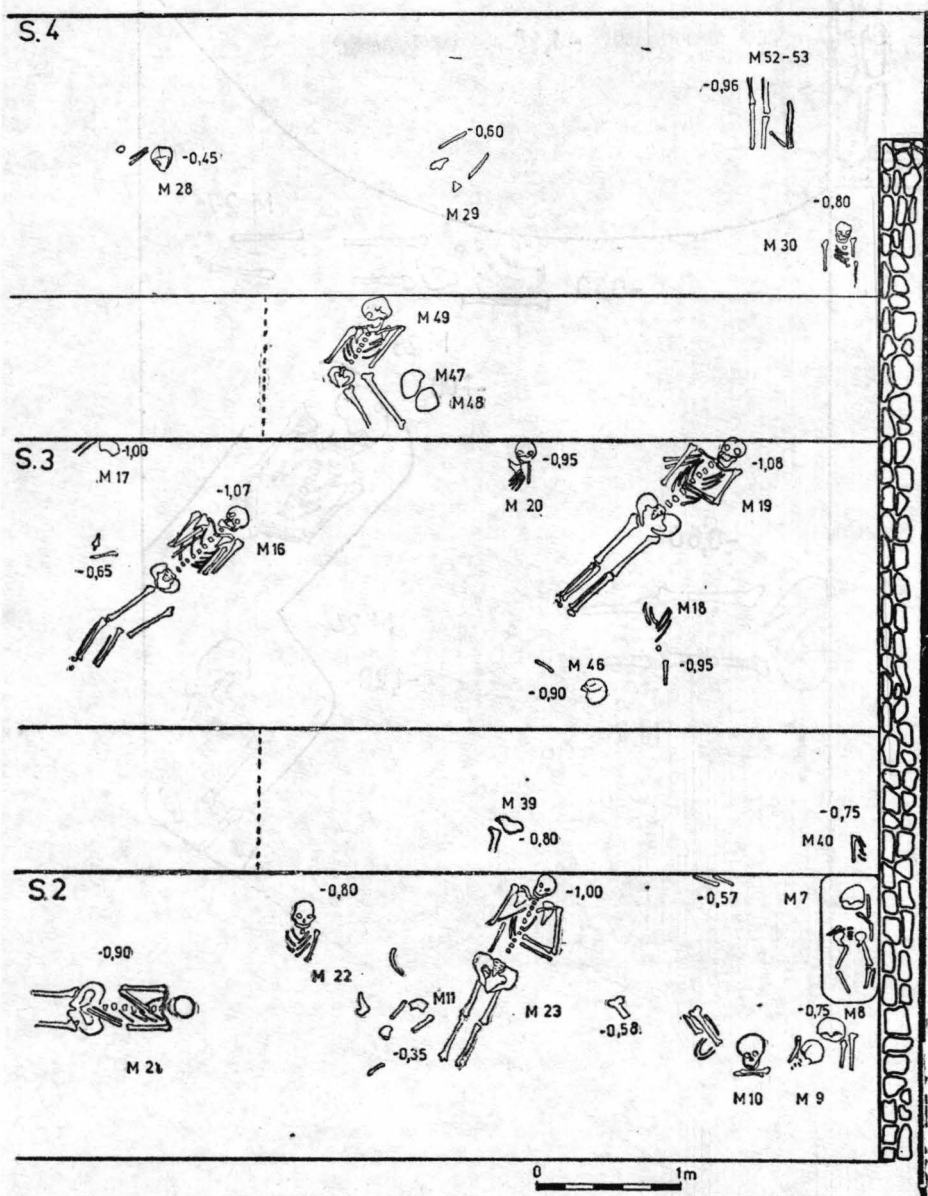

Fig. 7. Planul mormintelor cercetate la sud de nava bisericii (S₂—S₄).

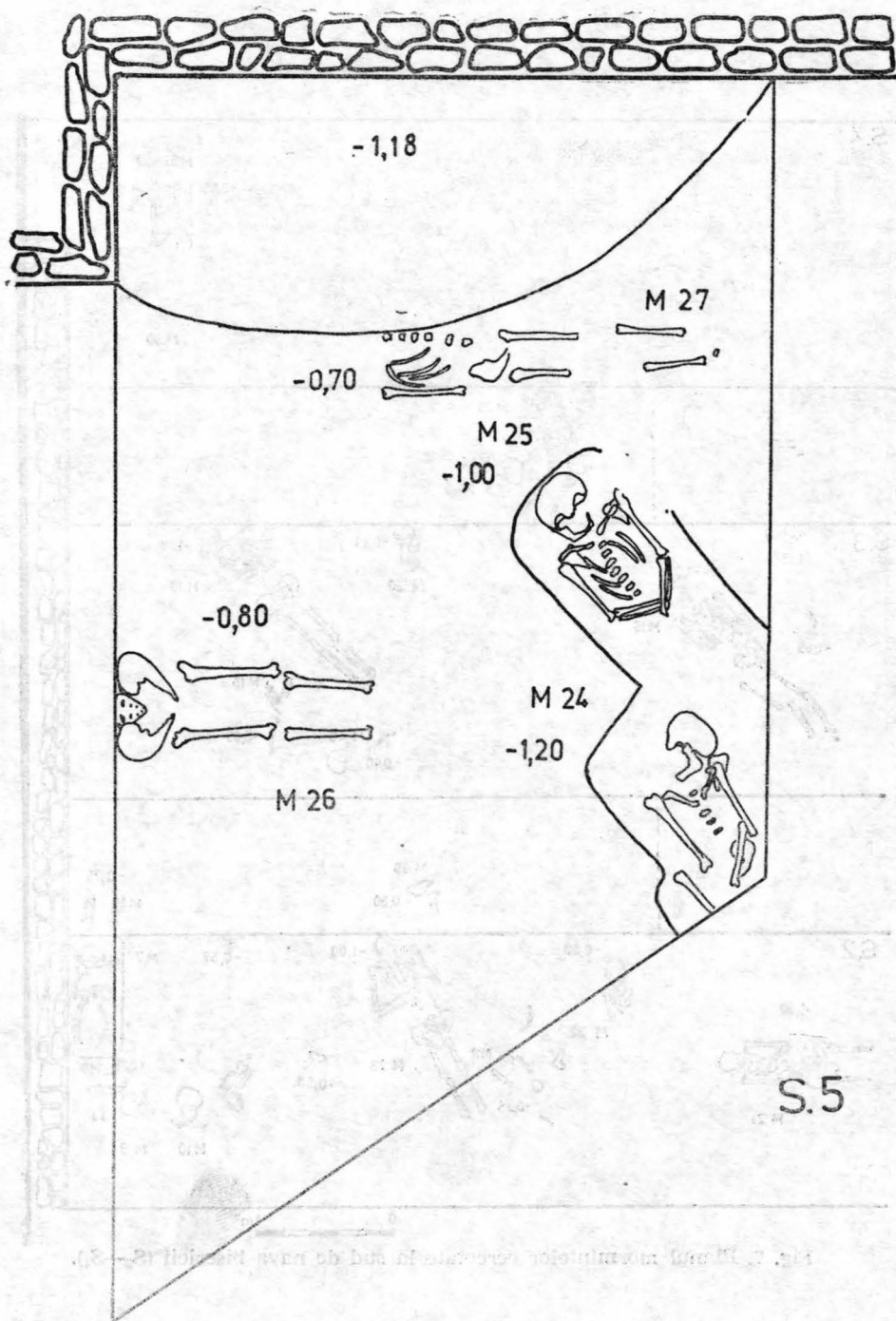

Fig. 8. Planul mormintelor cercetate la sud de altar (S₅).

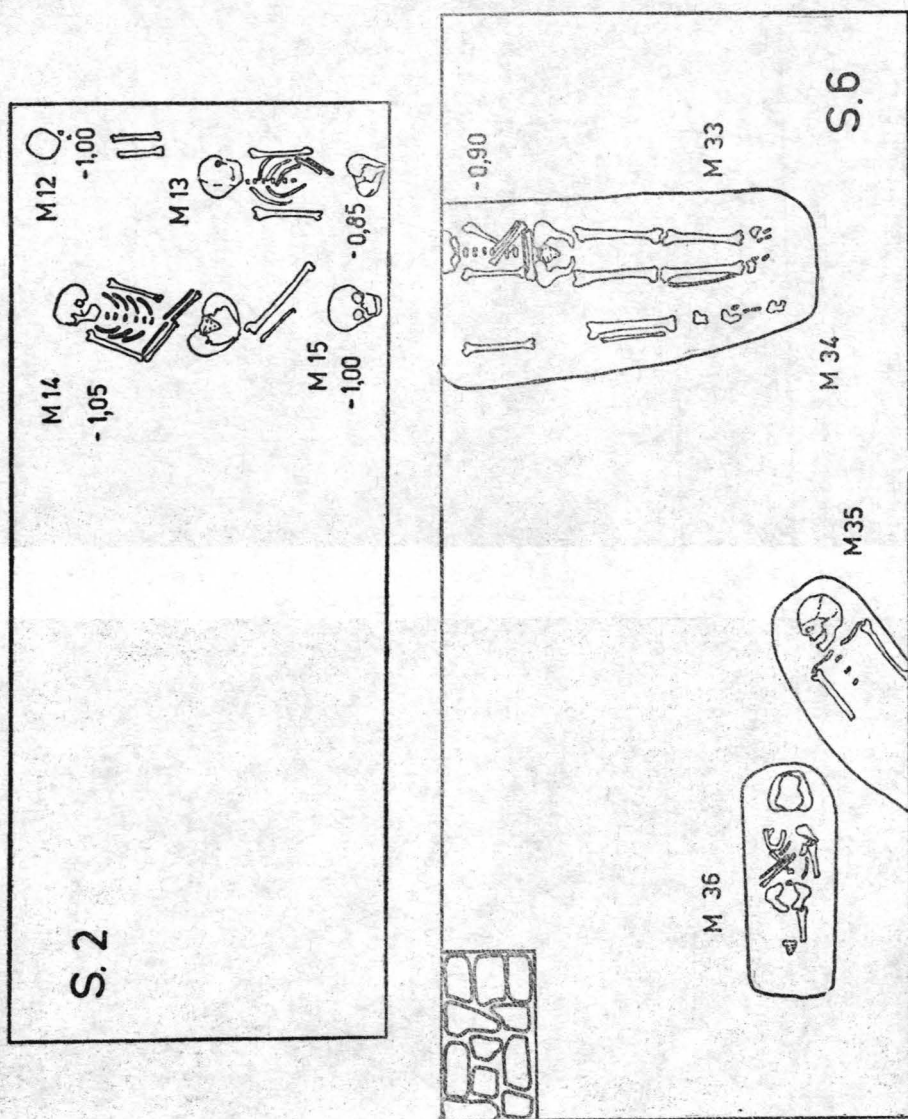

Fig. 9. Planul mormintelor cercetate în S₂ și S₆.

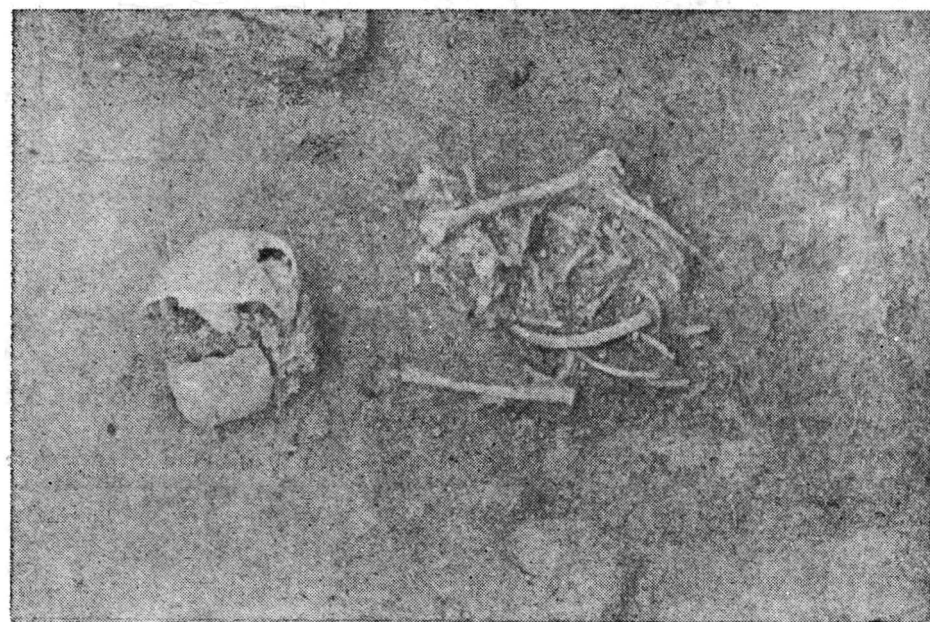

Fig. 10. Aspecte din cercetarea necropolei.

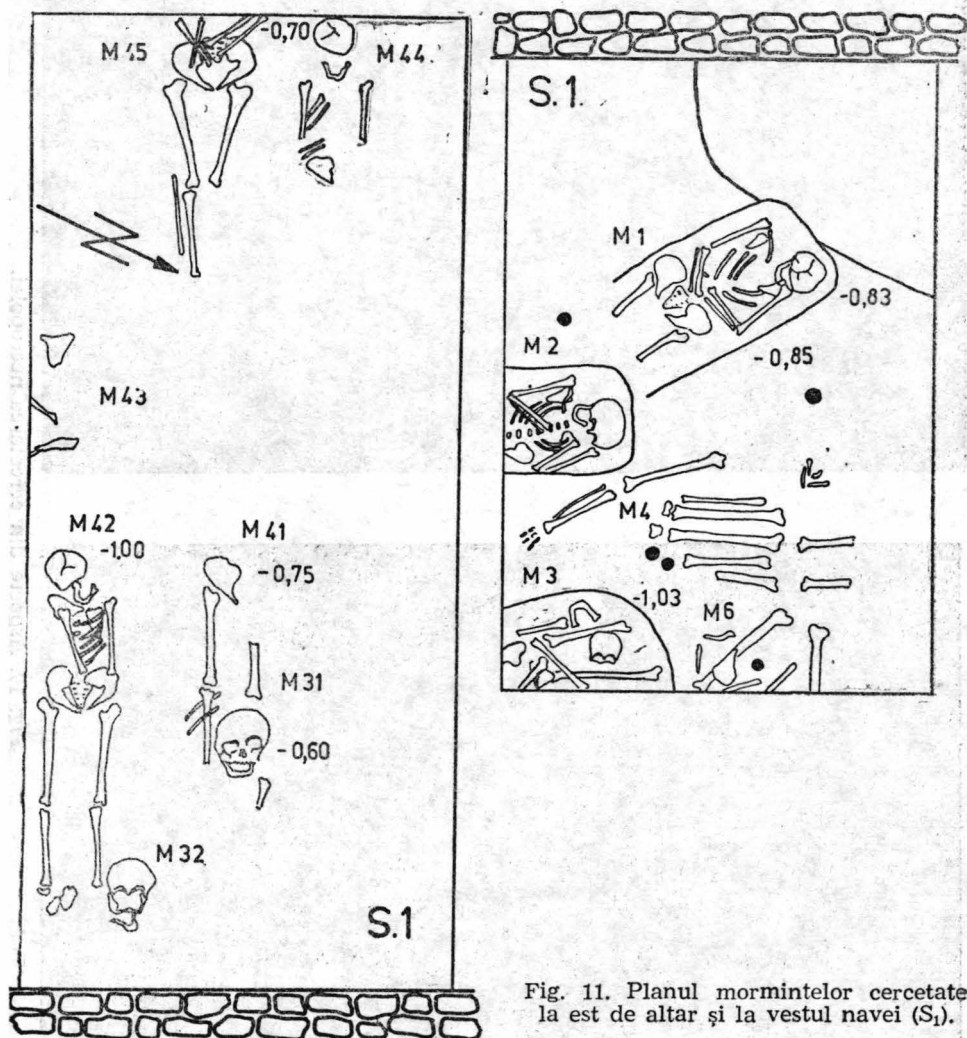

Fig. 11. Planul mormintelor cercetate la est de altar și la vestul navei (S₁).

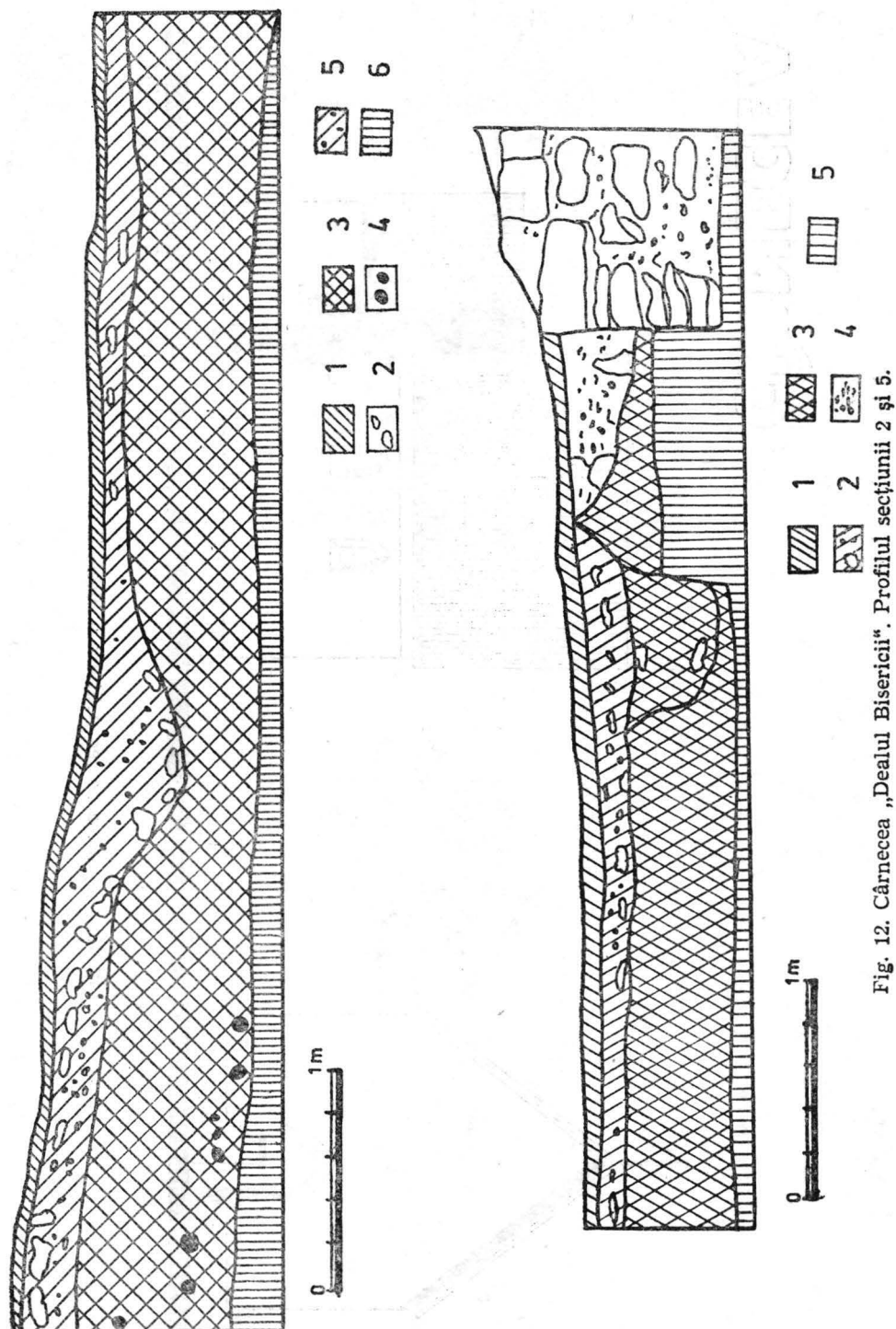
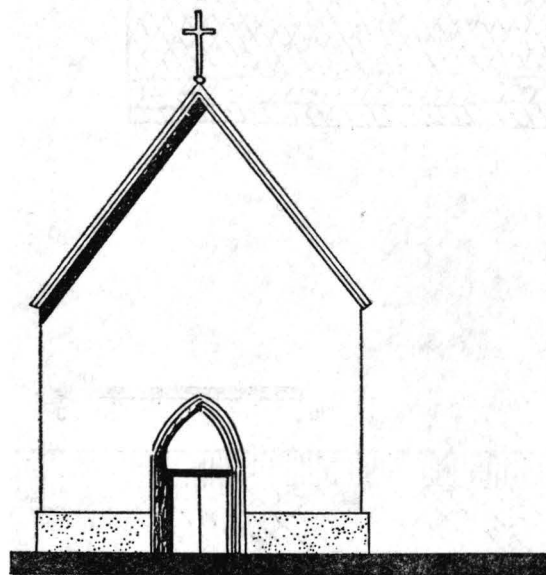
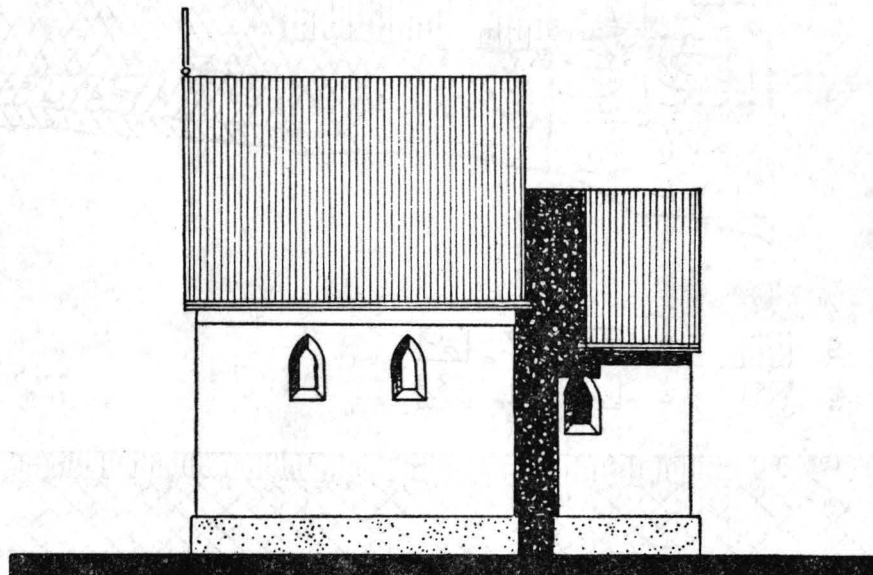

Fig. 12. Cârnecea „Dealul Bisericii”. Profilul secțiunii 2 și 5.

CÎRNECEA

FAȚADA VEST

FAȚADA LATERALĂ SUD

Fig. 13. Propunere de reconstituire a bisericii de la Cârnecea.

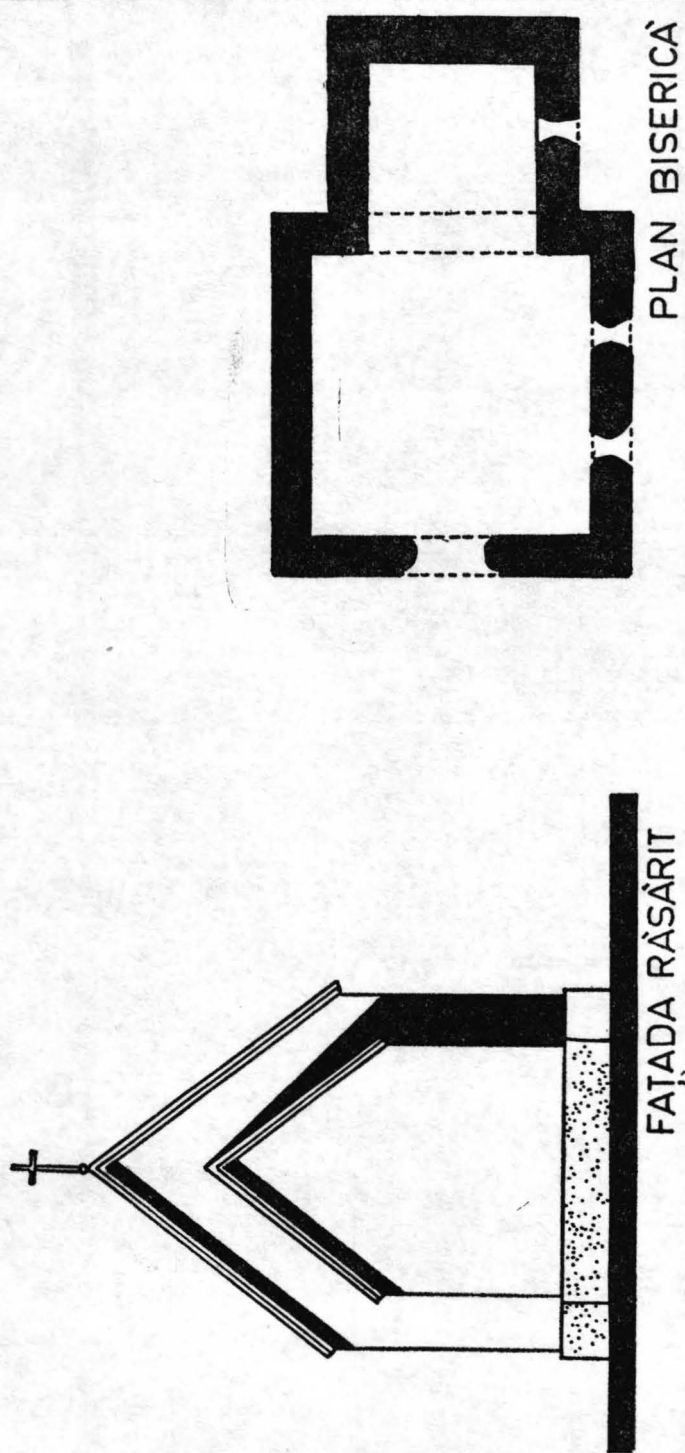

Fig. 14. Propunere de reconstituire a bisericii de la Cârnecea.

SPADA MEDIEVALĂ DE LA BUCOVA

ZENO PINTER, DUMITRU ȚICU

Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița a achiziționat o spadă medievală fragmentară descoperită întâmplător la BUCOVA, în locul numit Șanțuri, din apropierea Porții de Fier a Transilvaniei (Pl. 1). Cercetări arheologice au evidențiat existența unor fortificații dacice probabil antice Tapae, și al unor fortificații din sec. XV—XVI. Condițiile neclare de descoperire, ce au lipsit acest studiu de observațiile legate de contextul arheologic, ne obligă la o analiză bazată mai mult pe caracteristicile morfologice și de funcționalitate ale piesei, corelate firește în vederea unei cât mai strânse datări, cu cronologiile dezvoltate pentru acest tip de armament pe criterii tipologice, cu reprezentările din arta figurativă medievală și cu arme asemănătoare descoperite în același spațiu geografic.

Analiza tipologică a spadei de la Bucova este îngreunată și de lipsa gârzii, element care prin forma și dimensiunile sale ar fi putut dezvălui amănunte importante legate de mânăuirea armei și implicit de datarea acesteia. Nici lama spadei nu s-a păstrat în întregime, din vârful acesteia lipsind o porțiune, astfel încât în prezent întreaga piesă măsoară în lungime 708 mm.

Lama propriu zisă păstrată, cu lungimea de 546 mm, este dreaptă iar lățimea ei scade destul de puțin, de la 48 mm la umerii de prindere a gârzii, la 45 mm la mijloc și la 38 mm în extremitatea dinspre vârf. Și grosimea lamei scade uniform măsurând în aceleași puncte 4, 5, 3 și respectiv 2 mm. Pe cele două fețe ale lamei, pot fi observate șențuirile mediane, numite și „șanțuri pentru scurgerea sângelui“ (Blutrinne). Acestea sunt puțin adâncite, (maxim 1 mm) dar foarte late; 20 mm la gardă, îngustându-se proporțional cu lama până la 12 mm spre vârf. Pe lamă nu sunt vizibile urme ale vreunei inscripții sau semn de atelier.

Mânerul, forjat din aceeași bară de metal cu lama, are lungimea cuprinsă între umerii lamei și buton de 110 mm, fiind mai lat spre lamă (28 mm) și mai îngust la intrarea în buton (16 mm). În aceleași puncte de măsură, grosimea mânerului este de 4, respectiv 3 mm. Cum nu a putut fi sesizată vreo urmă de nituire, putem considera fără prea mari rezerve că înmănușarea s-a făcut prin înfășurarea cu piele sau material textil.¹

Butonul mânerului este discoidal, oferind aspectul unui cilindru plat din a cărui suprafațe circulare evoluează două trunchiuri de con puțin proeminente. Diametrul total al discului este de 52 mm, iar diametrele celor două suprafețe aproximativ circulare rezultate pe fețele butonului reprezintă cca: 35 mm. Grosimea maximă a butonului, măsurată între cele două fețe este de 33 mm, iar grosimea părții centrale măsoară 14 mm. Butonul nu este străpuns de mâner, iar urme de nituire nu sunt vizibile, ceea ce îndreptățește afirmația că fixarea s-a făcut prin baterea pe mă-

nerul rece, a butonului cald. În acest fel la răcire, prin contractarea metalului, butonul „se strânge“, fixându-se perfect pe mâner.

Dimensiunile și forma acestor părți componente, pot dezvălui unele trăsături specifice ale spadei de la Băuțari. Lama destul de robustă, cu tăișurile ce nu converg abrupt spre un vârf ascuțit, cât mai ales șențuirile mediane foarte late, sunt trăsături specifice spadelor pentru lovit.² Armele dotate cu asemenea lame își găsesc întrebuințare mai ales în mediul cavaleresc occidental, reprezentând o categorie perfect adaptată luptei împotriva unui adversar echipat cu armură ușoară, din piele sau cămașă de zale; (Pl. 3-b). Această afirmație este întărită și de mânerul destul de scurt pentru cuprins cu o singură mână, ca și de butonul masiv, care asigură plasarea centrului de greutate între mijlocul lamei și gardă. Astfel echilibrată, spada de la Băuțari era eficientă prin cele două tăișuri ce constituie părțile active și care antrenate în lovire din umărul luptătorului, putea dezvolta o impresionantă forță de impact.³ O asemenea lovitură nu putea fi reținută de o cămașă de zale, ci doar de un scut sau de o armură din plăci metalice. Acesta este și motivul pentru care lamele de felul celei în discuție dispar odată cu răspândirea armurilor grele, împotriva cărora sunt elaborate spade cu lame zvelte și vârfuri ascuțite pentru împuns, sau prevăzute cu mânere pentru două mâini ce asigurau o forță de lovire sporită.

În concluzie putem afirma că arma noastră, prin morfologie și echilibrare, aparține grupului spadelor grele, pentru lovit cu o singură mână, piese care mai sunt numite prin corelare cu curentul cultural-artistic contemporan „spade romanice“.⁴ Cronologic, pe baza acestor criterii, asemenea arme pot fi plasate în perioada secolelor XI—XIV.⁵

O asemenea încadrare largă, poate fi desigur restrânsă prin analizarea piesei noastre comparativ cu alte spade asemănătoare, descoperite în spații geografice apropiate sau în general pe continent. O spadă cu buton discoidal, dar cu lama zveltă, ascuțită spre vârf și cu mânerul puțin mai lung (165 mm), provenind de la Hamba (jud. Sibiu) este datată din a doua jumătate a secolului XIII până în prima parte a secolului XVI.⁶ Tot în Transilvania, la Sighișoara se păstrează o spadă cu buton foarte asemănător și lamă cu șențuiri late, databilă în secolul al XIII-lea.⁷ Spada de la Grid, (jud. Hunedoara) al cărei buton nu s-a păstrat, dar care are tot un mâner scurt, pentru o singură mână (122 mm) și o lamă robustă pentru lovit, este datată de asemenea în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.⁸ Mai aproape de Băuțari, în apropiere de Poiana Mărului (jud. Caraș-Severin) a fost descoperită o spadă cu lama ceva mai evoluată, pentru lovit și împuns, dar tot cu mâner scurt pentru o mână (117 mm), databilă la sfârșitul secolului XIII, eventual începutul veacului următor.⁹ Poate cele mai clare corespondențe tipologice cu spada de la Băuțari, le întâlnim însă în spațiul geografic apropiat, printre piesele încă inedite, expuse în cadrul Muzeului Banatului din Timișoara; spada de la Timișoara — Pădurea Verde (inv. 3198), sau fragmentul de spadă de la Nerău (inv. 4157).

Desigur spadele cavaleresti de lovit, pentru o mână, cu buton discoidal au avut o largă răspândire pe continent, ceea ce face imposibilă enumerarea în acest cadru a tuturor pieselor ce prezintă asemănări tipologice cu arma de la Băuțari.¹⁰ Din acest motiv, am ales spre exemplificare

corespondență tipologică cea mai clară din spațiul european, și cu datare absolut sigură, reprezentată de spada descoperită în mormântul lui Fernando de la Cerda, fiul lui Alfons al X-lea al Castiliei (+ 1270), (Pl. 3 — c) care ne confirmă din nou datarea în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.¹¹

În arta figurativă medievală, întâlnim de asemenea reprezentări de spade asemănătoare celei de la Băuțari. În țara noastră, o spadă cu aceleași caracteristici tipologice este reprezentată pe epitaful zidit în biserica evanghelică din Bistrița, (Pl. 3 — d), de fapt cea mai veche lespede funerară medievală păstrată în Transilvania și datată 1320 sau 1330.¹² Printre cele mai semnificative corespondențe europene, se numără spada cavalerului Eckehard reprezentată în grupul statuar din Domul de la Naumburg (1255—1260), (Pl. 4 — a), cea de pe monumentul funerar al lui Henric Leul în Domul din Braunshweig (1240), Pl. 3 — a), cea de pe piatra tombală a lui Edmund Croback din Westminster (1296) sau piesa de pe lespede a contelui Eberhard I de Katzenelenbogen din Abația Eberbach (ante 1311). (Pl. 4 — b)

Majoritatea cronologiilor europene dezvoltate pe considerente tipologice, urmărind criteriul mai vechii lucrări despre armele nordice elaborate de Jan Petersen¹³, iau drept elemente de referință în special forma butonului, a mânerului și a gârzii, ceea ce poate duce însă la inadvertențe¹⁴. A. B. Hoffmeyer, încadrează spadele cu buton discoidal în grupa numită „III — c”, pentru care propune o datare largă, cuprinsă între începutul secolului al XIII-lea și sfârșitul secolului al XIV-lea.¹⁵ A. N. Kirpicinikov, analizând piesele din spațiul Rusiei, include armele cu buton discoidal în tipul „VI” al clasificării sale, dar exemplifică doar cu exemplare târzii, pentru două mâini databile după secolul XIV.¹⁶ Pentru Polonia, A. Nadolski propune încadrarea pieselor asemănătoare celei de la Băuțari în tipul „XII”, cu corespondență cronologică în secolul XIII¹⁷. A. Ruttkay, în lucrarea privind armamentul medieval din Slovacia, stabilește patru tipuri cronologice pentru spadele cu buton discoidal, tipurile: „XVI”, „XVII”, „XVIII” și „XIX”, iar piesele cele mai asemănătoare cu cea în discuție le include în tipul „XVII” și cronologic în a doua jumătate a secolului XIII¹⁸. Tipologia care după opinia noastră este cea mai complexă, luând în considerație toate părțile componente ale spadelor, este cea dezvoltată de R. E. Oakeshott. Conform acestei lucrări, lamele robuste cu șențuiri mediane late aparțin tipului numit de autor „XII”, cu maximă răspândire în a doua jumătate a secolului XIII¹⁹. Butoanele discoidale de același factură cu cel al spadei noastre sunt incluse în tipul notat „H”, cu observația corectă că acestea s-au bucurat de cea mai largă răspândire de-a lungul evului mediu, din secolul X și până în secolul XV²⁰. Prin urmare, doar combinația între buton și lamă poate oferi datarea corectă, iar lamele de tip „XII” sunt dotate cu buton de tip „H” cel mai adesea din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, până în primii ani ai secolului al XIV-lea²¹.

În consecință, luând în considerare toate criteriile enunțate, putem afirma că piesa de la Băuțari este o spadă grea de cavalerie, pentru lovit cu o singură mână, de tipul „XII — H” conform clasificării Oakeshott, cu numeroase analogii atât printre piesele păstrate în țară și străinătate, cât și în reprezentările artei figurative medievale iar perioada în care a

fost făurită este cea a sfârșitului de secol XIII. În ceea ce privește perioada de folosire a acestei arme, nu excludem o extindere în timp pe întreaga durată a secolului al XIV-lea. Este cunoscut faptul că spadele erau arme scumpe și reprezentau un apanaj cu valoare de simbol al nobilimii, fiind uneori moștenite în mai multe generații²². Se poate de asemenea aprecia, că nobilimea locală de sorginte cnezială nu era dotată chiar cu echipament militar de ultimă oră, o oarecare retardare față de spațiul central și apusean al continentului fiind evidentă²³. Dovada folosirii unor asemenea spade în mediul rural, mult timp după ce în mediul elitelor războinice ale epocii erau uzate fizic și moral, ne-o furnizează o gravură executată de Albrecht Dürer în anul 1495, (Pl. 5). Referitor la proveniența spadei de la Bucova, lipsa vreunei mărci de atelier nu permite o soluție categorică. Apariția piesei într-o zonă circulantă, precum și maniera îngrijită de lucru, ar putea pleda pentru proveniența din spațiul apusean sau central european, dar nici soluția locală nu poate fi eliminată, având în vedere că existența unor ateliere ce produceau asemenea arme în secolul al XIII-lea este documentat arheologic cel puțin pentru Transilvania²⁴.

Izvoarele scrise referitoare la satul Bucova și la zona de la izvoarele Bistrei ofera informații abia din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. În actul de hotărnicie al moșiei Pala din anul 1390 a fost amintită și Valea Bucovei „fluuium vulgo bokouavize vocata”²⁵. Satul propriu-zis însă este amintit abia în cursul veacului al XV-lea. S-a apreciat că în veacul al XIV-lea dacă el exista, atunci nu putea fi decât un crâng al Băuțarului, deoarece documentele de cancelarie atestă în zonă doar satele Pala Mare și Pala Mică identificate cu Băuțarul de Sus și Băuțarul de Jos²⁶.

Moșiile Pala Mare și Mică, situate în districtul Hațegului, au fost stăpânite de Mihai Postăvaru și fratele său Iacob, fiii lui Benedict judele Timișoarei, în urma daniei regale din anul 1390²⁷. Ei au uzurpat o stăpânire mai veche cnezială asupra celor două moșii așa cum o dovedește actul din 10 aprilie 1402. Pala Mare a fost o posesiune întemeiată de Philes și Ștefan, strămoșii lui Dan și Valentin, care au revendicat-o la 1402 în virtutea dreptului de cnezat avut de la străbunii lor²⁸.

Absența informațiilor din documentele de cancelarie precum și a celor arheologice limitează posibilitatea reconstituirii regresive a geografiei istorice a cursului superior al Văii Bistrei în secolul al XIV-lea. Se cuvine remarcat însă că în aceeași zonă geografică a Bazinului Bistrei, pe un afluent al acesteia, la Poiana Mărului s-a găsit o sabie apreciată ca fiind contemporană cu cea găsită la Bucova²⁹. Documente de cancelarie de la sfârșitul secolului al XIV-lea atestă stăpânirile familiei românești de Mătnic de-a lungul Văii Bistrei Mărului³⁰. Bogdan Românul, fiul lui Ștefan de Mătnic împreună cu fiii săi Dionisie, Ladislau, Nicolae și Ladislau cel Tânăr au fost întăriți prin diplomă regală din 1387 asupra moșiei lor Mărul. Ei au stăpânit și până atunci această posesiune însă în virtutea dreptului cnezial³¹.

Poarta de Fier a Transilvaniei a reprezentat încă din antichitate o cale de legătură între Banat și Transilvania utilizată desigur și la începutul evului mediu. Zona de la izvoarele Bistrei a făcut parte din pertinențele Țării Hațegului³². Cnezatul Densușului a înglobat între hotarele

sale sate și moșii de pe cursul superior al Bistrei. Posesiunile Pala au reprezentat limita sud-vestică a cnezatului Densușului. Apariția sabiei de la Bucova într-o zonă de locuri și stăpâniri românești ni se pare deosebit de semnificativă. Ea reprezintă un document arheologic de primă importanță pentru istoria secolelor XIII-XIV.

NOTE

- 1 Exemple ale unei astfel de înmănușări se pot găsi pe arme bine conservate sau pe reprezentări în arta figurativă medievală; (vezi mai jos nota 11 și planșele 3, 4, 5).
- 2 RUTTKAY, A., in *Slov. Arch.*, XXIV—2/1976, p. 265—268.
- 3 BAKAY, K., in *Acta Arch. Hung.*, 19/1967, p. 142 sq.
- 4 BRUHN-HOFFMEYER, A., *Middelalderens tveaeggede svaerd* København, 1954, vol. I, p. 36 sqq.
- 5 OAKESHOTT, R. E., *The Sword in the Age of Chivalry*, London, 1964, p. 37—41.
- 6 RILL, M., in *Forschungen zur Volks — und Landeskunde*, 26—2/1983, p. 82.
- 7 PINTER, Z. K., in *Anuarul I.C.S.U.*, 1/1984, p. 19, Pl. 17.
- 8 POPA, R., in *Sargetia*, IX/1972, p. 75—77; cf. și idem, *La începuturile evului mediu românesc — Țara Hațegului*, București, 1988, fig. 62.
- 9 PINTER, Z. K., in *SCIVA*, 2/1986, p. 184—188.
- 10 Pentru analogii suplimentare vezi: BOEHEIM, W., *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig, 1890; DEMMIN, A., *Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen*, Leipzig, 1893; SZENDREI, I., *Ungarische Kriegsgeschichtliche Denkmaler*, Budapest, 1896; MULLER, H., *Historische Waffen*, Berlin, 1957; DROBNA, Z., *Medieval Costume and Weapons*, London, 1958; BLAIR, C., *European and Americans Arms*, London, 1962; MARTIN, P., *Armes et Armures de Charlemagne a Luis XIV*, Paris, 1967; BOCCIA, L. G., COELHO, E. T., *Armi Bianche Italiane*, Milano, 1975; WILKINSON, F., *Histoire illustrée des Armes et Armures*, Paris, 1973; NORTH, A., *Schwerter*, Bern—Stuttgart, 1982; HALPIN, A., *Irish Medieval Swords*, Dublin, 1986; NICOLLE, D.C. *Arms and Armour in the Crusading Era*, New York, 1988; TEMESVARY, F., LUGOSI, J., *Kardok*, Budapest, 1988; **, *Chateaux et Chevaliers en Hainaut au Moyen Age*, Bruxelles, 1995.
- 11 OAKESHOTT, R. E., *Op. cit.*, Pl. 10.
- 12 VATAȘIANU, V., *Arta feudală în Țările Române*, București, 1959, p. 164, fig. 143.
- 13 PETERSEN, J., *De Norske Vikingesverd*, Cristiania, 1919.
- 14 PINTER, Z. K., in *Forschungen zur Vloks — und Landeskunde*, 37—2/1984, pag. 7.
- 15 BRUHN-HOFFMEYER, A., *Op. cit.*, I, p. 188 sq; II, p. 56 sqq.
- 16 KIRPICINIKOV, A. N., MEDVEDEV, A. F., in *Arheologie CCCP*, Moskva 1985, p. 326, Pl. 118.
- 17 NADOLSKI, A., *Bron sredniowiczna z ziem Polskich*, Lodz, 1978, p. 79, Pl. 20.
- 18 RUTTKAY, A., *Op. cit.*, p. 259, Pl. 1.
- 19 OAKESHOTT, R. E., *Op. cit.*, p. 37, sq.
- 20 *Ibidem*, p. 95.
- 21 *Ibidem*, p. 41.
- 22 vezi supra nota 7.
- 23 vezi supra nota 8.
- 24 HORED, K., in *Emlékkönyv Kelemen Lajos, Kolozsvár*, 1957, p. 334—348.
- 25 Ortway T. (sub red. Pesty Fr.), *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez*, Bratislava, 1896, p. 1—97.
- 26 R. Popa, *op. cit.*, p. 89.
- 27 Ortway T., *op. cit.*, p. 85—88.
- 28 Rusu A. A., Pop A. I., Drăgan, I., *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402—1473)*, Cluj-Napoca, 1989, p. 35; Popa R.,

op. cit., p. 109—110; Holban M., *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 228.

29 Pinter Z., *op. cit.*, p. 184.

30 Pesty Fr., *A Szörény Bánság és Szörény Vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 9.

31 Ibidem, p. 9, „Quamdam possessionem nostram sub ipsius Keneziatu seu officiolatu hactenus habitam, Almafa vocatam, juxta fluvium Bistra appellatam“.

32 Popa R., *op. cit.*, p. 10.

DAS MITTELALTERLICHE SCHWERT AUS BUCOVA

(Zusammenfassung)

Das zufällig in Bucova (Kreis Caraș-Severin) entdeckte Schwert wird aufgrund der Form und der Gestaltung seiner Teile in die Gruppe der schweren einhändigen Hiebschwerter eingereiht, eine Waffengattung, die für die Kampfarm der mittelalterlichen schweren Reiterei des Abendlandes kennzeichnend ist. Durch Vergleiche mit ähnlichen Fundstücken aus dem geographischen Umfeld und dem europäischen Raum, mit Hilfe mittelalterlicher Darstellungen von bewaffneten Rittern sowie anhand der vorhandenen Fachliteratur wird festgestellt, dass dieses Schwert dem Typus „XII-H“ der von R. E. Oakeshott entwickelten Typologie zugeordnet werden kann. Als Entstehungszeit des Fundstücks wird die Zeitspanne vom Ende des 13. bis Anfang des 14. Jh. angenommen, wobei eine längere Verwendungszeit nicht ausgeschlossen ist.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Umgebungskarte von Băuțari mit Fundort des Schwertes (X).

Abb. 2. Das Schwert aus Bucova.

Abb. 3. a) Grabmal Heinrichs des Löwen und seiner Gemahlin im Dom zu Braunschweig, (1240).

b) Mit Kettenpanzer und einhändigem Hiebschwert ausgerüstete Ritterschar vor den Toren einer Stadt; Teil einer Wandmalerei aus Zuzach, Anfang des 14. Jh. Heute im Landesmuseum Zürich.

c) Das Schwert des Fernando de la Cerda, — 1270. (nach R. E. Oakeshott).

d) Grabplatte aus der evangelischen Kirche Bistritz um 1320—1330 (nach V. Vătășianu).

Abb. 4. a) Eckehart und Uta, Donatorfiguren aus dem Naumburger Dom; um 1255—1260.

b) Grabstein des Grafen Eberhard I. von Katzenellenbogen, Abtei Eberbach; vor 1311.

Abb. 5. Darstellung eines Schwertes mit scheibenförmigem Knauf in einem Kupferstich von A. Dürer, (um 1495).

Abb. 6. Das Schwert von Bucova.

Abb. 7. Die Gemarkung des Gutes Pala um das Jahr 1390. Nach Radu Popa.

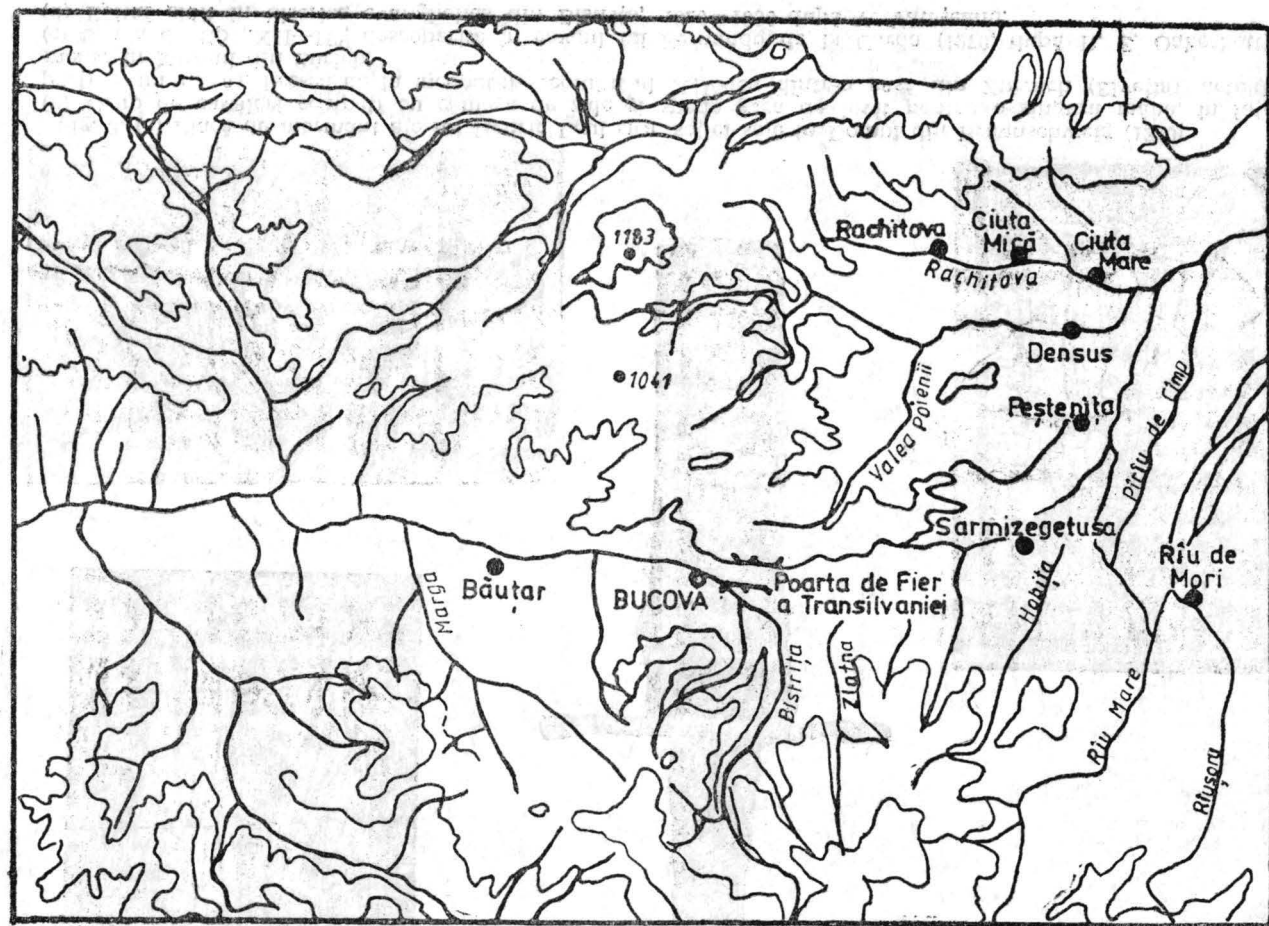

Fig. 1. Culoarul Văii Bistrei în zona Porților de Fier al Transilvaniei.
<https://biblioteca-digitala.ro>

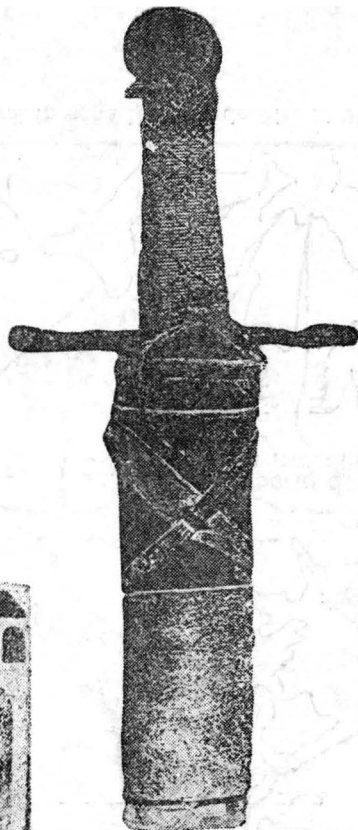

Fig. 3. (a) Placă de mormânt ale lui Henric Leul și a soției sale în Domul din Braunschweig (1240).
 (b) Grup de cavaleri echipați cu cămașa de zale și spada grea de lovit pentru o singură mână, în fața porților unui oraș. Fresca de la începutul secolului al XIV-lea dintr-o casă din Zurzach (Elveția), actualmente în Muzeul din Zürich.
 (c) Spada de tip „XII—H”, descoperită în cavoul lui Fernando de la Carda (1270, după R. E. Oakeshott),
 (d) Epitaf zidit în biserica evanghelică din Bistrița, 1320—1330 după V. Vătășeanu.

Fig. 4 (a) Ekehard și Uta, grup de donatori reprezentați în Domul din Naumburg, 1255, 1260.
 (b) Detaliu din lăspedeaa funerară a contelui Eberhard I de Kitzelambogen din biserica Abatiei Eberbach, ante 1311.

Fig. 5. Reprezentarea unei spade cu buton discoidal într-o gravură executată de A. Dürer în 1495.

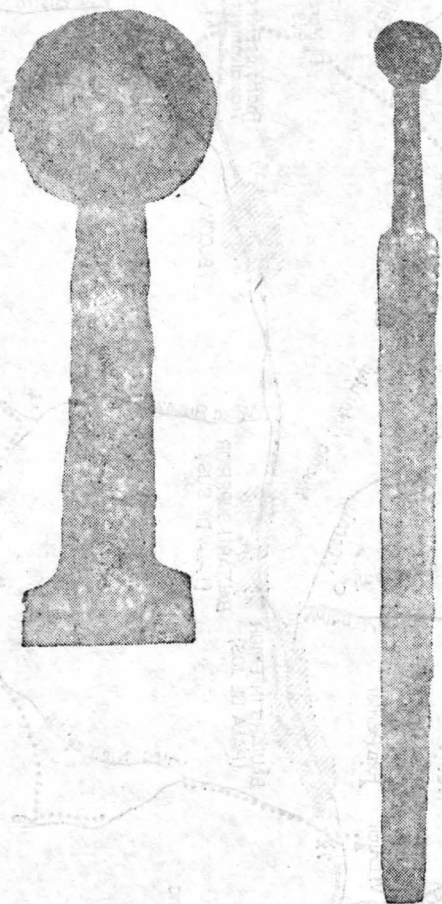

Fig. 6. Sabia de la Bucova.

ORGANIZAREA SPAȚIULUI TURISTIC ÎN MUNȚII BANATULUI

MARTIN OLARU

Valorificarea superioară a întregului potențial turistic al Munților Banatului, promovarea lui în circuitul turistic intern și internațional sunt posibile doar în urma organizării și sistematizării spațiului turistic, prin mărirea gradului de punere în valoare a tuturor obiectivelor turistice, prin ridicarea gradului de accesibilitate, atractivitate și înzestrarea cu noi baze de cazare și agrement.

Amenajarea teritoriului sub acest aspect trebuie tratată și în viziune perspectivă, într-o concepție sistematică, de interacțiunea dintre toți factorii care contribuie la dezvoltarea turismului.

În urma analizei amănunțite a ofertei și cererii, s-au făcut propuneri privind organizarea spațiului turistic din Munții Banatului, urmând ca amenajarea turistică să depindă de specificul zonei, de imaginea turistică pe care ne-o oferă aceasta, condiționată de integrarea armonioasă a condițiilor naturale cu cele social-culturale, cu dotările de echipament de cazare și de recreere.

1. Zonarea turistică a Munților Banatului

În zonarea turistică a Munților Banatului s-au folosit următorii indicatori sintetici, exprimați cantitativ sau calitativ: potențialul turistic natural; rețeaua valorilor cultural-istorice; baza materială a turismului și coeficientul ei de utilizare; ritmul, intensitatea, densitatea și direcția fluxului turistic; gruparea obiectivelor turistice și indicii de atractivitate; gradul de poluare a mediului înconjurător; specificitatea structural-compozițională; funcțiile stațiunilor turistice; tipurile de turism etc.

Zonele turistice ale Munților Banatului. Analizând întregul potențial turistic al Munților Banatului prin prisma indicatorilor menționați, s-a ajuns la delimitarea a trei zone și a 12 subzone (fig. 1): *zona Semenici* (cu subzonele: Semenici, Crivaia—Văliug, Trei Ape—Gărăna, Reșița—Secu, Munceii Dognecei); *zona Caraș—Anina* (cu subzonele: Anina, Cheile Nerei—Beușnița, Cheile Carașului—Comarnic, Depresiunea Almăjului—Cheile Minișului, Oravița—Ciclova Montană) și *zona Defileului Dunării* sau a Porților de Fier (cu subzonele: Almaș—Locva și Clisura—Defileul Dunării).

Clasificarea și ierarhizarea zonelor și subzonelor turistice. În baza ordonării entității obținute au fost situate elemente de potențial natural, cultural-istoric, poziție geografică și asociere a obiectivelor. Pentru fiecare din aceste elemente s-au obținut ierarhii parțiale care, analizate global pe

baza unui sistem de punctaj (corectat cu un coeficient de importanță) au permis stabilirea unei clasificări riguroase a acestora.

În funcție de importanța lor, în Munții Banatului se deosebesc zone de interes național (Semenic și Caraș—Anina) și de însemnătate internațională (Defileul Dunării). În urma propunerilor de sistematizare turistică a celor două zone de interes național este evidentă posibilitatea includerii acestora în categoria de importanță internațională, justificată de varietatea potențialului turistic natural și de gradul de accesibilitate ridicat.

2. Propuneri privind sistematizarea stațiunilor din Munții Banatului

În Munții Banatului prind contururi noi stațiuni în localități turistice, unele cu rol de destinație în cadrul turismului de sfârșit de săptămână sau cu sejur ridicat (concedii, vacanțe) și majoritatea cu rol de dispersie în zonele învecinate.

Stațiunea climaterică Semenic este o stațiune tipică, de talie națională și chiar internațională, un obiectiv recreativ de valoare apreciabilă.

În cadrul sistematizării stațiunii s-au urmărit rezolvarea unor deziderate specifice stațiunilor de munte, în primul rând s-au delimitat zonele favorabile pentru practicarea schiului, omologarea pârtiilor de schi, care să satisfacă cerințele de practicare a acestui sport, de la începători până la avansați și competitivi. S-a avut în vedere și accesul spre bazele de cazare, care să nu se intersecteze cu pârtiile de schi, creându-se o rețea de circulație și penetrație în stațiune, care nu întrerupe domeniile schiabile sau accesul la pârtii.

Pentru extinderea zonelor de agrement, se propune crearea unui patinoar în partea de sud a stațiunii, în căldarea golului alpin al Goznei, unde se vor capta izvoarele existente și se va ridica un baraj de pământ înalt de 2 m. Lacul format va fi utilizat în timpul verii pentru baie, iar iarna ca patinoar.

Pentru mărirea intervalului de utilizare a pârtiilor de schi, este necesară iluminarea lor.

În partea de sud a stațiunii se propune dezvoltarea zonei de agrement și sportive, având în vedere că există o bună însorire și mai ales că există un teren relativ plat. Nu trebuie scăpată din vedere nici perioada fără zăpadă, când se impune crearea unei motivații turistice. Scăderile spectaculoase ale frecvenței turiștilor în lunile martie—mai și septembrie—octombrie au efect negativ asupra mediei anuale, fapt explicabil prin aceea că în perioada respectivă nu este creată o motivație destul de puternică pentru a determina pe turiști să aleagă Semenicul față de alte stațiuni. Normarea curbei sezonality este posibilă numai prin diversificarea ofertei turistice, întrucât condițiile naturale favorabile nu sunt suficiente pentru a menține motivația turistică la aceeași cotă.

Conferirea unui caracter polivalent ofertei turistice în stațiunea Semenic, pentru ambele sezoane turistice, este unica modalitate de sporire

a încășărilor, de aplatizare a curbei sezonality și de îmbunătățire a serviciilor turistice.

Estimarea capacității de cazare. Pentru stațiunile montane din sud-vestul Franței, calculul capacității de cazare s-a făcut în funcție de suprafața înzăpezită (1 km² suprafață înzăpezită = 100 locuri de cazare), având în vedere și un grad ridicat de dotare cu mijloace mecanice de transport care să permită turiștilor deplasări la distanțe mai mari.

Pentru stațiunea Semenik, luând în considerare gradul de echipare și utilare și suprafața golului alpin de 12 km², cu o densitate de 150 locuri de cazare la 1 km², se obține o capacitate maximă de 18 000 locuri de cazare. La ora actuală, capacitatea de cazare totalizează doar 460 locuri.

Pentru stațiunile de iarnă, principalele motivații sunt practicarea schiului, iar indicatorii cei mai importanți sunt: metri pârtie/loc cazare și capacitatea de transport, persoane/oră per loc cazare.

Pârțiile amenajate sunt cele mai solicitate de turiști, alături de capacitatea de transport pe cablu, deoarece le permite mai multe coborări pe aceste pârtii pe timpul sejurului.

În comparație cu alte stațiuni internaționale, profilate pentru practicarea sporturilor de iarnă, redăm mai jos situația stațiunii Semenik, în funcție de cei doi indicatori.

Stațiunea	Metri pârtie/loc cazare	Capacitatea de transport persoane/oră per loc cazare
1. Cortina d'Ampezzo (Italia)	8,00	1,00
2. Madena di Campiglia (Italia)	6,50	1,45
3. Chamrousse (Franța)	5,00	1,13
4. Davos (Elveția)	5,80	1,55
5. Zell am See (Austria)	5,60	1,40
6. Semenik	8,26	0,43

Se constată că lungimea pârtiilor de schi raportată la numărul locurilor de cazare este mai mare în Semenik față de celelalte stațiuni internaționale din Europa, iar capacitatea anuală de transport pe cablu (0,45) este cel puțin de trei ori sub media internațională.

Prin urmare, se impune o triplare a posibilităților de transport pe cablu raportată la capacitatea de cazare actuală, pentru a evita aglomerrările ce se produc pe teleferic, cât și la baby-schi-lift. Propunem, astfel, construirea unei telegondole sau teleferic care să facă legătura între stațiunea Semenik și Crivaia. Lungimea telegondolei va avea 3 400 m, cu o diferență de nivel de 750 m, iar durata transportului de 30 minute, având capacitatea de 380 persoane/oră. Construirea acestei telegondole va contribui la creșterea coeficientului de utilizare a capacității de cazare a celor două stațiuni, va înlesni accesul pe domeniul

schibil din golul alpin al Semenicultui și la o creștere mai accentuată a numărului de schiori, respectiv de turiști, ajungându-se astfel la o corelare judicioasă între capacitatea stațiunii, a instalațiilor de transport pe cablu și a suprafețelor schiabile.

Din cele enumerate, se mai poate desprinde concluzia că Semenicultul dispune de o ofertă turistică încă redusă, că sunt necesare în continuare o serie de investiții care pot să o apropie de nivelul stațiunilor solicitate din țară (Poiana Brașov) sau din străinătate.

Se impune dotarea stațiunii cu încă un schi-lift care să lege valea cu Vârful Semenicult (1 440 m), cu o lungime de 800—900 m și o diferență de nivel de 115 m.

Stațiunea climaterică Crivaia este situată într-o zonă de păduri de brad și foioase compacte, la altitudinea de 650 m. Ea creează condiții favorabile de staționare-odihnă. Pe pîntenul de deal ce înaintează spre lacul Văliug, chiar pe linia lui sudică, se află amplasat un hotel și cabane, iar între ele s-au amenajat căsuțe și terenuri de sport.

Se impune crearea a două popasuri turistice, unul spre coada lacului Văliug, iar celălalt pe malul Bârzavei. Acestea vor completa ansamblul stațiunii. Acolo unde se va amplasa campingul, este necesară construirea unui baraj mic pe cursul Bârzavei, care va crea și un loc pentru baie.

Amplasarea oferă foarte bune condiții pentru realizarea unei stațiuni de odihnă și sporturi nautice, pentru practicarea schiului, ca și posibilitatea dezvoltării optime a turismului de week-end și tranzit sau ca punct de plecare, de dispersie a turiștilor în zonă. Datorită orientării nordice a versantului și apropierii de stațiunea Semenicult (peste 3 km), schiul se poate practica 5—6 luni pe an, urmând să fie exploatată într-un cadru integrat cu Semenicultul și Trei Ape. Prin această apropiere de cele două stațiuni, Crivaia poate fi inclusă într-un complex turistic cu profil de organizare și exploatare, integrându-se atât în circuitul auto, cât și în turismul de drumeție. Trebuie să se depisteze terenurile ce dispun de noi posibilități de amenajare a pârtiilor de schi, iar cele existente să fie întreținute și dotate cu mijloace de transport pe cablu. Pârtiile existente dispun de diferite grade de dificultate, de la cele pentru începători și până la practicarea schiului de mare dificultate. Diferența de nivel de aproape 800 m față de vârful Gozna oferă posibilitatea practicării schiului de mare dificultate cu pornire din Semenicult și sosire la Crivaia.

Apropierea de stațiunea Semenicult și morfologia de detaliu a reliefului dintre aceste două stațiuni (pante de mare dificultate, combinate cu pante line și lungi) va permite ca ele să lucreze în compensare, perioadele de solicitare maximă nefiind aceleași pentru fiecare în parte. Legătura ce se crează între cele două stațiuni influențează favorabil pe fiecare dintre ele. Prin legarea stațiunilor Semenicult și Crivaia prin teleferic, se va asigura în timpul verii preluarea în perioada de vârf a unei pârtii a turiștilor și sportivilor veniți pentru practicarea sporturilor nautice pe lacul Văliug, lac ce oferă foarte bune condiții pentru înot, canotaj, yahting, schi nautic.

Iarna, stațiunea Crivaia va putea prelua o parte din turiștii veniți pentru practicarea schiului în stațiunea Semenicult. Apare deci posibilita-

tea de compensare atât la cazare, cât și la deservire. Având fiecare un conținut sporit complementar de atracție turistică, foarte diferit între ele, apropierea contribuie la mărirea potențialului turistic al fiecăreia.

Stațiunea Lacul Văliug este amplasată pe malul lacului cu același nume și cuprinde lacul și Poiana Mare ce se desfășoară până la pîntenul de deal împădurit. Pe malul lacului s-au amenajat două vile al Uzinei Constructoare de Mașini și a Combinatului Siderurgic Reșița, dotate cu debarcader și pontoane, o bază sportivă nautică și restaurantul terasă „Semenic”.

Considerând că însuși barajul este un punct de atracție turistică, în apropierea lui s-au amenajat un popas turistic, un restaurant cu terasă, ce oferă o perspectivă deosebit de frumoasă localității Văliug, un teren de parcare. Clubul nautic va domina prin importanța lui întregul lac. Malul lacului se pretează la o amenajare în toată lungimea lui pentru agrement și sport.

Se pot amplasa căsuțe de tip lacustru, pe piloni, la marginea lacului, care vor putea satisface solicitările turiștilor amatori ai sportului de apă sau pescari amatori.

Pentru a crea posibilitatea de plajă, malul fiind destul de abrupt, s-au prevăzut platforme ce înaintează spre lac și pontoane plutitoare, ce vor fi ancorate de mal, accesul făcându-se prin punți.

Considerând că pentru un turist sunt necesari 5 m² de plajă, se vor construi platforme de debarcadere în suprafață de 5 000 m² asigurând locuri de plajă pentru cca 1 000 de turiști. Amenajarea lacului trebuie să se facă în terase pentru a se putea mări suprafața de înscriere, cât și pentru dotarea acestor plaje cu anexele corespunzătoare.

De asemenea, propunem ca spre coada lacului, pe malul drept, să se extindă stațiunea Crivaia, să se amenajeze un debarcader și un heliport.

Stațiunea Trei Ape se află pe malul stîng al lacului de acumulare cu același nume. Câteva din realitățile din teritoriu: vecinătatea celor două sate, Brebu Nou și Gârâna, propune să devină sate turistice, cadrul natural complex (lac, munte, poiene, arii bogat împădurite), sporturilor nautice, vecinătatea și legătura nemijlocită a unor subzone de interes turistic major (Semenic). Originalitatea sa în comparație cu celelalte două lacuri (Văliug și Secu) este, pe de o parte, altitudinea mai mare (850 m), iar, pe de altă parte, amplasarea lui într-un peisaj, cu versanți domoli, cu fânețe și pășuni.

Cele trei brațe ale lacului pot deveni suportul unor lungi plimbări de agrement și de practicare a înotului și a sporturilor nautice, iar pantele orientate spre sud și sud-vest, pe malul lacului, oferă condiții optime pentru plajă.

Din cele enumerate mai sus, rezultă atât oportunitatea amplasamentului, cât și necesitatea realizării funcționării stațiunii Trei Ape ca un centru polarizator al zonei Brebu—Gârâna, drept pentru care propunem extinderea stațiunii și pe malul drept al lacului, în apropierea barajului, construirea unui pod peste brațul Brebu și a unui teleferic care să facă legătura cu stațiunea Semenec.

Existența unor terase turistice consacrate de mare valoare peisagistică, face ca stațiunea să devină centru de dispersie a turiștilor în zonă. Între stațiunea Trei Ape și localitatea turistică Gărâna se pot stabili legături de cooperare, deoarece în sezonul de vârf Gărâna poate prelua o parte din turiștii sosiți pentru odihnă și agrement în stațiune.

Stațiunea Breazova. Propunem construirea unui obiectiv special pe insula lacului Breazova. Stânca ce sprijină cele două baraje construite la începutul secolului al XX-lea, este înconjurată pe trei laturi de apele lacului de acumulare și cea de a patra latură este un abrupt, înalt de 45 m, ea depășește cu 18 m nivelul apei.

Obiectivul ce urmează a fi amplasat reclamă o soluție arhitecturală cu caracter excepțional, el se integrează în inelul de circuit turistic al lacurilor de pe Bârzava.

Asigură prin accesibilitate mărită un coeficient de utilizare și exploatare ridicat și, totodată, un centru de dispersie a turiștilor spre celelalte stațiuni.

În scopul lansării întregii regiuni turistice a Munților Banatului pe piața turistică internațională se propune realizarea acestui obiectiv turistic de prestigiu cu dotare și echipare corespunzătoare.

La cca 3 km de lac se află două domenii schiabile, cele „Trei poieni” ($S=250$ ha) și „Radomir—Goleț” ($S=1\,250$ ha). Pe vârful Radomir (1 100 m) se vor putea realiza două pârtii de schi cu o lungime de 3 km și o diferență de nivel de 600 m, orientate nord-vest și nord-nord-vest, de mare dificultate, folosite de cei avansați și de sportivii de performanță, iar pe domeniul schiabil, cele „Trei poiene” pârtiile sunt pentru începători și amatori.

Forma lacului, dimensiunile sale, relieful malurilor, zonă bogat împădurită formează un ansamblu care urmează să fie transformat într-un parc amenajat și dotat complex cu rol de protecție a viitoarei stațiuni.

Fiind situate în aceeași zonă turistică și la distanțe mici unele față de altele, stațiunile Semenice, Crivaia, Trei Ape, Lacul Văliug și Breazova se constituie într-un complex, un *model de stațiuni integrate* din Masivul Semenice. Aceste stațiuni sunt legate între ele în așa fel, încât crează un complex larg pentru practicarea sporturilor de iarnă și a celor nautice, pe aproape tot timpul anului, mărind astfel oferta turistică din această zonă montană a Munților Banatului.

Dezvoltarea acestei rețele de stațiuni din Masivul Semenice va conduce și la dezvoltarea sectoarelor economice legate de executarea, deservirea și întreținerea acestora și, implicit, a localităților care participă la aceasta. Dezvoltarea stațiunilor turistice a creat condiții pentru diversificarea activității unei părți din populația comunelor Văliug și Brebu Nou, încadrate în personalul de deservire. Astfel, numai în comuna Brebu Nou (cu localitățile Brebu Nou și Gărâna) peste 40% din populația activă este cuprinsă în sectorul de circulație al mărfurilor, iar cea din comuna Văliug în proporție de 31,9%. Cea mai mare parte din populația aptă de muncă a comunei Văliug este cuprinsă în sectorul construcției cu destinație turistică (complex de deservire, hoteluri, baze de agrement fie pe malul lacului Văliug, fie pe cel de la Crivaia sau pe Semenice).

Stațiunea Secu este una din principalele zone de agrement al municipiului Reșița, datorită în special ambianței specifice pe care o realizează în peisaj oglinda de apă, precum și datorită posibilităților multiple de recreere pe care le oferă: cură de soare, înot, canotaj, schi nautic.

Orientarea terenului este mai puțin favorabilă (spre nord) dar permite o însorire suficientă a sa pe tot timpul zilei, încât am propus extinderea stațiunii pe malul drept, mult mai însorit și construirea unui teleferic care să deservească domeniul schiabil, aflat tot în partea dreaptă a lacului.

Acest obiectiv poate fi îmbunătățit atât sub aspect calitativ, cât și în ce privește capacitatea de recepție, în special în zona de la coada lacului, cu amenajări corespunzătoare, vizând atât luciul apei, cât și suprafețele de teren domoale din zonă. Încărcătura sa maximă poate ajunge la 3 000 de vizitatori. Este necesară punerea în valoare a zonelor de pe malul lacului, care pot asigura condiții de plajă, odihnă și recreere. Propunem amenajarea unor bazine în cuveta lacului cu plase de sârmă pentru practicarea înotului de către începători, la diferite trepte de adâncime, precum și a unor terenuri de tenis, golf etc.

În viitoarele dimensionări ale stațiunilor din Munții Semenic s-a ținut cont de potențialul turistic al zonei de influență, de cererea turistică pentru sporturile de iarnă, nautice, inclusiv de turismul de sfârșit de săptămână. În cadrul zonei turistice Semenic s-au delimitat izocrone de dispersare a turiștilor.

1. *Izocrona de 30 minute* față de Reșița, cuprinde lacul și stațiunea Secu, Dealul Golului, zona de la km 8 pe șoseaua Reșița—Caransebeș, practicându-se un turism de agrement la sfârșit de săptămână;

2. *Izocrona de 45—60 minute*, cuprinde satul Văliug, lacurile Breazova și Văliug, stațiunea Crivaia. Și în această zonă se resimt tot mai mult influențele turismului de sfârșit de săptămână, mai ales în sezonul de vară;

3. *Izocrona de 60—100 minute*, în care se înscriu stațiunile Semenic și Trei Ape, localitățile turistice Brebu Nou și Gârâna.

Se poate aplica și un coeficient de simultaneitate a repartiției, din care să rezulte capacitatea de exploatare directă a zonei, plus un spor acoperitor pentru week-end sau turismul de sfârșit de săptămână în funcție de distanțele față de oraș.

Stațiunea Mărghițaș. Aceasta este profilată pentru odihnă și turism de sfârșit de săptămână, week-end, turism științific de congrese și turism sportiv. Stațiunea se află la 12 km de lacul Buhui și de viitoarea stațiune Buhui de pe malul lacului.

La valoarea deosebită a cadrului natural, cu totul inedit, peisaj de mare varietate, vegetație și faună bogată, oglinda lacului Mărghițaș, se adaugă existența unor fenomene carstice din cele mai interesante din țară: peșteri (Buhui, Mărghițaș, Plopa, Morii) chei (Buhui, Gârliștei) etc. În partea de nord a stațiunii există domenii schiabile, care necesită a fi dotate cu un teleschi. Existența unor trasee de drumeție consacrate, care se încadrează în zonă, toate măbind oferta turistică a stațiunii.

Stațiunea Buhui. Este vorba propriu-zis de viitoarea stațiune care ar urma să fie amplasată pe malul lacului cu același nume. Aceasta va avea un profil de sejur și tranzit. Împreună cu stațiunea Mărghitaș se poate conjuga și lua un caracter de exploatare și organizare. La șapte kilometri spre Anina se află platoul Maial, cu unități de alimentație publică și cu hanul Diana. Zona este bogat împădurită, oglinda lacului Buhui, fenomenele carstice dau peisajului o particularitate cu totul deosebită și inedită. Amenajarea malurilor din apropierea barajului și a cantonului silvic, cât și modernizarea căilor de acces măresc gradul de atractivitate al viitoarei stațiuni.

3. Propuneri pentru manejarea unor locuri destinate recreerii locuitorilor din municipiul Reșița

Dealul Golului constituie un obiectiv important, care are un potențial recreativ considerabil, prin poziția și mărimea lui, precum și prin valoarea peisagistică. Un cvasiplatou cu o suprafață de cca 22 ha, neîmpădurit, în imediata apropiere a centrului Reșiței, dominând cu peste 100 m altitudine Reșița, cu o frumoasă perspectivă asupra orașului și a împrejurimilor, este un adevărat dar natural pentru nevoile recreative ale locuitorilor. Accesibilitatea spre platou va fi realizată prin instalarea unui plan înclinat cu cale dublă, cu două cabine-vagon cu 30 locuri, iar capacitatea de transport va fi de cca 300 călători/oră într-un sens și cu 1 800—2 400 călători/zi.

Dealul Golului, făcut accesibil printr-o astfel de instalație, va oferi o suprafață variată de relief de cca 22 ha situată la altitudinea de 340—380 m, cu o splendidă perspectivă panoramică. Propunem construirea unui hotel tip belvedere cu o capacitate de până la 300 locuri, cu restaurant și terasă de până la 800 locuri, terenuri pentru practicarea sporturilor (tenis, popice, handbal etc.).

Ca un element de mare originalitate se apreciază amenajarea posibilă a celor două doline existente, prin impermeabilizarea patului de roci, în ștranduri cu o capacitate de cca 550—800 locuri.

Rapiditatea accesului — zona integrându-se practic în structura orașului — îmbinată cu originalitatea și valoarea sa recreativă, va face ca ea să devină un obiectiv foarte căutat zilnic de localnici cât și de turiștii în trecere prin Reșița.

Un alt obiectiv posibil de amenajat ca bază recreativă, situat în imediata vecinătate a centrului orașului, de aceea total accesibil, este pădurea de pe Dealul Crucii, cu o suprafață de cca 60 ha, zonată funcțional ca pădure de agrement.

Aici se vor putea realiza următoarele dotări: o terasă restaurant; realizarea unei rețele de promenadă, cu adăposturi și puncte de belvedere; amenajarea unor terenuri sportive.

Zona fiind situată în plin centru al orașului, accesibilă și dinspre cartierul Lunca Bârzavei, va putea deveni, fără îndoială, un obiectiv recreativ de mare interes.

Un alt obiectiv recreativ propus este *Zona km 8* (Dealul Comoara), situată pe șoseaua Reșița—Caransebeș. Aceasta oferă condiții optime pentru amenajarea unei baze recreative, accesibilitatea ei fiind foarte bună. Se propune amplasarea unui motel cu 300 locuri, o braserie rotativă, cu terase, o piscină și o zonă de campare. În apropiere se află și parcul dendrologic „Ezerișel”.

Zona poate deveni un obiectiv de mare căutare pentru locuitorii municipiului Reșița, oferind o suprafață de instalare la liberă alegere a vizitatorului pentru plajă, pentru picknick, călărie.

Ostrovul Mare—Moldova Nouă. Acest obiectiv se pretează la amenajarea unei stațiuni a prieteniei popoarelor riverane Dunării, cu dotări din cele mai diverse pentru participarea la sporturile nautice.

Depresiunea Almăjului dispune de o unitate turistică, de aceea este necesară construirea unei cabane și a unei baze nautice pe malul lacului de la Valea Minișului, precum și construirea unei cabane pe Valea Rudăriei și a Putnei, cât și pe malul lacului Tăria, Bozovici, acest centru turistic în devenire, va juca un rol important de dispersie a turiștilor în zonele învecinate.

Există largi posibilități de colaborare cu Iugoslavia, datorită distanței scurte atât pe cale rutieră, cât și pe cea aeriană, între Belgrad și întreaga zonă a Munților Banatului. Distanța dintre Belgrad și zona centrală a Munților Banatului este în jur de 160 km (egală cu distanța dintre București și Predeal). În felul acesta poate fi lansată cu succes întreaga ofertă turistică a Munților Banatului pe piața turistică iugoslavă, dar mai ales cu Serbia și Voivodina, unde cea mai mare parte este ocupată de Câmpia Voivodinei sau de o zonă colinară, Munții Serbiei ocupând doar partea de est, la granița României cu Bulgaria.

Propuneri de trasee turistice complexe. Analiza de detaliu a repartiției teritoriale a zonelor și obiectivelor turistice recomandă următoarele trasee:

1. Belgrad—Naidăș—Sasca Montană—Cărbunari—Moldova—Bazias—Naidăș—Belgrad (115 km în Munții Banatului și 206 km în Iugoslavia);

2. Belgrad—Naidăș—Oravița—Anina—Bozovici—Cărbunari—Moldova Nouă—Pojejena—Naidăș—Belgrad (200 km în Munții Banatului și 205 km în Iugoslavia);

3. Belgrad—Naidăș—Pojejena—Moldova Nouă—Berzasca—Orșova—Băile Herculane—Bozovici—Oravița—Naidăș—Belgrad (465 km în țară și 206 km în Iugoslavia);

4. Belgrad—Naidăș—Oravița—Anina—Reșița—Stațiunea Crivaia—Stațiunea Semenice—Grădinari—Oravița—Naidăș—Belgrad (256 km în Munții Banatului și 205 km în Iugoslavia);

5. Belgrad—Smederevo—Požarevac—Veliko Gradište—Golubac—Donji Milanovač—Râul Porečka—Valea Sip—Barajul Porțile de Fier—Drobeta-Turnu Severin—Orșova—Moldova Nouă—Naidăș—Belgrad (190 km în țară și 361 km în Iugoslavia);

6. Belgrad—Naidăș—Anina—Reșița—Caransebeș—Poiana Mărului—Muntele Mic—Caransebeș—Bozovici—Oravița—Naidăș—Belgrad (413 km în județ și 206 km în Iugoslavia).

Pentru o mai bună circulație în zonă sunt necesare: modernizarea șoselelor Reșița—Anina, prin Iabalcea, trecând pe la Peștera Comarnic

(32 km); Brebu-Nou—Slatina Timiș (cu legătură la șoseaua internațională (E70); Bocșa—Ocna de Fier—Dognecea—Secășeni; Sasca Montană—Cărbunari—Șopotu Nou; urgentarea lucrărilor la șoseaua Orșova—Moldova Nouă, prin Cazane, precum și amenajarea drumului forestier de mare valoare turistică Văliug—Crivaia—Buhui—Anina.

Se propune urgentarea finalizării modernizării drumului Berzovia—Vermeș—Buziaș (28 km) pentru a atrage o parte din fluxurile turistice ce se îndreaptă spre această stațiune, către zona Munților Banatului; a drumului ce unește coada lacului Secu cu Văliug (14 km).

Rețeaua rutieră locală, foarte funcțională și fluentă, formată dintr-un inel central, Anina—Bozovici—Iablanita—Caransebeș—Reșița, care are legături radiale spre toate direcțiile, penetrație Naidăș—Oravița și artera Caransebeș—Orșova constituie o zonă de tranzit național și internațional care deservește parțial cele trei zone turistice din Munții Banatului. Nodul rutier cuprinde în centrul său zona turistică Semenice și Anina, cu cel mai mare grup de stațiuni și cu legături care prind în tranzit toate celelalte zone turistice.

Într-un viitor apropiat se va construi pe teritoriul țării noastre autostrada transeuropeană nord—sud, magistrală care va urmări, în general, actualul traseu al drumului european E70, străbătând Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria, România și Bulgaria.

Prin traversarea culoarului Timiș—Cerna de către o derivație din autostrada transeuropeană se va realiza o mărire a traficului, o dezvoltare continuă a fluxului turistic din străinătate spre Munții Banatului. La autostradă se poate racorda și marele circuit și micile circuite turistice din jurul Munților Banatului.

Propunem amenajarea corespunzătoare pe toate arterele de circulație rutieră a unor hanuri, moteluri, popasuri turistice, utilizate conform normelor internaționale. Unitățile de cazare să fie de confort redus, accesibile tuturor categoriilor de turiști, integrate în actualul context de mare dezvoltare pe care îl cunoaște turismul atât în țara noastră, cât și pe plan internațional. Trebuie să se realizeze din toate axele rutiere care străbat Munții Banatului trasee turistice de mare spectaculozitate, adevărate *drumuri panoramice* și, totodată, se impune și diversificarea ofertei pentru turismul internațional, lansând pe piața turistică internațională produsul turistic de marcă pentru Munții Banatului — „carstil bănățean“.

Mai multe zone turistice din Munții Banatului dispun de un potențial turistic ridicat, însă datorită accesibilității necorespunzătoare și a existenței bazei de cazare nesatisfăcătoare, acesta este slab valorificat turistic. Propunem amenajarea de unități de cazare în apropierea drumului european E70, la Armeniș, Topleț și Mehadia; cabane pe Valea Berzasca, pe Valea Sirinei, care vor contribui la o valorificare corespunzătoare, superioară, a potențialului turistic al Munților Banatului, mai ales a celui din Munții Almăjului; un monument și un popas turistic la intrarea Dunării în țara noastră, care să marcheze acest loc, precum și amenajarea unui sat de vacanță cu specific pescăresc, la Baziaș.

Amenajarea corespunzătoare a golfurilor Mraconea, Liubcova, organizarea unor sate de vacanță, precum și a altor forme foarte apreciate de turiștii străini. Mai propunem, de asemenea, construirea unui popas tu-

ristic pe malul Lacului Mare de la Dogenea, deoarece la sfârșit de săptămână un mare număr de turiști se deplasează aici din Reșița și Bocșa.

Se impune dotarea temeinică a unor baze portuare la Orșova și Moldova Veche, la Dubova și Liubcova, care să constituie puncte de intrare în țară sau „escale” de 1—2 zile ale croazierelor turistice fluxiale de pe Dunăre.

Existența căii ferate Oravița—Anina, utilizată în scopuri turistice, va constitui un obiectiv turistic de mare atractivitate în viitor.

Munții Banatului dispun de sute de kilometri de cale ferată forestieră cu ecartament îngust, în prezent nefolosite. Prin amenajarea acestora în scopuri turistice, ele ar atrage un mare număr de turiști, prin însăși originalitatea lor (un trenuleț, fie cu microlocomotivă electrică, fie cu una cu abur). În felul acesta s-ar continua o tradiție mai veche, deoarece odinioară se practicau excursii folosindu-se mijloace de transport originale atât la Reșița, cât și în împrejurimi.

De asemenea, în cadrul sistemului hidroenergetic de pe Bârzava, există o mulțime de canale de aducțiune a apei care, în majoritatea lor sunt însoțite de o cale ferată cu ecartament îngust, folosită în scopul curățirii canalului. Aceste linii pot fi folosite în scopuri turistice prin punerea în funcțiune a unor locomotive mici, cu aburi, care altădată făceau parte din peisajul zonei. Canale și linii de acest fel străbat zonele Munților Banatului, în speță Semenicului, de un farmec deosebit, zone inaccesibile turiștilor prin alte mijloace de transport. Pe lângă faptul că ele pătrund în zone peisagistice deosebite, în același timp ele străbat o serie de poduri, podețe, viaducte, tunele, constituind în mare parte întregul sistem hidroenergetic din masivul Semenic, cu caracter de unicat, printre primele din țară, încadrate într-un peisaj cu o mare notă de originalitate. Acestea vor constitui un produs turistic de prim rang pentru Munții Banatului, ce poate fi lansat pe piața turistică internațională, iar rentabilitatea lor va fi indiscutabilă, deoarece în câțiva ani își pot amortiza fondurile de investiții.

Echiparea și dimensionarea, sub raportul capacităților de cazare, a tuturor localităților turistice, constituie adevărate „noduri” sau „poli” de dispersie a turiștilor în zonele învecinate (Reșița, Oravița, Orșova, Anina, Moldova Nouă, Caransebeș, Bocșa, Bozovici).

Construirea în apropierea Peșterii Comarnic și la Carașova, la intrarea în Cheile Carașului, a unui popas turistic și electrificarea peșterii va contribui la integrarea acestui valoros monument al naturii în circuitul turistic intern și internațional. Întreaga amenajare a zonei de protecție a Peșterii Comarnic, în scopuri recreativ-turistice trebuie executată în așa fel încât toate dotările necesare să constituie o contribuție esențială la mărirea valorii esteto-peisagistice, să se integreze perfect în cadrul natural deosebit de pitoresc și să devină un punct de dispersie a turiștilor în zonă, spre Cheile Carașului, Crivaia, Maia, Mărghițaș, Buhui etc.

Integrarea colecției de mineralogie estetică a colecționarului Constantin Grescu din Ocna de Fier în circuitele turistice este absolut necesară, căci colecția posedă o serie de rarități mineralogice de importanță deosebită atât pe plan național, cât și european, posedând unicate mondiale.

Amenajarea peșterilor Poncova din Ciucaru Mare, Comarnic și Buhui din Munții Aninei vor asigura condiții de vizitare confortabile.

Peștera Buhui este străbătută de un curs subteran pe o lungime de 3 200 m, ceea ce-i mărește atractivitatea. Se mai propune, de asemenea, ca pe lângă amenajările limitate pentru asigurarea condițiilor optime de vizitare și electrificare a lor, să se lanseze unele lucrări de anvergură, ca: săparea de galerii artificiale, precum și construirea unor baraje de ridicare a apei necesare navigației, dotarea cu bărci sau mici vapoare.

Având în vedere întregul program de sistematizare al spațiului turistic din Munții Banatului, cu precădere a Munților Aninei, aceste lucrări se vor realiza și vor atrage un număr mare de turiști. Faptul este confirmat de Peștera Chișcău, cât și de Peștera Postojna, care atrage anual peste 600 000 de turiști. Această propunere se bazează și pe faptul că aceeași șosea E70 poate atrage fluxuri turistice din țările Europei Vestice și Centrale, oferindu-le o gamă variată de obiective, mai bogată decât în țările vecine.

Întrucât în cea mai mare parte a Munților Banatului rețeaua de drumuri forestiere se suprapune celei de interes turistic, este necesar ca în amenajarea lor să se țină seama de scopurile turistice.

Amenajarea potecilor din Cheile Nerei și în cele ale Carașului, fixarea de balustrade în locurile periculoase, cât și la punctele de belvedere, construirea unor punți suspendate acolo unde poteca trece prin vad, la locurile numite „La Cârliche” (Cheile Nerei) și Prolaz (Cheile Carașului), precum și refacerea marcajelor turistice degradate atât în chei, cât și în Munții Aninei reprezintă obiective inerente procesului de organizare adecvată a spațiului.

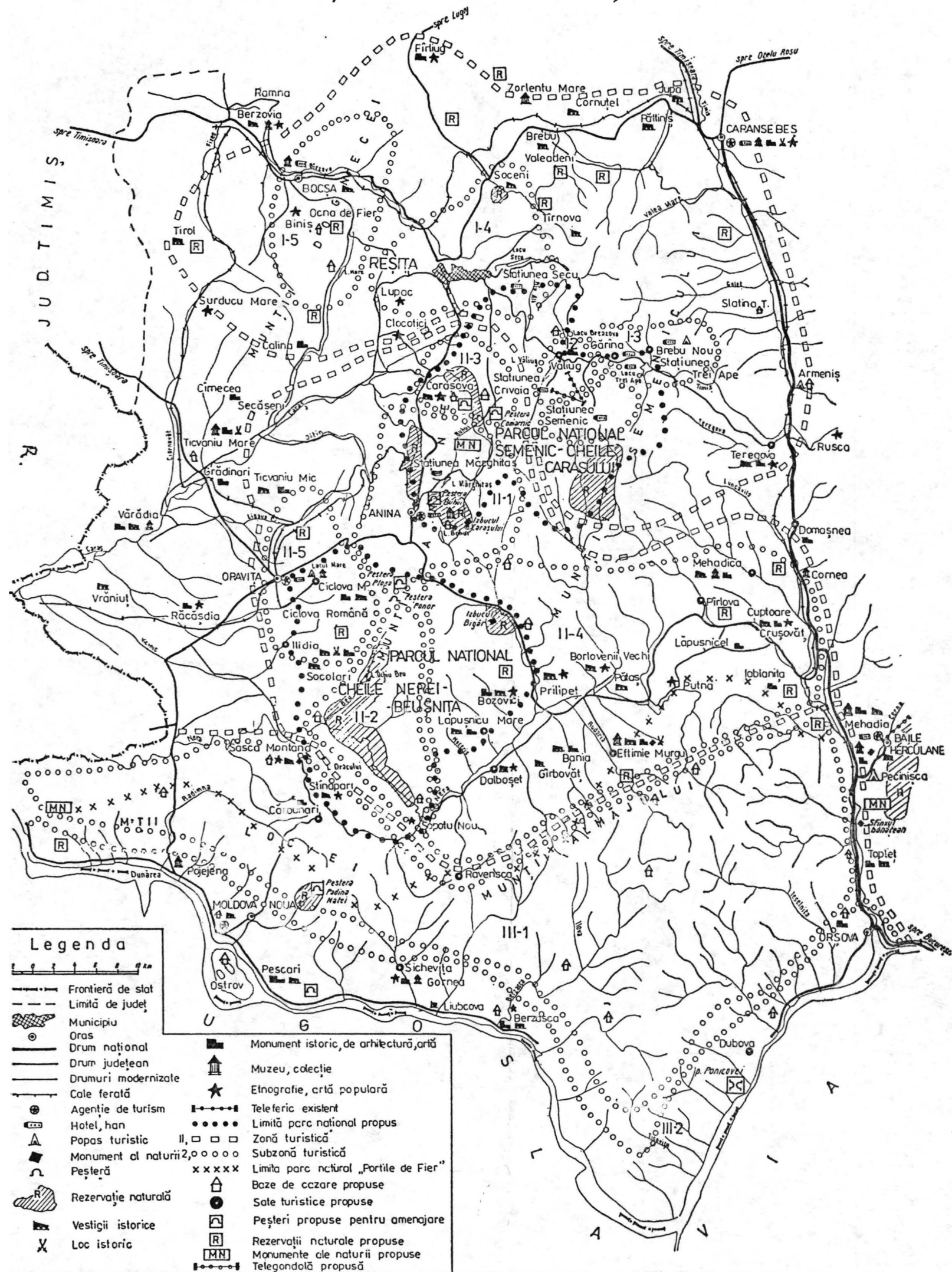
Deschiderea aeroportului internațional de la Timișoara (1908), precum și a celui de la Caransebeș oferă posibilități de valorificare prin agențiile județene de turism ale județelor Timiș, Caraș-Severin, Mehedinți prin programe comune și combinate, a ofertei deosebit de complexe a Munților Banatului. Programele combinate pot cuprinde croaziere pe Dunăre, vizite la obiective cultural-istorice, trasee în circuit sau sejururi de scurtă durată într-o stațiune montană, folosind toate mijloacele de transport (avion, autocar, vapor), metodă ce se practică cu succes pe piața turismului internațional.

Pentru noile lacuri de acumulare date în folosință în ultimii ani (Poneasca, Valea Minișului) și cele din apropierea Munților Banatului (Poiana Mărului, Scorilo, Herculan), propunem amenajarea de obiective turistice dotate complex, în vederea unor oferte corespunzătoare cererii turistice specifice economiei de piață și cu o valorificare optimă a resurselor naturale turistice.

Prognoza turistică. Pentru stabilirea unor date calitative de prognoze în dezvoltarea turismului din Munții Banatului s-au folosit „arboarele de pertinență” (priorități posibile) sau grafuri arborescente, când pornim de la un obiectiv fixat se „generează arborescent” obiective intermediare, mijloace necesare, metoda capătă caracter normativ, construcție previzională a variantelor posibile.

Cu ajutorul acestor arbori, propunem lansarea de mare amploare a „Festivalului lacurilor din Munții Banatului” în programul combinat cu „Litoralul Mării Negre—Munții Banatului”, ce se fundamentează:

ORGANIZAREA SPAȚIULUI TURISTIC DIN MUNȚII BANATULUI

- a. existența unei baze materiale turistice amplasată într-un cadru natural-economic și social-cultural propice dezvoltării turismului;
- b. amplasarea geografică în sud-vestul țării (cu multe puncte de vamă);
- c. existența unei tradiții în turism, care conferă populației primitoare calitatea de bună gazdă; cunoscutoare în cea mai mare parte a 2—3 limbi de circulație europeană.

Programul combinat cu litoralul oferă în perioada potrivită în spațiul Munților Banatului, satisfacerea a multiple motivații: odihnă activă la munte, sejur sportiv-nautic, pescuit, sporturi de iarnă, circuite inedite bănățene, posibilitatea de a cunoaște mai multe localități cu o veche tradiție în minerit și industrie, străbătând peisaje inedite, lacurile de acumulare, toate constituie o imagine de marcă a zonei.

Această ofertă ce se propune a fi lansată se fundamentează pe elemente „de marcă” prin care Munții Banatului se diferențiază de celelalte programe combinate cu litoralul românesc, și anume: cadrul montan, Valea Dunării, prezența reliefului carstic, cu toată gama de forme variate, bogăția și varietatea elementelor demografice, a variatului potențial cultural-istoric, clima cu un specific aparte, vânat și pescuit, 46% din populație urbană, zona liberă Moldova Nouă, construirea unei căi ferate care să lege Oravița cu localități de pe malul stâng al Dunării.

Efecte economice. Punerea în valoare a întregului potențial turistic asigură un coeficient mărit de rentabilitate a activității de turism prin creșterea ponderii turismului internațional, aport valutar, buna folosire materială a bazei existente. Totodată, se creează o mai bună folosire a forței de muncă stimulându-se calitatea serviciilor, creșterea prestigiului profesional.

Se asigură suplimentarea ridicării nivelului de trai al populației acestui ținut, prin încasări valutare din turism și efectul lor multiplicator. Din fluxurile turistice internaționale ce vor vizita Munții Banatului se recrutează clienții permanenți pentru *tratamente* la Băile Herculane sau pentru *sporturi de iarnă* pe Semenice, Trei Ape, Muntele Mic, *sporturi nautice* la Crivaia, Văliug, Trei Ape, Buhui, Secu, Poneasca, Poiana Mărului, Herculane *agroturism* în satele cu specific bănățean.

Întreaga echipare turistică a Munților Banatului trebuie să fie în concordanță cu tendințele generale pe plan mondial, unde se observă o diminuare a duratei sejurului într-un singur loc sau o singură țară și o pondere ridicată a turismului automobilistic și a celui individual, strâns legate de dorința de a cunoaște în cadrul unei singure călătorii a cât mai multe state, cât mai multe locuri.

BIBLIOGRAFIE

- BERBECARU, I., BOTEZ, M. (1977), *Teoria și practica amenajării turistice*, Editura Sport-Turism, București.
- GLAVAN, V., STOIAN, O. (1978), *Potențialul turistic montan din România. Categoriile de potențial și posibilitățile de valorificare în turism*, în *Studii de turism*,

- A V-a Sesiune de comunicări științifice, noiembrie 1977, vol. II, Turism montan, București.
- GUERIN, J. P., GUMCHIAN, H. (1978), *Pourquoi les sports d'hiver? Mytologie est pratiques*, Grenoble.
- HEIMAYER, P. (1975), *Tirol — ein geographischer Exkursionsführer*, Innsbrucker geographische Studien, 2.
- LEIMGRÜBER, W. (1975), *Leisure, Recreation and Tourism: a Model of Leisure Activity*, Fennia, 136.
- OLARU, M., *Munții Banatului. Studiu de geografia turismului*, Referatul tezei de doctorat, Craiova, 1984.
- SANDRU, I., (1969), *Considérations géographiques sur le tourisme dans les montagnes de la R. S. Roumanie*, in *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași*, sect. II, Geografie, tom XV, Iași.

ORGANISIERUNG DES TOURISTISCHEN RAUMES IM BANATER GEBIRGE

(Zusammenfassung)

Das Banater Gebirge verfügt über reichen und verschiedenen naturellen und anthropischen touristischen Ressourcen, aber als Verwertungsgrad des Tourismus ist dieses Gebiet schwächer entwickelt als andere Massiven der Rumänischen Karpathen. Der Aufsatz enthält Vorschläge für die allgemeine Organisation des touristischen Raumes, aber auch für die schon existierenden touristischen Orte oder sogar für die zukünftigen Orte, die hier eingerichtet werden (Mărghitaș, Buhui, Breazova). Den gegenwärtigen touristischen Potential und die Besonderheit einiger touristischen Zonen und Subzonen, durch spezifische Methoden analysierend, hat man Vorschläge gemacht, die dieses touristische Produkt des Banater Gebirge auf den inneren und internationalen touristischen Märkte versetzen, und zwar durch einige komplexe Programme, wie es die kombinierten Programme „Die rumänische Schwarzmeerküste das Banater Gebirge“ oder „Das Banater Gebirge-Jugoslawien“ sind.

ASPECTE ALE VIEȚII CULTURAL-ȘTIINȚIFICE TIMIȘORENE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA — ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA.

SOCIETATEA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ȘI SOCIETATEA DE ȘTIINȚE NATURALE

ADRIAN BEJAN, ERNO PATAKY

Apariția societăților cultural-științifice în Timișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea — moment important în viața culturală a Banatului — se înscrie în evoluția firească a vieții culturale a spațiului european. Prin obiectivele propuse, aceste societăți urmăreau să concentreze forțele intelectuale din zonă și să se transforme în adevărate focare de cultură prin adunarea, în cadrul lor, a personalităților proeminente ale vieții culturale timișorene și bănățene. Aceste obiective sunt realizate doar parțial. Cele două societăți nu sunt singurele focare cultural-științifice bănățene ale epocii, ele neapărând pe un teren gol, existând înaintea lor inițiative asemănătoare, iar paralel cu ele o bogată activitate cultural-științifică desfășurând și alte instituții timișene sau bănățene.

O colaborare a tuturor intelectualilor bănățeni presupunea depășirea limitelor impuse de factorul politic al vremii, obiectiv nerealizat decât parțial, în condițiile în care lupta națională a populațiilor asuprite din cadrul Imperiului Austro-Ungar se manifesta și în Banat (indeosebi prin activitatea românilor bănățeni) iar cele două societăți — în primul rând cea de istorie și arheologie — au fost create și sprijinite, material și moral, de către stat cu scopul declarat de a integra atât istoria cât și viața cultural-științifică bănățeană în spațiul istoric, științific și cultural al Ungariei (însăși denumirea de Banat fiind înlocuită cu cea de Ungaria de Sud). Cu toate acestea, cele două societăți au meritul că prin activitatea lor și-au depășit, în domeniul cercetării, limitele fixate de canoanele politicii oficiale și s-au integrat în coordonatele științifice europene ale epocii.

I. Societatea de istorie și arheologie

Asociația de Istorie și Arheologie¹ s-a constituit la 25 iulie 1872, având la început 174 membri. Primul președinte a fost comitele de Timiș Ormós Zsigmond (până la moartea sa, în 1894), el fiind de fapt fondatorul și principalul susținător financiar al asociației. Se remarcă printre membri, personalități de marcă ale societății timișorene și bănățene: dr. Coda

Alexandru — medicul șef al comitatului, dr. Parlogi Marton — medic, Despinitz Peter — avocat, dr. Vargics Imre, istoricii Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő, funcționari de stat și oameni de afaceri ca: Atanasiu Raț, Gheorghe Ardelean, Anton Marx, Johann Nepomuk Preyer — autorul primei monografii moderne despre Timișoara: „*Monographie der königlichen Freistadt Temeswar*“ — 1853, etc.

Scopurile urmărite de societate sunt prezentate în statute:

— descoperirea (cercetarea) trecutului și prezentului istoric al comitatelor bănățene (Timiș, Torontal, Caraș-Severin, Arad) și „totodată, pe întreg teritoriul graniței militare“;

— urmărirea, cu atenție, a lucrărilor de specialitate referitoare la această temă;

— colecționarea relicvelor arhaice, antice și medievale existente în acest ținut;

— realizarea unui muzeu de antichități al societății prin săpături, donații, eventual cumpărări;

— salvarea de la distrugere a ruinelor de valoare istorică cu o supraveghere corespunzătoare;

— trezirea interesului, cât mai larg, pentru cultivarea și îndrăgirea științei istorice și arheologiei autohtone (art. 2).

Modalitățile de realizare a acestor deziderate sunt cuprinse în art. 3 „*pentru atingerea acestui scop, societatea își propune nu numai adunarea specialiștilor și amatorilor, pentru elaborarea de lucrări istorice, arheologice, statistice sau prezentarea lor publică, ședințe, realizarea de excursii, ci și înființarea de arhive și biblioteci, studierea monumentelor și a antichităților, și popularizarea lor*“.²

Membrii societății puteau fi; fondatori, cotizanți și de onoare. Activitatea societății era coordonată de președenție (președintele și doi vicepreședinți) și consiliul de conducere (comitetul). Întrucât majoritatea covârșitoare a membrilor erau diletanți, președintele trebuia să fie cel care „*are merite în promovarea istoriei autohtone sau a arheologiei, el reprezentând societatea în fața autorităților... prezidează adunările și ședințele și are dreptul, dacă interesele societății cer urgent, să convoace adunări extraordinare*“ (art. 9).

Societatea își va desfășura activitatea prin:

— ședințe ținute lunar (exceptând lunile de vacanță de vară) la care se prezentau lucrări științifice, acte, monumente istorice, propuneri;

— prin adunări generale, ținute anual, care au constituit bilanțul realizărilor din anul precedent și au constatat în primul rând în prezentarea activităților trecute, printr-un referat susținut de secretarul asociației, la care s-au adăugat diverse probleme de asociație, comemorări, etc.;

— prin excursii în zonele importante din punct de vedere istoric și arheologic;

— întreținerea unor monumente etc.

În perioada primilor zece ani de activitate, accentul principal se punea pe strângerea unor obiecte din descoperirile ocazionale, pe excursiile de studii (cele ale lui S. Ormos, prin muzeele Transilvaniei, cele de la Viminacium, Margum; de la ruinele bisericii Áracs; deplasarea mai mul-

tor membri ai asociației la Palanca Veche, vizita lui S. Ormos la București³; publicarea unor lucrări de specialitate; copierea unor documente din diferite arhive — activitate în care se remarcă Miletz Janos, secretarul asociației între 1876—1879⁴; cercetări și observații în teren (Dragșina); primele săpături realizate cu mijloace modeste (J. Szentkláray în Torontal, la Borjas, în 1875, F. Varga, la Păuliș în 1877) etc.

Fondurile societății, care proveneau, conform statutelor, din cotizațiile membrilor, din sumele depuse de membrii fondatori și din donații, au fost destul de reduse. Cu toate acestea, din primii ani, se alocă fonduri pentru săpături arheologice. Caracterizând această perioadă de tatonări, căutări, de acumulare de experiență, președintele S. Ormós remarcă că societatea nu are posibilități pentru studii vaste, care cer săpături de amploare cu investiții bănești mari și oameni specializați.

De semnalat unele inițiative valoroase, care tindeau la o organizare cât mai eficientă a muncii de salvare, conservare și evidență a unor izvoare arheologice și numismatice: încercarea, la propunerea lui Despina P. și Gh. Ardelean de a se alcătui evidențe ale numismaților amatori și de a li se publica colecții, colecționarea pecetilor comunale, chestionarul conceput de I. Iványi pentru cunoașterea și cercetarea istoriei localităților.⁵

Remarcabilă a fost inițiativa prin care conducerea asociației a luat legătura cu oficialitățile din raza de acțiune a societății cerându-le să comunice descoperirile arheologice. Mai târziu, S. Ormós, în calitate de comite suprem, va da chiar o circulară în acest sens, înlesnind în acest mod achiziționarea diferitelor vestigii istorice pentru muzeul societății.

Dacă primul deceniu se caracterizează prin acumulări de experiență și acțiuni de salvare, deceniile următoare sunt deceniile unor cercetări științifice fructuoase. Societatea și-a desfășurat activitatea pe perioada 1872—1922⁶. În cadrul acestei activități de cca jumătate de veac, după căutările inerente începutului, cea mai fructuoasă a fost perioada anilor 1885—1917. În 1882 ia naștere Asociația Muzeală⁷, cu scopul „de a uni într-o expoziție sistematică muzeală permanentă, și de a expune la dispoziția marelui public, acele colecții, din domeniul științei, artei, artei meșteșugărești, sau a rarităților care sunt în posesia unor particulari sau asociații . . . , de asemenea, scopul mai este să sporească atracția marelui public față de activitățile enumerate, să cultive gustul, să răspândească cunoștințele utile de cultură” (art. 1).

Datorită similitudinii scopurilor prevăzute în statute (adunarea de vestigii arheologice, cercetarea istorică, păstrarea, valorificarea și expunerea lor etc.) are loc în cursul anului 1885 contopirea celor două societăți, sub denumirea de Asociația Muzeală de Istorie și Arheologie. Un rol de seamă în realizarea unirii forțelor materiale (Asociația Muzeală dispunând de fonduri serioase în urma mai multor donații⁸ și umane, revine lui S. Ormos, președintele ambelor societăți.

Începând cu anul 1885 se inaugurează o etapă calitativ superioară; se amplifică și se diversifică cercetările, se fac achiziții noi (colecția S. Ormós — 1894; Pongracz — 1902 etc.), se elaborează studii ample, se organizează săpături arheologice la care participă, în afară de autodidacții societății și arheologi de factură universitară — dintre ei remar-

cându-se Teglás Gabor și Roska Marton. Tot în această perioadă se pun și bazele muzeului (1885). Din 1898, asociația beneficiază și de subvenții din partea statului, subvenții ce vor fi sistate în ajunul izbucnirii primului război mondial. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în activitatea asociației se disting trei direcții principale de activitate:

1. cercetarea științifică propriu-zisă;
2. activitatea în direcția organizării unor expoziții (permanente sau de mai lungă durată).
3. valorificarea științifică.

1. Cercetarea științifică

Se abordează o gamă variată de teme prin elaborarea unor lucrări științifice. Cu predilecție se cercetează aspecte privind: epoca pietrei, epoca metalelor, a migrațiilor; se publică culegeri de documente, dintre acestea remarcându-se cea a lui Baroti Lajos „*Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez*” (Culegere de documente referitoare la istoria Ungariei de Sud din secolul al XVIII-lea), studii cuprinzând istoricul cercetărilor unor perioade: Milleker Felix — *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* — 1891 (Descoperirile arheologice ale Ungariei de Sud înainte de stabilirea maghiarilor); Szentkláray J. „*Száz év Délmagyarország újabb történetéből 1779-től napjainkig, tekin-tettel III Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre*” — 1889 (100 de ani din istoria mai recentă a Ungariei de Sud, din 1779 până în zilele noastre, cu privire specială asupra evenimentelor din perioada lui Carol al III-lea și Maria Tereza) — 1889; studii privind șanțurile și valorile de pământ din Banat⁹, lucrări consacrate perioadei romane¹⁰ și dacice¹¹, descrierea unor monumente¹², prezentarea unor mișcări sociale¹³, numeroase studii dedicate Episcopiei Cenadului¹⁴ etc. Preocupările privind epoca contemporană sunt relativ puține, chiar statutele prevăzând o axare pe problemele istoriei antice și medievale.

O importantă direcție a cercetării științifice a fost arheologia. Săpăturile au fost însă sporadice, destul de arbitrar organizate și nu au fost întotdeauna la nivelul științific dorit. Dintre cele mai fructuoase se remarcă cele a învățământului Orosz Endre (Checea, Cărpiniș)¹⁵ cele ale lui Milleker Felix la Vatina și Vărădia¹⁶, precum și ale lui Roska Márton de la Universitatea din Cluj¹⁷ la Periam, începute în 1910 și continuate cu succes în anii următori, până la izbucnirea războiului.

O latură aparte a cercetării științifice o constituie cercetările numismatice, domeniu în care a excelat Ormos Zsigmond.¹⁸ După moartea sa, o parte a valoroasei colecții numismatice¹⁹ ajunge în patrimoniul muzeistic al asociației muzeale de istorie și arheologie.

O realizare de seamă o constituie repertoriul istoric. Împărțit în două părți, repertoriul cuprinde un indice pe autori al lucrărilor istorice publicate în anuarul societății, precum și un indice tematic; ambele constituind un valoros instrument de lucru pentru cercetătorul actual.

Asociația a sprijinit și efectuarea călătoriilor de studii ale prof. Téglás Gábor și Berkeszi István, ultimul beneficiind de importante sume pen-

tru vizitarea muzeelor din Germania, Austria, Zagreb, Budapesta, Cluj, etc.

O importanță remarcabilă în întreaga activitate a asociației a avut-o participarea unor personalități ale vieții culturale timișorene: dr. Alex. Coda, Gh. Ardelean, Gh. Trăilă, Pavel Rotariu, Petre Opriș, Emanoil Gojdu etc.

2. Organizarea unor expoziții permanente²⁰

Asociația și-a propus, de la început, ca rezultatele cercetărilor, ale achizițiilor și donațiilor să fie valorificate, atât din punct de vedere științific cât și expozițional, întemeind o colecție muzeală care după peregrinări va beneficia de o clădire special construită în acest sens, improprie în scurt timp păstrării colecțiilor în continuă creștere.

3. Valorificarea științifică

A constituit scopul final al cercetărilor întreprinse și s-a concretizat prin publicarea unor articole și studii de specialitate, comunicate în cadrul ședințelor lunare ale asociației, cele mai valoroase studii au apărut în periodicul asociației: *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Buletinul de istorie și arheologie).

În primii ani nu a fost posibilă publicarea unei reviste periodice datorită greutăților financiare. În acești ani, s-a editat câte un „*Em-lékkönyv*“ (Buletin informativ) dar, pentru informarea membrilor societății și a marelui public s-a apelat masiv și la presa locală.

Editarea anualelor nu putea să asigure o informare promptă a membrilor societății, mai ales a celor din provincie. Din acest considerent apare, între 1875—1917 un *Buletin al asociației* (*Történelmi és Régészeti Értesítő*), în două serii; seria veche, anii 1875—1884 (I—X) și seria nouă (după contopirea societății de istorie și arheologie cu Asociația Muzeală între 1885—1917 XI—XXXIII). Anual au apărut câte patru caiete cu excepția cazurilor în care s-au editat în locul caietelor, studiile și cercetările membrilor asociației (Szentkláray, Milleker, Baróti, Lendvai etc.)

Rubricile consacrate din buletin cuprindeau: studiile și cercetările membrilor asociației, probleme organizatorice, realizările asociației, donațiile primite, achizițiile — reflectate în procesele — verbale lunare sau anuale și, la capitolul diverse, anunțuri scurte, probleme de interes general, recenzii etc.

Importante, în domeniul popularizării științei erau comunicările susținute începând din 1903, în cadrul Liceului liber (Szabad Lyceum). De asemenea, contactele cu Academia Română și cu diferite asociații similare din Transilvania și Austro-Ungaria; Deva, Arad, Oradea, Cluj, Baia-Mare, Banska-Bistrica etc.

Demnă de semnalat este și participarea asociației la diferite întruniri științifice cu caracter local sau internațional, începând chiar din anul înființării (Mehadia 1872).

În concluzie, se poate afirma că existența societății, prin obiectivele urmărite, a răspuns unor necesități firești, și a reprezentat, în ciuda unor

scăderi inerente de activitate, un moment important în viața culturală a Timișorii și a Banatului, marcând începuturile unor preocupări sistematice de cercetare istorică²¹.

II. Societatea de științe naturale

Nevoile culturale crescânde ale Timișorii impun înființarea unor noi instituții de cultură. Propunerile conducerii orașului, sprijinite de cercurile financiare și industriale din localitate, referitoare la înființarea unor institute de învățământ superior rămân fără rezultat, datorită dezinteresului cercurilor guvernamentale.

Cu toată lipsa de sprijin din partea statului, apar, în ultimul sfert de veac al XIX-lea, mai multe societăți, care își propun cultivarea unei anumite ramuri a științei, între care, un rol de seamă îi revine Societății de Științe Naturale.

Momentul întemeierii este simultan cu avântul general al științelor la începutul anilor 1870, ani marcați de un progres pregnant al culturii și științei. Cele mai spectaculoase realizări aparțin științelor naturii.

Crearea societății coincide cu întemeierea Școlii superioare de stat, ai cărei profesori vor desfășura o fructuoasă activitate în cadrul societății. În cursul iernii 1870—1871, s-au organizat conferințe — cele mai multe din domeniul științelor naturii — în urma cărora s-a conturat necesitatea constituirii unei asociații de științe naturale în Banat.

După mai multe eforturi organizatorice, societatea își începe în mod oficial activitatea în 21 februarie 1874²². Majoritatea membrilor sunt recrutați din rândurile profesorilor, numărul lor total fiind la început de 240 persoane. Sunt reprezentate toate categoriile sociale, ponderea cea mai mare revenind, alături de profesori, medicilor. Printre membrii marcânți se pot menționa; Szalkay Gyula, dr. Szmolay Vilmos, Bukó Lajos, dr. Bécsi Gedeon, dr. Minich Gyula, dr. Pavel Vasici, dr. Alex. Coda — medicul primar al orașului, avocatul Gh. Ardelean, Kuhn Lajos, Nicolici Alexandru, dr. Breuer Armin etc.

Conform prevederilor statutare, „*scopul societății este practicarea tuturor științelor naturii, răspândirea lor, în general, și cercetarea condițiilor naturale din Ungaria de Sud, Banat — în special.*” (art.2)²³

Ca modalități de realizare sunt prevăzute: organizarea de ședințe, prelegeri pe teme științifice cu comunicarea rezultatelor cercetărilor proprii; prelegeri populare în domeniul științelor naturii; organizarea de excursii colective în diferite zone ale Banatului. În cadrul preocupărilor societății intra și înființarea unei biblioteci de specialitate și a unui muzeu de științe naturale, inițiative condiționate de posibilitățile materiale.

Întrucât științele naturii cuprind o gamă largă de subramuri, societatea și-a desfășurat activitatea pe baza unor secții de specialitate, după statut, patru la număr:

1. secția de științele naturii și economică
2. secția de matematică—fizică
3. secția de științe medicale
4. secția de inginerie și minerit, geologie.

Prima întemeiată și cu activitatea cea mai bogată a fost cea de medicină, la puțin timp înființându-se și secția de matematică—fizică²⁴. Celelalte secții prevăzute în statut nu au funcționat în primii ani.

Conform statutelor, limba oficială în care s-au desfășurat prelegerile și dezbaterile era maghiara, dar la ședințele de specialitate și la cele de popularizare se putea folosi orice limbă vorbită în Banat. (art. 4).

Membrii erau împărțiți în fondatori și activi. După modificările statutare din 1878, este inclusă și categoria membrilor de onoare, care pot fi din țară sau străinătate și se recrutează dintre personalitățile care s-au remarcat pe tărâmul respectivelor științe.

Asociația este condusă de un președinte, ajutat de doi vicepreședinți și un consiliu ales anual.

Activitatea societății se desfășoară în cadrul adunărilor:

1. generale
2. ale consiliului
3. de specialitate

Adunarea generală se ține o dată pe an, cele ordinare — lunar. Conducerea (președintele și consiliul) aprobă plățile, dispune verificarea bibliotecii și a situației financiare, a inventarului. Avera societății era alcătuită din cotizațiile anuale, plătite de membrii, din donațiile membrilor fondatori, din sumele rezultate din lucrările editare, din diferite donații etc.

Se constată o izbitoare asemănare cu statutele Societății de Istorie și Arheologie, care a apărut cu un an mai devreme. Asemănările se datorează și faptului că un număr considerabil de membri activează ambele societăți. Însuși președintele, ales la prima adunare generală va fi Ormos Zsigmond (care în același timp era și mentorul și întemeietorul Societății de Istorie și Arheologie) dar, datorită multiplelor obligații, va demisiona și o adunare extraordinară îl va alege ca președinte pe dr. Szmolay Vilmos.

Societatea și-a propus, de la începuturile existenței sale, editarea unei publicații de specialitate pentru a face cunoscute rezultatele cercetărilor proprii și prezentarea unor lucrări de popularizare.

În primii doi ani de existență au editat, în loc de buletin periodic câte un „*Természettudományi Évkönyv*“ (Anuar de științe naturale). Primul a apărut în 1875, iar al doilea, reflectând activitatea din anii 1875—1876, la începutul anului următor. Aceste anuare cuprindeau articole de specialitate: „*Prelucrarea statistică a epidemiei de holeră*“ de dr. Breuer Armin; „*Prezentarea coleopterelor observate în împrejurimile Timișorii*“ de dr. Szmolay Vilmos; articole de popularizare a științei (despre sistemul metric, sistemul solar, fonetica, teoria Kant-Laplace, etc.), precum și problemele asociației.

Anul 1877 a însemnat o substanțială schimbare în ceea ce privește publicațiile, întrucât în cadrul adunării generale din acel an, s-a hotărât ca societatea să editeze în locul anuarului o revistă tip buletin științific „pentru a anima contactul dintre societate și membrii ei“²⁵. Buletinul societății a apărut încă din anul 1877 sub titlul „*Természettudományi Füzetek*“ (Caiete de științe ale naturii), având ca principale rubrici:

1. Conferințe de specialitate și de popularizare a științei
2. Cercetări proprii, prelegeri originale

3. Prezentarea literaturii de specialitate
4. Probleme de asociație
5. Diverse

În primii ani sunt editate câte șase caiete, apoi, datorită problemelor financiare ale societății, numărul lor se reduce la patru. Caietele au constituit, datorită conținutului lor bogat și variat, o modalitate de contact științific cu diferite alte asociații instituții științifice, reviste de specialitate cu care societatea a avut schimb de publicații.

Din analiza activității se desprind trei mari direcții:

1. Cercetarea științifică, realizată de membrii societății pentru cunoașterea condițiilor naturale ale Banatului
2. Organizarea de expoziții permanente
3. Răspândirea cunoștințelor științifice.

1. Cercetarea științifică

În decursul unei activități științifice de aproape o jumătate de veac, în paginile buletinului societății au fost popularizate cercetări și descoperiri din diferite domenii: fizică, chimie, medicină, biologie, geologie, minerit, ornitologie, entomologie, botanică etc. În cadrul cercetărilor științifice realizate de membrii asociației se remarcă cele privind activitatea ornitologică, grupate în jurul a două personalități marcante dr. Kuhn Lajos și Dionisie Lințea.²⁶

Dr. Kuhn L. fiind secretarul societății între 1876—1879 a fost animatorul²⁷ activităților de teren în ce privește cunoașterea păsărilor, punând un mare accent și pe înființarea unui muzeu de științele naturii. A publicat în paginile buletinului mai multe articole prin care se adresează colecționarilor, cu observații privind păsările, fenomenului de migrare etc. Fiind detașat la Sănnicolaul Mare din 1880, efectuează numeroase observații, colectări, piesele împăiate servind la formarea unui muzeu local de ornitologie. Are inițiativa înființării unei rețele de observații ornitologice în Banat, în care să antreneze paznici de vânătoare, paznici de păduri, administratori de gospodării, învățători, preoți, etc. dar datorită lipsei de implicare a participanților proiectul nu se realizează.

Activitatea ornitologică este continuată, după o întrerupere de câțiva ani de tânărul ornitolog Dionisie Lințea, care devine membru al societății în anul 1903. Pasionat de tânăr de științele naturii și ornitologie, devine repede cunoscut în cercurile de specialitate, astfel că în 1904 este invitat să lucreze la Muzeul Național din Budapesta, unde a avut prilejul să-și însușească o seamă de cunoștințe practice privind prepararea materialului ornitologic și metodele de colectare. Numit în 1909 custode al muzeului timișorean de către conducerea societății de științe naturale, întreprinde mai multe expediții de studii și colectări de-a lungul Dunării de Jos: Moldova Nouă, Orșova, Grădinari²⁸. De pe urma activității sale a rezultat o bogată colecție de ouă și câteva sute de cuibare. Din 1919 devine director al muzeului, funcție pe care a deținut-o până în anul 1922.²⁹

Un alt domeniu în care membrii societății sunt deschizători de drumuri este cel al entomologiei³⁰.

Dintre lucrări se remarcă cea a dr. Szmolay Vilmos: „*Catalogus coleopterum circa Temesvarium inventarium*” (Prezentarea coleopternelor observate în împrejurimile Timișoarei), în care sunt enumerate circa 1 000 de specii³¹. Notabile sunt și descrierea invaziei de lăcuste din anii 1880 și 1882 în zona Lugojului, despre gândacul de Colorado, pătrunderea filoxerei în gospodăriile europene etc. În 1875 pe baza unor preparate primite din Voivodina, Gerger Ede, membru al societății semnaleză apariția filoxerei în Banat și Ungaria,³² cu câțiva ani înaintea epidemiei de filoxeră ce va distruge majoritatea plantațiilor de viță de vie. Cercetările lui Gerger sunt confirmate și printr-o adresă datată în 25 octombrie 1875 de către cercetătorii Societății de Științe Naturale din Budapesta; „*fragmentul de rădăcină de viță de vie de la Pančevo... prezintă caracteristici ale filoxerei*” așa cum rezultă dintr-o scrisoare adresată comitelui suprem, Ormos Zsigmond de către amintita societate. Ulterior, primordialitatea descoperirii a fost contestată, abia peste ani cercetătorului fiindu-i recunoscute meritele.³³

În domeniul botanicii, pe lângă preocupările de a înjgheba un ierbar, de remarcat observațiile fitofenologice referitoare la evoluția plantelor din Banat, pe care societatea le efectuează în peste 20 de locuri în zona Mureș — Tisa. Observațiile fitofenologice prelucrate au fost publicate în buletinul asociației, începând din anul 1883³⁴ până în 1918 inclusiv, ultimul an de apariție al buletinului societății.

De ecou favorabil s-au bucurat și cercetările speologice efectuate în câteva peșteri necunoscute din Banat (Domogled, Sodol, Soroniștea) cercetări la care au participat și membrii Societății de Istorie și Arheologie.³⁵

Demnă de semnalat este și activitatea Stației microscopice și de analiză chimică înființată în 1885, ale cărei analize de produse alimentare (apa, lapte, condimente, untură, produse lactate, carne, vin) erau importante mai ales pentru marele public și poliție. Abia în 1903, în urma unor cereri repetate, stația obține drept de publicitate.³⁶

În legătură cu analizele chimice se remarcă activitatea dr.-ului Gáspár János cu numeroase studii științifice referitoare la Timișoara și Banat. Acestea sunt legate de analiza apelor din Timișoara, a celor arteziene din Piața Unirii, a solurilor și soiurilor de grâu din comitatul Timiș. De activitatea societății se leagă și primele observații meteorologice din Banat, începând din 1873, cuprinzând o gamă largă de elemente meteorologice: temperatură, presiune atmosferică, umiditate etc., împreună cu reprezentarea lor grafică. Observațiile vor fi extinse și în domeniul hidro-metriei, efectuându-se însă cu intermitențe.

În 1897 se va înființa în casa profesorului Berecz Ede o stație meteorologică și de observare a furtunilor, care din 1899 se va lărgi și va fi dotată cu o aparatură complexă pentru măsurători. De atunci s-au emis și prognoze pentru 24 de ore în presa locală, prin prelucrarea observațiilor de la Arad, Lugoj, Virșeț, Jimbolia³⁷. Cu toate că activitatea observatorului era independentă de cea a societății, la cererea municipalității s-a verificat periodic starea de funcționare a instrumentelor, acordându-se un sprijin material minim stației meteorologice³⁸. Observațiile au fost continuate după moartea lui Berecz (1910) de fiica acestuia, Berecz Otilia, și au apărut în spațiul pus la dispoziție, în cadrul buletinului asociației, până în 1918.

Dintre cercetările științifice efectuate și publicate în buletin se remarcă cele etnografice ale căror începuturi se leagă de numele lui Czirbusz Géza. Primul articol cu conținut etnografic apare în T F, IV, 3, 1880 și se intitulează „*Românii din jurul Băilor Herculane*“. Cercetările vor fi continuate și în anii următori, Czirbusz cutreierând satele bănățene locuite de șvabi și bulgari și elaborând alte două studii; *Tipul de bulgari din Ungaria de Sud*“ (T F, V, 4, 1881 p. 105—115), și „*Numele de familie la germanii bănățeni*“ (T F, V, 4, 1881, p. 140—146). În anul următor a scris o prelegere despre crașoveni, apărută în T F, 1882, VI, în limbile maghiară și germană. Cea mai importantă lucrare — rezultatul unor cercetări ce au durat ani de zile, este „*Monografia etnologică a bulgarilor din Ungaria de Sud*“, un studiu vast, editat pe cheltuială proprie, lucrarea fiind o realizare remarcabilă în literatura etnografică a perioadei. Cercetările au continuat, rezultând alte studii etnografice publicate: Rosenfeld Moritz „*Ceva despre numele de familie la germani*“ (T F, VI, 3, 1882, p. 133—139), „*Despre cântecele populare ale Țiganilor bănățeni*“ (în T F, anul VI, 11, 1882, p. 37—41).

În primăvara anului 1875, prin părțile Banatului a căzut o importantă cantitate de meteoriți, mai multe fragmente au fost recuperate de membrii societății sosiți la fața locului (16 bucăți în total) și, din cercetarea lor a rezultat un studiu, primul de acest gen despre meteoriții din Banat, (Themák E. „*Piatra meteoritică din Jadani*“ (T E, II, 1875—1876, p. 103—118) meteoriții fiind solicitați de către Societatea de Științe Naturale din Budapesta.³⁹

În cadrul secției medicale, s-au prezentat noi instrumente medicale și medicamente, cazuri deosebite din practica medicală a membrilor societății, problemele recente ale medicinei, referate abordând probleme teoretice sau practice din diferite ramuri ale medicinei. Nu a fost neglijat nici domeniul sănătății publice, publicându-se periodic starea sănătății populației timișorene, făcându-se chiar propuneri privind reorganizarea sistemului medical, măsuri privind prevenirea unor epidemii, rolul învățătorului în domeniul sănătății publice, înființarea unui nou spital etc. Epidemiile ce au bântuit în Timișoara (holeră, difterie), au constituit subiectul unor documentate studii — primul de acest gen este „*Prezentarea statistică a epidemiei de holeră din 1873*“, elaborat de dr. Breuer Armin, pe baza datelor strânse de dr. Bécsi Gedeon. Lucrarea a scos în evidență cauzele epidemiei (situația sanitară precară, alimentația deficitară, modul de viață, apa de băut, condițiile de locuit), propunând și măsuri concrete de profilaxie.

2. Organizarea de expoziții permanente

Încă de la înființarea asociației, conducerea urmărea și amenajarea unui muzeu de specialitate. Înființarea muzeului se leagă de numele dr.-lui Kuhn Lajos.

De-a lungul anilor, din donații, achiziții, colecționări, beneficiind și de subvenții (din 1901) din partea statului, după repetate solicitări, societatea dispunea de o colecție considerabilă, care cuprindea un număr important de insecte, păsări, minerale, roci, colecție de ouă, plante, preparate în spirit, colecție de paleontologie etc.

Lipsa spațiului adecvat de depozitare, prelucrare, conservare și de expunere, la care se adaugă și greutatea materiale, au făcut ca, în urma unor mutări repetate, a depozitării în locuri improprie (holuri, pivnițe) să se distrugă colecții însemnate, roade ale unei activități de ani de zile (colecții de ouă, de coleoptere, animale împăiate, de insecte, ierbare).

3. Răspândirea cunoștințelor științifice

Pe lângă lucrările științifice, membrii societății au fost preocupați și de răspândirea cunoștințelor științifice în rândul populației prin organizarea de conferințe și publicarea de articole de popularizare în *buletinul asociației*.

Prelegerile s-au desfășurat cu intrare liberă, în zilele de duminică și de sărbătoare. S-au remarcat prin actualitate și utilitate (ex. — conferința din 1874 despre sistemul metric, care urma să intre în vigoare la începutul anului 1876.⁴⁰)

Interesul marelui public a fost sensibilizat la descoperirile în domeniul electrotehnicii (spre sfârșitul deceniului VII al secolului); sunt prezentate fonograful, telefonul, microfonul etc., de-a lungul anilor abordându-se și alte domenii de actualitate științifică: teoriile cosmogonice (Kant—Laplace), radiațiile, razele Roentgen, energia electrică, telegraful fără fir, motoarele cu ardere internă, cele Diesel și electrice, descoperirea noilor metale, malaria, gândacul de Colorado, activitatea soarelui, microscopul, meteoriții, avioanele, argintarea sticlei, cutremurele de pământ, fabricarea hârtiei, paraziții corpului uman, apicultura, cometa Halley, cercetările oceanografice, piscicultura, sfecla de zahăr, desecările de mlaștini, pietrele prețioase, continentele și oceanele, cultura viței de vie, acumulatorul, lămpile incandescente, aparatele de măsurare a electricității, locomotivele, siderurgie, bacteriile, turbarea, acustica, solurile, precipitațiile atmosferice, mătasea artificială, margarina, originea vieții, darwinismul, erupțiile vulcanice, fotografia etc., toate acestea apărând și în *buletinul asociației*, care se adresa astfel unui public mult mai larg.

Este de necontestat faptul că Timișoara a întrecut în privința iluminatului stradal electric toate orașele continentului. La acest primat a contribuit și activitatea asociației prin prezentarea expozițiilor internaționale electrotehnice de la începutul anilor 1880; vara 1881 — Paris, în același an Londra, în 1882 — München, în 1883 — Viena.⁴¹

Este demnă de amintit și tendința de a invita creșetători sau călători renumiți, în vederea susținerii unor conferințe; dr. Kepes Gyula, medicul expediției polare austro-ungare (26 noiembrie 1874), Payer Gyula explorator polar (1885); Faragó Ödön — director vama în China — conferențiind despre China și poporul ei, în 30 ianuarie 1884, dr. Augustin Forest — prof. univ. în Zürich — conferințe despre igiena creierului (1911), Schaffler Herman — Observatorul astronomic Urania din Dresda — despre raiu și radioactivitate; prof. Marmorek Alexandre — directorul Institutului Pasteur din Paris, 4 mai 1918 — conferință despre biologia bacteriilor și 30 ianuarie 1919 „*Câte ceva despre apărarea corpului omenesc*“.⁴² exploratorul ceh Emil Holub. E. Holub a fost oaspetele Timișorii de două ori; aprilie 1882 și decembrie 1887. La invitația societății de științe naturale a ținut câte o conferință despre tribul

beciuanelor (T F, VI, 1882, II, p. 63) și despre triburile de pe Zambezi. Legăturile dintre Holub și societate devin mai strânse și se vor materializa prin publicarea de către Holub a câtorva articole, prin donații de cărți și material etnografic, zoologic, botanic, mineralogic, în total, circa 140 de exemplare.⁴³

În intenția popularizării în afara asociației a activității membrilor săi, s-a inițiat publicarea unor prelegeri sub formă de cărți, editându-se 26 de asemenea broșuri. Dar cea mai importantă și mai eficientă modalitate de răspândire a cunoștințelor științifice a fost buletinul asociației (1877—1918), prin el societatea stabilind relații de schimb de publicații.

Semnificativ pentru conținutul bogat și variat al buletinului societății este și faptul că, prin el, societatea se afla în relații de schimb de publicații cu societăți științifice, universități, reviste interne și externe, institute de cercetări. De cele mai multe ori, ofertele privind relațiile de schimb de publicații vin din partea altor societăți; Academia Maghiară de Științe, Institutul Geologic, Societatea de Geografie — toate din Budapesta, asociații similare din Cluj, Deva, Oradea, Alba Iulia, Kecskemét, Bratislava, Nitra și „Naturwissenschaftlicher Verein — Isis“ din Bautzen, „Naturförscher Verein“ din Brno, și alte asociații din Halle, Kiel, Odessa, Viena, Leibach etc., numărul acestora ajungând în 1904 la 61.⁴⁴

III. Concluzii

Viața cultural științifică timișoreană din perioada anilor 1867—1920 se prezintă ca un fenomen complex, atingând cote valorice superlative. De-a lungul întregii perioade, cultura timișoreană, creație a tuturor locuitorilor urbei, a urmat o traiectorie ascendentă (desigur nu scutită de acumulări, stagnări, salturi), prin care s-a integrat în cultura europeană modernă.

Societățile cultural-științifice apărute (fenomen caracteristic acestei perioade de salt calitativ în întreaga spiritualitate europeană) aproape concomitent cu cele din România, având un profil istoric, literar artistic sau din domeniul științelor exacte, au desfășurat o activitate remarcabilă, în ciuda unor greșeli inerente oricărui început. Erorile, supraevaluările unor aspecte istorice, neglijarea rolului altor populații (români, germani, sârbi, bulgari) prin omisiunea aportului lor la făurirea istoriei Banatului, accentele naționaliste ale unor istorici, sunt deficiențe ce nu pot fi trecute cu vederea. Dar preocupările pentru cercetarea sistematică a trecutului, ținând cont de toate laturile activității omenești (economic, social, politic, cultural) au constituit o muncă de pionierat și acest aspect științific nu poate fi negat, nici minimalizat. De asemenea răspândirea unor cunoștințe prin prelegeri, expoziții, crearea de colecții muzeistice, conferințe, arată că preocupările lor în domeniul răspândirii cunoștințelor științifice și al culturii încetează să fie privilegiul unor clase anume și devine un adevărat fenomen de masă.

Prin legăturile lor pe plan științific sau al schimburilor de publicații cu zeci de societăți, asociații, instituții de învățământ superior, instituții de cultură, publicații de specialitate, aproape din întreaga Europă (la un

moment dat, naturaliștii au astfel de legături cu peste 60 de instituții și depășind chiar limitele continentului european: Academia din Wisconsin — USA), Timișoara s-a integrat efervescenței spirituale universale. Prin întreaga lor activitate, societățile cultural științifice menționate își păstrează valoarea ca expresii ale cercetării și valorificării în a doua jumătate a sec. XIX — primele decenii ale sec. XX resurselor locale și de popularizare a informației științifice, de cultivare a maselor populare.⁴⁵

NOTE

- 1 Statutele Societății în *TRE*, s.v. II, 2, 1867, p. 47—52.
- 2 *Ibidem*, p. 47.
- 3 *TRE*, s.v., V, 4, 1879, p. 193.
- 4 *TRE*, s.v., III, 1, 1877, p. 29—33; III, 2, 11 p. 88—89, III, p. 146, IV, 1, 1878, p. 35; IV, 2, p. 3—95.
- 5 *TRE*, IV, 4, 1878, p. 159.
- 6 Asociația își continuă activitatea până în 1922, vezi în acest sens *Temesvári Hírlap*, 16 ianuarie, 1922, p. 2.
- 7 Statutele Asociației Muzeale la DGAS, Filiala Timiș, Fond Primărie, dosar III, 1882.
8. *Ibidem*, fond Ormos S., dosar 76, fila 10.
- 9 *TRE*, III, 2, 1877, p. 50—59; V, 2, 1879, p. 65—71; II, 4, 1886, p. 181—209.
- 10 *TRE*, II, 4, 1876, p. 195—198; VI, 4, 1880, p. 162—168; VII, 4, 1880, p. 162—168; VII, 4, 1881, p. 169—171 etc.
- 11 *TRE*, VI, 4, 1880, p. 168—175; XIV, 1—2, 1892, p. 31—37.
- 12 *TRE*, III, 4, 1877, p. 162—177; VI, 3, 1880, p. 97—120; XXXIII, 1 1917, p. 19—21.
- 13 *TRE*, IX, 1, 1883, p. 3—14.
- 14 *TRE*, VII, 4, 1882, p. 149—171; IX, 3, 1883, p. 97—111, XXXII, 3—4, 1916, etc.
- 15 *TRE* s.n., X, 1894, 1, p. 54; XI, 1895, 1, p. 68.
- 16 *Idem*, X, 1894, 1, p. 58.
- 17 *Idem*, XXVII, 1911, 1—2, p. 155—156, XXXI, 1915, 1—4, p. 111.
- 18 Colaborările în domeniul numismaticii, dintre Asociație și Academia Română sunt fructuoase; din însărcinarea Prezidiului Academiei, Dimitrie Sturdza achiziționează mai multe monede românești din timpul lui Mircea. Tranzacțiile reies din cele două scrisori aflate la DGAS Filiala Timiș, Fond Ormos S., dosar 619, fila 1—2, în care Sturdza îl numește pe Ormos „Grosser Freund der Archeologie und Spezialist der Numismatik” și își exprima dorința de a-l cunoaște personal.
- 19 Enumerarea exactă a pieselor și descrierea lor sumară în *TRE*, s.n. XII, 1896, 1, p. 47—56; 4, p. 104—117; vezi în acest sens și Berkeszi Istvan, „*Délmagyarország éremleletei*” (Descoperirile monetare din Ungaria de Sus), Timișoara, 1907.
- 20 A se vedea pe larg A. Bejan, M. Drăgoescu, „*Activitatea istorico-arheologică a Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara*, (sub tipar) în *Buletinul Asociației Istoricilor bănățeni*, Timișoara, 1994.
- 21 *TRE*, s.n., IX, 1993, 2, p. 118.
- 22 Kiss Andrei, „*Despre legăturile dintre dr. Kuhn Lajos și Societatea de științe ale naturii din Timișoara, cu privire specială la înființarea și îmbogățirea muzeului în decursul timpului*” în *Tibiscus*, Științe naturale, Timișoara, 1979, p. 327.
- 23 Statutele societății la DGAS Filiala Timiș, fond Primărie, dosar, 1/1878, fila 1—7.
- 24 *Természettudományi Évkönyv*, I, 1875, p. 100.
- 25 Kiss A., op. cit., p. 330.
- 26 Despre activitatea ornitologică desfășurată în cadrul societății la Kiss A., *Activitatea ornitologică în cadrul Societății de științele naturii din Timișoara*, în „*Studii și comunicări*”, II, Societatea științelor biologice din România, Filiala Reghin, 1982, p. 473—486.

- 27 Kiss A., *op. cit.*, p. 475.
 28 *Ibidem*, p. 483.
 29 Iliesiu Nicolae, *Timișoara, Monografie istorică*, I, Timișoara, 1943, p. 231.
 30 Vezi în acest sens König Friedrich, Kiss Andreas, *Entomologische Tätigkeit im Rahmen des Natur wissenschaftlichen Vereins in Timișoara-Temeswar, Zwischen den Jahre 1873—1918*, în *Studii și comunicări*, II, Societatea Științelor biologice din România Filiala Reghin, 1982, p. 219—228.
 31 *TF*, I, 1875, p. 26—57.
 32 Ries Ferenc, *A délmagyarországi természettudományi társulat története* (Istoricul Societății de Științe naturale din Ungaria de Sud), Timișoara, 1899, p. 8.
 33 *FT*, II, 1875—1876, p. 18.
 34 *Természettudományi Füzetek* (TF), VII, 1883, 4, p. 154—163.
 35 *TRE*, VI, 1880, 3, p. 142, *TF*, IV, 1880, 2, p. 33—34; 3, p. 70—77 *TF*, V, 3, p. 73—78.
 36 Bellai József, *Temesvár szabad királyi város közművelődési intézményei, különös tekintettel a könyvtárakra és tudományos gyűjteményekre*, (Instituțiile de cultură ale orașului liber regesc Timișoara, cu privire specială asupra bibliotecilor și colecțiilor științifice), Timișoara, 1904.
 37 *Ibidem*, p. 60.
 38 *TF*, XXXV, 4, 1911, p. 5.
 39 DGAS, Filiala Timiș, fond Ormos S., dosar 655, fila 11.
 40 Ries F., *op. cit.*, p. 67.
 41 *Ibidem*, p. 68.
 42 *Temesvári Hirlap*, 1 mai, 1918 și 29 ian. 1919.
 43 vezi în acest sens, mai pe larg, Feneșan Costin, *Legăturile exploratorului african Emil Holub cu Muzeul Banatului, în Tibiscum, Istorie, Arheologie*, III, Muzeul Banatului, Timișoara, 1974, p. 267—271.
 44 *TF*, XXVII, 1, 1904, p. 36.
 45 DGAS, Filiala Timiș, Fond Prefectură, dosar 14, din 1913, fila 1.

ASPEKTE DES KULTURELL-WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS AUS TEMESWAR IN DER ZWEITEN HALFTE DES 19 UND BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS. DIE GESELLSCHAFT FÜR GESCHICHTE UND ARCHAEOLOGIE UND DIE GESELESCHAFT FÜR NATURWISSENSCHAFTEN

(Zusammenfassung)

Die auftretenden wissenschaftlichen Gesellschaften — Gesellschaft für Geschichte und Archäologie (1872—1922) und Gesellschaft für Naturwissenschaften (1873—1918), die die besten Intellektuellen aus Temeswar vereinigen, haben eine bedeutende Tätigkeit geleistet, durch Institutionen wissenschaftliche Forschung, durch die Bemühungen ein Museum zu gründen, durch die Verbreitung der Wissenschaft und durch das Erscheinen von Fachzeitschriften. Hervorzuheben sind auch ihre Verbindungen mit den verschiedensten wissenschaftlichen Institutionen der Zeit, im In — und Ausland.

CULTIVAREA INTERESULUI PENTRU MUZEU LA VÂRSTA ȘCOLARĂ MICĂ: EXPERIMENTUL ATELIER PEDAGOGIC MUZEAL LA ȘCOALA GENERALĂ NR. 7 DIN REȘIȚA (1993—1998)*

DANA BALANESCU, MARINICA POTOCEAN

Educația școlară, completată astăzi de întreaga diversitate de informații din mass-media, exercită o influență considerabilă asupra constituirii individului. Funcția educativă a muzeului constă în posibilitatea unică și incomparabilă de-a învăța prin impresia directă produsă de obiect. Civilizația secolului nostru — civilizația imaginii — conferă muzeului privilegiul de-a vorbi limbajul epocii, inteligibil pentru toți și același în toate țările. Publicului însă trebuie să i se creeze „*nevoia de muzeu*“, la fel cum i s-a dezvoltat nevoia de cultură, de comunicare, ceea ce presupune răbdare și perseverență, pricepere și metodă. Activitățile participative sunt legate fie de forme de organizare (cercuri de studii, de creații, tabere), fie inițiate direct de muzeu¹. În această ultimă categorie este inclusă activitatea denumită atelier pedagogic muzeal, care în perioada actuală devine tot mai des folosită în domeniul serviciilor culturale ale muzeului.

Aplicând strategia novatoare a colocviilor naționale de pedagogie muzeală,² Muzeul Județean de Istorie din Reșița a inițiat un atelier pedagogic muzeal (APM), în toamna anului 1993 la Școala Generală nr. 7 din Reșița. Bazată pe o metodologie modernă, APM se desfășoară în cadrul unor ședințe lunare, având ca subiecți cei 29 de elevi ai cl. I B. Scopul acestei activități complexe este acela de-a implica publicul școlar în acțiunile muzeale prin descoperirea muzeului „*total și viu*“ și prin dezvoltarea creativității și a deprinderii „de-a privi, înțelege și cunoaște“. Deși ne-am propus o activitate pe parcursul a patru ani (ciclul primar), în cele ce urmează vom prezenta acțiunile APM în anii școlari 1993/1994 și 1994/1995. Durata unei ședințe este de 40—50 de minute (anexa I), desfășurate, de obicei, la sediul școlii, în sala de clasă. Dar de multe ori, spațiul clasei este modificat, pentru a nu crea impresia unei ore obișnuite. Ședința cuprinde secvențe distincte: expuneri foarte scurte (sub formă de povestiri), jocuri, evaluarea cunoștințelor dobândite anterior prin intermediul ghicitorilor, poeziilor, concursurilor (anexa II). Toate aceste acțiuni au menirea să atragă și să menționăm curiozitatea micilor participanți și, în același timp, să transfere noțiunile abstracte la nivelul concretului³. Primul contact direct cu muzeul a avut loc cu prilejul celei de-a treia ședințe din anul I, când membrii APM au vizitat expoziția dedicată Marii Uniri și au vizitat pe-ndelete întreaga clădire a muzeului.

Pe de altă parte, intenționăm să diversificăm activitatea APM prin ateliere de creație pentru desen, sculptură, artă naivă, creație literară) și în același timp să selectăm din rândul micilor participanți de acum pe

viitorii membri ai clubului de prieteni ai muzeului⁴, a cărui activitate se va desfășura la sediul muzeului, în spațiul unui posibil cabinet educațional**. De altminteri, dezvoltarea creativității — o altă latură a APM — este susținută și de Biblioteca Județeană „Paul Iorgovici” din Reșița, care prin secțiile sale, organizează periodic expoziții de artă plastică, cenacluri de poezii cu lucrări ale elevilor din ciclul primar. Desigur că pentru a dezvolta și mai ales pentru a menține interesul pentru acest gen de activitate, această categorie de public trebuie să devină și protagonist, fiind tratată diferențiat și oferindu-i-se acțiuni speciale cu caracter de recompensă și competițional. Astfel, la unele din ședințele APM desfășurate la sediul muzeului, membrilor APM li se oferă bomboane și citronade în locul biletelor de intrare, precum și cataloage ori mini-albume. La ședințele desfășurate la clasă, coordonatorul atelierului înmânează ilustrate care prezintă valori păstrate în muzeul reșițean ori în județul Caraș-Severin, calendare istorice, obiecte-replici ale pieselor muzeale, care sunt depozitate în „mini-muzeul” APM, al cărui responsabil este ales trimestrial***. Reamintim, în acest sens, că acestui grup de elevi trebuie să i se ofere o anumită autonomie de conducere, să i se ceară inițiative, care să dea participanților sentimentul unui autodepășiri.

Noutatea acestui experiment ar consta în faptul că am îndrăznit să lucrăm cu elevi din clasa primară, în ciuda neîncrederii ori a scepticismului declarat de mulți colegi cu experiență în pedagogie muzeală. Din câte cunoaștem, o încercare asemănătoare a fost realizată de Liviu Ștefănescu (Muzeul Național de Istorie-București) care a susținut activități cu grupe de copii preșcolari⁵. Pe de altă parte, prin aceste ședințe de APM dorim să anticipăm materia de istorie (predată abia în clasa a IV)⁶. De obicei, o vizită la muzeu înseamnă doar completarea cunoștințelor dobândite prin manual și lecția la clasă. De aceea, socotim că evaluarea complexă a activității APM va fi reală doar după parcurgerea a celor trei ani (cl. I—III), când subiecții vor fi în pragul ultimei clase din ciclul primar. Atunci, spre deosebire de ceilalți colegi de generație, ei se vor apleca asupra manualului de istorie, după o perioadă de acumulare a unor cunoștințe receptate nu numai din textele de conținut istoric din cartea de citire, dar și din ședințele APM. Mai mult decât atât, multe informații primite la aceste ședințe (mai ales în cadrul acelorora cu invitați, ori excursii de documentare) se integrează istoriei locale, datorate unor fapte și acțiuni concrete, care le-a îngăduit să cunoască altfel istoria civilizației.

Astfel, în anul II de APM (1994/1995), activitatea atelierului a fost diversificată. În primul rând, numărul ședințelor s-a dublat, în cadrul fiecărei luni fiind prevăzută o ședință la clasă și respectiv încă o ședință la sediul muzeului sau al altor instituții culturale. De asemenea, fiecare activitate teoretică este urmată de o lecție aplicativă. În același timp, membrii APM sunt implicați mai mult în desfășurarea ședințelor, la sfârșitul cărora ei intervin cu compuneri, cântece, mici povestiri. În sfârșit, menționăm că în cursul anului II, ei au devenit pentru prima oară protagoniști în fața unui public numeros, fiind „personaje principale” cu ocazia vernisajului expoziției de vederi și monede „O călătorie în jurul lumii”, urmat de un spectacol literar-muzical.

Se cuvine să subliniem, în încheiere că, scopul activității acestui atelier pedagogic muzeal pe lângă asigurarea dezvoltării educației științifice, estetice și chiar patriotice, este acela de-a cultiva interesul pentru muzeu încă de la vârsta școlară mică. Precizăm că nu se pune problema formării viitorilor muzeologi/muzeografi, ci de formarea unor oameni care vor ști să aprecieze instituția muzeală.

NOTE

* Comunicare prezentată la Colocviul Național de Pedagogie Muzeală, ediția a IV-a, Baia Mare, 21—23 septembrie 1994; Rezultatele preliminare ale experimentului au fost prezentate, în variantă germană în cadrul seminarului internațional „DIDACTICA, 12—13 mai 1994, Caransebeș.

1 C. C. Stoicescu, *Sub semnul muzeului*, București, 1983, p. 188—189, 193—194; R. Florescu, *Bazele muzeologiei*, București, 1982, p. 138; *Museum*, 151, 1986, p. 172; 24, 1972, p. 41; *Unser Weg*, 1—2, 1977; *Landschaftsverband Rheinland, Rheinische Landmuseum*, 2, Bonn, 1991, p. 19—23. În ceea ce privește bibliografia psiho-pedagogică, menționăm câteva lucrări, care ne-au fost de un real folos: *Psihologie pedagogică* (sub red. A. Chircev, V. Pavelcu, Al. Roșca, B. Rörgö, cap. „Bazele psihologice ale formării conștiinței și conduitei morale a elevilor”), București, 1967; L. Topa, *Sociologie pedagogică*, București, 1971; J. Piaget, *Nașterea inteligenței la copil*, București, 1973, p. 431—365; Idem, *Construirea realului la copil*, București, 1976, p. 263—294; H. Aebli, *Didactica psihologică*, București, 1973, p. 111; I. Toma, G. Costache, *Probleme psihologice ale jocului*, București, 1975, p. 9—10, 21, 190; St. Mircea, *Pedagogia în fața grupului de copii*, București, 1978; E. L. Thorndike, *Învățarea umană*, București, 1984, p. 157, 161.

2 Despre tematica acestor colocvii vezi D. Bălănescu, *Pentru o nouă pedagogie muzeală*, în *Revista Noastră*, Reșița, august, 1993, p. 8; De asemenea, *Caietul Metodologic*, 1991—1993 (*Lucrările Colocviilor Naționale de Pedagogie Muzeală*), Baia Mare, 1994, p. 24.

3 Scenariile ședințelor și planurile de activitate sunt păstrate în arhiva muzeului județean. De asemenea, majoritatea ședințelor au fost înregistrate pe casetă audio, iar cele speciale pe casete video. Desfășurarea activității APM a beneficiat de colaborarea cu Casa Corpului Didactic (director prof. Gheorghe Magas, bibliotecar prof. C. Craiovan), Inspectoratul Școlar județean (inspector inv. S. Onețiu), Școala Gen. nr. 7 (director prof. R. Codilă, în prezent inspector general-adjunct), Liceul de Artă (prof. S. Rețeanu, N. Ungăr, P. Comisarschi), Inspectoratul Județean pentru Cultură (inspectori prof. Ada D. Cruceanu, Gh. Țuneu), care ne-au sprijinit moral și financiar în acest experiment. De asemenea, dorim să aducem cuvenitele mulțumiri și prof. Elena Vlad (psiholog) și prof. Gh. Cramanciuc (directorul Bibliotecii Județene din Reșița), pentru sugestiile și materialul documentar oferit. În sfârșit, activitatea APM a fost intens mediatizată în presa cotidiană, culturală și școlară și, mai recent, la postul de televiziune locală.

4 La prima vedere, noțiunea de „prieteni muzeului” pare demonetizată, dar acest gen de activitate este practicat încă, cu mult succes de muzeografia vest-europeană și nord-americană. Totodată, considerăm că această activitate reprezintă una din căile prin care se crează și se dezvoltă „nevoia de muzeu”, mai ales la publicul școlar, care a avut, din fericire, privilegiul de-a nu fi cunoscut muzeele propagandistice ale perioadei comuniste.

5 Până în prezent muzeul reșițean nu dispune de un spațiu adecvat pentru un asemenea cabinet educațional.

6 Mini-muzeul este denumit și „Cămara șoricelor”.

7 Informație primită de la dl. Gavrilă Sarafolean (redactor-șef la Revista Muzeelor) căruia îi mulțumim pe această cale.

8 Din discuțiile purtate cu reprezentanți ai Ministerului Învățământului și Științei cu ocazia seminarului Internațional DIDACTICA, am înțeles că această materie nu va mai figura în programul clasei a IV-a.

ANEXA I

Ședința din 22 octombrie 1992, orele 10—11,00 (sediul clasei):

Titlul: *MUZEUL — CASA ISTORIEI ȘI A ARTEI*

- Desfășurare: a. prezentarea coordonatorului de către învățătoare (muzeograf, autor de literatură pentru copii) — 5 min.
 b. prezentarea scenariului *CE ESTE MUZEUL* — 10 min
 c. prezentarea unor albume și ilustrate: *POVESTIM*, *RĂSFOIM*, *AFLAM* — 10 min.

Ședința din „6 noiembrie 1993, orele 10,00—11,00 (sediul clasei)

TITLUL: *CE ESTE TIMPUL?*

- Desfășurare: a. prezentarea scenariului „*DE-A LUNGUL TIMPULUI*” — 10 min.
 b. jocul „*MOSORUL TIMPULUI*” — 10 min,
 c. evaluare: *HAI SA NE AMNITM* (ghicitori-teste pentru cunoștințele dobândite în ședința anterioară.

ANEXA II

LECȚII TEORETICE

AN I (1993/1994)

AN II (1994/1995)

— „Muzeul — Casa istoriei și a artei”	— „Din tainele olarului (A)”
— „Ce este timpul?”	— „Drumul metalelor” (A)
— „Arta de-a privi”	
— „În căutarea comorii pierdute”	

LECȚII PRACTICE

- „Tot olarul laudă oala sa” (modelaj)
 — îndrumare expoziție și spectacol „O călătorie în jurul lumii”

JOCURI DIDACTICE

- „Mosorul timpului”
 — „De-a strămoșii noștri” (teatru pe degete)

AN I

AN II

LECȚII SPECIALE
(cu invitați)

— „Legende de Reșița” (scriitoarea Stela Brie)	— „Cum se naște opera de artă” (artistul Petru Comisarschi)

LECȚII DE DOCUMENTARE
(vizite, excursii)

— „Cum este muzeul din orașul nostru” (vizită la muzeu)	— „Din tainele olarului” (vizită la olarul Ionică Stepan din Biniș)
— „De-a castelul” (vizită și joc didactic la rezervația arheologică medievală din punctul „Ogășele” — Reșița)	— „Drumul metalelor” (B), (vizită la muzeul tehnic al uzinelor reșitene)
— „Locomotiva Timpului” (vizită și joc didactic la Muzeul Locomotivelor Reșița-Triaj)	

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- MUSEUM — Revue trimestrielle publiée par l'UNESCO, Paris
 UNSER WEG — Pädagogische Zeitschrift, Leykam, Pädagogischer Erlag, Graz, Wien.

DIE FÖRDERUNG UND PFLEGE DES INTERESSES FÜR DAS MUSEUM BEI DEN KLEINEN SCHÜLERN. ÜBER EIN EXPERIMENT: PÄDAGOGISCHE WERKSTATT (SCHULE NR. 7)

(Zusammenfassung)

Die Schulbildung, die heutzutage von einer ganzen Reihe von Informationsmöglichkeiten durch die Vermittlung der Massenmedien ergänzt wird, übt einen beträchtlichen Einfluß auf die Menschwerdung des Individuums. Die bildende Wirkung des Museums besteht darin, daß es die einzige und unvergleichliche Möglichkeit bietet, den kleinen Besucher im Schulalter beim Betrachten der Exponate direkt zu beeindrucken. Die Zivilisation unseres Zeitalters, eine Zivilisation der Veranschaulichung durch die Kraft der Bilder, bietet dem Museum den Vorteil den Besucher durch die Sprache seines Zeitalters anzusprechen — die Sprache des Bildes — eine Sprache, die in der ganzen Welt und von allen Menschen verstanden wird. Aber dem Publikum muß der Bedarf Museen zu besuchen bewußt gemacht werden, genau so wie ihm der Kultur- oder Kommunikationsbedarf beigebracht und entwickelt wurde. Das setzt selbstverständlich Geduld und Ausdauer, Können, Verfahrenswissen und Methode vor.¹

Die Beteiligungsaktivitäten sind entweder mit Bildungsmöglichkeiten wie Studien und kreative Kreise, Bildungsstätte in Ferienschlagern oder mit unmittelbar vom Museum veranstalteten Tätigkeiten verbunden. Zu den letzteren gehört auch die sogenannte Werkstattstätigkeit die in letzter Zeit immer häufiger im Bereich der pädagogischen Museums- und Kulturtätigkeiten gebraucht wird.

Indem es die neue Methode der nationalen Museums-Kolloquien² anwendete hat das historische Museum in Reschitza bereits im Herbst, zu Beginn dieses Schuljahres, in der Schule für Allgemeinbildung Nr. 7 solch eine pädagogische Museumswerkstatt (APM — die Abkürzung der rumänischen Benennung) gegründet. Aufgrund einer modernen Methodologie werden in dieser APM-Werkstatt Aktionen mit 29 Schülern der 1.B Klasse monatlich veranstaltet. Der Zweck dieser vielseitigen Tätigkeiten ist, den kleinen Besucher im Schulalter in die Aktionen des Museums einzuschalten, so daß die Schüler das Museum als „Ganzes und Lebendiges“ entdecken, damit sich die Kreativität der Schüler entwickelt und damit sie das genaue betrachten, ansehen, erkennen und verstehen erlernen.

Wir haben uns vorgenommen diese Tätigkeit auf vier ganze Jahre (die Jahre der Grundschule) auszudehnen. Hier aber berichten wir nur über die ersten Veranstaltungen unserer APM-Werkstatt.

Eine „Sitzung“ dauert ungefähr 40—50 Minuten und umfaßt durch ihren Inhalt sehr verschiedene Einzelmomente wie: sehr kurze Vorträge, Spiele (das Museum-Spiel „Laßt uns mal Museum spielen“, „das Knäuel der Zeit“), Rätsel, Erzählungen, die Bewertung angeeignete Kenntnisse durch Rätsel usw. Alle Momente haben ein einziges Ziel: die Aufmerksamkeit der kleinen Teilnehmer zu fesseln, ihre Neugier zu erwecken und die abstrakten Begriffe in Konkretes umzuwandeln.³ (Bgl I, II).

Der erste direkte Kontakt mit dem Museum erfolgte anlässlich der dritten Sitzung, als die Mitglieder der APM-Werkstatt zuerst eine Ausstellung, die der Großen Vereinigung gewidmet war, und nachträglich auch das ganze Gebäude des Museums besichtigt haben. Für die folgenden Quartale (Trimester) dieses Schuljahres sowie für unsere zukünftigen Aktionen, haben wir vor, detaillierte Pläne zu erstellen. Deshalb wandten wir uns an einen Psychologen, der im Bereich Schulwesen zuständig ist. Wir geben uns nämlich Rechenschaft, daß wir vor einem sehr interessanten Experiment stehen, wobei uns die Schwierigkeiten jedoch nicht erspart bleiben.

Andererseits haben wir vor, die Tätigkeit dieser APM-Werkstatt vielseitiger zu gestalten, das heißt wir möchten auch andere schöpferische Kreise oder „Werkstätte“ für Kunst (Zeichnen, Bildhauerei, naive Malerei) und Literatur ins Leben rufen, und gleichzeitig von den kleinen Teilnehmer dieser Kreise die zukünftigen Mitglieder des Klubs der Museumsfreunde auswählen, dessen Tätigkeit in einem eingerichteten Erziehungskabinett im Museum stattfinden wird⁴.

Das eigentliche Ziel unserer Tätigkeit ist, das Interesse für das Museum zu erwecken und zu kultivieren, und dies bereits im Schulalter. Wir präzisieren, daß wir nicht im Sinne haben zukünftige Sachkundige des Museums auszubilden, sondern bloß solche Leute, die den Wert eines Museums richtig einschätzen können, und die das Museum nicht meiden. (Diese Ideen sind auch im APM- Eid wiederzufinden).

Andererseits sichert der Museumsbesuch die Entwicklung der wissenschaftlichen, ästhetischen, ja sogar der patriotischen Erziehung, und ist dadurch ein bedeutendes Hilfsmittel im Dienste der didaktischen Erziehung. Übrigens wird die Kreativität der Schüler in diesem Alter auch von der Kreisbibliothek „Paul Iorgovici“ durch ihre Sektionen unterstützt. Da werden periodisch Kunstausstellungen veranstaltet.

Um das Interesse für diese Tätigkeit wach zu halten und die Tätigkeit entfalten zu können, muß diese Kategorie des Publikums auch zum Darsteller werden. Dies wird unterschiedlich behandelt, indem besondere Wettbewerbs- und Belohnungsaktionen veranstaltet werden. Dieser Gruppe sollte auch eine gewisse Leitungsautonomie eingeräumt, Initiativen gefördert werden, damit die Teilnehmer das Gefühl des Sich-Selbst-Übertreffens empfinden sollen.

(Übersetzung: GHEORGHE COLȚA)

DOINA BENEĂ, PETRU BONA, Tibiscum, Edit. Museion, București, 1994, 153 p., 53 fig., 48 foto.

Această carte se vrea o prezentare monografică a anticului Tibiscum, ea fiind structurată astfel: *Prefață* (p. 5—6); *Cap I Introducere* (p. 7—15), cu subcapitolele: 1. Izvoare antice și importanța așezării (p. 7—8); 2. Poziția geografică și căile de comunicații (p. 8—9); 3. Istoricul cercetărilor (p. 9—12); 4. Momente din preistoria zonei anticului Tibiscum (p. 12—15); *Cap. II Romanii la Tibiscum* (p. 15—26); *Cap. III Tibiscum important centru militar* (p. 27—60); cu subcapitolele: I. Castrul de pământ (p. 29—31); II. Castrul mic de pământ și piatră (p. 31—36); III. Castrul de pământ (p. 36—37); IV. Castrul mare (p. 38—60); *Cap. IV Vicus-ul militar* (p. 61—81), cu subcapitolele (care nu sunt menționate la cuprins) 1. Descrierea clădirilor (p. 65—72); 2. Sistemul defensiv al vicus-ului militar de la Tibiscum (p. 72—75); 3. Administrația vicus-ului militar (p. 76—78); 4. Sfârșitul vicus-ului militar de la Tibiscum (p. 78); 5. Câteva observații privind vici militari și procesul de urbanizare din Dacia (p. 78—81); *Cap. V Dezvoltarea urbană a anticului Tibiscum* (p. 82—87); *Cap. VI Aspecte ale vieții economice* (p. 88—104), cu subcapitolele 1. Agricultură (p. 88—90); 2. Creșterea animalelor (p. 91); 3. Producția ceramică (p. 91); 4. Oficine militare (p. 92); 5. Oficine particulare de cărămidărie (p. 92—93); 6. Oficine de ceramică (p. 93—96); 7. Ateliere de prelucrare a metalului (p. 96—100); 8. Ateliere de sticlărie (p. 101—102); 9. Prelucrarea pietrei (p. 102—103); 10. Comerțul (p. 103—104); *Cap. VII Aspecte ale vieții spirituale* (p. 105—118) cu subcapitolele: 1. Cultura (p. 105); 2. Arta (p. 106—107); 3. Credințe religioase (p. 107—116); 4. Grija pentru morți (p. 116—118); *Cap. VIII Daco-romanii după retragerea administrației romane din Dacia* (p. 119—123); *Cap. IX Muzeul rezervației arheologice* (p. 124—126); *Cap. X Descoperiri arheologice și epigrafice de la Tibiscum aflate în alte muzee și colecții* (p. 127—128); *Postfață* (p. 128—129); *Note* (p. 130—138); *Abrevieri* (p. 139—140) și rezumatul în lb. germană (p. 141—152).

Din păcate, în această lucrare monografică apar multe omisiuni voite și formulări greșite, referitoare atât la condițiile fizico-geografice cât și la cercetarea istorico-arheologică propriu-zisă.

Astfel, culoarul Timișului este delimitat la nord de câmpia înaltă a Lugojului și nu joasă (p. 8), la est se învecinează cu Munții Poiana Ruscăi și M. Mic — M. Tarcu, la vest cu dealurile Sacuș — Zăguzeni și nu cu dealurile Buziașului, la vest și sud-vest cu Munții Semeniciului și nu cu Munții Dognecei și Munții Banatului, acest ultim termen fiind o denumire generală a diviziunilor orogenetice din zona Banatului (cf. A. Roșu, *Geografia fizică a României*, București, 1980, p. 307, 310, 313, 321—322, 394—396, 401—403, fig. 83, 107; M. Grigore, *Munții Semenici*, București, 1981, p. 9 și urm., fig. 1).

În capitolul I, *Introducere*, subcapitolul 3 — Istoricul cercetărilor, autorii nu amintesc în totalitate pe cei care au făcut parte din colectivele

de cercetare a acestui obiectiv arheologic de-a lungul anilor; de aceea, le aducem noi aminte numele celor care s-au implicat în această cercetare arheologică, pe lângă cei citați de D.B și P.B. atât în text cât și în note. Astfel, au efectuat cercetări arheologice de-a lungul ultimelor trei decenii: O. Radu, F. Medelet, R. Petrovsky, M. Petrovsky, P. Rogoza, M. S. Petrescu, A. Ardeț.

Subcapitolul 4 — Momente din preistoria anticului Tibiscum, ridică și el destule probleme privind lacunele existente atât în textul propriu-zis cât și în note, unde apar unele formulări incomplete în repertorierea siturilor arheologice. Din acest motiv, ne permitem să enumerăm câteva semnalări făcute și de alți autori, dintre care unele au fost publicate în revista de specialitate a muzeului din Caransebeș: *StComC*, III, 1979, p. 431—436; *StComC*, IV, 1982, p. 323—329; *Tibiscum*, VI, 1986, p. 351—353; *Tibiscum*, VII, 1988, p. 269—276. De asemenea, au fost publicate studii ale unor cercetători referitoare la această zonă: Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1977, pct. 3; D. Bălănescu, în *StComC*, IV, 1982, p. 113—120; N. Gudea, I. Moțu, în *Banatica*, VI, 1983, p. 151—202; F. Medelet, I. Bugilan, în *Banatica*, IX, 1987, p. 87—198.

În ceea ce privește cronologia absolută a epocii bronzului, autorii încadrează această epocă între 2200—1200 î.e.n. (p. 14), dar datele unanim acceptate de specialiști, cel puțin pentru zona Banatului, sunt: 2000—1200 î.d.Chr. ... Regretabil este și faptul că nu se amintesc cercetările arheologice de la Balta Sărată, care au dus la definirea unui nou grup cultural aparținând epocii bronzului, încă acum mai bine de un deceniu și jumătate (R. Petrovsky, M. Gumă, în *StComC*, *InMemCD*, 1979, p. 53—110; P. Rogoza, în *SympThr*, 1992, p. 23—25; M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *BiblThr*, IV, 1993, p. 163—166). Limitarea menționărilor de descoperiri ale unor depozite de bronzuri la cel de la Caransebeș este supărătoare, omițându-se descoperirile de acest tip de la Cornuțel, Zăgujeni, Jupa, Buchin, Păltiniș și Petroșnița, amintite și de M. Petrescu Dâmbovița, *Depozite de bronzuri din România*, București, 1977, p. 154 (Buchin), 87, 223—233 (Caransebeș), p. 55, 187—188 (Cornuțel); M. Gumă, *op. cit.*, p. 251, nr. 9 (Buchin), p. 251—252, nr. 11 (Caransebeș), p. 252, nr. 15, pl. XIII (Cornuțel), p. 254, nr. 33 (Jupa), p. 255, nr. 45 (Păltiniș) p. 258, nr. 65, pl. XIV (Zăgujeni), p. 256, nr. 47, pl. XXVIII (Petroșnița). Totodată nu se fac referiri la descoperirile de obiecte din aur de la sfârșitul epocii bronzului și din perioada de tranziție la prima epocă a fierului de la Armeniș, Dalci, Slatina, Timiș, Balta Sărată (*Ibidem*, p. 244, 246—247, 283, nr. 2, fig. 11 — Armeniș; p. 244, 246, 288, nr. 8, fig. 11 — Dalci; p. 245—246, 295, nr. 139, fig. 11 — Slatina Timiș; R. Petrovsky, M. Gumă, *op. cit.*, p. 57, fig. 1 — Balta Sărată).

În continuare, apare din nou o eroare în cronologia absolută a primei epoci a fierului, pe care autorii o încadrează între anii 1200—600 î.e.n. (p. 14), când corect este 1200—450 î.d.Chr., cf. M. Gumă, *op. cit.*, p. 180 și urm., fig. 10, ca și tabelul cronologic. Pentru descoperirile aparținând culturii Basarabi sunt alocate în cuprinsul lucrării doar două fraze, când în realitate urmele de locuire aparținând culturii Basarabi sunt mai numeroase, cuprinzând așezări chiar și o necropolă (M. Gumă,

op. cit., cu bibl., p. 208 și urm., cu descoperiri la Buchim, u. 212, nr. 4, pl. LVIII/1—7; Caransebeș, p. 212, nr. 6, pl. LXVII; Iaz, p. 213, nr. 16, pl. LIX, LXI; Sacu, p. 215, nr. 34; Valea Timișului, p. 215, nr. 38/a—b, pl. LXXXVI—XCIII). De aceea, nu înțelegem de ce această superficialitate în tratarea acestor aspecte ale siturilor arheologice, care nu aparțin epocii romane. Credem că totuși, doar simpla enumerare a acestor situri arheologice nu ar fi afectat în mod sensibil dimensiunile lucrării.

Afirmațiile celor doi autori privitoare la descoperirea de „... arme de fier datând din veacurile III-II î.e.n.” (p. 15) în zona templului închinat lui Apollo este de fapt o eroare, asemenea „arme de fier” nefiind descoperite: în nici o lucrare amintită de cei doi autori la nota 33 nu se specifică acest lucru (cf. P. Rogoza, în *Banatica*, X, 1990, p. 137—146, nr. B/2—3, fig. III/2, IV, unde amintim de cele două tesle din fier/ascia/ date în sec. III). De fapt, în lucrările amintite în nota 33, sunt amintiți tumuli dacici, din care a fost cercetat unul singur, care a dat la iveală o groapă rituală, restul fiind distruși. Faptul că autorii nu ne-au consultat în privința acceptării publicării planului acestui templu /*fanum*/ închinat lui Apollo (fig. 53) este o încălcare a proprietății științifice. Cercetarea arheologică a acestui obiectiv a fost întreprinsă de către subsemnatul în anul 1983, din colectiv făcând parte, într-adevăr și Petru Bona. În fig. 53 nu este trasat zidul de est al acestui templu, zid lângă care au fost cercetate două cercuri din piatră de râu, cu diametrul aproximativ 6 m fiecare, care credem că ar reprezenta urmele unor tumuli distruși. Spre vest (la intrarea în acest templu) a fost descoperit tumulul, cu manta din piatră de râu, în care se afla groapa rituală, care conținea numai material ceramic dacic, datat în sec. III—II î.d.Chr., nici acest obiectiv nefiind reprezentat în XX fig. 53.

Problematica circulației monetare (p. 15) până la cucerirea romană a acestei zone este o simplă și prea succintă „trecere în revistă” a descoperirilor numismatice, cu două note (n. 34, 35), fiind citate doar două lucrări. Recunoaștem că nu suntem specialiști în numismatică, dar totuși ne permitem să amintim câteva din următoarele descoperiri monetare în această arie geografică: Tapia, Tincova, Caransebeș, Criciova, Rugi, Băuțari, Jdioara, Jupa, Zăguzeni; pentru acestea ne mărginim să amintim numai câteva din lucrările mai recente, bibliografia veche fiind amintită în aceste lucrări: D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, 1966; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, 1974; M. Moga, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 75—90; N. Gudea, I. Moțu, op. cit., p. 151—202; M. Petrovsky, R. Petrovsky, în *ActaMP*, V, 1981, p. 175—187; D. Bălănescu, P. Rogoza, *BSNR*, LXXVII—LXXIX (1983—1985), nr. 131—133, 1987, p. 109—116.

În capitolul II — *Romanii la Tibiscum* (p. 16) se amintește faptul că: „O atenție sporită a fost acordată zonei Porților de Fier, care, în accepțiune mai largă se întinde de-a lungul a peste 100 km în amonte de defileul”. În primul rând, defileul (Clisura) Dunării sau zona Porților de Fier se întinde pe o lungime de 134 km, de la Baziaș la Gura Văii (cf. A. Roșu, op. cit., p. 318—320).

O afirmație, profundă eronată, apare în capitolul III — *Tibiscum* — important centru militar (p. 44—46 și n. 50), unde D.B. și P.B. susțin: „În nici un caz nu poate fi vorba de adunare cuielei și piroanelor ce ar reprezenta o „comoară“ (cum presupun cei doi autori)“. Nimic mai fals! „Cei doi autori“, M. S. Petrescu, P. Rogozea, în *Banatica*, X, 1990, p. 107—136, nu amintesc despre nici o comoară: „... iar la baza canalului, în partea dinspre încăperea K a fost depusă la fundație (probabil, în mod ritual) un mortarium de marmură îngrijit lucrat și plin de cuie, piroane și cuțite din fier.“ (p. 110). Deci, firesc, ne întrebăm: unde este „comoara“ presupusă de cei doi autori — M. S. Petrescu și P. Rogozea? Ipotetic, ar fi vorba de o depunere rituală, fapt ce ni se pare mai plauzibil. De altfel, M. S. Petrescu și P. Rogozea, *op. cit.*, p. 10—136, nu amintesc deloc de vreo comoară, în tot articolul respectiv.

Afirmații de genul celei de la p. 59: „De fapt, în linie aeriană distanța dintre *Tibiscum* și râul *Tisa* era de 175 km“, nu pot provoca decât ilaritate, noi, în îndoiim că romanii ar fi folosit „linia aeriană“ în cazuri de forță majoră și nu numai, ei preferând totuși drumurile terestre și căile fluviale din această zonă.

În capitolul IV — *Vicus-ul militar* (p. 73—74), autorii tratează problema necropolei de la Iaz — „*Dâmb*“, unde sunt și morminte fără ciste de piatră, cărămidă sau țiglă (cf. P. Bona, P. Rogozea, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 155—156), dar și tumuli aparținând culturii Basarabi (M. Gună, în *Banatica*, VII, 1983, p. 65—138; *idem*, în *Banatica*, X, 1990, p. 95—106; *idem*, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr, IV, 1993, p. 213, 223 și urm., 290, nr. 74, pl. LXI).

În capitolul VI — *Aspecte ale vieții economice* (p. 89), se amintește de o inscripție stampilată într-un cartuş pe o toartă de amforă: MARC SYR, cu Y și R în ligatură S întors și nu M și A în ligatură, cum susțin D.B. și P.B., iar la n. 16 este trecută, eronat, o altă lucrare, corect fiind P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, P. Rogozea, în *StComC*, IV, 1982, p. 189, 201, pl. XIV/4 (prin această atenționare facem și cuvenita îndreptare a greșelii de tipar apărută în acest articol). La p. 96, unde se amintește despre ceramica locală, autohtonă, nu se face nici o trimitere bibliografică, subiectul fiind totuși tratat și de alți autori, în parte chiar de D. Benea și P. Bona; D. Benea, în *Potaissa*, III, 1982, p. 31, fig. 10. P. Bona, R. Petrovsky, M. Petrovsky, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 410, pl. II/2, 4—6; P. Rogozea, în *Tibiscum*, VII, 1988, p. 165—180, pl. I—XVII.

În capitolul VII — *Aspecte ale vieții spirituale* (p. 107, n. 9), pe lângă lucrările citate de D.B. și P.B., amintim și cele cu privire la medalioanele ceramice de la *Tibiscum*: S. Cociș, P. Rogozea, St. Chițu, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 247—250, pl. I/1—4; P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, P. Rogozea, în *StComC*, IV, 1982, p. 202, nr. 3, pl. IV/4, pl. XVI/7c.

În capitolul VIII — *Daco-romanii după retragerea administrației romane din Dacia*, la p. 122 se amintește despre unele obiecte cu însemne paleo-creștine și se citează câteva lucrări care tratează această problemă, omițându-se iarăși o lucrare de referință: N. Gudea, I. Giurco, *Din istoria creștinismului la români, Mărturii arheologice*, 1988, p. 45—46, 50—51, 55, 70, 73, 80, 86, 88, 116, 194—195, pl. XXIV—XXV, fig. 3, 6—7, unde

se fac referiri la acest tip de descoperiri din zona anticului Tibiscum.

În privința ilustrațiilor avem de adăugat că unele dintre ele sunt inedite (dar nu se specifică acest lucru!) iar altele au fost publicate deja (fără însă a se menționa autorii și anii în care ele au fost publicate, așa cum se uzitează în mod normal într-o lucrare cu pretenții științifice). De aceea, vom încerca să îndreptăm aceste „scăpări”: fig. 8 și 9 (după I. Piso, P. Rogoza, 1985); fig. 19—20, cu unele modificări, după M.S. Petrescu, P. Rogoza, 1990; fig. 21—22 (după P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, 1983); fig. 32 (după P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, P. Rogoza, 1982); fig. 38 (după P. Bona, P. Rogoza, 1985); fig. 43—48 (după D. Benea, R. Petrovsky, 1987); fig. 50—52 (după M. S. Petrescu, P. Rogoza, 1990). De asemenea, fig. 4, 17, 26, 28, 33 nu au explicația semnelor grafice folosite.

Nu putem încheia fără a remarca existența unor greșeli tipografice, trimiteri bibliografice eronate, deja menționate și ortografia veche folosită (sînt în loc de sunt, folosirea lui *i* din *i* și nu a lui *â* din *a* în cadrul cuvintelor), cu toate că această carte a apărut în 1994.

Credem că această carte va interesa și pe alți cercetători în domeniul istoriei vechi, care, la rîndul lor, își vor exprima opiniile în spiritul normelor deontologice ale cercetării științifice.

PETRU ROGOZEA

**SERBS IN EUROPEAN CIVILISATION (Special Edition N° 51
Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute
for Balkan Studies), Beograd, 1993, 204 p.**

Culegerea de studii (titlu tradus: *Sârbii în civilizația europeană*) editată de Institutul de Studii Balcanice (editori: Radovan Samardžić și Milan Duškov, directori: Roman Vehovec și Nikola Tasić) reprezintă o selecție a celor mai importante prelegeri susținute în perioada ianuarie—aprilie 1992 de către cercetătorii de la prestigiosul institut belgradean în colaborare cu Biblioteca Orășenească din capitala Serbiei. Inițiativa îi aparține lui R. Samardžić, iar ideea unei conferințe axată pe această temă s-a născut pe parcursul simpozionului de la Himmelsthür (în 1989, la sediul Eparhiei Ortodoxe Sârbe pentru vestul Europei). Dar fiindcă evenimentele politice din Serbia au împiedicat organizarea unei asemenea manifestări științifice, conținutul volumului de față s-a rezumat doar la ciclul de prelegeri menționat mai sus și care se adresează studenților și deopotrivă personalităților științifice.

Cel mai mare spațiu din volum, constituind o secțiune introductivă este rezervat istoriei Serbiei în contextul european: de la articolele lui R. Samardžić, care urmărește permanenta revoltă a aristocrației de-a lungul secolelor până la textele lui Miloš Blagojević, Dragoljub Dragojlović, Slavko Gravić și Veselin Djuretić, acesta din urmă tratând impactul ideologiei politice a secolului al XX-lea asupra condițiilor actuale a etniei sârbe. Se cuvine să remarcăm studiul lui S. Gavrilović despre participarea sârbilor din Ungaria, Slovacia și Croația la luptele antiotomane (sec. XV—XVIII), în acest studiu fiind menționată și populația din Transilvania și Banat, precum și campania împotriva turcilor condusă de Mihai Viteazu.

Cele două direcții de influență dinspre arta sârbească către cea europeană și invers sunt prezentate în cadrul a patru articole. Astfel, Vojislav D. Djurić și Vojislav Korać tratează arta medievală sârbă din Europa, relațiile dintre Bizanț și vestul european, iar Dinko Davidov descrie renașterea artei sârbești din veacul al XVIII-lea, în timp ce Miodrag B. Protić înscrie problemele artei contemporane sârbești în cadrul dichotomiei eticului și esteticului.

Problemele lingvistice și literare sunt tratate de Irena Grickat-Radulović, Miroslav Pantić și Predrag Palavestra, importanța acestor studii reclamând chiar un volum special.

Secțiunea finală a volumului acoperă domeniile: filosofie (Andrija Stojković), cultura populară (Dragoslav Antonijević) și legislație (Djurica Kristić). Cele trei texte dezvăluie legătura dintre moștenirea culturală, științifică a Serbiei și formarea civilizației sârbe, reliefați astfel largi posibilități pentru viitoarele investigații.

Destinat atât cititorilor autohtoni cât și străini, volumul este tipărit în condiții grafice deosebit de elegante, asigurate de firma Nova (Studio

Design). Nivelul științific al tuturor studiilor, tematica interesantă, dar și modalitatea diversă de abordare a acesteia recomandă de la sine această culegere. De altminteri, ea se adaugă altor lucrări importante, aparținând lui Nikola Tesla și Mihailo Pupin, Mika Petrović Alas, Milutin Milanković și Jovan Cvijić, care au tratat contribuția sârbilor la desăvârșirea disciplinelor științifice.

DANA BĂLANESCU

Tiparul executat sub cda. 368/1995,
la Împrimeria de Vest, R.A., Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.
România

